

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВАЩИШИН МАРІЯ ЯРОСЛАВІВНА

Прим. № _____
УДК 349.6

**ДИСЕРТАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНА ЕКОМЕРЕЖА УКРАЇНИ
ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Спеціальність 12.00.06 – земельне право;
аграрне право; екологічне право; природоресурсне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ващишин М. Я.

Науковий консультант –
ПИЛИПЕНКО Пилип Данилович,
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2021

АНОТАЦІЯ

Ващицин М. Я. Національна екомережа України як об'єкт правового регулювання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Національний університет біоресурсів та природокористування України, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено науково-теоретичній розробці сучасних проблем правового регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання та збереження національної екомережі України. У ній запропоновано концептуальні рішення щодо вдосконалення національного законодавства про екомережу з врахуванням міжнародно-правових стандартів у сфері охорони ландшафтного та біологічного різноманіття, а також євроінтеграційних зобов'язань України у сфері охорони довкілля.

Досліджено правове забезпечення формування та функціонування екомережі України. Розкрито юридичну природу та ознаки національної екомережі. Проаналізовано конституційні засади, нормативні рівні, галузеві та інституційні принципи правового регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання та збереження національної екологічної мережі. Досліджено загальнотеоретичні аспекти визначення та структурної побудови екомережі України як об'єкта правового регулювання. Визначено системні зв'язки між структурними елементами національної екомережі.

Екомережа розглядається як єдиний міжгалузевий та інтегрований об'єкт правового регулювання, що має динамічний, комплексний і системний характер. Програмні засади формування національної екомережі відображені у її цілях та завданнях, які визначені на основі міжнародно-правових стандартів охорони навколишнього природного середовища та детерміновані потребами зупинення його деградації та пошуками ефективних механізмів для природного відновлення довкілля. Обґрунтовано, що основними загально-екологічними цілями національної екомережі є підтримка функціонування екосистем та сприяння

сталому використанню природних ресурсів. Спеціальні екомережеві цілі передбачають подолання фрагментованості екосистем та забезпечення ренатуралізації ушкоджених ділянок.

Доведено, що сучасне аксіологічне значення екологічної мережі збагачене здатністю бути дієвим інструментом у комплексі заходів протидії глобальному потеплінню. У цьому контексті актуальною метою національної екологічної мережі стає формування передумов для досягнення кліматичної нейтральності України. Зроблено висновок, що основними завданнями сучасної кліматологічної стратегії України, які можуть бути найбільш ефективно досягнуті екомережевими засобами, є збереження степових, лучних, лісових і водно-болотних екосистем як ключових та сполучних територій національної екомережі, забезпечення їхньої буферизації від зовнішнього негативного антропогенного впливу, а також охорона пралісів та заліснення деградованих і малопродуктивних земель як форми ренатуралізації відновлюваних територій національної екомережі.

Організаційно-правовий механізм формування, невиснажливого використання та збереження національної екомережі розглядається як комплекс засобів та інструментів: правотворчих – вироблення природоохоронних стратегій та вдосконалення національного екомережевого законодавства; інституційних – створення та налагодження ефективної діяльності спеціально уповноважених державних органів у сфері формування й функціонування національної екомережі, забезпечення дієвого природоохоронного контролю в цій сфері; організаційних – розробка й затвердження схем побудови національної екомережі, ведення обліку та оновлення переліків об'єктів та територій національної екомережі, а також забезпечення їх інформаційної взаємодії з природоресурсними кадастрами України; функціональних – визначення об'єктів та територій національної екомережі, розробка менеджмент-планів їхнього використання, виконання програм формування національної екомережі; інформаційних – здійснення фонових моніторингу довкілля, підвищення екологічної культури та поширення екологічної інформації про стан довкілля і

способи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття засобами екомережі.

Обґрунтовано ефективність комплексної екомережевої форми природоохоронної діяльності як дієвого механізму збереження та відтворення складових елементів екомережі, що дозволяє невиснажливе використання природних ресурсів; забезпечує ренатуралізацію деградованих ділянок; гарантує покращення природно-ресурсного потенціалу; сприяє розвитку екосистемних послуг, зокрема екологічного туризму.

Проведено детальну характеристику організаційно-правових засад та практичних аспектів формування та функціонування національної екомережі України. Визначено особливості правового режиму структурних елементів (ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій) національної екомережі України. Визначено основні тенденції розвитку національного законодавства про екомережу, а також обґрунтовано пропозиції щодо формування концепції національної екомережі як стратегії екологічного управління.

Ключові слова: національна екологічна мережа, ландшафтне та біологічне різноманіття, екосистемний підхід, сталий розвиток, ключові території екомережі, природно-заповідний фонд, сполучні території екомережі, екокоридори, буферні території екомережі, відновлювані території, стратегія екологічного управління.

SUMMARY

Mariya Vashchyshyn The National Ecological Network as an Object of Legal Regulation. – On the rights of the manuscript.

The thesis for a degree of Doctor of Science in Law, specialty 12.00.06 “Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law”. National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to scientific theoretic research of legal regulations issues in the field of formation, sustainable use and preservation of the national ecological network of Ukraine. It offers conceptual solutions to improve the national legislation on

the ecological network, considering international legal standards in the field of landscape and biological diversity protection, as well as Ukraine's European integration obligations in the field of environmental protection.

The legal aspects of the formation and functioning of the ecological network of Ukraine has been investigated. The legal nature and characteristics of the national ecological network have been revealed. The thesis analyzes constitutional principles, regulatory levels, sectoral and institutional principles of legal regulation of relations in the field of formation, sustainable use and preservation of the national ecological network. The general theoretical aspects of the definition and structural elements of the ecological network of Ukraine as an object of legal regulation have been investigated. The systemic connections between the structural elements of the national ecological network have been determined.

The ecological network is considered as an unique inter-sectoral and integrated object of legal regulation, which has a dynamic, complex and systemic nature. The program frameworks of national ecological network establishment are reflected in its goals and objectives, which are determined on the basis of the international legal standards for environmental protection by the needs of its degradation prevention and the search for effective mechanisms for natural restoration of the environment. It is proved that the main general ecological goals of the national ecological network are to support the functioning of ecosystems and promote the sustainable use of natural resources. Special ecological network goals include overcoming the fragmentation of ecosystems and ensuring the re-naturalization of damaged areas.

It has been proved that the modern axiological significance of the ecological network is enriched with the ability to be an effective tool in a set of measures to prevent global warming. In this context, the actual goal of the national ecological network is to form the prerequisites for achieving climate neutrality in Ukraine. It is concluded that the main tasks of the modern climatological strategy of Ukraine, which can be most effectively achieved by ecological network means, are the preservation of steppe, meadow, forest and wetland ecosystems as key and connecting territories of the national ecological network, ensuring their buffering from the outside, as well as the

protection of virgin forests and afforestation of degraded and unproductive lands as a form of re-naturalization of regenerated territories of the national ecological network.

The organizational and legal mechanism of formation, sustainable use and preservation of the national ecological network is considered as a set of means and tools: law-making, institutional, organizational, functional, information.

The effectiveness of an integrated ecological network form of environmental protection as an effective mechanism for the preservation and reproduction of the constituent elements of the ecological network has been substantiated, which allows the sustainable use of natural resources; provides re-naturalization of degraded areas; guarantees the improvement of natural resource potential; promotes the development of ecosystem services, in particular, eco-tourism.

A detailed description of the organizational and legal grounds and practical aspects of the formation and functioning of the national eco-network of Ukraine has been carried out. The features of the legal regime of structural elements (key, connecting, buffer and recovered territories) of the national ecological network of Ukraine have been determined. The main trends in the development of the national legislation on the ecological network have been determined, and proposals for the formation of the concept of the national ecological network as a strategy for environmental management have been substantiated.

Key terms: the national ecological network, landscape and biological diversity, sustainable development, key territories of the ecological network, the nature reserve fund, connecting territories of the ecological network, ecocorridors, buffer territories of the ecological network, recovered territories, environmental management strategy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Ващишин М. Я. Правове забезпечення формування та функціонування екомережі України : теоретичні та практичні аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 416 с.
2. Ващишин М. Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення створення і функціонування екологічної мережі України. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 491–510. (Здобувачем розглянуто концепцію національної екологічної мережі України, визначено її юридичні ознаки та сучасний стан правового забезпечення).

Статті у наукових фахових виданнях України, у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз даних

3. Ващишин М. Проблеми екологізації законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 12. С. 115–118.
4. Ващишин М. Я. Склад та функції сполучних територій національної екологічної мережі. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2014. № 6. С. 68–71. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/20.pdf
5. Ващишин М. Я. Правові й організаційні засади формування національної екологічної мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». Збірник наукових праць. 2014. Випуск 10-1. (том 2). С. 52–55.
6. Ващишин М. Я. Особливості правового забезпечення формування екологічної мережі в країнах Європи. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. Випуск 60. С. 224–231.

7. Ващишин М. Я. Нормативні рівні правового регулювання національної екологічної мережі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 3. 2014. С. 94–100.
8. Ващишин М. Я. Структура національної екологічної мережі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2014. Випуск 26. С. 125–129.
9. Ващишин М. Я. Юридичні ознаки екологічної мережі як об'єкта правового регулювання. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2014. № 1. С. 131–133. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/1-2014.pdf>
10. Ващишин М. Я. Періодизація розвитку законодавства України про національну екологічну мережу *Вісник Львівського університету*. Серія юридична, 2014. Випуск 59 . С. 305–311.
11. Ващишин М. Я. Теоретичні аспекти правового режиму земель національної екомережі України. *Право України*. 2015. № 7. С. 110–118.
12. Ващишин М. Я. Система принципів правового регулювання формування та збереження національної екомережі. *Право і суспільство*. 2015. № 5. ч. 3. С. 97–103.
13. Ващишин М. Я. Спеціальні принципи правового регулювання у сфері формування та збереження національної екомережі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Серія юридична. Випуск 2. С. 78–88.
14. Ващишин М. Я. Конституційні засади формування та збереження національної екомережі. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 77–83.
15. Ващишин М. Я. Програмні засади формування національної екологічної мережі. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 73–78.
16. Ващишин М. Я. Правове забезпечення формування Смарагдової мережі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 115–119. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2018/34.pdf
17. Mariya Vashchyshyn. Carpatian Ecological Network: International Legal

Basis and Ukrainian Experience. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2018. No 2. (Vol 5). P. 170–177.

18. Ващишин М. Я. Буферні території як структурні елементи національної екомережі. *Право. Людина. Довкілля. Law. Human. Environment. Науково-практичний журнал*. 2019. № 3. Vol. 10. С. 57–65.

19. Ващишин Марія. Відновлювані території у складі національної екомережі *Підприємництво, господарство і право*. Науково-практичний юридичний журнал. 2020. № 8. С. 57–65.

20. Ващишин М. Я. Диференціація правового режиму структурних елементів національної екомережі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 90–95.

Статті у наукових виданнях інших держав

21. Марія Ващишин. Національна екологічна мережа як інтегрована територіальна система. National environmental network as an integral territorial system. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник. Wroclawsko-Lwowskie zeszyty prawnisze*. 2015. № 6. С. 287–310.

22. Марія Ващишин. Конституційні засади охорони довкілля України та Швейцарії / The Constitutiona basis of the environmental protection of Ukraine and Switzerland. *Visegrad journal of human rights*. 2016. № 3. С. 44–48.

23. Марія Ващишин. Международно-правовая охрана биоразнообразия в бассейне реки Днестр. *Leges et Viata*. 2017. Nr. 9 / 2 (309). С. 24–28.

24. Ващишин М. Я. Національна екомережа як стратегія екологічного управління. *the Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 67. С. 30–38.

25. Ващишин М. Правові засади транскордонного співробітництва України у сфері охорони біорізноманіття. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 2. С. 152–157.

26. Luczakiwska I., Waszczyszyn M. Prawne aspekty sieci ekologicznej na Ukrainie i w Polsce. Luchakivska I., Waszczyshyn M. *Polska I Niemcy wobec*

przemian na Ukrainie. Redakcja naukowa Wojciech Furman. Rzeszow. 2015. S. 164–170. (Здобувачем досліджено та проаналізовано особливості формування національної екомережі України).

27. Maria Vashchyshyn. Environmental network of Ukraine: legal and theoretical aspects. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach Polskich, Słowackich oraz Ukrainiskich*. Tom III, Prawo-gospodarka-polityca. Pod redakcja Wacława Wierzbienc. Jaroslaw. 2014. P. 137–145.

Посібник

28. Пилипенко П. Д., Федорович В. І., **Ващишин М. Я.** та ін. Право довкілля (екологічне право) : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. За редакцією П. Д. Пилипенка. Київ, Ін Юре, 2010. С. 318–343. (Здобувачем написано розділ 17 «Правове забезпечення формування та функціонування екологічної мережі України»).

Тези наукових доповідей

29. Ващишин М. Я. Закордонний досвід правового забезпечення формування екологічної мережі. Правові відносини: проблеми теорії та практики: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 15 листопада 2013 року: тези доповіді. Київ, 2013. С. 59–62.

30. Ващишин М. Я. Рівні правового регулювання національної екологічної мережі. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: круглий стіл, м. Харків, 6 грудня 2013 року: тези доповіді. Харків, 2013. С. 99–101.

31. Ващишин М. Я. Екологічна мережа як об'єкт правового регулювання. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XX звітна науково-практична конференція, м. Львів, 6–7 лютого 2014 року: тези доповіді. Львів, 2014. С. 232–234.

32. Ващишин М. Я. Термінологічні розбіжності у переліку структурних елементів національної екологічної мережі. Поняття та категорії юридичної науки: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 18 листопада 2014 року: тези доповіді. Київ, 2014. С. 188–191.

33. Ващишин М. Я. Сполучні території національної екологічної мережі: функції, склад та види. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: круглий стіл, м. Харків, 5 грудня 2014 року: тези доповіді. Харків, 2014. С. 90–92.

34. Ващишин М. Я. Сполучні території як структурні елементи національної екологічної мережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXI звітна науково-практична конференція, м. Львів, 12–13 лютого 2015 року: тези доповіді. Львів, 2015. Ч. 2. С. 8–11.

35. Ващишин М. Я. Принцип пріоритетності земель національної екомережі. Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права: Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 90-річчю від народження доктора юридичних наук, професора, академіка АПрН України В. З. Янчука, м. Київ, 22–23 травня 2015 року: тези доповіді. Київ, 2015. С. 207–210.

36. Ващишин М. Я. Диференціація правового режиму земель національної екологічної мережі України. Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: круглий стіл, м. Харків, 30–31 жовтня 2015 року: тези доповіді. Харків, 2015. С. 35–37.

37. Ващишин М. Я. Системні зв'язки у національній екомережі України. Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: XXII звітна науково-практична конференція, м. Львів, 4–5 лютого 2016 року: тези доповіді. Львів, 2016. Ч. 2. С. 9–12.

38. Ващишин М. Я. Принципи системного формування національної екологічної мережі. Актуальні проблеми соціального права: круглий стіл, присвячений 40-річчю кафедри соціального права, м. Львів, 1 квітня 2016 року: тези доповіді. Львів, 2016. С. 85–88.

39. Ващишин М. Я. Конституційні основи організації національної екомережі. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: круглий стіл, м. Київ, 27 травня 2016 року: тези доповіді. Чернівці, 2016. С. 287–289.

40. Ващишин М. Я. Реалізація конституційного принципу «власність зобов'язує» при формуванні національної екомережі. Актуальні проблеми соціального права. Конституційні гарантії прав і свобод людини: 20 років досвіду правового регулювання: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 28 червня 2016 року: тези доповіді. Львів, 2016. С. 36–40.

41. Ващишин М. Я. Природоохоронні положення української та швейцарської Конституцій. Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України, м. Одеса, 9–10 вересня 2016 року: тези доповіді. Одеса, 2016. С. 80–83.

42. Ващишин М. Я. Перспективи вдосконалення природоохоронних положень Конституції України. Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі: Міжнародна науково-практична конференція, м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 року: тези доповіді. Хмельницький, 2016. С. 76–82.

43. Ващишин М. Я. Значення Карпатської конвенції для формування екомережі в Карпатах. Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: XXIII звітна науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 лютого 2017 року: тези доповіді. Львів, 2017. Ч. 2. С. 11–14.

44. Ващишин М. Я. Карпатська конвенція: правові та соціально-економічні аспекти. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: круглий стіл. Львів, 2017. С. 5–11.

45. Ващишин М. Я. Карпатська мережа природоохоронних територій. Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: Міжнародний Конгрес, присвячений 20-річчю Національного університету

«Одеська юридична академія», м. Одеса, 2–4 червня 2017 року: тези доповіді. Одеса, 2017. С. 102–105.

46. Ващишин М. Я. Міжнародно-правові аспекти охорони біорізноманіття в межах басейну річки Дністер. Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України: Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано Франківськ, 8–10 вересня 2017 року: тези доповіді. Івано Франківськ, 2017. С. 40–43.

47. Ващишин М. Я. Поняття екомережі у вітчизняній та правовій доктрині. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 5. Українська правничка наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 10 листопада 2017 року: тези доповіді. Львів, 2017. С. 56–60.

48. Ващишин М. Я. Мета і завдання формування національної екологічної мережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXII звітна науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 лютого 2018 року: тези доповіді. Львів, 2018. С. 13–16.

49. Ващишин М. Я. Співвідношення національної екомережі та Смарагдової мережі в Україні. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 7. Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 27 квітня 2018 року: тези доповіді. Львів, 2018. С. 91–95.

50. Ващишин М. Я. Сільськогосподарські угіддя як аграрна категорія у складі екомережі. Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: науково-практична конференція, м. Харків, 20 квітня 2018 року: тези доповіді. Харків, 2018. С. 51–56.

51. Ващишин М. Я. Правові засади формування Смарагдової мережі в Україні. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 18–19 травня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 13–18.

52. Ващишин М. Я. До проекту Закону України про Смарагдову мережу. Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 7–10 червня 2018 року: тези доповіді. Одеса, 2018. С. 92–95.

53. Ващишин М. Я. Організаційні аспекти формування національної екомережі. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: круглий стіл, м. Львів, 11 травня 2018 року: тези доповіді. Львів, 2018. С. 20–26.

54. Ващишин М. Я. Оцінка впливу на довкілля у механізмі збереження територій Смарагдової мережі. Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля: Всеукраїнський круглий стіл, м. Київ, 18 червня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 42–45.

55. Ващишин М. Я. Місце буферних територій у складі національної екомережі. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: науково-практична конференція, м. Харків, 7 грудня 2018 року: тези доповіді. Харків, 2018. С. 219–221.

56. Ващишин М. Я. Екологічні обов'язки людини у міжнародно-правових документах та національному законодавстві. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 8. Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 14 грудня 2018 року: тези доповіді. Львів, 2019. С. 69–73.

57. Ващишин М. Я. Поняття та склад буферних територій екомережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXV звітна науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 лютого 2019 року: тези доповіді. Львів, 2019. С. 11–15.

58. Ващишин М. Я. Відновлювані аспекти формування Загальноєвропейської та національної екомережі. Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: Міжнародна науково-

практична конференція, м. Київ, 31 травня 2019 року: тези доповіді. Чернівці, 2019. С. 93–98.

59. Ващишин М. Я. Організаційно-правові засади формування національної екомережі. Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах: Четверте зібрання фахівців споріднених кафедр, м. Одеса, 6–9 червня 2019 року: тези доповіді. Одеса, 2019. С. 74–76.

60. Ващишин М. Я. Організаційні інструменти формування національної екомережі. Особливості правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в умовах глобалізації: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Івано-Франківськ – Яремче, 20–22 вересня 2019 року: тези доповіді. Івано-Франківськ, 2019. С. 96–98.

61. Ващишин М. Я. Категорія екологічного інтересу в еколого-правовій доктрині та практиці. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 9. Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини: Міжнародна науково-практична конференція до 95-річчя Цигилика Теодора Івановича, м. Львів, 6 грудня 2019 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 61–66.

62. Ващишин М. Я. Публічні та приватні інтереси у сфері формування національної екомережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXVI звітна науково-практична конференція, м. Львів, 6–7 лютого 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 13–17.

63. Ващишин М. Я. Проектування національної екомережі як елемент стратегії екологічного управління. Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: науково-практична конференція, м. Харків, 22 травня 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 51–53.

64. Ващишин М. Я. Правове становище органів управління у сфері формування та збереження національної екомережі. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: V круглий стіл, м. Львів, 22 травня 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 12–19.

65. Ващишин М. Я. Перспективи адаптації національного законодавства до стандартів ЄС у сфері охорони біорізноманіття. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: V Всеукраїнська за міжнародною участю науково-практична конференція, м. Полтава, 22 жовтня 2020 року: тези доповіді. Полтава, 2020. С. 26–28.

66. Ващишин М. Я. Трансформація компонентів агросфери у складі національної екомережі. Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: науково-практична конференція, м. Харків, 20 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 107–111.

67. Ващишин М. Реалізація концепції сталого розвитку в процесі формування національної екомережі. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Львів, 11 грудня 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 158–163.

68. Ващишин М. Я. Місце екомережевих відносин у системі екологічного права України. Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Київ, 27 листопада 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 45–51.

69. Ващишин М. Я. Правові аспекти моніторингу національної екологічної мережі. Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи: I Міжнародна Інтернет-конференція, м. Харків, 26 лютого 2021 року: тези доповіді. Харків, 2021. С. 32–36.

70. Ващишин М. Я. Проблеми законодавчого розмежування екологічної мережі та природно-заповідного фонду. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 194–198.

71. Ващишин М. Правові засади транскордонного співробітництва України та Республіки Польща у природоохоронній сфері. Актуальні питання використання та збереження природних ресурсів прикордонних територій

України і Польщі: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 11 травня 2021 року: тези доповіді. Львів, 2021. С. 8–9.

72. Ващишин М. Я. Формування транскордонних елементів національної екомережі. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 10. Європейська соціальна хартія та проблеми реалізації соціальних прав в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, до 25-річчя Європейської соціальної хартії (переглянутої), м. Львів, 23 квітня 2021 року: тези доповіді. Львів, 2021. С. 86–91.

73. Ващишин М. Я. Транскордонна співпраця України у сфері охорони біорізноманіття. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: II Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Луцьк, 23–24 квітня 2021 року: тези доповіді. Луцьк, 2021. С. 46–49.

74. Ващишин М. Я. Схеми формування національної екологічної мережі. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: круглий стіл, м. Львів, 21 травня 2021 року: тези доповіді. Львів, 2021. С. 12–18.

75. Ващишин М. Я. Міжнародно-правові детермінанти формування національної екомережі. П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики: Всеукраїнська наукова конференція, м. Одеса, 10–13 червня 2021 року: тези доповіді. Одеса, 2021. С. 128–131.

76. Ващишин М. Я. Питання формування національної екологічної мережі у стратегічних документах України. Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року: круглий стіл, м. Харків, 21 травня 2021 року: тези доповіді. Харків, 2021. С. 165–169.

77. Ващишин М. Я. Відновлення екосистем засобами екомережі. Актуальні проблеми юридичної науки. Правалюдності в сучасному світі: проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція «Дванадцяті осінні юридичні читання», м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 року: тези доповіді. Хмельницький, 2021. С. 212–214.

78. Vashchyshyn M. Prospects of the Eco-Tourism Development within the National Ecological Network Territories of Ukraine. 5th International Eurasian Conference on Sport, Education, and Society, 9–11 July. Lviv, Ukraine. Full text & Abstract. 2021. P. 53.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ ЯК ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ТА БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ.....	36
1.1. Передумови та телеологічні аспекти формування екомережі України.....	36
1.2. Юридична природа та ознаки національної екомережі.....	67
1.3. Структура національної екомережі	96
1.4. Конституційні та інституційні засади формування та збереження національної екомережі.....	120
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ.....	157
2.1. Інституційно-функціональні аспекти механізму формування екомережі України.....	157
2.2. Правове забезпечення проектування національної екомережі.....	193
2.3. Правове регулювання розроблення схем екомережі в Україні.....	216
2.4. Порядок формування переліків об'єктів та територій національної екомережі.....	248
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ.....	272
3.1. Інтеграція правового режиму національної екомережі	272
3.2. Правовий режим ключових територій екомережі	302
3.3. Правовий режим сполучних територій екомережі.....	327
3.4. Правовий режим буферних територій екомережі.....	344

3.5. Правовий режим відновлюваних територій екомережі.....	358
ВИСНОВКИ.....	387
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	401
ДОДАТКИ.....	452

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження.

Наростання і глобалізація екологічних проблем зумовили необхідність пошуку ефективних організаційно-правових механізмів збереження ландшафтного та біологічного різноманіття як одного із найбільш важливих напрямів охорони довкілля, що на європейському континенті реалізується у формі Всеєвропейської екологічної мережі, екомережі ЄС Natura 2000 і мережі Emerald (Смарагдової мережі).

Національна екомережа України як автономна складова Всеєвропейської екологічної мережі формується з метою поліпшення умов для відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань нашої держави підлягають особливій охороні.

Реалізація Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачає подальший розвиток національної екологічної мережі завдяки створенню репрезентативної та ефективно керованої системи особливо охоронюваних територій, що сприятиме екологічному відновленню порушених, засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також забезпечить збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів та екосистем.

У новітній державній політиці України актуалізована необхідність охорони біорізноманіття як фактора, здатного запобігти поглибленню кліматичних проблем. Важливим напрямом Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки є формування мережі природоохоронних територій, збереження та відтворення екосистем, поліпшення стану навколишнього природного середовища завдяки розробленню та впровадженню комплексу заходів щодо

запобігання та адаптації до зміни клімату територій та найбільш вразливих галузей та об'єктів інфраструктури, а також розвитку об'єктів і територій національної екологічної мережі на засадах сталого розвитку.

При цьому, незважаючи на важливу роль національної екологічної мережі як новаторської стратегії екологічного управління, у вітчизняній еколого-правовій доктрині досі не було проведено її комплексного аналізу як об'єкта правового регулювання. Концептуальним підґрунтям подальшої розбудови та ефективного функціонування національної екомережі повинно стати дослідження телеологічних засад та практичних аспектів її формування, збереження та невиснажливого використання. Поза сумнівом, їхнє з'ясування дозволить виокремити особливості та юридичні ознаки цього об'єкта та сприятиме становленню правового інституту екомережі у системі екологічного права України. Поглиблений юридичний аналіз проєктування національної екомережі є необхідний для вдосконалення усього організаційно-правового-механізму її формування, а визначення правового режиму структурних елементів екомережі з врахуванням їхніх функціональних характеристик та системних зв'язків дасть змогу збагатити й оновити теорію вітчизняного екологічного права.

Важливим завданням науки екологічного права України є також комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання й збереження національної екомережі та визначення способів удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері. А концептуальне осмислення стратегії збереження ландшафтного та біологічного різноманіття матиме не лише теоретичне, а й практичне значення.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці В. І. Андрейцева, А. О. Андрусевича, Г. В. Анісімової, Г. І. Балюк, Н. П. Барабаш, В. Л. Бредіхіної, Д. В. Бусуйок, Н. С. Гавриш, Я. З. Гаєцької-Колотило, П. О. Гвоздика, А. П. Гетьмана, І. В. Гиренко, М. А. Дейнеги, В. М. Єрмоленка, В. А. Зуєва, Н. В. Ільків, І. І. Каракаша, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, О. М. Ковтун, Т. М. Кондратюк, В. В. Костицького, І. О. Костяшкіна, С. М. Кравченко, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинича, В. І. Курила, Т. В. Курман,

І. О. Личенко, Т. В. Лісової, В. І. Лозо, Н. Р. Малишевої, Х. М. Марич, А. М. Мірошниченка, Г. В. Мороз, В. В. Носіка, В. І. Олещенка, О. М. Пащенко, О. Ю. Піддубного, С. В. Разметаєва, А. І. Ріпенка, В. Д. Сидор, А. К. Соколової, А. М. Статівки, О. О. Статівки, Є. П. Суєтнова, Н. І. Титової, В. Ю. Уркевича, В. І. Федоровича, Т. Є. Харитонової, Ю. С. Шемшученка, В. В. Шеховцова, Н. Я. Шпарика, М. В. Шульги та ін. Теоретичні підвалини дисертації також склали роботи іноземних науковців, серед яких Bennett G., Джон Бонайн, Ciechanowicz-McLean Janina, Hunter D., Mulongoy K., Marulli J.; Mallarach J. M., Елена Лаевская, Prélaz-Droux R., Salzman J., Vuilleumier S.; Wit P., Zaelke D. та інші.

Емпіричну основу дослідження становлять нормативні акти екологічного, земельного, природоресурсного та містобудівного законодавства України, законодавства деяких зарубіжних країн, міжнародні акти та матеріали проектування національної екомережі на місцевому та регіональному рівнях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана згідно з планом наукової роботи кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка у межах держбюджетної теми «Теоретико-прикладні проблеми становлення і розвитку права зайнятості та права довкілля в Україні» (номер державної реєстрації 0119U002400), затвердженої на 2019-2021 роки, де автором опрацьовано питання правового забезпечення формування і збереження національної екомережі України.

Мета і завдання дослідження.

Метою дисертації є обґрунтування і комплексне розроблення концепції національної екологічної мережі України як об'єкта правового регулювання та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства у сфері збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

Для досягнення поставленої мети важливим є вирішення таких *завдань*:

– з'ясувати передумови та телеологічні засади формування національної екологічної мережі;

- окреслити основні ознаки національної екомережі як об'єкта правового регулювання та сформулювати поняття національної екологічної мережі як комплексної територіальної системи, що формується в Україні у результаті виконання зобов'язань нашої держави у сфері охорони біорізноманіття;
- обґрунтувати аксіологічне значення екологічної мережі в умовах глобальних екологічних викликів як сучасного інструмента досягнення кліматичної нейтральності України;
- виокремити особливості екомережевих відносин у структурі предмета екологічного права та аргументувати самостійність правового інституту, що охоплює правові норми щодо формування, невиснажливого використання та збереження екологічної мережі у системі сучасного екологічного права;
- встановити системні зв'язки між структурними елементами національної екологічної мережі;
- дослідити систему принципів правового регулювання екомережевих відносин, виявити їхні характерні ознаки;
- розкрити інституційні та функціональні аспекти організаційно-правового механізму формування національної екомережі України;
- визначити функції екологічного управління, що реалізуються у сфері формування та збереження національної екомережі;
- запропонувати напрями вдосконалення процедури проектування національної екомережі;
- виявити чинники, які формують інтегрованість національної екомережі та зумовлюють диференціацію правового режиму її структурних елементів;
- детермінувати принцип пріоритетності правового режиму земель національної екомережі та обґрунтувати виокремлення цільової категорії «землі екомережі»;
- довести переваги комплексної екомережевої форми природоохоронної діяльності над консервативною природно-заповідною формою охорони навколишнього природного середовища;

- актуалізувати механізм формування буферних територій екомережі та визначити способи підвищення їхньої функціональної ефективності;
- обґрунтувати доцільність процедури оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки у відносинах щодо формування, невиснажливого використання та збереження екомережі;
- надати пропозиції щодо захисту сполучних територій екомережі, а також розробити рекомендації задля забезпечення міграційних процесів у місцях перетину природних та транспортних коридорів;
- обґрунтувати необхідність трансформації відновлюваних територій в інші території екомережі після завершення ренатуралізаційних заходів;
- сформулювати науково обґрунтовані та практично важливі рекомендації щодо вдосконалення чинного екологічного законодавства України про екомережу.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері формування, невиснажливого використання і збереження національної екологічної мережі.

Предметом дослідження є національна екологічна мережа України як об'єкт правового регулювання.

Методи дослідження.

У процесі дослідження було використано низку методів, загальноприйнятих юридичною наукою та наукою екологічного права.

Із загальнонаукових методів застосовувались, насамперед, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, аксіологічний, методи моделювання та системного аналізу, а зі спеціально-юридичних методів – історико-правовий, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи.

Використання *системно-структурного* методу дало змогу визначити мету й завдання дослідження (Вступ), структуру національної екомережі (підрозділ 1.3.), диференціацію правового режиму структурних елементів національної екомережі та системні зв'язки між ними (підрозділи 3.2. – 3.5.). *Аксіологічний* метод дав змогу обґрунтувати значення екологічної мережі як одного з дієвих інструментів досягнення кліматичної нейтральності України (розділ 1). Методом *історико-*

правового аналізу досліджено передумови, етапи розвитку та формування правового регулювання екомережових відносин (підрозділ 1.1). Широко використовувався *діалектичний метод*, зокрема, при аналізі юридичних ознак національної екомережі та змісту проєктування національної екомережі (підрозділи 1.2, 2.2). За допомогою *методу системного аналізу* досліджено організаційно-правовий механізм формування національної екомережі, а також обґрунтовано її інтегрованість (підрозділи 2.1. та 3.1.). *Порівняльно-правовий* метод було покладено в основу аналізу вітчизняного екологічного законодавства, міжнародно-правових актів та законодавства ЄС у сфері охорони біорізноманіття та визначення правового режиму структурних елементів національної екомережі (підрозділ 1.1., розділ 3). Метод моделювання використовувався при конструюванні й модифікації правових норм, запропонованих для вдосконалення чинного екологічного законодавства про екомережу (розділ 3). Завдяки *формально-юридичному* методу досліджено співвідношення правових норм, що забезпечують формування та функціонування національної екологічної мережі, а також проаналізовано практику їх застосування (розділи 1 – 3). Переважно ці та інші методи наукового дослідження використовувались в їхньому взаємозв'язку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі комплексного дослідження теоретичних та практичних проблем національної екологічної мережі як об'єкта правового регулювання доктринально обґрунтовано концепцію екомережі як сучасної форми збереження ландшафтного та біологічного різноманіття й обґрунтовані пропозиції з удосконалення правового регулювання відносин у сфері її збереження та невиснажливого використання.

На захист виносяться нові наукові висновки і пропозиції, що сформульовані відповідно до поставленої мети та завдань дослідження. Зокрема,

уперше:

– екомережа розглядається як єдиний міжгалузевий та інтегрований об'єкт правового регулювання, що має динамічний, комплексний і системний характер;

– аргументовано, що програмні засади формування національної екомережі відображені у її цілях та завданнях, які визначені на основі міжнародно-правових

стандартів охорони навколишнього природного середовища та детерміновані потребами зупинення його деградації та пошуками ефективних механізмів для природного відновлення довкілля;

– обґрунтовано, що основними загально-екологічними цілями національної екомережі є підтримка функціонування екосистем та сприяння сталому використанню природних ресурсів. Спеціальні екомережеві цілі передбачають подолання фрагментованості екосистем та забезпечення ренатуралізації ушкоджених ділянок;

– доведено, що сучасне аксіологічне значення екологічної мережі збагачене здатністю бути дієвим інструментом у комплексі заходів протидії глобальному потеплінню. У цьому контексті актуальною метою національної екологічної мережі стає формування передумов для досягнення кліматичної нейтральності України;

– зроблено висновок, що основними завданнями сучасної кліматологічної стратегії України, які можуть бути найбільш ефективно досягнуті екомережевими засобами, є збереження степових, лучних, лісових і водно-болотних екосистем як ключових та сполучних територій національної екомережі, забезпечення їхньої буферизації від зовнішнього негативного антропогенного впливу, а також охорона пралісів та заліснення деградованих і малопродуктивних земель як форми ренатуралізації відновлюваних територій національної екомережі;

– обґрунтовано, що організаційно-правовий механізм формування, невиснажливого використання та збереження національної екомережі охоплює комплекс засобів та інструментів: правотворчих – вироблення природоохоронних стратегій та вдосконалення національного екомережевого законодавства; інституційних – створення та налагодження ефективної діяльності спеціально уповноважених державних органів у сфері формування й функціонування національної екомережі, забезпечення дієвого природоохоронного контролю в цій сфері; організаційних – розробка й затвердження схем побудови національної екомережі, ведення обліку та оновлення переліків об'єктів та територій національної екомережі, а також забезпечення їх інформаційної взаємодії з

природоресурсними кадастрами України; функціональних – визначення об'єктів та територій національної екомережі, розробка менеджмент-планів їхнього використання, виконання програм формування національної екомережі; інформаційних – здійснення фонового моніторингу довкілля, підвищення екологічної культури та поширення екологічної інформації про стан довкілля і способи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття засобами екомережі;

– обґрунтовано, що комплексна екомережева форма природоохоронної діяльності розглядається як дієвий механізм збереження та відтворення складових елементів екомережі, що дозволяє невиснажливе використання природних ресурсів; забезпечує ренатуралізацію деградованих ділянок; гарантує покращення природно-ресурсного потенціалу; сприяє розвитку екосистемних послуг, зокрема екологічного туризму;

– з метою забезпечення цілісності й неперервності екомережі пропонується визначати перелік перспективних територій та об'єктів, включення яких до схеми формування екомережі є необхідним для її розбудови, а для сталого розвитку територіальної системи екомережі необхідно забезпечувати усунення перешкод (конфліктів) у її функціонуванні;

– обґрунтовано висновок, що перспективними напрямками правового регулювання екомережевих відносин є визначення правових засад екологічного моніторингу, державного природоохоронного контролю, оцінки впливу на довкілля щодо планованої у територіальній системі екомережі господарської діяльності, а також встановлення юридичної відповідальності за невиконання вимог законодавства про формування та збереження національної екомережі;

– зроблено висновок, що у системі сучасного екологічного права норми, спрямовані на врегулювання організаційних, управлінських та охоронних відносин у сфері формування, невиснажливого використання та збереження екологічної мережі, формують самостійний правовий інститут, що характеризується: 1) однорідністю фактичного змісту; 2) юридичною єдністю; 3) законодавчою (нормативною) відокремленістю;

удосконалено:

– доктринальні напрацювання про те, що відносини щодо формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі (екомережеві відносини) становлять відокремлену складову частину предмету екологічного права України. Характерною ознакою цих відносин є домінуючий природоохоронний зміст, а природоресурсні та антропоохоронні аспекти у їхній структурі мають похідний характер, адже завданням екологічної мережі є, насамперед, покращення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, а також збереження ландшафтного та біологічного різноманіття з метою створення сприятливого для людини життєвого середовища;

– теоретичну концепцію екологічної мережі, яка гармонійно поєднує біоцентричний та антропоцентричний типи світогляду щодо напрямів розвитку взаємовідносин суспільства й природи та доповнює їх спеціальними екомережевими засобами, які у синергії дозволяють забезпечити баланс суспільних та приватних інтересів у процесі охорони довкілля, раціонального урівноваженого природокористування та гарантування екологічної безпеки задля формування сприятливого природного середовища;

– перелік інституційних принципів правового регулювання екомережових відносин шляхом його доповнення принципом «пріоритетності правового режиму земель національної екомережі». Суть цього принципу полягає у наданні переваг в охороні земель, що увійшли до складу екомережі, над господарським їх використанням; резервуванні екологічно цінних земель з метою їх наступного заповідання та заборони вилучення земель екомережі для потреб, не пов'язаних із природоохоронною діяльністю, а також збереженні цільового призначення земельних ділянок у складі екомережі, або переведення у більш охоронювані цільові категорії;

– зміст законодавчо закріпленого принципу «забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі» відповідно до Орхуської конвенції як

принципу «вільного доступу громадян та їх об'єднань до інформації про стан формування і функціонування екомережі, забезпечення їх участі у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо побудови та збереження екомережі, а також доступу до правосуддя з питань, що стосуються охорони біологічного і ландшафтного різноманіття та окремих елементів національної екомережі»;

– висновок про те, що завдання національної екомережі (охорона, захист, збереження та відновлення довкілля екомережевими засобами) досягаються завдяки її територіальній побудові з виокремленням функціональних структурних компонентів: ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій, які вирізняються за природною цінністю та ресурсним потенціалом та встановленим диференційованим правовим режимом їхньої охорони та невиснажливого використання;

– доктринальні підходи щодо визначення системних зв'язків між структурними елементами екомережі, що забезпечують її інтегрованість та комплексне виконання природоохоронних завдань;

– концепцію проєктування екомережі як системи заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на розроблення, затвердження і виконання програм її розвитку та схем формування, що передбачають визначення функціональних зв'язків між структурними елементами екомережі на основі обґрунтування природної цінності та потреби їх збереження й відновлення на засадах сталого розвитку.

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо визначення національної екологічної мережі України як природоохоронної територіальної системи, що формується як спеціальна функціональна територія загальнодержавного значення у рамках стратегії екологічного управління з метою захисту, збереження та відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття і підвищення природно-ресурсного потенціалу України;

– пропозиції щодо інтеграції ОВД та СЕО у процеси формування та збереження екомережі як дієвих інструментів гнучкого екологічного управління в

сучасних умовах, мета яких полягає у запобіганні негативного впливу планованої господарської діяльності та реалізації стратегічних документів на стан довкілля. Обґрунтовано, що планована діяльність щодо штучної ренатуралізації відновлюваних територій національної екомережі повинна проходити процедуру ОВД, а місцеві, регіональні та Загальнодержавна програми розвитку екомережі та програми охорони земель у складі національної екомережі повинні піддаватися стратегічній екологічній оцінці;

– трактування національної екологічної мережі як стратегії екологічного управління, яка дозволяє врахувати наявний стан земельних та інших природних ресурсів та прогнозувати перспективи відновлення їх в рамках програм формування екомережі, що в подальшому призведе до покращення загальних показників екологічного стану компонентів довкілля;

– доктринальні напрацювання про функції екологічного управління, які у сфері формування та збереження національної екомережі відображені в управлінських та сервісних правовідносинах, до яких належать: планування формування та проєктування екомережі; облік територій та об'єктів екомережі; внесення до державного земельного кадастру даних про сформовані земельні ділянки та обмеження у використанні земельних ділянок у складі екомережі; моніторинг довкілля та екологічний контроль у сфері використання й охорони її територій;

– пропозиції щодо запровадження окремої цільової категорії «землі екологічної мережі», що дасть змогу вирішувати наявні проблеми з визначенням дуалістичного правового режиму земельних ділянок, що увійшли до складу територій екомережі; накладенням додаткових природоохоронних обмежень на власників землі та землекористувачів; розробленням землепорядної документації щодо меж таких земельних ділянок; міжвідомчого управління такими землями; відображенням даних про такі земельні ділянки у державному земельному кадастрі та визначенням режимоутворюючого об'єкта.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані висновки й пропозиції, а також теоретичні положення

дослідження можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* – при проведенні подальших наукових досліджень правових аспектів екомережєвих відносин та проблем теорії екологічних правовідносин задля модернізації екологічного права і законодавства України; *правотворчій діяльності* – при вдосконаленні правового регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання та збереження національної екомережі та під час систематизації вітчизняного екологічного законодавства; *правозастосовній діяльності* – як методологічна основа при застосуванні законодавчих приписів для з'ясування системних зв'язків у структурі національної екомережі та під час процедури її проектування; *навчальному процесі* – під час викладання і вивчення курсів «Екологічне право», «Юридичні механізми запобігання змін клімату», а також для написання підручників і навчальних посібників із відповідних курсів та спецкурсів, довідкової та методичної літератури тощо.

Наукові доробки дисертантки віднайшли своє впровадження в навчальному процесі Львівського національного університету імені Івана Франка (акт впровадження від 18.10.2021), а також у законопроектній роботі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щодо вдосконалення національного екологічного законодавства у сфері збереження територій Смарагдової мережі, а також реформування державного екологічного контролю в Україні при науковому аналізі законопроекту № 4461 «Про території Смарагдової мережі» та законопроекту № 3091 «Про державний екологічний контроль» (акт впровадження № 25/1-25/22342-21 від 21.10.2021).

Особистий внесок здобувача.

Дисертаційне дослідження виконане здобувачем особисто; всі результати цієї роботи, а також сформульовані у ній висновки, пропозиції та рекомендації обґрунтовано на основі власних авторських досліджень. Для аргументації деяких висновків у роботі використано праці інших науковців, про що зроблено посилання. З колективних наукових праць у дисертаційній роботі використано лише авторські ідеї та положення.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана на кафедрі соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка. Теоретичні напрацювання та практичні результати були обговорені на засіданнях кафедри та отримали позитивну оцінку. Положення дисертаційного дослідження автор використовувала в навчальному процесі, зокрема, при викладанні лекційного курсу «Екологічне право» та «Правове забезпечення формування та функціонування національної екомережі» на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Результати дослідження були також апробовані на таких науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 2013 р.); «Поняття та категорії юридичної науки» (м. Київ, 2014); «Актуальні проблеми соціального права» (м. Львів, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020); «Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі (м. Хмельницький, 2016); «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 2017); «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть»: (м. Київ, 2018); «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 2018); «Environmental Influences on Human Life and Health» (Poland, Olsztyn, 2019); «Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди» (м. Київ, 2019); «Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи» (м. Харків, 2021); «Актуальні питання використання та збереження природних ресурсів прикордонних територій України і Польщі» (м. Львів, 2021); «Актуальні проблеми юридичної науки»: Дванадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 2021); «5-th International Eurasian Conference on Sport, Education, and Society» (Ukraine, Lviv, 2021).

всеукраїнських – «Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права» (м. Харків, 2013 р.); «Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти» (м. Харків, 2014); «Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права» (м. Київ, 2015); «Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку» (м. Київ, 2016); «Актуальні проблеми соціального права» (м. Львів, 2016); «Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України» (м. Одеса, 2016); «Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір» (м. Львів, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021); «Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України» (м. Івано-Франківськ, 2017); «Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах» (Харків, 2018); «Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля» (м. Київ, 2018); «Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика» (м. Харків, 2018); Четверте зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах» (м. Одеса, 2019); «Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи» (м. Харків, 2020); «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» (м. Полтава, 2020); «Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери» (м. Харків, 2020); «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 2020); «Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів»: (м. Київ, 2020); «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (м. Київ, 2021); «Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (м. Луцьк, 2021); «П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного,

земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики» (м. Одеса, 2021); «Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року» (м. Харків, 2021).

регіональних – «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021).

Публікації. Основні результати дисертації відображені у 78 працях, з яких одноосібна монографія, підрозділ у колективній монографії, 18 статей у наукових фахових виданнях України, у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз даних, статей у наукових виданнях інших держав, розділ у навчальному посібнику, 50 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, три розділи, які поділяються на тринадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 465 сторінок, список використаних джерел налічує 420 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ ЯК ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ТА БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

1.1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ТЕЛЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ

У сучасному світі глобальна й національна безпека суттєво залежать від стану довкілля, який безпосередньо впливає на процеси життєдіяльності людини та функціонування суспільства. Тому існує потреба консолідованої співпраці усіх держав з метою мінімізації екологічних ризиків із застосування міжнародних та національних механізмів для збереження та покращення якості навколишнього природного середовища.

Занепокоєння сучасним кризовим станом навколишнього середовища відображено у низці нормативно-правових актів України. Зокрема, у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки констатовано значне техногенно-екологічне навантаження на навколишнє природне середовище у всіх регіонах України. Через втрату природного різноманіття та скорочення загальної площі природних територій громадяни України недоотримують екосистемні послуги (чисті вода, повітря, якісний відпочинок) та страждають все більше від стихійних лих, паводків, пожеж, нестачі води і забруднення ґрунтів, шкідників тощо [268]. Як зазначено у Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, причиною екологічних проблем є те, що протягом тривалого часу економічний розвиток нашої держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку [293]. Подібна ситуація спостерігається у більшості країн, де надмірна експлуатація природних ресурсів, вирубування лісів, неврівноважена сільськогосподарська діяльність інтенсивного типу спричинили деградацію й

ерозію ґрунтів, забруднення річок та багато інших екологічних проблем, зумовлених процесами урбанізації та індустріалізації [392, с. 19].

Екологічні проблеми, спричинені радіаційним забрудненням частини території нашої країни внаслідок Чорнобильської катастрофи; значні, часом незворотні втрати біологічного та ландшафтного різноманіття у всіх регіонах України; суттєве техногенне навантаження на довкілля, що негативно впливає на здоров'я населення – все це зумовило потребу обрати ефективну форму охорони природних комплексів у поєднанні з раціональним, невиснажливим використанням природних ресурсів на суміжних територіях і подальшим відновленням деградованих та радіаційно забруднених земель та приведенням їх до попереднього природного стану. Така форма комплексної охорони довкілля і покладена в основу проекту формування і функціонування національної екомережі України.

Забезпечення збалансованого використання природних ресурсів є умовою загального соціально-економічного розвитку держави та основою екологічної безпеки. Екологічна безпека підтримується завдяки узгодженому здійсненню правових, соціально-економічних і технологічних заходів, спрямованих на створення умов збереження довкілля та покращення його якості задля створення сприятливого життєвого середовища для людини. Автор наукової концепції права екологічної безпеки В. І. Андрейцев вважає, що у цьому простежується сенс сучасної гуманістичної екологічної політики держави щодо декларування і гарантування пріоритетних прав особи і суспільства на основі здійснення відповідної внутрішньої і зовнішньої функцій держави [6, с. 35], через це забезпечення екологічної безпеки належить до пріоритетних напрямів діяльності кожної держави.

Екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки, що передбачає захищеність національних інтересів від реальних та потенційних загроз. До таких національних інтересів України належать життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує не тільки державний суверенітет України та її прогресивний демократичний розвиток, але й

безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [288]. Безперешкодна реалізація конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є передумовою формування безпечного життєвого середовища громадян. Тому важливою гарантією екологічної безпеки є підтримання державою екологічної рівноваги на території України. Як справедливо наголошує А. П. Гетьман, пріоритет національної безпеки в екологічній сфері є фундаментальним для подальшого розвитку еколого-соціальних інститутів та забезпечення інтеграції екологічної політики в усі галузі суспільного та економічного життя, реформування системи охорони довкілля через збалансоване поєднання примусово-обмежувальних та стимулюючо-компенсаційних регуляторів [57, с. 20].

Щораз більше антропогенне навантаження на довкілля у процесі суспільного виробництва і постійне погіршення середовища існування людини до критичного рівня зумовлює необхідність поглибленого втілення екологічного підходу в економіці та праві, адже завдяки екологізації вітчизняного законодавства, як зазначає А. Г. Бобкова, здійснюється поступова екологізація господарської діяльності [15, с. 28]. Держава на підставі системи норм, що регулюють відносини у сфері довкілля, встановлює і забезпечує науково обґрунтоване співвідношення економічних (у сфері природокористування) та екологічних (підтримання сприятливого для людини стану навколишнього середовища) інтересів суспільства. На важливості екологізації законодавства у процесі розроблення та реалізації в Україні стратегії економічно сталого розвитку наголошує В. Л. Бредіхіна, адже це дасть змогу посилити екологічну складову економіки та забезпечить гармонізацію екологічних та економічних інтересів суспільства [21, с. 30].

Важливим принципом державної політики у сферах національної безпеки й оборони є її спрямованість на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної

цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [288].

Наприкінці минулого століття не лише у природничій сфері посилилася увага до потреб охорони довкілля, але й, що важливо, у правозахисній сфері розширився перелік інтересів, які підлягали правовій охороні з урахуванням основних прав і свобод людини, а також відбулася трансформація суспільно значимих цінностей. Зокрема, цілями правового регулювання було визначено захист конституційно значущих цінностей чи інтересів суспільного блага (покращення якості життя, екологічно чисте навколишнє середовище, сталий розвиток суспільства і економіки) [66, с. 52]. Норми екологічного права, спрямовані на вирішення екологічних проблем, не можуть бути ефективними виключно в межах охорони довкілля. Їхня реалізація має здійснюватися і у сфері раціонального використання природних ресурсів, і для гарантування екологічної безпеки.

Як відомо, Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод не передбачає права на безпечне навколишнє середовище, однак сучасна динаміка міжнародно-правового регулювання охорони довкілля відображає необхідність захисту права людини жити в середовищі, сприятливому для життя, і оснований на визнанні домінантного екологічного інтересу в збереженні якості довкілля та його найважливіших природних компонентів. У практиці Європейського суду з прав людини вже є низка справ, у яких порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля встановлено через порушення права на життя (ст. 2), права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), права на справедливий судовий розгляд (ст. 6), права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Перспективи реалізації права на безпечне довкілля можливі за умови збалансованого природокористування та відновлення природних ресурсів без загрози їхнього дефіциту для прийдешніх поколінь. Сучасне правове регулювання відносин у сфері охорони довкілля здійснюється в контексті вимог сталого

розвитку і «дозволяє ефективно поєднувати вирішення соціально-економічних та екологічних проблем завдяки зваженій екологічній політиці, що полягає в організаційній та регуляторно-контрольній діяльності суспільства і держави, спрямованій на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання функцій природокористування, охорони природи й забезпечення нормальної життєдіяльності» [198, с. 167].

В основі реалізації стратегії сталого розвитку закладено принципи економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки, а також, як справедливо зазначає Н. К. Кобецька, «принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями» [129, с. 69]. Сталий розвиток (sustainable development) передбачає збалансований розвиток країни і регіонів із економічним зростанням, при якому відбувається матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність теперішнього і майбутніх поколінь [345].

Детально проаналізувавши сталий розвиток як загальнонауковий феномен, Т. В. Курман вважає його своєрідним вектором міжнародно-правового та національного регулювання у всіх сферах життєдіяльності людини, оскільки в основу цієї концепції покладена ідея антропозахисту [173, с. 154]. Зауважимо, що концепція сталого розвитку має відображатися в тих сферах, що пов'язані з природокористуванням та антропогенним впливом господарської діяльності на довкілля. На цьому також наголошує А. С. Євстігнєєв, дефінуючи поняття концепції сталого розвитку як «загальновизнаного світовим співтовариством принципу, домінантної ідеології сучасної цивілізації, що дозволяє здійснювати розвиток людства у ХХІ столітті шляхом діалектичної єдності екологічної, економічної та соціальної складових життєдіяльності суспільства та яка найповніше проявляється у правовідносинах спеціального природокористування» [89, с. 7]. Подібним є стратегічне бачення сталого розвитку України, що ґрунтується на забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань України і передбачає, зокрема, подолання дисбалансів в економічній,

соціальної та екологічній сферах, а також підтримання довкілля в належному стані [345].

Однією з форм реалізації концепції сталого розвитку є Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України. Цю концепцію відображено в завданнях та принципах законодавства про екомережу, серед яких, зокрема, «регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства» [265]. Формування національної екомережі сприяє збереженню екосистем та уможлиблює забезпечення їхньої здатності до самовідновлення, що є основою охорони ландшафтного та біологічного різноманіття. Зменшення біорізноманіття призводить до зниження продовольчої безпеки, погіршення здоров'я людини, зниження доходів населення, зниження доступності води, зменшення захисту від стихійних лих.

Біорізноманіття визнано національним багатством України, а його збереження та невиснажливе використання проголошено одним із пріоритетів державної політики у сфері природокористування, екологічної безпеки та охорони довкілля, невід'ємною умовою поліпшення його стану та екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку. Основним інструментом збереження біорізноманіття визнано формування національної екомережі. Так, розробники Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005—2025 роки [152] переконані, що альтернативи запропонованому підходу до розв'язання проблеми збереження біорізноманіття немає.

Очікуваними результатами від реалізації Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року є створення умов для подальшого забезпечення розвитку екологічної мережі, створення репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі за рахунок екологічного відновлення порушених,

засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також розширення заповідних територій для збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся [293].

У новітній державній політиці України відображено необхідність охорони біорізноманіття як фактора, здатного запобігти поглибленню кліматологічних проблем. Зокрема, завданням Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки за напрямом “Формування мережі природоохоронних територій, збереження та відтворення екосистем, поліпшення стану навколишнього природного середовища” є розроблення та впровадження комплексу заходів щодо запобігання та адаптації до зміни клімату територій та найбільш вразливих галузей та об’єктів інфраструктури, а також забезпечення розвитку об’єктів і територій національної екологічної мережі [268]. Цей документ засвідчує, що державна політика України у сфері зміни клімату вже набуває системного характеру й розглядається не тільки як складова виключно екологічної політики, про що раніше критично висловлювалися деякі вчені [112, с. 119].

Варто погодитися із О. В. Лаєвською, яка справедливо зазначає, що проблема зміни клімату, тобто глобального кліматичного виклику, у сучасних умовах і на майбутнє матиме найзначніший вплив на формування правових критеріїв сприятливого навколишнього середовища [174, с. 63]. С. М. Романко відповідно зауважує, що в Україні існує значна потреба деталізації та системного якісного наповнення еколого-правової політики у сфері зміни клімату новими правовими нормами, що усунуть бар’єри щодо адаптації до наслідків змін клімату, які є незворотними [323, с. 528]. Функціонування екомережі здатне виконувати адаптаційну функцію до наслідків кліматичних змін, тому потребує врахування цього чинника у сучасній державній екологічній політиці та правотворчій діяльності.

Розбудова та функціонування екомережі засноване на принципах збереження та екологічно збалансованого використання природних ресурсів на території екомережі, системного врахування екологічних, соціальних та економічних

інтересів суспільства) [265], які також узгоджуються з концепцією сталого розвитку. Очікувані результати від ефективної реалізації програми формування національної екомережі передбачають суттєве покращення природо-ресурсного потенціалу, соціально-економічних умов життя громадян через покращення якості довкілля та можливостей користування екосистемними послугами.

Основними екологічними проблемами, які загрожують національній безпеці нашої держави та уповільнюють процеси економічного зростання і соціального добробуту на засадах сталого розвитку, є аграрне перетворення значної частини екосистем, масове вирубування лісів, необґрунтоване видобування корисних копалин, надмірне використання водних біоресурсів, що призводить до масштабного порушення степових екосистем, розбалансування структури лісів, зменшення їхньої продуктивності, забруднення водних ресурсів, послаблення біологічної стійкості до кліматичних змін [268].

Біологічне різноманіття (біорізноманіття) має надзвичайно важливе екологічне, генетичне, соціальне, економічне, наукове, освітнє, культурне, рекреаційне й естетичне значення і є визначальним для підтримки життя на планеті. Окрім цього, біологічне різноманіття визначає здатність живих організмів, зокрема людини, адаптуватися до змін навколишнього середовища [198, с. 166]. Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки передбачає формування цілісної екомережі, спрямованої на відтворення біогеохімічного кругообігу, зміну меж поширення дикорослих рослин і тварин, підвищення ймовірності виживання нечисленних популяцій, відтворення деградованих екосистем та збереження видів тварин, які перебувають під загрозою зникнення [152].

Уже майже 30 років збереження і відтворення біорізноманіття є основним завданням у сфері охорони довкілля, а основним чинником, що цьому сприятиме, є мінімізація негативного антропогенного впливу на довкілля та раціональне використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку. Такі тенденції відображено в глобальних Цілях з біорізноманіття (Aichi biodiversity targets), в Цілях сталого розвитку ООН та інших міжнародних документах та конвенціях.

Мінімізація шкідливого впливу на довкілля повинна при цьому визначатися за принципом «настільки низький, наскільки можливий у рамках розумного» [404, с. 123].

Принцип сталого розвитку, який визначає концепцію формування екомережі та невиснажливого використання її природних ресурсів, започаткувала Міжнародна конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку 1992 року в Ріо-де-Жанейро, де було прийнято Стратегію сталого й збалансованого розвитку, яка визначила сучасні вектори глобальної екологічної політики, а також Конвенцію про охорону біологічного різноманіття (1992), ратифіковану Україною 29 листопада 1994 року. У межах реалізації Програми «Ріо+5» Україна визначила національну стратегію збереження і сталого використання біологічного різноманіття. Щоби забезпечити виконання зобов'язань у цій сфері, Концепцією Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки було окреслено заходи щодо систематизації нормативно-правових документів та їхньої гармонізації з міжнародно-правовими актами, а також активізації міжнародної співпраці щодо збереження біорізноманіття [152].

Водночас було сформовано передумови екологічної мережі як основи збереження ландшафтного і біологічного різноманіття в умовах антропогенно трансформованих ландшафтів. Екомережа як інтегральна система територіальної організації збереження біотичного й ландшафтного різноманіття передбачає охоплення територій традиційного збереження (об'єкти природно-заповідного фонду), та територій, певною мірою трансформованих людиною і навіть техногенних, які мають певне значення для збереження умов існування визначених видових комплексів або угруповань [141]. Європейська ландшафтна конвенція визначає ландшафт як територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів, що охоплює природні, сільські, міські та приміські території разом із землями, внутрішніми водами та морськими акваторіями [87].

Конвенція про охорону біологічного різноманіття визначила орієнтири для міжнародно-правової охорони територій, які становлять значну біоценотичну

цінність, а також передбачила необхідність відновлення біологічного різноманіття у деградованих районах, що стали прототипами ключових та відновлюваних територій екомережі відповідно. Програма дій цієї Конвенції звертає увагу на важливості створення охоронюваних територій у межах наземних і водних середовищ існування з метою сприяння та підтримання екологічних процесів, інтегрування охоронних територій у ширші ландшафти суші, морські ландшафти і сектори для підтримання структурної та функціональної життєздатності екосистем [416].

Ідея створення національної екологічної мережі започаткована Постановою Кабінету Міністрів України «Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України» від 12.05.1997 р. за N 439, у якій було визначено основні напрями збереження біологічного різноманіття в Україні: збереження прибережно-морських та морських, річкових і заплавних, озерних та болотних, лучних і степових, лісових та гірських екосистем; оздоровлення агроландшафтів та інших територій інтенсивного ведення господарської діяльності; збереження видів та популяцій, а також створення національної екологічної мережі [284].

В останньому звіті про виконання Україною Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття відзначено певні позитивні досягнення та здобутки, однак констатовано, що в Україні і далі втрачаються природні оселища (зокрема важливі старовікові ліси) із рідкісними видами, а чинні в країні документи та стратегії часто лише поверхово торкаються теми збереження біорізноманіття, їм бракує чіткості та конкретики [382]. Справді, Україна демонструє неефективну екологічну політику у сфері охорони біорізноманіття на державному та місцевому рівнях, неналежно фінансує природоохоронні програми та має низький загальний рівень екологічної свідомості громадян.

Фахівці в галузі міжнародного права навколишнього середовища вважають Конвенцію про охорону біологічного різноманіття важливим інструментом у контексті сталого розвитку, адже в ній передбачено стале використання компонентів біологічного різноманіття, зберігаючи його властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати їхнім сподіванням

[164, с. 278]. Конвенція звертає увагу на необхідність проведення оцінки впливу на довкілля та мінімізації несприятливих наслідків від господарської діяльності. В Україні ці інструменти потребують подальшої імплементації не лише на загальному рівні, передбаченому Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», але й на рівні спеціального законодавства, що визначає механізм збереження біорізноманіття та невиснажливого використання національної екомережі.

Основна мета Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття полягає у збереженні і сталому використанні компонентів біологічного різноманіття, а також спільному одержанні на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів. Відповідно до цієї Конвенції кожна Договірна Сторона, наскільки це можливо і доцільно: встановлює систему охоронних територій або територій, в яких необхідно вживати спеціальні заходи для збереження біологічного різноманіття; розробляє за необхідності керівні принципи відбору, встановлення і раціонального використання охоронних територій або територій, у яких необхідно вживати спеціальні заходи для збереження біологічного різноманіття; регулює або раціонально використовує біологічні ресурси, які мають важливе значення для збереження біорізноманіття в охоронних територіях або за їхніми межами для забезпечення їхнього збереження і сталого використання; сприяє захисту екосистеми, природних місць мешкання і збереженню життєздатних популяцій видів у природних умовах; заохочує екологічно обґрунтований і сталий розвиток у зонах, що межують з охоронними територіями, з метою сприяння збереженню цих територій; вживає заходи щодо реабілітації і відновлення деградованих екосистем і сприяє відновленню видів, які є під загрозою, зокрема шляхом розроблення і здійснення планів та інших стратегій раціонального використання [141].

Визначені у Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття завдання лягли в основу побудови екомереж як системи особливо охоронюваних територій. Нею був визначений організаційно-правовий механізм побудови екомережі через окреслення керівних принципів відбору, встановлення і

раціонального використання її структурних елементів. В Україні законодавчо встановлюється диференційований правовий режим охорони та обмеженого використання для кожного із структурних елементів, що передбачає виділення ключових територій – ядер екомережі та сполучних територій – екокоридорів, а також буферних зон для охорони ключових територій екомережі. Водночас необхідним є виділення відновлюваних територій екомережі, що потребують вжиття спеціальних заходів для відтворення їхнього природного стану.

Територіальна побудова екомережі дає змогу забезпечувати охорону особливо цінних з погляду ландшафтного та біологічного різноманіття природних територій, з'єднаних екокоридорами і підтримуваних буферними зонами для вищого рівня їхнього захисту та збереження екосистем. У Законі України «Про екологічну мережу України» ці завдання відображено у структурній побудові національної екомережі, яка передбачає включення до її складу ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій, що виконують відповідні природоохоронні та регенеруючі функції.

Активний розвиток положень Конвенції про охорону біологічного різноманіття було здійснено у прийнятій Радою Європи 1995 року Всеєвропейській стратегії збереження біотичного й ландшафтного різноманіття. Пріоритетним напрямом цієї Стратегії визнано формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної цілісної системи збереження та відтворення національних природних багатств усього континенту. Цей програмний за своєю юридичною природою документ передбачав розроблення впродовж 1995–2000 років національних стратегій та планів дій у сфері збереження біологічного різноманіття для всіх європейських країн. У наступні роки мали бути прийняті плани дій у межах національних екомереж і створений механізм їхнього здійснення, а до 2005 р. мала бути сформована Загальноєвропейська екологічна мережа, завдяки якій змогли би вільно мігрувати різні види рослин та тварин [48]. Це дало підстави І. В. Гиренко трактувати цю Стратегію як логічно побудований документ, що визначає послідовність дій зі збереження біорізноманіття [59].

За 20 років впровадження Стратегії передбачалося досягнути масштабного результату – повного збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, включаючи, зокрема, збереження річок, боліт, приморських зон та пралісів, які залишилися поза господарською діяльністю. Зосереджували увагу на необхідності збереження європейської природної спадщини та зобов'язань громадськості щодо цього. Метою Стратегії також був належний захист геологічних і культурних особливостей, які визначають цінність європейських ландшафтів [48]. Вважаємо, що на виконання взятих Україною зобов'язань щодо дотримання Всеєвропейської Стратегії збереження ландшафтного та біологічного різноманіття під час формування національної екологічної мережі недостатньо вирішуються проблеми збереження геологічної та культурної спадщини нашої держави.

Вчені зауважують, що Всеєвропейська Стратегія збереження ландшафтного та біологічного різноманіття змістила акценти в розв'язанні проблеми збереження біорізноманіття з рівня національних законодавств на міжнародно-правовий рівень, адже провідною метою Стратегії є налагодження співробітництва між країнами, міжурядовими організаціями, неурядовим сектором у сфері збереження біорізноманіття й невиснажливого використання його компонентів на міжнародному, регіональному та національному рівнях [59].

Україна, ратифікувавши Всеєвропейську Стратегію збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, прийняла Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки та Закон України «Про екологічну мережу України», що дало можливість розпочати розбудову національної екомережі України. На виконання міжнародно-правових зобов'язань України національна екологічна мережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській екологічній мережі і виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття, а також сприяти збалансованому та невиснажливому використанню біологічних ресурсів у господарській діяльності [267].

Біологічне різноманіття України, яке надає екосистемні послуги, повинно бути збереженим, оціненим і належно відновленим. Очікуваними результатами

відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року є впровадження в Україні системи ефективного управління для збалансованого користування природними ресурсами з урахуванням необхідності забезпечення ними прийдешніх поколінь [293]. Стратегічним напрямом сучасної екологічної політики України є розвиток екосистемних послуг, що дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та збереження навколишнього природного середовища.

Відповідно до концепції, закладеної в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, розвиток екосистемних послуг пов'язаний із розвитком національної екомережі та вдосконаленням природно-заповідної справи, тому стратегія формування національної екомережі на сучасному етапі її розвитку повинна бути спрямована також і на розвиток екосистемних послуг.

Займаючи менше за 6 % площі Європи, Україна володіє близько 35 % її біорізноманіття. Однак протягом останніх років спостерігаємо збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Визнано, що основну загрозу біорізноманіттю становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни; катастрофічно зменшуються площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів [292]. Аналізуючи причини, що зумовлюють зменшення біорізноманіття, О. Ш. Чомахашвілі резюмує, що всі вони мають одну спільну рису – вони викликані діяльністю людини [367, с. 138]. Через це у глобальному праві довілля проголошений обов'язок усіх держав, інституцій міжнародного права та кожної юридичної та фізичної особи охороняти та дбати про довілля [392, с. 52].

Водночас стурбованість станом довілля та екологічними проблемами людства чітко простежуємо не тільки у світському житті (на рівні держав, міжнародних і громадських організацій), але й у сфері духовній. Вагомим внеском до духовної скарбниці збереження природи є екологічне вчення папи Івана Павла II. Понтифік неодноразово наголошував, що чимало аспектів сучасної екологічної кризи виразно вказують на її моральний характер, а необдумане

застосування досягнень науково-технічного прогресу спричиняє тривалі негативні наслідки. У багатьох випадках завдана довкіллю шкода виглядає незворотною, хоч іноді її ще можна відвернути, але для цього необхідно, щоб суспільство — окремі люди, держави та міжнародні організації серйозно сприйняли свою відповідальність [80, с. 38].

Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, Верховна Рада України у ст.16 Конституції України проголосила обов'язком держави необхідність гарантувати екологічну безпеку і підтримати екологічну рівновагу на території України, подолати наслідки Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, зберегти генофонд Українського народу.

Саме на підтримання екологічної рівноваги та відновлення довкілля спрямовані заходи з розбудови екомережі як особливої форми охорони навколишнього природного середовища і збалансованого природокористування на засадах сталого розвитку. Формування екомережі як новаторської форми збереження довкілля екологічно свідомою частиною людської спільноти розцінює як основний реальний шанс у намаганнях зберегти природне середовище від подальшої його руйнації та остаточного виснаження [158, с. 3].

У міжнародному екологічному праві збереження біологічного та ландшафтного різноманіття розуміють як багатоаспектний процес, який передбачає законодавче, науково-методичне, соціально-економічне забезпечення програм і заходів у цій сфері. Певний досвід такого комплексного розуміння збереження біологічного та ландшафтного різноманіття накопичений науковцями і практиками європейських країн, зокрема країн-членів Європейського Союзу. Саме у цих країнах на основі вимог Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття 1995 року розроблені та втілюються програми й ініціативи, спрямовані на розширення охоронних природних територій [241, с. 16].

Досягнення та недоліки Конвенції про біологічне різноманіття відображено в сучасній Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року, розробленій 2020 року, яка

підтвердила, що стан біорізноманіття є кращим на природоохоронних (заповідних) територіях, однак теперішня мережа заповідних територій є недостатньою для збереження біорізноманіття. Цілі, визначені в Конвенції про біологічне різноманіття, недостатні для належного захисту та відновлення природи, тому існує необхідність у глобальних зусиллях. Європейський Союз повинен вживати більш ефективних заходів для збереження та відновлення довкілля і збудувати справді цілісну Всеєвропейську екологічну мережу [344, с. 18]. При цьому йдеться не про екомережу Natura 2000, яка поширена виключно в державах-членах ЄС, а про Всеєвропейську екологічну мережу.

В. В. Шеховцов переконаний, що екологічна мережа здатна вирішувати завдання, недоступні для відокремлених природоохоронних територій [372, с. 288]. На відміну від природно-заповідної форми охорони довкілля, ідея формування екологічних мереж має на меті збереження біорізноманіття шляхом підтримки та зміцнення цілісності екологічних та природоохоронних процесів, що дає змогу поєднати фрагментовані екосистеми між собою, сприяє обміну між популяціями видів та забезпечує умови для міграції та поширення видів.

В Україні на законодавчому рівні визначено [292], що стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України є формування екомережі, що запобігає погіршенню стану навколишнього природного середовища. Збільшення площі національної екомережі має насамперед відбуватися в результаті розширення наявних та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

Саме природно-заповідний фонд, основним недоліком якого є фрагментація природоохоронних територій, у національній стратегії екологічної політики визнаний основою для формування екологічної мережі. Це відображає залежність від колишніх радянських традицій охорони природи та не зовсім відповідає сучасній європейській практиці збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, яка спрямована на комплексну охорону наявних природних та частково змінених ландшафтів та оселищ дикої флори й фауни, адже основною метою формування Всеєвропейської екомережі є збереження наявних локальних

екосистем і поєднання їх у просторово-цілісну систему природних та частково змінених у процесі господарської діяльності територій, що підлягають особливій охороні і допустимому невиснажливому використанню.

Як наголошує О. О. Статівка [341, с. 209], врахування специфіки природно-заповідного фонду та тенденцій розгляду його територій та об'єктів як ключових елементів єдиної територіальної системи природоохоронних територій, дозволило законодавцеві у Законі України «Про екологічну мережу України» визначити місце природно-заповідного фонду у системі екологічної мережі, зафіксувати принципи її формування, збереження і використання, а також врегулювати порядок включення територій та об'єктів природно-заповідного фонду до її структурних елементів.

Уже на початковому етапі розбудови національної екомережі в Україні вчені-екологи були переконані, що формування екологічної мережі, створеної на основі природних комплексів і унікальних територій об'єктів, які підлягають особливій охороні, сприятиме зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє середовище, збереженню природних ресурсів, генофонду живої природи. Екомережу розцінювали як якісно новий підхід до розв'язання традиційної проблеми взаємовідносин людського суспільства і природи, спрямований на забезпечення функціонування всіх природних компонентів довкілля як єдиної цілісної системи [158, с. 4].

Перші організаційно-правові кроки з розбудови національної екомережі в Україні розпочалися 2000 року з ухваленням Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки [267]. Натомість у Центральній та Східній Європі декілька національних еколого-мережевих програм було розроблено ще в 1980-ті роки, під впливом теорії поляризації ландшафтів. Обґрунтований цією теорією «екостабілізуючий» підхід передбачає, що ландшафт повинен бути зонований таким чином, щоб інтенсивно використовувані ділянки «врівноважувалися» природними зонами, які функціонують як єдині, саморегульовані цілісності. У результаті таких програм були розроблені перші екологічні мережі, а ідеї комплексного збереження

біорізноманіття покладені в основу загальних планів екологічного управління, що стали національними стратегіями сталого розвитку [385, с. 9].

Чеські ландшафтні екологи А. Бучек, Я. Лаціна, І. Льов розробили концепцію TSES - територіальних систем екологічної стабільності ландшафту. Аналогічні концепції регіональних мереж особливо охоронюваних територій запропонували американські вчені Р. Форман, М. Гордон, Р. Носс, Л. Харіс, Р. Харрісон [9, с. 58]. Упродовж 1990-х років місцеві регіональні та національні програми, спрямовані на інтеграцію охоронних територій у більш великі пов'язані мережі, були розроблені у багатьох країнах Західної Європи, Північної Америки, Латинської Америки, Азії та Австралії [219, с. 27]. Починаючи з 1990-х років, декларація Європейської екологічної мережі (EECONET) сприяла поступовості розвитку національних екологічних мереж у багатьох європейських країнах [384, с. 47]. Їхній розвиток забезпечив з 1995 р. формування Загальноєвропейської екологічної мережі (PEEN), учасниками якої є 53 країни Європи [408, с. 260]. При цьому в екологічному управлінні ландшафтами та екологічному плануванні суттєве значення відводять проектуванню екомережі.

Екологічні мережі пов'язують окремі середовища існування, включаючи основні та буферні зони, та взаємодіють за допомогою ландшафтних латок та коридорів, спрямованих головним чином на захист біорізноманіття [419, с. 160]. У цій концептуальній ідеї відображено структурну побудову національної екомережі, яка у релевантній формі єдиної територіальної системи дозволяє в ефективній і якісній синергії забезпечити виконання природоохоронної, захисної, сполучної та відновної функцій екомережі, спрямованої на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

За допомогою створення Всеєвропейської екологічної мережі вирішують такі питання: збереження всього комплексу екосистеми, середовища існування, видів і їхнього генетичного різноманіття, а також ландшафтів європейського значення; забезпечення достатньої «просторовості» природних середовищ для збереження видів; створення умов для розселення і міграції видів; забезпечення відновлення

компонентів ключових екосистем, які зазнали руйнації; захист екосистем від потенційних негативних факторів [385, с. 23].

На формування та реалізацію програм розбудови екомереж у різних країнах впливають географічні, економічні та соціальні чинники, які залежать від місцевих і регіональних умов. Однак концептуальні засади та методологічні ідеї формування ґрунтовані на єдиній стратегічній платформі. При цьому метою екологічних мереж є:

а) підтримка функціонування екосистем як засіб сприяння збереженню видів і середовищ існування; б) сприяння сталому використанню природних ресурсів з метою зниження впливу діяльності людини на біорізноманіття і/або підвищення цінності біорізноманіття керованих ландшафтів [386, с. 19].

У Європейському Союзі надзвичайно занепокоєні масштабами втрат біорізноманіття та невтішними прогнозами на майбутнє, якщо не буде докладено зусиль для відновлення довкілля та зупинення руйнації екосистемних зв'язків. Амбітними цілями Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року є надання статусу заповідних територій, що становлять щонайменше 30 % суходолу та 30 % морських акваторій у межах ЄС. При цьому особливу увагу варто звертати на райони з дуже високою природоохоронною цінністю чи значним потенціалом біорізноманіття. Крім того, принаймні третину заповідних територій (10 % території ЄС та 10 % акваторії) треба суворо охороняти. Передусім мають бути збережені значні площі зональних природних комплексів, що найбільш ефективно поглинають та депонують вуглець і таким чином сприяють боротьбі із глобальною зміною клімату (насамперед — праліси, торфовища, морські прибережні оселища, степи, луки тощо) [344, с. 7]. Порівняно зі стандартами охорони біорізноманіття в ЄС Україна ставить за мету досягнути інші кількісні показники у цій сфері і поки що не виокремлює заходи щодо запобігання кліматичним змінам як самостійний напрям збереження біорізноманіття при формуванні національної екомережі.

Конкретною метою екологічної політики України було доведення до 2015 року площі національної екомережі до рівня (41% території країни), необхідного

для гарантування екологічної безпеки країни, запровадження системи природоохоронних заходів збереження біо- та ландшафтного різноманіття і розширення площі природно-заповідного фонду до 10 % у 2015 році та до 15 % загальної території країни у 2020 році [292]. Станом на сьогодні ці показники не виконані.

У Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки були визначені мета, завдання, концептуальні положення, етапи та механізми розбудови національної екомережі України. Зокрема, основна мета формування національної екомережі полягала у збільшенні площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їхнього різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їхньої територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, з метою збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їхніх популяцій [267].

З огляду на те, що строк дії Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі минув 2015 року, а визначені у ній концептуальні завдання в повному обсязі виконані не були, О. О. Статівка пропонує, зокрема, прийняти нову Програму, в якій має бути враховано помилки, допущені при її реалізації, усунуто чинники, які стримують розбудову екомережі, а також поставлено конкретні цілі. Крім того, вчена також відзначає, що не можна заперечувати досягнення за окремими ключовими моментами цієї Програми [335, с. 342]. Вважаємо, що доцільно визначити відповідність задекларованих Програмою завдань фактичному стану справ у сфері формування та збереження національної екомережі, виявити негативні тенденції при створенні екомережі та окреслити нові концептуальні завдання екологічної політики нашої держави у цій сфері.

Аксіоматично, що завдання формування національної екомережі мають корелюватися із загальними завданнями охорони довкілля в нашій державі, а також із завданнями, визначеними Всеєвропейською стратегією збереження

ландшафтного та біологічного різноманіття. Завданнями законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що визначені у ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [295]. Вважаємо, що завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища варто доповнити також завданням щодо формування національної екомережі, як і загалом консолідувати цей закон із нормами, що визначають загальні засади правового регулювання екомережевих відносин.

Закон України від 24 червня 2004 року «Про екологічну мережу України» визначає екомережу як єдину територіальну систему, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [265]. Це законодавче трактування поняття екомережі відображає мету її функціонування. Теоретично визначення понять через мету та цілі, на які орієнтоване це явище, є сформульованим на основі телеологічного підходу.

Беручи за основу вимоги, обґрунтовані Гансом Кельзенем [122, с. 35] щодо відповідності мети у праві критеріям доцільності, об'єктивності та точності, вважаємо, що мета формування національної екомережі повинна бути об'єктивно необхідною і обґрунтованою сучасними потребами збереження довкілля і відтворення екосистемних функцій навколишнього природного середовища.

Завдання ж при формуванні екомережі досягаються засобами, доцільними та достатніми для реалізації цієї бажаної мети.

Законодавець також трактує мету формування екомережі як досягнення певних кількісних показників (збільшення площі земель країни з природними ландшафтами) задля якісних змін у сфері охорони довкілля (збереження природних екосистем) тощо. З цього бачимо, що метою формування екомережі є збереження природних екосистем. У Конвенції про охорону біологічного різноманіття екосистему розглядають як динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їхнього неживого навколишнього середовища, які взаємодіють як єдине функціональне ціле [141]. Екосистема є важливою базовою ланкою навколишнього природного середовища, яка забезпечує природні зв'язки усіх компонентів довкілля. При цьому А. К. Соколова наголошує на необхідності комплексного підходу, що передбачає взаємозв'язок між різними видами діяльності: охороною, використанням, відтворенням окремих природних об'єктів й охороною та покращенням екосистем [331, с. 701].

Теоретичне усвідомлення та практичне втілення природних зв'язків у екосистемах відображено в екосистемному підході. Є. П. Суєтнов, аналізуючи міжнародно-правове регулювання цього поняття, вказує, що екосистемний підхід — це стратегія комплексного управління земельними, водними та біологічними ресурсами, яка забезпечує їхнє збереження та стале використання на справедливій основі [347, с. 199]. Враховуючи комплексний характер національної екомережі, яка поєднує і природні компоненти (землі, води, ліси, тваринний та рослинний світ), і управлінські інструменти, залучені до процесів її територіальної організації, можна стверджувати про побудову національної екомережі з дотриманням екосистемного підходу як стратегії екологічного управління з метою збереження ландшафтного й біологічного різноманіття та покращення природно-ресурсного потенціалу держави й можливостей надання екосистемних послуг.

З урахуванням екосистемного підходу концепцію екомережі розглядає також С. А. Приходько. Головними завданнями формування екомережі, на думку вченого, є збереження генетичного, видового, екосистемного та ландшафтного різноманіття, забезпечення умов для міграції та розселення видів, підтримання екологічної рівноваги [245, с. 28]. Головною стратегічною метою екомережі у перспективі є поліпшення умов для формування та відновлення довкілля. Досягнення цієї природоохоронної мети дасть можливість досягти й економічних результатів — підвищення природно-ресурсного потенціалу території України. О. О. Статівка вважає, що формування екологічних мереж є найбільш ефективним способом збереження гармонії природних і змінених ландшафтів, їхньої варіативності, а також умов для забезпечення здорового та безпечного навколишнього середовища для людей [337]. Національне законодавство про екологічну мережу спрямоване на досягнення такого стану екологічної безпеки нашої держави, який забезпечить екосистемну здатність довкілля до природного самовідновлення шляхом збереження та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття.

Модель екологічної мережі спрямована насамперед на збереження біорізноманіття, яке у міжнародно-правових документах [141] трактується як різноманітність живих організмів з усіх джерел, зокрема серед іншого наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у межах виду, між видами і різноманіття екосистем.

Сьогодні на створення умов для виконання цілей Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року, зокрема й інвестиційні пріоритети для мережі Натура 2000 та зеленої інфраструктури, планують виділяти щонайменше 20 мільярдів євро на рік. Для цього мають на меті мобілізувати не лише державне фінансування на національному рівні та на рівні ЄС, але й залучити приватні кошти. Передбачено, що особливу увагу також буде зосереджено на сталому управлінні водними ресурсами, відновленні деградованих земель, охороні та відновленні природних оселищ з високим рівнем екосистемних послуг та з потенціалом пом'якшення

зміни клімату (через виведення накопиченого вуглецю з атмосфери). Зокрема, для ЄС буде важливо однаково захищати ці цінності в усьому світі та гарантувати, що дії в країнах ЄС не призведуть, наприклад, до вирубування лісів в інших регіонах світу. Держави ЄС створюватимуть умови, в яких країни, які не є членами ЄС, будуть мати стимул наслідувати та впроваджувати амбітні цілі цієї Стратегії на своїх територіях [344, с. 8]. Проголошення цієї Стратегії визначає орієнтири природоохоронної діяльності для України і дає можливість використовувати прогресивний досвід ЄС у цій сфері для розбудови національної екомережі.

Збереження біорізноманіття, що значною мірою досягається засобами екомережі, дозволить забезпечити підтримання екологічної рівноваги на території України. Функціональне використання сполучних та буферних територій екомережі сприятиме впровадженню в практику господарювання елементів екологічно безпечного, збалансованого використання природних ресурсів.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2020) було обґрунтовано, що збереження біорізноманіття має потенційні прямі економічні вигоди для багатьох галузей економіки. Наприклад, збереження морських ресурсів може збільшити щорічний прибуток рибної промисловості на більш ніж 49 млрд євро, в той час як захист прибережних територій водно-болотних угідь щорічно може заощадити страховій галузі близько 50 млрд євро шляхом зменшення збитків від повеней [49].

Попри очевидність природоохоронної (екологічної) функції екомережі, варто виділяти також і її економічну функцію, адже збільшення площ охоронюваних територій також є економічною необхідністю. Про фінансові вигоди від формування екомережі також свідчать показники, зазначені в Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 [344, с. 19]. Дослідження морських екосистем показує, що кожен євро, інвестований в морські природоохоронні території, принесе прибуток щонайменше 3 євро [389]. Аналогічним чином the Nature Fitness Check [398] показав, що вигоди від мережі Natura 2000 оцінюють в розмірі 200-300 млрд євро на рік. Очікувано, що інвестиційні потреби екомережі дадуть

змогу створити до 500 000 додаткових робочих місць [410]. Однак у нашій державі економічна вигода від функціонування екологічної мережі недооцінена.

У межах територій національної екомережі буде змога оптимізувати природно-ресурсний потенціал, насамперед рекреаційний, туристичний та біоресурсний, особливо в Карпатах, Криму та Поліссі, переорієнтувати відповідні сектори економіки на екологічно спрямоване та економічно більш вигідне в перспективі господарювання. Виконання Загальнодержавної програми формування національної екомережі дозволяє удосконалити економічні механізми та концептуальні підходи до збереження біорізноманіття, поліпшити стан фінансування заходів щодо збереження біорізноманіття. Досягнення екологічної рівноваги у перспективі допоможе поліпшити просторові та якісні показники біорізноманіття, що сприятиме позитивним змінам у стані довкілля на локальному та регіональному рівні (клімат, якість водних ресурсів, обводнення, зокрема малих річок); запобігатиме негативним змінам стану довкілля, зокрема, мінімізує ризики спустелювання, дегуміфікації та деградації земель [152].

Європейські дослідники Г. Беннет і П. Віт у праці «Розвиток та застосування екологічних мереж» зазначають, що попри велику кількість підходів до визначення екомережі, всі вони мають бути пов'язані із загальним визначенням «екологічної мережі», яке використовує Міжнародний союз охорони природи (IUCN), Конвенція про біологічне різноманіття (CBD) та Всесвітній саміт з питань сталого розвитку (WSSD). Отож у консолідованому визначенні, що відповідає міжнародно-правовим вимогам та відображає мету її створення, екомережу розглядають як цілісну систему природних або напівприродних ландшафтних елементів, яка створена та впроваджується з метою підтримання або відновлення екологічних функцій як засобу збереження біорізноманіття, а також надання відповідних можливостей для сталого використання природних ресурсів. Як можна зауважити, у цьому визначенні наголошено на двох ключових цілях екомережі: підтримці екологічних функцій як засобу збереження біорізноманіття та сталому використанні природних ресурсів. Учені переконані, що екологічна мережа здатна досягти цих пов'язаних цілей «шляхом створення інфраструктури,

яка сприятиме екологічному функціонуванню, але також передбачає ступінь людської експлуатації ландшафту там, де це сумісне із збереженням біорізноманіття чи сприяє цьому» [386].

Законодавче трактування мети формування національної екомережі узгоджується з цим розумінням, адже передбачає природоохоронну діяльність, спрямовану на збереження біорізноманіття та покращення природно-ресурсного потенціалу в поєднанні з невиснажливими формами використання природних ресурсів у межах територій екомережі. На думку Б. В. Даниленка [62, с. 281], першочергове значення для збереження біорізноманіття має створення системи особливо охоронюваних природних територій, що й передбачено у законодавстві про екологічну мережу.

У еколого-правовій літературі слушно зауважено, що екомережа є єдиною комплексною багатофункціональною та багаторівневою цілісною природною територіальною системою [372, с. 287], основними функціями якої є збереження біорізноманіття, стабілізація екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, покращення стану довкілля і загалом збалансований розвиток держави. Ю. Р. Шеляг-Сосонко обґрунтовує, що екомережа є інтегральною в організації збереження біотичної та ландшафтної різноманітності, оскільки спрямована на збереження всього комплексу екосистем, середовищ існування популяцій, видів та їхньої різноманітності; забезпечення біорізноманітності, достатньої для перебігу природних процесів на певній території; створення необхідних умов для розселення і міграції видів; захист біорізноманітності від дії негативних факторів [86]. Також концепцію екомережі розглядають як інтегруючу ідею збереження довкілля, як обов'язкову ланку, що поєднує в одне ціле всі концепції системи охорони природи, адже її метою є відновлення генетичної, екологічної і функціональної нерозривної єдності біологічних систем як взаємообумовленої цілісності на основі вільного обміну біоенергетичною та генетичною інформацією, можливостей природної міграції та розповсюдження рослин і тварин [79]. У такому трактуванні відображено основні функції

екомережі, які вона виконує задля захисту довкілля, – відновну, сполучну та охоронну.

Екологічні мережі забезпечують оперативну та ефективну модель для збереження біологічного різноманіття, залагоджуючи тим самим конфліктуючі інтереси на використання природних ресурсів. Вони також поєднують екосистеми та популяції видів, що перебувають під загрозою фрагментованого проживання, сприяючи генетичному обміну між різними групами і тим самим збільшуючи шанси на виживання під загрозою зникнення. Концепція екологічної мережі, окрім цього, створює інструментарій для екологічного проєктування та планування, що полегшує взаємодію з іншими видами землекористування [219, с. 26]. На практиці екологічне проєктування та планування використання територій та об'єктів національної екомережі здійснюється на основі Зведеної та регіональних схем формування екомережі.

Зокрема, аналіз Місцевої схеми формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області від 22.11.2018р. дає змогу виокремити завдання, які розробники цього документа поставили в процесі проєктування місцевої екомережі. Формування екологічної мережі місцевого рівня передбачає подальший розвиток природозаповідання, особливо в природних та адміністративних районах, в яких недостатньо репрезентовані природно-заповідні ландшафти. Місцева екологічна мережа сприяє збалансуванню структури землекористування, оптимізації ландшафтно-екологічної структури території, що своєю чергою створить сприятливу екологічну ситуацію та високий рівень комфортності природних просторових умов проживання населення.

У цьому документі наголошено, що охорона довкілля, особливо екоядер поблизу міст, крім свого прямого завдання — збереження природних комплексів, може сприяти розвитку туризму і відпочинку, екологічному вихованню й екологічній освіті населення, а також сприятиме формуванню природного каркасу екологічної безпеки території області, який внаслідок взаємозв'язку між його складниками створює передумови для досягнення екологічної рівноваги [202], що

вкотре засвідчує можливості одержання економічної вигоди від функціонування екомережі.

В. Д. Олейниченко переконаний, що формування екологічної мережі дозволить: об'єднати у цілісну систему не тільки землі природно-заповідного фонду, але й інші природні та напівприродні території; забезпечити збереження, відтворення і невиснажливе використання природних ресурсів, біологічного і ландшафтного різноманіття, уникнути втрат генофонду; підвищити стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень, відновити саморегульовальну і самовідновлювану здатність природних екосистем; забезпечити позитивні зміни стану довкілля, сформувавши екологічно безпечне середовище життєдіяльності людей; поліпшити гідрологічний режим річок, запобігти ерозії ґрунтів, поліпшити якість природних вод; розширити придатні для рекреаційного використання території, забезпечити розвиток збалансованого туризму [214, с. 235]. Про інтеграційно орієнтований характер національної екологічної мережі свідчить її законодавчо визначена структура, яку утворюють різні за природним походженням та функціями складові елементи.

Національна екомережа як складова Всеєвропейської екомережі повинна узгоджуватися із основоположними цілями її побудови та функціонування, визначеними у Конвенції про біологічне різноманіття, що передбачає п'ять конкретних цілей формування екомережі: 1) створення та зміцнення національних і регіональних систем охоронюваних зон, включених в глобальну мережу, як внесок для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цілей; 2) включення охоронних територій у ширші ландшафти суші та морські ландшафти і сектори, для підтримання стабільної екологічної структури і функціонування; 3) істотне покращення планування захищених територій та управління ними; 4) запобігання і мінімізація негативних наслідків основних загроз для охоронюваних територій; 5) створення і зміцнення регіональних мереж, транскордонних охоронних територій і співпраця між сусідніми охоронюваними районами поза межами національних кордонів [416].

Варто звернути увагу на те, що Україна веде активну міжнародну співпрацю щодо побудови транскордонних елементів у складі Всеєвропейської екомережі як сторона регіональної Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат і двостороннього Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер.

Європейські дослідники зазначають, що формування та функціонування екологічних мереж спрямоване на досягнення таких завдань: збереження біорізноманіття в ландшафтному, екосистемному або регіональному масштабі; підтримання або зміцнення екологічної цілісності шляхом забезпечення природних взаємозв'язків; буферизація критичних ділянок від впливу потенційно небезпечних зовнішніх впливів; відновлення деградованих екосистем; сприяння сталому використанню природних ресурсів, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття [385, с. 9]. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки [267] визначає основні соціальні, економічні та екологічні результати її реалізації, до яких насамперед належать збереження і відтворення ландшафтного різноманіття, розбудова Всеєвропейської екологічної мережі, а також сприяння розвитку ресурсної бази для заняття туризмом, відпочинку та оздоровлення населення, а також створення передумов для досягнення екологічної рівноваги.

Отож завдання екологічних мереж як комплексних природоохоронних територій полягає не лише у першочерговому збереженні природних ландшафтів, запобіганні втратам біорізноманіття та забезпеченні екосистемних зв'язків між їх природними компонентами, але й в орієнтованому на віддалену перспективу зміцненні природно-ресурсного потенціалу територій, які матимуть сприятливі умови для його самовідтворення та покращені умови соціально-економічного розвитку. Як справедливо зазначив з цього приводу В. В. Шеховцов, ідея екологічної мережі є інтегральною у справі збереження природного середовища, оптимізації ландшафтів, збереження генофонду живої природи, формування сприятливих умов для життєдіяльності людини [372, с. 286].

Функціонально завдання екологічної мережі досягаються шляхом виділення її конкретних структурних елементів із урахуванням їхньої екологічної цінності та природно-ресурсного потенціалу. Цілісна територіальна система взаємопов'язаних ареальних компонентів екомережі (ключові, сполучні, буферні та відновлювальні території) зорієнтована на виконання відповідно охоронних, сполучних, захисних та відтворювальних функцій, що мають важливе значення для збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та дозволяють здійснювати невиснажливе використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку.

Екологи обґрунтували, що низка природоохоронних заходів, спрямованих на збереження та ренатуралізацію компонентів екомережі, дасть змогу підвищити стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень, забезпечити саморегульовальну і самовідновлювану здатність природних екосистем; сприяти відтворенню і невиснажливому використанню природних ресурсів; поліпшити гідрологічний режим річок та якість природних вод, запобігти ерозії ґрунтів; розширити придатні для рекреаційного використання території, забезпечити розвиток збалансованого туризму [214, с. 236]. Завдяки створенню цілісного просторового комплексу пов'язаних між собою територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших природних та напівприродних територій зі спеціальним природоохоронним режимом та мінімальним антропогенним навантаженням на довкілля у складі екологічної мережі можна мінімізувати втрати генофонду та забезпечити загальні позитивні зміни стану довкілля, сформувати екологічно безпечне середовище життєдіяльності людей.

Передумови розбудови національної екомережі як автономної складової Всеєвропейської екологічної мережі визначено Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття у 1995 році, концепція якої передбачає збереження екосистем та дає змогу забезпечити їхню здатність до самовідновлення, а також створює умови для раціонального природокористування на засадах сталого розвитку.

Телеологічна складова концепції формування та функціонування національної екологічної мережі передбачає збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, досягнення збалансованого природокористування, покращення загального стану довкілля та його окремих компонентів, а також створення сприятливого природного середовища для людини як основи екологічної безпеки. Програмні засади формування національної екомережі відображені у її меті та завданнях, законодавчо визначених із врахуванням міжнародно-правових стандартів охорони довкілля.

Основною метою національної екомережі є підтримка функціонування екосистем та сприяння сталому використанню природних ресурсів. Водночас із цими загальними природоохоронними та природоресурсними функціями, екологічна мережа покликана виконувати й спеціальні функції, зокрема подолати фрагментацію природних ландшафтів та забезпечити ренатуралізацію деградованих ділянок, досягнення яких можливе, насамперед, екомережевими засобами.

Завдання національної екомережі відображені у її територіальній побудові з виділенням функціональних структурних компонентів: ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій, що вирізняються за природною цінністю та ресурсним потенціалом та встановленим диференційованим правовим режимом, спрямованим на виконання заповідної, сполучної, захисної та відновної функцій у сфері охорони довкілля.

На відміну від консервативної природно-заповідної форми охорони навколишнього природного середовища, комплексна екомережева форма природоохоронної діяльності спрямована на позитивну трансформацію стану довкілля, адже виконання програми збереження та відтворення складових елементів екомережі: 1) дозволяє невиснажливе використання природних ресурсів; 2) забезпечує ренатуралізацію деградованих ділянок; 3) гарантує покращення природно-ресурсного потенціалу; 4) сприяє розвитку екосистемних послуг, зокрема екологічного туризму.

1.2. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА ОЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Міжнародно-правові та національні законодавчі засади організації екологічної мережі окреслюють загальну мету її функціонування, що полягає у збереженні ландшафтного та біологічного різноманіття, сприянні відтворенню природних функцій екосистем та популяції видів, які перебувають під загрозою фрагментованого проживання. Відповідність меті та завданням створення екомережі повинна відобразитися у її законодавчо визначеному понятті, змістовних ознаках та втілюватися у практичній правореалізаційній діяльності.

Проте нормативна основа формування національної екомережі та її міжгалузевий характер не дозволяють однозначно дефінувати її поняття. Через це спроби виділити сутнісні ознаки екомережі та уточнити її поняття робили не тільки представники еколого-правової доктрини, але й науки аграрного та земельного права. Змістова інтерпретація цього поняття відображена також у наукових працях фахівців у галузі біології, географії та інших природничих наук.

У загальнотеоретичному розумінні юридичні поняття утворюють основу, загальні положення науки, а інші (їх більшість) за своїм змістом є видовими поняттями, що відносяться до одиничного (окремого) і вживаються, як правило у правових нормах, інститутах, що регулюють однорідні або окремі сфери суспільних відносин [132, с. 116]. Поняття екологічної мережі належить до видових понять юридичної науки, оскільки воно вживається у нормах відповідного еколого-правового інституту, а також у нормах адміністративного права щодо управління сферою екомережі та містобудівного законодавства щодо вимог планування територій з врахуванням особливостей проєктування та формування екомережі.

Відомий теоретик права С. С. Алексєєв трактує правове регулювання як поняття, що відображає динаміку права, спрямовану на досягнення правового результату і здійснюється за допомогою системи засобів, які утворюють не просто комплекси, багатоелементні утворення, а послідовно пов'язані ланки – структури

в динаміці. Тому правове регулювання завжди відбувається за допомогою власного «динамічного інструментарію» – особливого, властивого праву механізму, всього комплексу динамічних систем і структур, що мають юридично гарантувати досягнення правових завдань у межах певних типів, моделей юридичного впливу на суспільні відносини [3, с. 264]. Як зазначав іще Г. Кельзен, «юридичний авторитет наказує дотримуватися певної поведінки лише тому, що він визначає цю поведінку як цінну для правової спільноти людей, а таке відношення до правової спільноти є вирішальним і для правового регулювання людської поведінки, що стосується окремої особи» [122, с. 45].

Правове регулювання відносин у сфері формування та збереження екологічної мережі має динамічний характер та спрямоване на досягнення результату у вигляді підтримки функціонування екосистем як засобу збереження видів і середовищ існування, а також сприяти сталому використанню природних ресурсів за допомогою системи організаційно-правових, управлінських, науково-дослідних, проектувальних, землевпорядних та інших засобів.

Основними елементами механізму правового регулювання є нормативне визначення правил поведінки, реалізація права та діяльність органів держави та місцевого самоврядування [210, с. 355]. Правове регулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища, на думку В. А. Зуєва, є формою закріплення меж і параметрів розвитку суспільства, що ґрунтується на певному рівні економічних і соціальних відносин, установленні прав та обов'язків держави і громадян у системі «суспільство-природа». Досягнення таких параметрів та забезпечення додержання екологічного законодавства можливі тільки за наявності дієвої організаційно-управлінської системи, яка б повністю відповідала вимогам часу і новим суспільним відносинам [106, с. 8]. Доповнюючи такий підхід, вважаємо, що правове регулювання не тільки окреслює межі та параметри суспільного розвитку, але й визначає динаміку розвитку суспільних відносин завдяки цілеспрямованому юридичному впливу. Водночас варто пам'ятати, що регулювання суспільних відносин у системі «суспільство-довкілля» не може бути ефективним у разі порушення чи

неналежного врахування принципів системної організації самого довкілля та його компонентів, на що звертає увагу. В. І. Олещенко [215, с. 222].

Екологічна мережа як об'єкт правового регулювання характеризується тим, що динаміка правового впливу на відносини у сфері формування та невиснажливого використання компонентів екомережі спрямована на досягнення природоохоронного результату – збереження ландшафтного та біологічного різноманіття та покращення природно-ресурсного потенціалу завдяки використанню організаційно-правових інструментів та взаємопов'язаних засобів, притаманних саме цій формі охорони довкілля, визначених екомережевим законодавством.

Особливості правового регулювання в сучасній цивілізованій державі і суспільстві як юридичної категорії полягають у тому, що вона охоплює найсуттєвіші елементи «правової матерії» – норми права, дію права в демократичному суспільстві, сам процес правового регулювання поведінки людей, його механізм, правомірну поведінку як мету держави і результат правового регулювання [318, с. 282]. Центром правового регулювання є певний об'єкт, на який спрямовується правовий вплив задля впорядкування певних суспільних відносин. У цьому контексті В. М. Єрмоленко зазначає, що об'єкт у структурі правовідносин утворює внутрішні функціональні зв'язки, що краще піддаються правовому регулюванню і забезпечують усталеність правовідносин як окремої системи [92, с. 15].

У екомережевих відносинах роль загального об'єкта правового регулювання відіграє екологічна мережа як територіальна природоохоронна система та як стратегія екологічного управління, що має комплексний характер; родовими об'єктами є структурні елементи екомережі (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території) з диференційованими функціональними зв'язками між собою у межах організаційно-правового механізму формування та збереження екомережі, які своєю чергою, складаються із безпосередніх об'єктів, що мають спеціальний правовий режим.

Важливо зауважити, що екологічна мережа є не лише об'єктом правовідносин, але й об'єктом правового регулювання. Правовідносини – це «передбачені нормами права зв'язки між суб'єктами права, що виникають у процесі здійснення ними прав та обов'язків, а об'єкти правовідносин – це явища (блага), з приводу яких виникають, змінюються, припиняються правовідносини» [182, с. 261]. Структуру правовідносин формує комплекс взаємопов'язаних елементів: об'єкта, суб'єктів та змісту правовідносин, динаміку яких опосередковують юридичні факти. А правовому регулюванню екомережєвих відносин притаманні інші правові засоби: норми права, дія права, процес правового регулювання, його механізм, правомірна поведінка і результат правового регулювання. Однак не всі вони належно налагоджені: найслабкішим місцем є механізм правового регулювання, через що не досягнуто й стратегічного результату правового регулювання – досі не сформовано просторово-цілісного природного комплексу територій та об'єктів з особливим природоохоронним режимом з метою їхнього захисту, збереження та відновлення.

Зазначимо, що найбільш повним є аналіз юридичних ознак національної екомережі як об'єкта регулювання екологічного права, проведений О. О. Статівкою [338, с. 49]. Вчена нагадує, що за радянських часів панував диференційний підхід до регулювання екологічних відносин, адже об'єктами екологічного права зазвичай вважалися природні ресурси – земля, вода, надра, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ. Згодом актами міжнародного екологічного права природоохоронний ряд таких об'єктів було доповнено кліматом, озоновим шаром атмосфери, біорізноманіттям, екологічною мережею, навколоземним космічним простором, генофондом живої та неживої природи тощо. Тепер екомережєві відносини абсолютизовані та охоплені предметом права довкілля (екологічного права) [337].

Із врахуванням методологічних засад предмет дослідження виступає системним чинником (ядром), завдяки чому формується системне уявлення про відносини, в яких він перебуває в складі об'єкта наукового дослідження, а також про характер і зміст цих відносин [132, с. 116]. Екомережєві відносини є

предметом дослідження у межах екологічних (довкіллєвих) відносин як об'єкта наукового дослідження. При цьому важливо окреслити місце екомережєвих відносин у складі предмета екологічного права.

Вважають, що першим у науці екологічного права доповнив предмет цієї галузі відносинами щодо формування, збереження та раціонального використання екомережі Ю. С. Шемшученко. Вчений наголосив, що коло цих відносин постійно розширюється, і вони чинять суттєй вплив на стан навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних та інших інтересів суспільства. Об'єднувальним чинником для групування відповідних відносин є правовий режим особливої державної охорони, що визначається цінністю, унікальністю або необхідністю відновлення деградованих або малоцінних земель [382, с. 15]. Цим засвідчено структурну особливість формування екомережі та галузєву належність цих відносин до предмета екологічного права.

М. А. Дейнега обґрунтовує, що нормативні акти, які регулюють відносини використання природних ресурсів, містять норми, присвячені охороні відповідного природного ресурсу і навколишнього середовища загалом. Це свідчить про необхідність правового регулювання охорони навколишнього середовища при використанні природних ресурсів і тісний зв'язок природоресурсного й екологічного (природоохоронного) права як прояву загальної тенденції екологізації законодавства [68, с. 114]. Зазначена позиція є прикладом розмежування предметів природоресурсного й екологічного права. Щодо повернення до двогалузєвої структури правового регулювання природоресурсних відносин за умови глибокого теоретичного осмислення цього питання висловлювався і В. М. Єрмоленко [90, с. 66].

Зауважимо, що в еколого-правовій доктрині дуалістичний підхід щодо відокремлення природоресурсного й екологічного права не є безспірним, деякі вчені вважають, що норми природоресурсного права «тільки умовно можна розглядати як щось окреме від права охорони навколишнього природного середовища (екологічного права), адже раціональне природокористування

неможливе без еколого-охоронних заходів і навпаки. Тому предмет природоресурсного права є похідним від інтегрованого предмета права екологічного» [83, с. 14], Н. Р. Малишева також відносить виділення природоресурсного права в самостійну галузь до дискусійних питань [188, с. 76].

П. Д. Пилипенко обґрунтовує, що предмет права довкілля охоплює екологічні відносини у сфері взаємодії суспільства і природи, спрямовані на охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та формування і збереження екомережі [237, с. 20]. Ці відносини об'єднані спільною метою правового регулювання - потребою захисту загальносоціального екологічного інтересу.

У цьому ж контексті Ю. С. Шемшученко вважає визначальними для предмета екологічного права як комплексної галузі права чотири групи суспільних відносин, що переплітаються між собою у різних комбінаціях і за предметною ознакою поділяються на дрібніші групи, відображені у завданнях екологічного законодавства, окреслених у ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [82, с. 16]. До таких завдань законодавець відносить «регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [295].

Деякі науковці у структурі предмета екологічного права виділяють три складові частини – природоохоронні (щодо охорони довкілля), природоресурсові (щодо раціонального використання природних ресурсів) та антропоохоронні (щодо гарантування екологічної безпеки) відносини. Зокрема, І. І. Каракаш вважає, що відносини щодо формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі значною мірою охоплюють основні три групи суспільних відносин (щодо охорони навколишнього природного середовища;

щодо використання природних ресурсів; щодо забезпечення екологічної безпеки) і немає необхідності відокремлювати їх у самостійний складник екологічного права як комплексної галузі вітчизняного права [83, с. 14].

Досить своєрідною є ідея щодо доцільності виокремлення середовищезахоронного права як узгодженої системи правових засобів, механізмів і процедур збереження ландшафтів у системі навколишнього природного середовища під загальною назвою «ландшафтне право», або «ландшафтно-довкільне право», запропонована В. І. Андрейцевим [4, с. 36]. У такому вузькому розумінні екомережеві відносини виходять за межі предмета ландшафтного права, оскільки передбачають також і охорону біологічного різноманіття.

Безумовно, відносини щодо формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі (екомережеві відносини) займають вагомe місце у предметі сучасного екологічного права і становлять його відокремлену складову частину. Характерною ознакою екомережевих відносин є домінуючий природоохоронний зміст, а природоресурсні та антропоохоронні аспекти у їхній структурі мають похідний характер, адже завданням екологічної мережі є, насамперед, покращення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, а також збереження ландшафтного та біологічного різноманіття з метою створення сприятливого життєвого середовища для людини.

У системі сучасного екологічного права правові норми про екомережу становлять окремий правовий інститут, який спрямований на врегулювання організаційних, управлінських та охоронних відносин у сфері формування, невиснажливого використання та збереження екологічної мережі.

Цей правовий інститут характеризується: 1) однорідністю фактичного змісту, адже регулює самостійну групу відносно відокремлених екомережевих відносин; 2) юридичною єдністю (комплексністю) норм, що визначають загальні положення, правові принципи, спеціальні правові поняття і особливий правовий режим структурних елементів екомережі; 3) законодавчою (нормативною)

відокремленістю, що знаходить своє закріплення у спеціальних законах та підзаконних нормативно-правових актах про екомережу.

Задля повноти регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання та охорони екологічної мережі й остаточного юридичного оформлення відповідного правового інституту необхідно заповнити наявні прогалини правового регулювання у цій сфері. Перспективними напрямками правового регулювання екомережових відносин є визначення правових засад екологічного моніторингу екомережі, державного контролю за дотриманням приписів екомережевого законодавства, оцінки впливу на довкілля щодо планованої у територіальній системі екомережі господарської діяльності, а також встановлення юридичної відповідальності за невиконання екомережових вимог.

Уперше поняття екологічної мережі України було законодавчо визначено у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, згідно з якою екологічна мережа – це єдина територіальна система, що включає ділянки природних ландшафтів, які підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортно-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, визначені законодавством України, і є частиною структурних територіальних елементів екомережі – природних регіонів, природних коридорів, буферних зон [267]. У цьому визначенні законодавцем використано територіально-структурний підхід і не відображено юридичних та сутнісних ознак цього поняття, адже воно сформульоване виключно шляхом перелічення складових та структурних елементів національної екомережі.

Такий метод є придатним для визначення комплексних складних понять, однак не для екомережі, яка має системний характер. У Законі України «Про екологічну мережу України» визначення екомережі розроблене за телеологічним критерієм, оскільки відображає насамперед мету її формування, однак недостатньо вирізняє її з-поміж суміжних еколого-правових категорій.

В. С. Ковальський зауважує, що визначення правових понять можливе шляхом встановлення системного переліку ознак (елементів, характеристик), який

є абсолютно вичерпним для певного поняття. Завдяки застосуванню певних логіко-семантичних прийомів у науковому дослідженні формується «понятійний склад», тобто сукупність взаємопов'язаних понять, які характеризують те чи інше явище у його координаційних та субординаційних відносинах з компонентами правової системи, окремими елементами та формами і розташовуються в порядку від більш загального до одиничного (конкретного) [132, с. 111]. Тому варто окреслити найбільш загальне поняття і брати це до уваги при дефінуванні поняття екомережі. Вважаємо, що поняття єдиної територіальної системи як основи для визначення національної екомережі є похідним від поняття Всеєвропейської екомережі.

Закономірно вважати, що національна екомережа є органічною складовою Всеєвропейської екологічної мережі, що стало логічним наслідком географічного розташування України в центрі Європи, впровадження у національне екологічне законодавство принципів міжнародної співпраці у сфері охорони природи та дотримання нашою державою зобов'язань, які випливають із намірів інтегруватися у поважні міжнародні інституції [79]. Тому правове регулювання розбудови екомережі України має похідний характер, основні засади якого визначені у Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття 1995 року, яка започаткувала формування Всеєвропейської екологічної мережі як фізичної (на місцевості) мережі ключових територій (*core areas*), з'єднаних природними коридорами (*korridors*) та підтримуваних буферними зонами (*buffer zones*). Основним завданням формування Всеєвропейської екологічної мережі має бути побудова цілісної (наскільки це можливо) системи природних та освоєних (напівприродних) територій на європейському континенті, а також їхнє збереження з метою забезпечення сприятливого природоохоронного статусу екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення в межах традиційних зон їх поширення [330, с. 814].

Однією з ознак екомережі, що мають юридичне значення і зумовлені її природною цінністю і вразливістю, є визнання її об'єктом правової охорони.

В. В. Шеховцов обґрунтовує доцільність формування та правової охорони екологічної мережі її унікальною здатністю до подолання відокремленості (фрагментації) природоохоронних територій, а також спрямованістю на відтворення і збереження територіальної та функціональної цілісності екосистем; підтримання екологічної рівноваги в межах окремих регіонів; збереження еталонів природи і вивчення генофонду ландшафтних комплексів; відтворення і збагачення рідкісних видів [372, с. 288]. При цьому концепція екомережі передбачає необхідність врахування екосистемних взаємозв'язків між природними комплексами, незважаючи на наявність формальних з екологічних позицій адміністративних кордонів, з метою збереження біорізноманіття та досягнення сталого природокористування.

Ядро національної екологічної мережі як її складовий елемент становлять об'єкти та території природно-заповідного фонду, що мають найбільшу екологічну цінність для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття й охороняються Законом України «Про природно-заповідний фонд України». Природно-заповідний фонд України є юридичною та матеріальною основою національної екологічної мережі. О. О. Статівка наголошує, що ці території є ключовими для збереження найбільш цінних і типових компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття. Природні компоненти, що розташовані у межах територій природно-заповідного фонду, мають виняткове значення для захисту видів дикої флори і фауни й природних середовищ існування/зростання, природних екосистем та їхньої життєздатності, а також збереження природної спадщини нації, підтримання загального екологічного балансу. Тому з огляду на їх особливу природоохоронну, наукову, естетичну та рекреаційну цінність, вони оголошені заповідними [338, с. 208]. Однак складовими елементами національної екомережі є не лише території та об'єкти природно-заповідного фонду, але й інші природоохоронні території.

Екологічна мережа має комплексну і розгалужену структуру, до її складу належать природні територіальні елементи, які підлягають особливій охороні, а також інші території, які забезпечують її цілісність. Формування екологічної

мережі України передбачає створення просторово-цілісного природного комплексу територій та об'єктів з особливим природоохоронним режимом, що забезпечує їхній захист, збереження та відновлення. Включення територій та об'єктів до складу екомережі здійснюється з урахуванням їх значення з точки зору екології, ботаніки, зоології та ландшафтознавства [265]. У цьому ж контексті П. О. Гвоздик трактує комплексність як принцип охорони біорізноманіття [55, с. 257].

Аналіз доктринальних та законодавчих визначень поняття національної екомережі дає змогу стверджувати, що екологічна мережа як об'єкт правового регулювання має системний характер. Системність екомережі проявляється як у її структурній побудові, так і у функціональному аспекті.

Для охорони, збереження та відновлення довкілля та його окремих особливо цінних компонентів (унікальних територій та природних об'єктів), генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів передбачена і здійснюється система організаційно-правових, управлінських, інституційних, технічних, інформаційних заходів, науково-дослідних, проектувальних, землевпорядних та інших робіт.

У Розділі III Закону України «Про екологічну мережу України» визначено основні засоби (інструменти) організаційно-правового механізму, спрямованого на забезпечення формування, збереження та раціонального використання екомережі, серед яких варто виділити такі:

1. Наукове забезпечення формування, збереження та використання екомережі. Наукові дослідження проводять згідно з програмами, що спрямовані на прискорення створення банків даних та географічних інформаційних систем екомережі. Розроблення проєктів таких програм забезпечується в установленому порядку Міндовкілля за участю Національної академії наук України та відповідних центральних органів виконавчої влади.

Приміром, у Комплексній екологічній програмі на 2017–2022 роки для міста Львова зазначено, що з метою систематизації та ефективного використання наукового потенціалу міста та інших наукових закладів західного регіону України

виконавчому комітетові Львівської міської ради потрібно укласти угоду про співробітництво із Західним науковим центром НАН України та Міністерством освіти і науки України. Реалізація Програми потребує проведення наукових досліджень щодо впливу якості окремих компонентів довкілля на стан здоров'я мешканців, а також перспектив збереження ландшафтного та біологічного біорізноманіття як елементів екологічної мережі [270].

2. Проєктування екомережі, яке здійснюється шляхом розроблення регіональних схем формування екомережі Автономної Республіки Крим та областей, а також місцевих схем формування екомережі районів, населених пунктів та інших територій України. Регіональні та місцеві схеми формування екомережі затверджують відповідні ради після погодження із обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 [266] Зведена схема формування екомережі є складовою частиною Генеральної схеми планування території України, затвердженої Законом України від 7 лютого 2002 року, що визначає концептуальні засади планування і використання території держави. Виконання Зведеної схеми формування екомережі України, а також регіональних та місцевих схем формування екомережі забезпечується на основі Загальнодержавної програми розвитку екомережі, яку затверджує Верховна Рада України, та регіональних і місцевих програм з питань розвитку екомережі, які затверджують відповідні ради.

3. Фінансове забезпечення заходів, пов'язаних з формуванням, збереженням та невиснажливим використанням екомережі, включаючи роботи з проєктування, проведення відповідних наукових досліджень, може здійснюватися коштом Державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштами підприємств, установ та організацій, інших джерел, не заборонених законом. Основною підставою фінансування робіт з розбудови національної екомережі є визначення відповідних напрямів у Загальнодержавній та місцевих програмах формування екомережі.

4. Державний моніторинг екомережі, який передбачає здійснення системи спостережень, спрямованих на оцінку цілісності екомережі, стану природних

комплексів та об'єктів, включених до переліків екомережі, своєчасне виявлення негативних змін та прогнозування їхнього можливого розвитку, пов'язаних з цим наслідків, розроблення відповідних прогнозів та рекомендацій щодо формування, збереження та використання екомережі. Державний моніторинг екомережі входить до складу моніторингу довкілля.

5. Державний облік територій та об'єктів екомережі, що здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі» і є складовою частиною державного земельного кадастру, державних кадастрів інших природних ресурсів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, державної статистичної звітності. Для вдосконалення сервісних правовідносин у екологічній сфері Д. В. Бусуйок пропонує наявну сукупність кадастрів перетворити у взаємозалежну систему кадастрів шляхом їх об'єднання та забезпечити їх автоматизацію [25, с. 24], що забезпечить їх належну взаємодію.

6. Контроль за формуванням, збереженням та використанням екомережі. Державний нагляд (контроль) за формуванням, збереженням та використанням екомережі, розробленням та виконанням регіональних і місцевих схем екомережі забезпечує центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (Держекоінспекція). Контроль за формуванням, збереженням та використанням екомережі здійснюють органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом. У порядку, визначеному законом, може здійснюватися також громадський контроль за формуванням, збереженням та використанням екомережі.

7. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері формування, збереження та використання екомережі. Особи, винні у порушенні законодавства з питань формування, збереження та використання екомережі, несуть кримінальну, адміністративну та майнову відповідальність відповідно до закону. Однак наразі диспозиції норм про юридичну відповідальність у цій сфері

обмежуються територіями природно-заповідного фонду і не вказують на території національної екомережі як місце вчинення таких правопорушень.

Оскільки формування національної екомережі спрямовано на охорону біорізноманіття, то варто в цьому контексті згадати, що Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005 — 2025 роки передбачає, що заходи у цій сфері здійснюються на основі використання нормативно-правових, інституційних, економічних, фінансових, науково-експертних, аудитних, інформаційно-освітніх та інших засобів [152].

З метою координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та для вивчення проблемних питань, пов'язаних із організацією екомережі, в Україні створено Координаційні ради з питань формування національної екологічної мережі зі статусом тимчасового дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України, Раді Міністрів АРК, обласних, Київській та Севастопольській міській державній адміністраціях. Координаційна рада готує пропозиції щодо включення національної екологічної мережі як спеціальної функціональної території загальнодержавного значення до Генеральної схеми планування території України.

Оскільки національна екологічна мережа є об'єктом комплексного правового регулювання відносин у сфері планування та забудови територій з урахуванням особливих природоохоронних вимог, то важливу роль у правовому забезпеченні формування національної екомережі відіграють приписи містобудівного законодавства. Проектування екомережі в Україні відбувається шляхом розроблення регіональних, місцевих та Зведеної схеми формування екомережі України. Законодавство відводить пріоритетне місце документації про екомережу серед усіх видів землепорядної та містобудівної документації. Зведена схема формування екомережі України, регіональні та місцеві схеми формування екомережі, програми у сфері формування, збереження та використання екомережі є основою для розроблення усіх видів проектної документації при здійсненні землеустрою, розробці містобудівної документації, а також здійсненні господарської та іншої діяльності [265]. Об'єкти національної екомережі

формуються на основі механізмів екологічного проектування та планування, що полегшує взаємодію з іншими видами землекористування.

З огляду на це зауважимо, що в Генеральній схемі планування території України відзначено надзвичайно високий, економічно та екологічно необґрунтований рівень господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території; надмірне техногенне навантаження на довкілля, високий ступінь його забруднення та природно-техногенної небезпеки в нашій державі. Тому одним із стратегічних напрямів використання території України визнано формування національної екологічної мережі як складової Всеєвропейської екологічної мережі та підтримання життєзабезпечувальних функцій довкілля, створення необхідних умов для реструктуризації та зниження антропогенного впливу на нього до екологічно допустимого рівня. Це засвідчує потребу екологізації всієї містобудівної документації.

Крім того, за видами та режимами переважного використання серед усіх територій України у Генеральній схемі планування території України визначено зону національної екологічної мережі, яка формується для створення повноцінного життєвого середовища та сприятливих умов розвитку економіки, забезпечення ефективного використання потенціалу територій із збереженням їхньої природної та історичної самобутності на підставі результатів оцінки природних і антропогенних чинників (вид та щільність забудови, екологічний стан тощо) і включає території та об'єкти природно-заповідного фонду, ліси, водно-болотні угіддя, землі водного фонду, рекреаційного та оздоровчого призначення, інші природні території, важливі для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття [255].

Отже території національної екомережі повинні мати особливий правовий режим спеціальної функціональної зони у Генеральній схемі планування території України та відображатися у містобудівній документації з відповідними природоохоронними обмеженнями. Зона національної екологічної мережі у Генеральній схемі планування території України є об'єктом особливого правового режиму переважного використання для забезпечення формування єдиної

територіальної системи природоохоронних територій і невиснажливого використання рекреаційних, оздоровчих та інших ресурсів.

Зведена схема формування екомережі — нормативно-правовий акт, що визначає на національному рівні пріоритети і концептуальні основи формування, збереження та невиснажливого використання екомережі України, розвитку системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, формування структурних елементів екомережі [265]. Однак станом на сьогодні Зведена схема формування екомережі не розроблена і не прийнята як нормативно-правовий акт.

З огляду на те що національна екологічна мережа охоплює частину земель країни, на яких збереглися майже незмінні чи частково змінені природні ландшафти, варто визначити її місце у системі природних об'єктів. Основною ознакою природного об'єкта є його зв'язок із природним середовищем. В. В. Петров розглядає природний об'єкт як завершений екологічний комплекс, що взаємодіє з навколишнім і соціальним середовищем на основі екологічних та економічних функцій, які він виконує [218, с. 357]. Натомість І. І. Каракаш вважає, що природні об'єкти — це складові частини або компоненти навколишнього природного середовища, які мають ознаки природного походження, перебувають в екологічному взаємозв'язку з природними системами, здатні виконувати екологічну функцію й забезпечувати якість середовища існування людини та суспільства [116, с. 93]. Г. В. Анісімова класифікує об'єкти природи на три категорії: диференційовані, інтегровані та особливо охоронювані, при цьому вчена вважає, що безпосередньо все різноманіття особливо охоронюваних територій і об'єктів охоплюється поняттям «екологічна мережа» [81, с. 6], що не зовсім так. Інше трактування особливо охоронюваних територій пропонує Х. М. Марич [192, с. 14].

Екологічна мережа є комплексом особливо охоронюваних і суміжних природних територій з обмеженим режимом природокористування та господарської діяльності, що забезпечують її цілісність, є диференційованими за складом і функціями та інтегровані в єдину територіальну систему задля досягнення цілей збереження ландшафтного й біологічного різноманіття.

Створення та розбудова екомережі відбувається у плановому порядку, підтримка її функціонування, заходи щодо її збереження та охорони потребують здійснення екологічного менеджменту та застосування заходів юридичної відповідальності. Її склад охоплює як природні, так і квазіприродні об'єкти та території, що зазнали певного антропогенного впливу в процесі господарської діяльності людини. Крім того, необхідна цілеспрямована робота фахівців природничого напрямку (біологів, геологів, гідрологів, екологів тощо) спрямована на виявлення природної цінності об'єктів екомережі та обґрунтування потреби їх спеціальної охорони та збереження екосистемних властивостей. А вже на основі цього відбувається формування структурних елементів екомережі із визначеними взаємозв'язками, що відображається у програмних документах стратегії екологічного управління на всіх рівнях територіальної організації екомережі.

Отож екологічна мережа має комбіноване природно-антропогенне походження і є комплексом фізично та біологічно взаємопов'язаних екосистем, об'єктів та територій, що системно формується завдяки цілеспрямованому організаційно-правовому впливу уповноважених органів, результатом чого є включення національної екологічної мережі як спеціальної функціональної території загальнодержавного значення до Генеральної схеми планування території України.

До складу екомережі, крім природних особливо охоронюваних територій і об'єктів, входять також інші складові елементи, що забезпечують її цілісність та мають антропогенізований характер. До таких елементів національної екомережі належать деградовані, малопродуктивні, техногенно забруднені земельні ділянки у складі особливого структурного елемента екомережі – відновлюваних територій. Суттєвого антропогенного впливу зазнають також земельні ділянки сільськогосподарського призначення, зокрема рілля, сіножаті, пасовища, які у складі екомережі здатні виконувати охоронну чи комунікативну функції як буферні зони чи екокоридори.

Екомережі притаманні загальні ознаки об'єкта екологічного права:

1) природне або природно-антропогенне походження; 2) відсутність вартості;

3) неможливість (або обмежена можливість) відновлення в природі втрачених об'єктів; 4) екологічний взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем; 5) особливий правовий режим використання містить значну кількість імперативних приписів [81, с. 5]. Попри відсутність майнової вартості екомережі, сучасним напрямом її оцінки є визначення вартості екосистемних послуг. Неможливість відновлення в природі втрачених природних об'єктів компенсується завдяки застосуванню низки заходів з ренатуралізації деградованих, малопродуктивних чи радіаційно забруднених земель у складі відновлюваних територій екомережі.

Водночас екологічна мережа є порівняно новим і унікальним комплексним об'єктом екологічного права, правове регулювання якого здійснюється на якісно вищому і ефективнішому рівні. Це дає можливість враховувати взаємозв'язки між окремими його компонентами і забезпечити надійнішу їхню охорону та збереження всього довкілля на засадах сталого розвитку. Екомережа як об'єкт правового регулювання має особливу функціональну спрямованість. У своєму дисертаційному дослідженні функцій екологічного права Х. І. Чопко виділила природозаповідну функцію, яку розглядає як напрям впливу права на суспільні відносини з формування екологічної мережі. Метою цієї функції, на думку вченої, є збереження і відтворення біорізноманіття, забезпечення екологічної рівноваги на території України, створення природних умов для життя і розвитку людини в екологічно збалансованому природному середовищі максимально наближеному до природних умов [368, с. 5]. У цьому випадку поняття «природозаповідної функції» варто розглядати у широкому розумінні, оскільки її вплив поширюється поза межі природно-заповідного фонду на всі території екологічної мережі.

Категорія «природно-заповідний фонд» не тотожна категорії «екомережа», адже становить лише її ядро. На відміну від консервативної (пасивної) форми охорони навколишнього природного середовища, екомережева форма спрямована на позитивну трансформацію довкілля, а основним функціональним призначенням національної екологічної мережі є подолання фрагментованості природних ландшафтів шляхом проектування екокоридорів між ними, а також

ренатуралізація деградованих ділянок у складі відновлюваних територій екомережі.

Створення та функціонування екологічної мережі України є перспективним інтегрованим методом збереження природного середовища, біологічного різноманіття, запобігання подальшої деградації земель, що зазнали значного антропогенного навантаження і втрати господарсько цінних властивостей [79].

Екологічна мережа є динамічним об'єктом правового регулювання. Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки було передбачено розширити площі територій та об'єктів природно – заповідного фонду до 10,4 % від загальної площі країни. В Україні спостерігається значне відставання у розвитку системи територій та об'єктів природно – заповідного фонду (менше 8 %) порівняно з країнами Європи, де показник заповідності (відношення площі земель природно – заповідного фонду до площі держави) становить у середньому близько 15 %. Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року було передбачено доведення до 2015 року площі національної екомережі до рівня (41 відсоток території країни), необхідного для забезпечення екологічної безпеки країни, запровадження системи природоохоронних заходів збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

Створення та функціонування національної екологічної мережі можна трактувати у динамічному контексті також і як перспективний інтегрований метод позитивної трансформації довкілля, а не тільки як сучасну форму збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, адже екомережа є: 1) стратегією екологічного управління, спрямованою на покращення природно-ресурсного потенціалу; 2) комплексним механізмом відновлення земель, що зазнали значного антропогенного навантаження і втратили природні властивості; 3) генератором розвитку екосистемних послуг, зокрема, у сфері екологічного туризму та інших форм рекреаційної діяльності.

Національна екологічна мережа України має динамічний, інтегрований, комплексний і системний характер, складається з ключових територій (природних регіонів) у межах природно-заповідного фонду та інших особливо охоронюваних територій, а також природних коридорів, буферних зон та відновлюваних територій, що формується з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України.

Нині охороняти потрібно не окремі види і розрізнені ділянки природних територій, як це практикувалось раніше, а цілісні функціональні комплекси. Саме на такому підході ґрунтується концепція створення екологічної мережі. Вона є інтегральною в організації збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, поєднує в собі всі попередні системи охорони природи, пов'язує природоохоронну діяльність з різними секторами народного господарства (аграрним, транспортним, лісовим, туристичним тощо) і є основним елементом стратегії сталого розвитку [79]. Зокрема, будівництво транспортних мереж, попри суттєві економічні та соціальні переваги, може загрожувати погіршенням стану довкілля і руйнуванню екосистемних зв'язків. Крім того, проектування транспортних коридорів повинно узгоджуватися із наявними природними шляхами міграції біологічного матеріалу, тобто екокоридорами екомережі. У цьому контексті О. В. Борденюк наголошує на необхідності розроблення комплексу землеохоронних заходів, завданням яких має стати мінімізація впливу антропогенних чинників на стан земель через погіршення показників якісного стану земель у процесі будівництва й експлуатації трубопроводів, що становить загрозу екосистемам на прилеглих ландшафтах [18, с. 459].

О. О. Статівка трактує національну екологічну мережу як стратегію управління, що сприяє подоланню фрагментації природоохоронних територій України шляхом їх інтеграції в єдину територіальну систему [338, с. 209]. Справді, екологічну мережу варто розглядати не лише як статичну територіальну систему, але й як стратегію екологічного управління та як інтегруючу ідею збереження навколишнього природного середовища.

Екологічна мережа є міжгалузевим об'єктом правового регулювання. Правове забезпечення цілісного формування та функціонування національної екологічної мережі здійснюється головню за допомогою норм екологічного законодавства. Водночас структурна побудова екомережі визначається нормами земельного та містобудівного законодавства. Юридична відповідальність за порушення законодавства про екомережу передбачена нормами адміністративного та кримінального законодавства лишень в частині охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та видів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги України, що є суттєвим дефектом (прогалиною) правового регулювання екомережевих відносин.

У ст. 66 Конституції України передбачено обов'язок не заподіювати шкоду природі і відшкодовувати завдані збитки. За недотримання цього конституційного обов'язку і порушення екологічних вимог передбачена юридична відповідальність. Норми комплексного інституту юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства містяться в природноресурсових джерелах, а також передбачені Кодексом про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Перелік екологічних адміністративних проступків закріплений у главі 7 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури», а екологічних злочинів – у розділі VIII КК України «Злочини проти довкілля». При цьому, у жодній статті Особливої частини ККУ не визначено територій екологічної мережі як кваліфікуючої ознаки складу злочину (місця вчинення злочину), так само як і у КУпАП немає складів адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням законодавства про екомережу. Це можна трактувати як невизнання відповідним законодавством екомережевих правовідносин об'єктом правової охорони.

Правові засади формування екологічної мережі детермінують потребу подальшої екологізації низки галузей національного права. Від поглиблення екологізації управління, права і законодавства залежать і самі результати розбудови та функціонування екологічної мережі. Потрібно розуміти, що метод

екологізації є універсальним і дієвим способом природоохоронного регулювання всіх суспільних відносин, що меншою чи більшою мірою дотичні до навколишнього природного середовища, до правил його охорони, до організації належного та раціонального природокористування [16, с. 33]. За допомогою методу екологізації еколого-правові приписи впливають на інші галузі права. Відбувається посилення природоохоронної складової всіх галузей права, спрямоване на гармонізацію відносин суспільства і навколишнього середовища поза галузевою приналежністю правових норм і вимог [324, с. 81]. У сучасних умовах колізії екологічних та економічних інтересів суспільства потреба екологізації законодавства найбільш очевидна й актуальна, оскільки її належне вирішення сприяє підвищенню ефективності правової охорони навколишнього природного середовища, покращення екологічної ситуації в країні і забезпечення природних умов життя загалом [370, с. 5].

Відносини у сфері формування та невиснажливого використання екомережі значною мірою мають перетин із агросферою. Останніми роками суттєво збагатилася доктринальна основа досліджень екологізації аграрного виробництва як вимоги аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення та практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього природного середовища, мінімізації антропогенного впливу екологічних факторів на нього, збереження стійкості рівноваги екосистем, екологізбалансованого природокористування в процесі їхньої діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного та тваринного походження [163, с. 7]. Принцип екологізації аграрного законодавства корелюється із завданнями та цілями екомережі, а втілення екологічного підходу дає можливість використовувати не лише сільськогосподарські, але і лісогосподарські угіддя та водойми для потреб аквакультури у межах територій екомережі більш екологічним способом.

Законодавство про екологічну мережу також повинно містити норми щодо допустимого виду сільськогосподарської діяльності, наданні переваг органічному

сільськогосподарському виробництву, визначати види обмежень сільськогосподарської діяльності у межах буферних територій екомережі. Як справедливо вважає Я. З. Гаєцька-Колотило, важливим аргументом на користь необхідності прийняття аграрних законодавчих актів, які б містили екологічні імперативи, є прагнення України до консолідації з ЄС, що неможливо зробити без узгодження українського законодавства із законодавством ЄС у сфері регламентації аграрних відносин [51, с. 58].

Комплексне правове регулювання відносин, об'єктом яких є екологічна мережа, здійснюється на декількох нормативних рівнях: міжнародному (глобальному), європейському (континентальному, при формуванні Всеєвропейської екомережі, мережі Natura 2000, Смарагдової мережі), міждержавному (субрегіональному, на рівні сусідніх держав при формуванні транскордонних елементів екомережі та регіональних екомереж), національному (законодавчому) і локальному (регіональному), який визначається місцевими програмами та схемами формування екомережі. Глобальний рівень правового регулювання формування національної екологічної мережі представлений програмними міжнародно-правовими документами, насамперед конвенціями та стратегіями про охорону біорізноманіття й окремих його природних компонентів [36, с. 99].

Оскільки право впливає на суспільні відносини передусім через процес правового регулювання, через динамічний процес здійснення своїх норм, забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес їх реалізації [50, с. 47]. Найефективнішим способом імплементації міжнародно-правових норм у сфері довкілля є втілення їхніх прогресивних положень у текстах спеціальних нормативно-правових актів національного законодавства.

Формування національної екомережі відповідає загальному євроінтеграційному курсові нашої держави. У п. 9 Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу передбачено, що результатом співробітництва України та

ЄС у галузі охорони довкілля має стати створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору. Адже охорона довкілля є визнаним пріоритетом державної політики і предметом підвищеної уваги громадськості в європейських державах, одним з головних напрямів діяльності ЄС і актуальною проблемою для України, зумовленою не лише наслідками аварії на ЧАЕС, але й загальним станом довкілля в Україні.

Екологічна мережа України складається зі структурних територіальних елементів та об'єктів (внутрішня інтеграція) і є інтегрованою у Всеєвропейську екомережу (зовнішня інтеграція), що засвідчує її інтегрований характер. Термін «інтеграція» означає поєднання, взаємопроникнення; інтеграція є процесом об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, процесом взаємозближення й утворення взаємозв'язків [328, с. 287]. Інтегроване розуміння екомережі пропонує І. І. Каракаш, який вважає екологічну мережу певним комплексом природних об'єктів та їх ресурсів, але інтегрованих на широкому видовому рівні та поширеній території країни» [116, с. 95]. У розумінні вченого інтегрованим є той природний об'єкт як складова природного середовища, який знаходиться у безпосередньому зв'язку з іншими природними системами [118, с. 18].

Інтегрованість структурних елементів у системі національної екомережі підтверджується нормативними рекомендаціями щодо її формування. Зокрема, більшість показників, за якими виділяються екокоридори, збігається з показниками для встановлення ключових територій. Вони повинні мати оптимальні умови для виживання організмів, можливості для їх пересування та міграцій, місця, придатні для відпочинку й живлення міграційних тварин, можливості для інтеграції в єдину континентальну систему [197]. Відновлювані території національної екомережі мають перспективу інтеграції та подальшої трансформації в інші типи її структурних елементів, зокрема, у ключові та сполучні території. А буферні території забезпечують захист усіх інших структурних елементів та й загалом усієї національної екомережі від зовнішнього впливу, що загрожує збереженню природного багатоманіття.

Інтеграційні процеси в рамках екомережі узгоджуються із запропонованою В. І. Андрейцевим концепцією комплексного регулювання еколого-правового регулювання відносин у всіх їхніх проявах - природоохоронних, природоресурсних та антропоохоронних, який вважає проблеми інтеграції та диференціації еколого-правового регулювання закономірними й перманентними процесами [5, с. 5]. Диференційовані за функціональним правовим режимом структурні елементи екомережі (ключові, сполучні, буферні та сполучні території) інтегровані в єдину територіальну систему задля збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Саме такий формат екомережі відповідає також і сформульованому В. І. Андрейцевим сучасному підходу до розуміння «середовищезахисних правовідносин як комплексу ландшафтно-довкільних та еколого-безпекових складових, що випливають із сутності єдиного екологічного права» [4, с. 31], однак виводить за їх межі природоресурсні правовідносини.

Найбільш точним є запропоноване О. О. Статівкою визначення екомережі, як стратегії управління та розвитку природоохоронних територій України, що сприяє подоланню їхньої фрагментації шляхом інтеграції у єдину територіальну систему та в нерозривній єдності її складових елементів забезпечує ефективне збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, видів дикої флори та фауни, природних середовищ їх існування (зростання), підвищення природно-ресурсного потенціалу, поліпшення умов для відновлення довкілля, а також гарантує еколого-збалансований розвиток навколишнього природного середовища і становить невід'ємну частину Всеєвропейської екологічної мережі [339, с. 28].

Також вчена підкреслює поліфункціональний характер екомережі як:

- 1) каркас сталого розвитку;
- 2) єдину територіальну систему, що повинна забезпечувати цілісність екосистемних функцій складових елементів екомережі;
- 3) засіб збереження біорізноманіття, видів дикої флори та фауни;
- 4) правовий базис регулювання та охорони ландшафтів, адже згідно з міжнародними та європейськими стандартами охорони та збереженню підлягає не тільки біотичне, а й ландшафтне різноманіття.
- 5) стратегію управління, що передбачає

впровадження екосистемного підходу, що визначається як стратегія інтегрованого управління суходолом, водним середовищем та живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання у справедливий спосіб [337].

Не можна погодитися із О. Ш. Чомахашвілі [367], яка вважає, що терміном «екомережа» позначають сукупність ділянок щодо недоторканої природи, де тварини і рослини практично позбавлені впливу людини (ядра екомережі), та шляхів, якими ці ділянки сполучаються між собою (екологічні коридори). Наприклад, ядрами екомережі можуть бути два ліси, а коридором – річка, що протікає між ними. Руслом і берегами річки тварини зможуть пересуватися з однієї ділянки лісу в іншій. Це приклад локальної мережі; такі системи поєднуються у більші, які відповідно формують глобальну екомережу, що охоплює всю планету. Територія екологічної мережі – це свого роду данина, це той мінімум, який ми лишаємо живим істотам Землі, і який обов'язково має бути звільненим від впливу господарської діяльності людини [367]. Головними недоліками цього визначення є: 1) екомережа розглядається як сукупність елементів, а не як система; 2) включення до складу екомережі тільки двох (ядра та екокоридори), а не чотирьох структурних елементів; 3) помилкове уявлення про функціональні характеристики цих структурних елементів; 4) визнання в екомережі лишень її природного компонента; 5) невизнання адміністративно-територіального підходу до формування екомережі; 6) невиправдане доповнення рівнів існування екомережі глобальним рівнем; 7) заперечення можливості господарського використання природних ресурсів у складі територій екомережі.

Білоруська вчена А. В. Кузьміна визначає екомережу як систему функціонально та територіально взаємопов'язаних природних територій, що забезпечують стабільний стан біосфери і функціонування природних систем життєзабезпечення, а структурними елементами екомережі також вважає лише охоронювані території та екологічні коридори, що їх пов'язують [168]. Однак екомережа складається з чотирьох типів структурних елементів і формується з метою забезпечення екологічної рівноваги, а також створення сприятливих умов

для життя і розвитку людини в екологічно збалансованому природному середовищі.

В. В. Шеховцов переконаний, що зміни ціннісних орієнтирів громадянського суспільства в умовах глобалізації зумовлюють потребу переходу від панування ідеології антропологічних концептів до концепту біоцентризму задля досягнення спільного гармонійного розвитку у відносинах людина – довкілля [373, с. 28]. Вважаємо, що ідеологія екомережі дозволяє поєднувати обидва підходи і результати від її функціонування мають позитивну динаміку як у природоохоронній, так і в антропоохоронній сферах.

Є. М. Крижановський трактує екомережу як єдину функціонально-просторову мережу, повторюючи дослівно законодавчо визначене поняття [166]. Натомість Ю. Р. Шеляг-Сосонко сформулював точне визначення екомережі як комплексної багатофункціональної та багаторівневої природної територіальної системи, основними функціями якої є збереження біорізноманіття, стабілізація екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, покращення стану довкілля і загалом збалансований розвиток держави. Вчений зазначав, що вона є інтегральною в організації збереження біотичної та ландшафтної різноманітності і передбачає: збереження всього комплексу екосистем, середовищ існування популяцій, видів та їх різноманітності, забезпечення біорізноманітності, достатньої для перебігу природних процесів на певній території; створення необхідних умов для розселення і міграції видів; захист біорізноманітності від дії негативних факторів [86]. У цьому визначенні акцентовано увагу на основних функціях екомережі.

Роберт Джонгман вважає, що екологічні мережі можна розглядати як системи територій, що мають велику цінність для біорізноманіття, та їх взаємозв'язків, які роблять фрагментовану природну систему узгодженою, поєднаною для того, щоб підтримати більшу біотичну різноманітність, ніж у непоєднаній формі. Екологічна мережа складається з основних (ключових) територій, як правило, захищених буферними зонами та з'єднаних екологічними коридорами [400]. Грем Беннет і Піт Віт трактують екомережу як цілісну система

природних або напівприродних ландшафтних елементів, яка створена та впроваджується з метою підтримання або відновлення екологічних функцій як засобу збереження біорізноманіття, а також надання відповідних можливостей для сталого використання природних ресурсів. Екологічна мережа передбачає створення інфраструктури, яка сприятиме екологічному функціонуванню, але також допускає обмежений ступінь людської експлуатації ландшафту там, де це сумісне із збереженням біорізноманіття чи сприяє цьому» [386, с. 19]. Вважаємо, що функціональним аналогом екомережевої інфраструктури в національній правовій системі є діяльність адміністрації об'єктів природно-заповідного фонду, наділених низкою природоохоронних та науково-дослідних функцій відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Однак існує нагальна потреба у суттєвому розширенні екомережевої інфраструктури поза межами природно-заповідного фонду, зокрема, розвитку її інформаційної, консультаційної та рекреаційної складових, а також визначення компенсаторних механізмів для осіб, земельні угіддя яких потрапляють до складу екологічної мережі.

У сучасній вітчизняній довідковій літературі поняття екологічної мережі визначають як сукупність взаємопов'язаних природних об'єктів, головно тих, що охороняються, які у межах фізико-географічного чи адміністративно-територіального простору доповнюють один одного і забезпечують екологічну стабільність. До складу мережі входять райони (ядра, біоцентри), що різняться значенням, функціями і концентрацією біорізноманіття, буферні зони, відновлювані зони, в яких природний рослинний покрив відновлюється до оптимального, а також екологічні коридори [329, с. 2]. З таким визначенням важко погодитися, адже до складу екомережі належать не тільки природні, але й антропогенізовані території, а відновлювані зони екомережі покликані сприяти загальному відновленню екосистемних зв'язків, а не тільки рослинного покриву.

Екологічна мережа має комплексну і розгалужену структуру і є просторово відносно цілісним природним комплексом територій та об'єктів комбінованого природно-антропогенного походження. До її складу належать: природні

територіальні елементи з особливим природоохоронним режимом, що забезпечує їх захист, збереження та відновлення (природні регіони); шляхи міграції тварин (природні коридори); інші території (буферні зони), що покликані забезпечити єдність екомережі; відновлювані території, спрямовані на ренатуралізацію деградованих ділянок ландшафтів.

Структурно-функціональний аналіз екомережі розкриває її як єдину територіальну систему структурних елементів із диференційованим правовим режимом зі статусом спеціальної функціональної території загальнодержавного значення, що формується у процесі узгодженої діяльності уповноважених органів на основі міжнародно-правових стандартів у сфері охорони довкілля, міждержавних угод України про співпрацю в розбудові транскордонних елементів екомережі, національного законодавства та схем формування екологічної мережі.

Національна екологічна мережа України – це єдиний міжгалузевий та інтегрований об'єкт правового регулювання, що має динамічний, комплексний характер і формується у межах стратегії екологічного управління та охоплює диференційовані за своєю функціональною спрямованістю територіальні структурні елементи, інтегровані у єдину систему територіального планування з метою захисту, збереження та відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття, а також поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України на засадах сталого розвитку.

1.3. СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Задля дієвої реалізації принципу забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі у процесі її формування, збереження й використання необхідним є чітке нормативне окреслення складу та структури екологічної мережі України. Проте доводиться констатувати, що у спеціальному законодавстві не зовсім послідовно визначено різновиди структурних елементів екомережі, не виділено чітких критеріїв віднесення до екомережі її складових елементів та не подано вичерпного переліку її об'єктів.

Суттєвими недоліками Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки є відсутність системних ознак національної екомережі та нечіткість її структури, неоднозначне розуміння її складових елементів розробниками й виконавцями цієї програми, а також недостатність теоретичних правових досліджень у відповідній сфері.

Аналіз системоутворення та структури національної екомережі України є актуальним з огляду на перспективи розвитку теоретичних засад та вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства про екомережу та його практичного застосування. З'ясування основних ознак національної екологічної мережі України як системи і визначення системних зв'язків між її структурними елементами сприятиме уніфікації природничих та юридичних підходів при дослідженні екомережі як природно-антропогенного утворення, в основі якого є законодавчо визначені засади охорони природно-заповідного фонду України.

Окремі питання структурної побудови національної екологічної мережі та правового режиму її складових досліджували представники еколого-правової науки, однак такий аналіз проводився здебільшого при характеристиці дотичних еколого-правових чи земельно-правових проблем. Насамперед зауважимо, що глибокий і детальний аналіз поняття правового режиму земель проведено Н. П. Барабаш [13, с. 179-189], Т. М. Кондратюк дослідила правовий режим земель у складі структурних елементів екомережі [149, с. 59-62], Б. В. Даниленко при висвітленні земельно-правових аспектів формування національної

екологічної мережі України проаналізував особливості правового режиму земель ключових та сполучних територій національної екологічної мережі [240, с. 415-446], М. І. Максименко виділяє створення екологічної мережі окремим напрямом правового забезпечення оптимізації структури землекористування в Україні [186], О. О. Статівка проаналізувала правовий режим природно-заповідного фонду як складового елемента ключових територій екомережі [338], а П. Ф. Кулинич при розкритті правових проблем охорони і використання земель сільськогосподарського призначення обґрунтував екологічну цінність сіножатей та пасовищ як стабілізуючих угідь у складі екологічної мережі [171, с. 180]. Однак комплексного аналізу всієї структури національної екологічної мережі вітчизняними науковцями не проводилося.

Важливе юридичне й практичне значення має також потреба визначення співвідношення між такими окремими складовими екологічної мережі, як об'єкт, складовий елемент та структурний елемент екомережі.

Законом України «Про екологічну мережу України» передбачено, що до структурних елементів екомережі включаються (хоча більш коректним було би формулювання «можуть бути віднесені») такі складові: а) території та об'єкти природно-заповідного фонду; б) землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони; в) землі лісового фонду; г) полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду; ґ) землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами; д) землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів; е) інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність); є) земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України; ж) території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України; з) частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання - пасовища, луки, сіножаті тощо; и)

радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом [265].

При цьому окремі складові національної екомережі виконують здебільшого охоронну функцію, інші - комунікативну, а основу екомережі становлять найбільш цінні з погляду збереження ландшафтного та біологічного різноманіття природні об'єкти, що підлягають особливій охороні. Відповідно, охоронні території інтегруються у природні та частково змінені людиною ландшафти з метою підтримання структурної та функціональної життєздатності екосистем, що найкраще відображає комплексність екомережі.

Однак деталізації правового режиму цих складових елементів екомережі законодавство не передбачає, як і не завжди вказує, до якого із структурних елементів вони належать, за винятком об'єктів природно-заповідного фонду та радіоактивно забруднених земель, котрі, відповідно, належать до ключових та відновлюваних територій екомережі. Правозастосовна практика також є досить неоднорідною, оскільки у деяких місцевих схемах формування національної екомережі відбувається підміна екомережєвих понять, не відображені всі чотири типи її структурних елементів та трапляються непоодинокі локальні спроби визначити особливий порядок включення до складу екомережі окремих об'єктів та територій.

Об'єктом екомережі є окрема її складова частина, що має ознаки просторового об'єкта, тобто певну площу, визначені межі, екологічні характеристики тощо [265]. Якщо площа і межі природної території (фактично земельної ділянки) визначаються за земельним законодавством, то такої ознаки об'єкта екомережі як екологічні характеристики законодавець не розкриває, більше того – дає лише приблизний перелік таких об'єктів: території та об'єкти природно-заповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо. Однозначно з цього переліку до складу екологічної мережі належать лише території та об'єкти природно-заповідного фонду, а інші елементи мають включатися до її переліків із врахуванням конкретних екологічних та соціально-

економічних характеристик. Не всі земельні ділянки водного фонду (зокрема смуги відведення, берегові смуги водних шляхів), лісогосподарського призначення (землі лісгоспів) та сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання доцільно включати до національної екологічної мережі, оскільки вони виконують, насамперед, господарські, а не екологічні функції.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки та Законом України «Про екологічну мережу України» по-різному визначено переліки і назви структурних елементів національної екологічної мережі. Приміром, першим законом передбачено три типи структурних елементів національної екологічної мережі: природні регіони, природні коридори і буферні зони, натомість наступним законом вже запроваджено інший, дещо видозмінений перелік структурних елементів національної екомережі: ключові, сполучні та буферні території, а також доповнено її структуру ще одним елементом - відновлюваними територіями. До складу відновлюваних територій екомережі відносять малопродуктивні, деградовані та радіаційно забруднені землі, площа яких в Україні є досить значною. На нашу думку, щодо таких земель повинен здійснюватися комплекс відновлювальних заходів, насамперед, згідно з Законом України «Про охорону земель», а вже в подальшому визначатися форми інтеграції у територіальну систему екологічної мережі України.

Оскільки основними спеціалізованими елементами національної екомережі є її структурні елементи: ключові, сполучні, буферні та відновлювані території, то варто, насамперед, визначитися з юридичним розумінням поняття «території». З огляду на те, що поняття «територія» відображає найбільш інтегрований об'єкт земельних правовідносин, А. І. Ріпенко вважає, що його змістовне навантаження у значній мірі є містобудівним [319, с. 24]. Як уже було зауважено, формування національної екомережі також здійснюється відповідно до вимог містобудівного законодавства, яке й містить визначення цього поняття.

Зокрема, за законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» територія – це частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими

під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси [301]. Таке ж загальне розуміння території подається й у законі України «Про Генеральну схему планування території України» [255].

Однак при цьому потрібно розмежовувати поняття «територія» та «земельна ділянка». А. І. Ріпенко обґрунтовує, що «застосування конкретних термінів у доктрині та законодавстві має залежати від контексту та з огляду на це нести додаткове смислове значення: поняття «землі» має виражене природоресурсне навантаження, «ландшафт» - еколого-правове, «земельна ділянка» - цивільно-правове [319, с. 24]. Не зовсім можна погодитися з такою думкою, адже поняття земельної ділянки як «частини земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами» є закріплене у ст. 9 Земельного кодексу України [102] і широко застосовується у землеустрої. Для цілей дослідження структури екомережі таке поняття земельної ділянки буде використовуватися під час аналізу правового режиму об'єктів національної екомережі, оскільки саме вони ідентифікуються у державному земельному кадастрі як земельні ділянки (природно-заповідного чи водного фонду, сільськогосподарського, лісогосподарського, рекреаційного, оздоровчого призначення тощо).

Аналіз структури національної екомережі варто розпочинати із ключових територій, оскільки вони забезпечують збереження найбільш цінних і типових для цього регіону компонентів ландшафтного та біотичного різноманіття, включають середовища існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин і рослин. Ключові території мають у своєму складі передусім території та об'єкти природно-заповідного фонду, відсоток яких значно перевищує аналогічний в цілому по країні, а також інші території, що відповідають умовам, визначеним національним природоохоронним законодавством або міжнародними нормативно-правовими актами (конценціями, угодами, договорами тощо).

Природні ядра у складі Всеєвропейської екомережі містять головні території та елементи, які презентують біологічне та ландшафтне різноманіття європейського значення. Часто вони охоплюють і важливі напівприродні системи, цілісність яких залежить від продовження певної людської діяльності, зокрема сільськогосподарські ландшафти екстенсивного використання [48], до яких належать пасовища й сіножаті.

У статті 16 Закону України «Про екологічну мережу України» [265] до переліку ключових територій екомережі віднесено території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси. До позитивних новел цього закону варто віднести доповнення переліку ключових територій екологічної мережі водно-болотними угіддями міжнародного значення, головно як середовища існування водоплавних птахів. Адже охорона цих цінних природних об'єктів є важливою відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України за Рамсарською конвенцією.

Загальнодержавною програмою формування національної екомережі України не було передбачено ключових територій екомережі. Їх аналогом був природний регіон як природно-територіальне утворення значної площі, що характеризується типовими та унікальними природними комплексами, різноманітним рослинним і тваринним світом та виконує регіональну екостабілізуючу роль [267]. Природний регіон у цьому нормативному акті визнавався основним структурним елементом екологічної мережі.

Зважаючи на те, що природні регіони були покликані забезпечувати збереження ландшафтного та біологічного різноманіття і охоплювали насамперед території, що є середовищем існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, то до складу природних регіонів необхідно було відносити земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України і які є місцем перебування чи зростання видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України. Крім того, до природних регіонів належать Карпати, Кримські гори, Донецький кряж,

Приазовська і Подільська височини, Полісся, прибережно – морські смуги і континентальний шельф [267].

Сполучні території поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Сполучні території можуть мати самостійне значення для збереження біо- та ландшафтного різноманіття. Перелік сполучних територій екомережі включає території, що забезпечують зв'язки між ключовими територіями та цілісність екомережі [265]. Природні коридори формуються ділянками природних ландшафтів витягнутої конфігурації, різної ширини, протяжності, форми і з'єднують між собою природні регіони. Вони мають забезпечувати відповідні умови збереження видів дикої фауни та флори [267]. Природний коридор – це природна або приведена до природного стану ділянка землі чи водної поверхні, яка забезпечує для природного середовища умови безперервності, системної єдності та функції біокомунікації.

Відповідно до п.7 Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки основними комунікаційними елементами національної екологічної мережі є широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру, а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами великих річок, які об'єднують водні та заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів рослин і тварин. Окремий природний коридор, що має міжнародне значення, формує ланцюг прибережно-морських ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує територію України з півдня [267]. Аналіз цих положень дає змогу зробити висновок про те, що до природних коридорів необхідно відносити ліси, степи, водні та заплавні ландшафти, оскільки природні коридори зосереджені у лісовій, лісостеповій і степовій зоні, а також просторово обмежені долинами великих річок. Б. В. Даниленко вважає, що роль екологічних коридорів мають також виконувати пасовища та сіножаті [240, с. 425], з чим важко погодитися через зазвичай сільськогосподарське використання таких ділянок, що унеможлиблює вільну міграцію диких тварин.

Буферні території забезпечують захист ключових та сполучних територій від антропогенного впливу. Перелік буферних зон екомережі включає території навколо ключових територій екомережі, які запобігають негативному впливу господарської діяльності на суміжних територіях [265]. Буферні зони створюються для захисту природних регіонів і коридорів від негативної дії зовнішніх чинників, забезпечення дотримання в їх межах більш сприятливих умов для розвитку і самовідновлення та оптимізації форм господарювання з метою збереження наявних і відтворення втрачених природних цінностей [267]. Буферна зона - це місцевість з природним або частково зміненим станом ландшафту, що оточує найбільш цінні ділянки екологічної мережі та захищає їх від дії зовнішніх негативних чинників природного чи антропогенного походження. Буферні зони не становлять особливої екологічної цінності, вони виконують, насамперед, господарські функції, однак у складі екологічної мережі відіграють захисну роль. До буферних зон необхідно відносити водоохоронні зони, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів і зони санітарної охорони, що утворюють відповідні басейнові системи, а також полежахисні лісові смуги, які захищають ділянки степової рослинності, луки і пасовища, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання.

Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі і є територіями, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану. Відновлювані території – це порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі [265]. Очевидно, що саме така ознака, як важливість з погляду формування просторової цілісності екомережі повинна стати визначальною при прийнятті рішення про включення конкретної земельної ділянки до складу екомережі, а не її пошкоджений стан.

Якщо перелік структурних елементів національної екомережі згідно з Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України за кількістю елементів відповідає структурі Всеєвропейської екомережі,

то закон «Про екологічну мережу України» передбачає також і четвертий структурний елемент - відновлювані території екомережі. На нашу думку, доповнення переліку структурних елементів національної екологічної мережі відновлюваними територіями у сучасному форматі не зовсім відповідає характеру і меті функціонування екомережі. Як можуть сприяти збереженню ландшафтного та біологічного різноманіття порушені, деградовані, малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, зокрема радіаційно забруднені та радіаційно небезпечні землі? Комплекс заходів для відновлення порушеного стану таких земельних ділянок передбачено законодавством про охорону земель. Тому варто включати до переліку структурних елементів національної екологічної мережі відновлювані території за умови обґрунтованої практичної необхідності забезпечення просторової цілісності територіальної системи екомережі та з наступним обов'язковим вжиттям щодо них ренатуралізаційних заходів на основі програм з охорони земель.

На думку П. Ф. Кулинича, частина земель сільськогосподарського призначення, насамперед деградовані та малопродуктивні землі, повинні бути планомірно трансформовані у землі, що особливо охороняються, зокрема в землі лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду [170, с. 49]. У результаті їх заліснення вони стануть елементами сполучних територій чи ключових територій відповідно. Таким чином, відновлювані території матимуть самостійне значення як структурний елемент екологічної мережі лише тимчасово.

Згідно із Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки назви структурних елементів національної екологічної мережі відразу відображають їх функціональні характеристики й екологічні «виміри», тобто просторові межі: природні регіони (ядра екомережі), природні коридори (сполучні елементи екомережі), буферні зони (оточуюча охоронна смуга, зовнішні межі якої збігаються із кордонами екомережі), а також вказують на винятково природне походження перших двох елементів. У Законі України «Про екологічну мережу України» всі структурні

елементи національної екологічної мережі мають однакову родову назву – території, що певною мірою нівелює їхні відмінності, а також з точки зору містобудівного законодавства потребує чіткого визначення їхніх меж [39, с. 127].

Б. В. Даниленко зазначає, що визначення меж елементів екомережі можна здійснити двома шляхами: 1) визначення їх меж у природі в порядку землеустрою; 2) визначення меж елементів екомережі за наявними межами [240, с. 426]. Визначення меж у природі в порядку землеустрою здійснюється стосовно територій та об'єктів природно-заповідного фонду, тобто за першим підходом на основі схем формування екомережі і переліків територій та об'єктів екологічної мережі розроблятимуться проекти землеустрою щодо формування екомережі, що потребує доповнення ст.25 Закону України «Про землеустрій» новим видом землевпорядної документації. Перевагою такого підходу, на думку Б. В. Даниленка, є те, що він дасть змогу точно визначити межі екомережі, однак його реалізація є вкрай складною, якщо не неможливою. Винесення в природу меж екомережі, що займатиме приблизно 40 % території країни, вимагатиме величезних коштів і такий обсяг робіт може бути виконаний лише протягом дуже значного проміжку часу [240, с. 426].

Варто погодитися, що такий підхід не може бути реалізованим, оскільки на практиці це не завжди технічно можливо виконати і не завжди доцільно, зважаючи на особливу стратегічну мету формування національної екологічної мережі - збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, адже міграція тварин відбувається не у межах запроектованих людиною кордонів. Найбільшою мірою це стосується якраз природних коридорів (екокоридорів) [39, с. 127].

Територіальна система національної екологічної мережі України охоплює об'єкти і території загальнодержавного і місцевого значення, а формування об'єктів міжнародного значення відбувається відповідно до міжнародних Конвенцій. Створення спільних транскордонних елементів національної екологічної мережі здійснюватиметься у співробітництві з такими країнами:

Республіка Польща - Західнополіський біосферний заповідник, біосферний заповідник Східні Карпати, Розточанський біосферний заповідник;

Республіка Білорусь - Західнополіський біосферний заповідник, Рівненський природний заповідник, національний природний парк Прип'ять-Стохід; Російська Федерація - Сновський природний заповідник, Луганський природний заповідник, Деснянсько-Старогутський національний природний парк, національний природний парк Меотида, національний природний парк Донецький кряж; Румунія - Дунайський біосферний заповідник, Вижницький національний природний парк; Республіка Молдова – Нижньодністровський національний природний парк; Словацька Республіка - біосферний заповідник Східні Карпати [267].

З початку 2008 р. і до середини 2010 р. благодійною організацією «ІнтерЕкоЦентр» (Україна) та центром екологічних консультацій «Altenburg & Wymenga Ecological Consultants» (Нідерланди) разом з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України виконано проєкт «Реалізація транскордонного екологічного зв'язку в Українських Карпатах». Створено Турківський та Буковинський транскордонні екокоридори у Львівській та Чернівецькій областях. Вони поєднують Національний природний парк «Сколівські Бескиди», Ужанський національний природний парк і Регіональний ландшафтний парк «Надсяння» в Україні з національними парками «Бещадський», «Чісна-Ветліна» та «Долина Сяну» в Польщі, а також Вижницький національний природний парк із національним парком «Ванаторі-Нямц» у Румунії. Ці національні парки та екокоридори є дуже важливими для збереження популяцій ведмедів, зубрів, рисі та інших видів флори і фауни у Карпатському регіоні [71, с. 47]. Формування екомережі в Україні здійснюється із дотриманням принципу забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екологічної мережі і всебічного розвитку міжнародної співпраці у цій сфері.

Хоча національна екологічна мережа є складовою Всеєвропейської екомережі, водночас в Україні особливій охороні підлягає дещо ширший перелік територій та об'єктів, ніж у державах ЄС. Це, зокрема, стосується курортних та лікувально-оздоровчих, рекреаційних, водозахисних та полезахисних територій,

відновлюваних територій, як окремих структурних елементів, положення про особливу охорону яких передбачені лише національним законодавством.

Проаналізувавши законодавчо визначені засади та особливості структурної побудови національної екологічної мережі, варто відзначити, що до структури національної екологічної мережі належать три типи елементів: структурні елементи екомережі, складові частини структурних елементів екомережі, об'єкти екомережі. Найменш деталізованим в екомережевому законодавстві є правовий режим об'єкта екомережі, а тому існує потреба звертатися до відповідних приписів законодавства про природно-заповідний фонд, лісового, водного, земельного та іншого екологічного законодавства.

Особливістю територіальної організації національної екологічної мережі є те, що перелік її основних елементів, що мають загальнодержавне значення, законодавчо визначений Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України у спеціальному додатку 6, який передбачає 14 природних регіонів та 8 природних коридорів з вказівкою на назву елемента екологічної мережі, його географічне розташування та переліком основних територій та об'єктів – складових екологічної мережі [267].

У основі принципу забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі [265] закладений функціональний зв'язок між екосистемами як природними утвореннями у межах структурних елементів у складі екомережі як територіальної системи. С. А. Приходько зазначає, що екологічна мережа є комплексною багатofункціональною природною системою, націленою на збереження різноманіття, стабілізацію екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, поліпшення стану довкілля та збалансований сталий розвиток [245]. Актуальне завдання правозастосовної діяльності на сучасному етапі розвитку екомережі - досягнути цілісності екологічної мережі України як системи та гармонізувати основні засади її побудови з системоутворюючими факторами Всеєвропейської екомережі.

Хоча національна екологічна мережа визнана складовим елементом Всеєвропейської екологічної мережі, однак в Україні закладено власні критерії

побудови екомережі, що ускладнює консолідацію прикордонних ділянок національної екомережі з суміжними територіями держав-учасниць Всеєвропейської екомережі. На майбутнє, неузгодженість організаційних засад національної екомережі із європейськими підходами може загрожувати її безперешкодній інтеграції до складу мережі Natura 2000. Наразі до складу екомережі Natura 2000 національна екомережа не входить, позаяк Україна не членом Європейського Союзу.

Сучасні законодавчі ініціативи засвідчують актуалізацію питання створення законодавчої бази для формування Смарагдової мережі в Україні. У перспективі розбудова Смарагдової мережі України повинна здійснюватися не паралельно із наявною екомережею, а шляхом інтеграції смарагдових територій у територіальну систему національної екомережі її складовими елементами як, скажімо, території природно-заповідного фонду.

Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» екологічна мережа визначена як єдина територіальна система, що включає ділянки природних ландшафтів, які підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортно-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України [267]. У Законі України «Про екологічну мережу України» екомережа також розуміється як єдина територіальна система, елементами якої є місця оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхи міграції тварин між територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, а також іншими територіями, що мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища відповідно до міжнародних зобов'язань та законів України [265]. Однак ці території не охоплюють усіх складових та структурних елементів національної екомережі та не формують її цілісної територіальної системи.

З метою підтримання життєзабезпечуючих функцій довкілля, створення необхідних умов для реструктуризації та зниження антропогенного впливу на

нього до екологічно допустимого рівня Генеральною схемою планування території України передбачено формування єдиної територіальної системи, що об'єднує елементи національної екологічної мережі та встановлює спеціальний режим її охорони та використання [255]. Окремий Розділ 8. Генеральної схеми планування території України присвячений визначенню загальних засад формування національної екологічної мережі.

Відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) формування Всеєвропейської екологічної мережі відбувається у формі єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Екомережа України є частиною цієї системи, водночас вона характеризується і як національна територіальна система, що забезпечує досягнення природоохоронних завдань, важливих для нашої держави.

Оскільки у всіх законодавчих визначеннях екомережа трактується як територіальна система, то потрібно з'ясувати ті ознаки, що характеризують її як систему. За визначенням Короткого тлумачного словника української мови, слово «система» має кілька значень: 1) структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціонуючих частин; 2) порядок, зумовлений правильним розміщенням частин у певному зв'язку; зв'язане ціле; 3) форма організації, устрою чого-небудь; 4) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних загальним принципом, призначенням [157, с. 246].

Узагальнивши численні доктринальні підходи до тлумачення поняття «система», Л. А. Луць пропонує його власне визначення як цілісної сукупності (комплексу) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. Основними ознаками системи, на думку вченої, є: 1) комплексність (сукупність) елементів; 2) впорядкованість та подільність елементів; 3) наявність зв'язків між ними; 4) наявність властивостей, що притаманні об'єкту як цілому. Тобто, ознаками, що вирізняють систему, є цілісність, зв'язок, стійка структура [181, с. 12].

Екологічна мережа загалом відповідає ознакам системи, оскільки: 1) має власну, притаманну лише їй структуру (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території); 2) складові частини екомережі розташовуються в ній у певній послідовності і пов'язані між собою системоутворюючими факторами, формуючи єдиний комплексний об'єкт – національну екомережу; 3) є формою організації природоохоронної діяльності у вигляді побудови та функціонування національної екомережі у складі Всеєвропейської екомережі. Устрій (побудова) національної екомережі визначається відповідно до регіональних та місцевих схем, що включаються до зведеної схеми формування екологічної мережі України, яка є складовою частиною Генеральної схеми планування території України і затверджується Верховною Радою України; 4) складові елементи екомережі у єдиній територіальній системі покликані забезпечити збереження, відтворення та охорону навколишнього природного середовища та окремих цінних природних компонентів і об'єднані спільними принципами [29, с. 302].

У основі розбудови екологічної мережі є принцип забезпечення цілісності екосистемних функцій її складових елементів. У Конвенції про охорону біологічного різноманіття [141] визначено поняття екосистеми як динамічного комплексу угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле. Формування екомережі передбачає збереження наявних локальних екосистем і поєднання їх у просторово цілісну систему природних і частково змінених у процесі господарської діяльності територій, що підлягають особливій охороні і допустимому невиснажливому використанню.

Втілення ідеї побудови національної екомережі є прикладом застосування екосистемного підходу в екологічній політиці нашої держави, оскільки функціонування екомережі спрямоване на забезпечення самовідтворення екосистем і підвищення їх якісних природних характеристик. Правове регулювання відносин у сфері формування екомережі дозволяє враховувати взаємозв'язки між окремими її компонентами і забезпечити надійнішу їх охорону та збереження всього довкілля.

Окремої уваги в контексті аналізу національної екологічної мережі як системи заслуговує принцип системного врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства. Цей принцип є відображенням стратегії сталого розвитку, яка проголошує необхідність дотримання такої системи природокористування, яка б забезпечила одночасно економічно ефективне, екологічно безпечне та соціально справедливе використання природних ресурсів. Досягнення обраної мети має супроводжуватися визначенням основних напрямів трансформації державної політики відповідно до принципів сталого розвитку і прийняттям екологічно та соціально орієнтованих рішень [207]. Стале використання відповідно до Конвенції про охорону біологічного різноманіття означає «використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи його властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати їх сподіванням» [141].

Оскільки екологічна мережа є динамічним об'єктом правового регулювання, то важливим є обґрунтоване прогнозування її розбудови і зважене планування заходів, спрямованих на розширення площі національної екомережі в Україні. Проектування національної екомережі на всіх рівнях її територіальної організації – від місцевих схем до Зведеної схеми формування екомережі, повинно враховувати особливості її структурної побудови як територіальної системи взаємопов'язаних елементів із притаманними кожному з них функціональними характеристиками.

До складу екомережі належать природні територіальні елементи з особливим природоохоронним режимом, що забезпечує їх захист, збереження та відновлення (природні регіони), є шляхами міграції тварин (природні коридори), а також інші території (буферні зони), які мають забезпечити єдність екомережі, просторове розширення території національної екомережі дозволяють ділянки, господарське використання яких є економічно недоцільним (відновлювані території). Включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі здійснюється з урахуванням їх значення з погляду екології, ботаніки, зоології та

ландшафтознавства, але з дотриманням екологічного, земельного та містобудівного законодавства у межах стратегії екологічної політики на засадах сталого розвитку.

Очевидно, що з усіх чинних нормативно-правових актів України найбільше пов'язана із екомережним законодавством Генеральна схема планування території України. У концепті Генеральної схеми планування території України розширення площі територій національної екологічної мережі повинно бути забезпечено шляхом вжиття низки організаційно-правових заходів, які можна згрупувати за критерієм формування окремих її структурних елементів:

I. Формування ключових територій екомережі: а) створення об'єктів природно-заповідного фонду на територіях, що відповідають умовам забезпечення охорони особливо цінних природних комплексів та об'єктів; б) збільшення площі наявних територій та об'єктів природно-заповідного фонду; в) збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність.

II. Формування сполучних територій екомережі: г) включення до програм екологічного оздоровлення басейнів річок Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю, Західного Бугу заходів щодо створення та упорядження водоохоронних зон і прибережних захисних смуг водних об'єктів, запровадження особливого режиму використання земель на ділянках витoku річок; г) формування транскордонних природоохоронних територій міжнародного значення.

III. Формування буферних територій екомережі: д) створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, залуження земель; ж) екологічно доцільне збільшення площі лісів.

IV. Формування відновлюваних територій екомережі: е) консервації деградованих і забруднених земель з наступною їх натуралізацією; є) збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв'язку, оборони [255].

Екологічна мережа має комплексну, неоднорідну і розгалужену структуру, однак через те, що положення законодавства про екологічну мережу України

недостатньо практично реалізуються, вона наразі не має цілісного характеру. Б. В. Даниленко також переконаний, що на даному етапі правового регулювання екомережа не може вважатися об'єктом, який має ознаки єдності [240, с. 415].

Цілісність екомережі може бути досягнута, зокрема, завдяки вдосконаленню стратегії екологічного управління у сфері формування та збереження національної екомережі. Для цього необхідно дотримуватися рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Сторони Конвенції про біологічне різноманіття у Програмі дій звертають увагу на важливість включення охоронних територій у ширші ландшафти суші та морські ландшафти і сектори, для підтримання стабільної екологічної структури і функціонування, а також потребу істотного покращення планування захищених територій та управління ними [416]. Для України це означає цільову переорієнтацію з досі домінуючого природно-заповідного критерію формування екомережі на досконаліший сучасний механізм, що передбачає охорону цінних з точки зору збереження біологічного та ландшафтного різноманіття природних об'єктів з обов'язковим встановленням буферних зон та сполучних територій між ними. А також визначення відновлюваних територій, які не становлять природної цінності і не є придатними для подальшого їх використання в господарських цілях, однак слугуватимуть забезпеченню територіальної цілісності екомережі та налагодженню функціональних взаємозв'язків між іншими її структурними елементами.

Теоретики права відзначають важливість цілісності як неодмінної ознаки системи. Ціле трактується як форма зв'язку елементів, при якій утворювана ними цілісність реалізує свою здатність до саморозвитку... Цілісність є основою сталості системи. Цілісність передбачає системно ефективні дії, спрямовані на досягнення певної мети [181, с. 14]. Цілісність, ефективність і результативність є важливими у всіх сферах суспільного життя, зокрема, й у екологічній сфері.

Фахівці в галузі екологічного права справедливо вважають, що концептуальні науково-методологічні аспекти функціональної складової організаційно-правового механізму охорони довкілля є рушійною силою сталого

розвитку як гармонійного поступу суспільства при збереженні навколишнього природного середовища для сучасного і майбутнього поколінь. Такий розвиток може відбуватися лише при врахуванні соціальних чинників, партнерстві держави і суспільства на паритетних засадах [239, с. 85]. Лише завдяки налагодженому механізмові формування екомережі можна досягти її цілісності, результативність функціонування екомережі залежить від оптимальної взаємодії її компонентів, а відновлення природо-ресурсного потенціалу і збереження довкілля, що є стратегічною метою побудови екомережі, водночас є умовою збалансованого природокористування і сталого розвитку суспільства.

Територіальна та функціональна цілісність екомережі забезпечується синергетичною взаємодією усіх компонентів її структури, що відображені у відповідних системних зв'язках між структурними та складовими елементами [29, с. 305]:

1) юридичною та матеріальною основою національної екологічної мережі є об'єкти та території природно-заповідного фонду, які, з точки зору українського законодавця, мають найбільшу екологічну цінність для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Також до складу екомережі належать ділянки природних ландшафтів, які підлягають особливій охороні, і курортно-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів. Ці складові елементи є ключовими територіями екомережі;

2) сполучні території екомережі (екокоридори) поєднують між собою ключові території, сприяють міграції тварин та обмінові генетичного матеріалу, а також повинні забезпечувати цілісність екомережі. Сполучні території (луки, пасовища, ліси, водойми) на різних рівнях просторової організації екологічної мережі забезпечують для природного середовища умови безперервності, системної єдності та функції біокомунікації;

3) буферні території екомережі забезпечують захист ключових та сполучних територій від антропогенного впливу. Буферні зони створюють більш сприятливі умови для розвитку і самовідновлення природних ландшафтів та оптимізації форм господарювання в їх межах з метою збереження наявних і

відтворення втрачених природних цінностей;

4) відновлювані території – це порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі. На відміну від попередніх структурних елементів екомережі, для яких необхідно виключати або ж обмежувати антропогенний вплив, для відновлюваних територій мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення їх первинного природного стану.

Як уже зазначалося, система розглядається як сукупність певних елементів, об'єднаних загальним призначенням (метою). Законодавчо визнаною метою формування екомережі є поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин. Ця мета є спільною для всієї національної екомережі, для всіх її природних структурних елементів (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території), а також для організаційно-правового та інституційно-функціонального механізмів забезпечення її побудови та збереження. При цьому екомережа як єдина просторова система особливо охоронюваних природних територій не є «витвором природи» у чистому вигляді, оскільки формується і функціонує під контролем людини. Вона має комбіноване природно-антропогенне походження, адже для досягнення своєї основної стратегічної мети потребує вжиття низки необхідних заходів.

Крім цілісності, екомережа повинна мати інтегрований характер. Екомережа України охоплює неоднорідні структурні територіальні елементи та об'єкти (внутрішня інтеграція) і є інтегрованою у Всеєвропейську екомережу (зовнішня інтеграція). Формування екомережі передбачає при цьому створення спільних транскордонних елементів із дотриманням принципу забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до

Всеєвропейської екологічної мережі ту межах природних регіонів та природних коридорів, а також узгодження проектів землеустрою на прикордонних ділянках.

Однак, як справедливо зазначає О. О. Кагало, у законодавстві України запроваджені дещо інші критерії формування національної екологічної мережі, що значною мірою зробило схеми її побудови несумісними з аналогічними схемами європейських країн [115, с. 13]. Учені зауважують, що «принциповим є фактичне ігнорування «оселищних («біотопних») критеріїв» вибору складових елементів екомережі, притаманних побудові Всеєвропейської екомережі, й абсолютизація значення територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи національної екологічної мережі з подальшим залученням природоохоронних територій іншого типу як допоміжних елементів: буферних зон, відновних територій, екокоридорів» [69, с. 136]. Так, справді, правові засади утворення національної та Всеєвропейської екомережі є різними і потребують узгодження. Карпатський регіон, до якого входять сусідні держави - Україна і Республіка Польща, є зоною формування Транскарпатської екологічної мережі. При цьому науковці природничого напрямку досліджень зазначають, що аналіз регіональних і локальних моделей екомереж Українських і Польських Карпат свідчить про існування двох головних їхніх типів: 1) побудованих на засадах національної концепції формування екомережі України з акцентом на розміщення заповідних територій, характеристиці особливостей геоботанічної та ландшафтної структури та характеру природокористування; 2) розроблених згідно з вимогами європейських програм EECONET і Natura-2000, акцентованих на врахуванні поширення основних типів екосистем і біотопів як середовищ проживання (оселищ) типових (фонових) і рідкісних видів тварин [23, с. 55] на основі Директив Європейського Союзу: про збереження диких птахів (Council Directive 79/409/EEC on the protection of wild birds), а також про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ її існування (Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora), відомих як «Habitats Directive».

Помітно, що традиційним для європейської практики побудови Всеєвропейської екомережі терміном «природне середовище існування (оселище) диких тварин і рослин» в Україні частіше оперують не юристи, а географи та біологи. Вочевидь, це зумовлене правовою залежністю від закріпленого у законодавстві України провідного місця об'єктів та територій природно-заповідного фонду у складі національної екомережі як найцінніших для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, натомість – законодавчою відсутністю (за незначними винятками) терміну «оселище».

Розуміючи, що для подальшої гармонізації законодавства України та Європейського Союзу у частині створення безпечного та сприятливого загальноєвропейського екологічного простору, необхідним є приведення національного законодавства про формування екомережі відповідно до вимог, встановлених міжнародними та європейськими стандартами [69, с. 136], доцільно визначити поняття «оселище» у екологічному законодавстві України з врахуванням європейських вимог та пропозицій українських вчених-природознавців, а також змінити ключовий «природо-заповідний» критерій побудови національної екомережі на «оселищний».

Екомережу як систему можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому (буквальному) розумінні екомережа є просторовою системою особливо охоронюваних природних територій. У широкому розумінні екомережа формується, крім вищезгаданого природного компонента, також із організаційно-правового компонента який становить функціональну складову (правове забезпечення функціонування та механізму проектування екомережі на місцевому, регіональному та національному рівнях), а також із інституційного компонента, яким є діяльність уповноважених органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, громадських природоохоронних організацій та спеціалістів у сфері побудови та збереження національної екомережі [29, с. 308]. Функціональний та інституційний компонент екологічної мережі у своїй організаційно-правовій синергії відображають стратегію екологічного управління, спрямовану на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

Об'єднані спільною метою на основі законодавчо визначених принципів структурні елементи екомережі як інтегрований природний компонент у тісному взаємозв'язку між собою та у взаємодії з іншими, організаційно-правовими компонентами екомережі (інституційним та функціональним) формують національну екологічну мережу як єдину інтегровану систему.

Структурними елементами національної екологічної мережі є ключові території (природні регіони), як особливо охоронювані території, основу яких складають території та об'єкти природно-заповідного фонду; сполучні території (природні коридори), в межах яких здійснюється міграція біологічного матеріалу; буферні зони, які відіграють охоронну функцію щодо ключових та сполучних територій; відновлювані території, що забезпечують цілісність екомережі і щодо яких мають бути здійснені першочергові заходи з відновлення їх первинного природного стану.

Системні зв'язки між структурними елементами екомережі відображаються у виконанні ними спеціальних екомережевих функцій та проєктуються у програмах розвитку та схемах формування екомережі: найбільшу системоформуючу роль виконують екокоридори та буферні території, які здійснюють сполучну та захисну функції для інших структурних елементів та окремих об'єктів національної екомережі і забезпечують їх системну єдність; просторову цілісність повинні забезпечити відновлювані території; ключові території є ядрами екомережі, заради збереження і відновлення яких вибудовується функціональна система екомережі [29, с. 308].

Загальна характеристика основних підходів до визначення поняття «система», а також проведений аналіз законодавчих приписів, юридичних ознак та особливостей екомережі обґрунтовують і підтверджують те, що національна екологічна мережа є територіальною системою, яка має складну організаційну структуру, яка відображає закономірності її внутрішнього розвитку і складається із структурних елементів, пов'язаних системними зв'язками.

Системність екомережі полягає в тому, що: 1) вона є інтегрованою системою природно-антропогенного походження; 2) вона складається з функціональних

складових елементів: природного, організаційно-правового та інституційного компонентів; 3) лише завдяки налагодженому механізмові формування екомережі можна досягти її цілісності; 4) природним компонентом екомережі є підсистема її структурних елементів: ключові, сполучні, буферні та відновлювані території; 5) всі структурні елементи екомережі взаємопов'язані та взаємозалежні; 6) консолідуючими ознаками екомережі є її завдання, кінцева мета та спільні принципи формування, функціонування та збереження; 7) національна екомережа зі своєю власною структурою, що є проявом внутрішньої інтеграції, повинна відповідати критеріям побудови та мати властивості, що притаманні Всеєвропейській екомережі, оскільки як складовий елемент зовнішньо інтегрована у Всеєвропейську екомережу [29, с. 308].

1.4. КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Підтримання екологічної рівноваги на території України належить до сфери її національних інтересів і є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів, серед яких самостійною формою є сучасний механізм формування та збереження національної екологічної мережі України. У преамбулі Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки [267] зазначено, що багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України.

П. О. Гвоздик наголошує, що практично усі норми Конституції, як екологізовані, так і загального характеру, чинять упорядкувальний вплив на всі суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії людини і природи. Відповідно до норм Конституції вирішуються питання укладання міжнародних договорів з питань охорони довкілля, визначення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері, форм участі громадян у реалізації державної екологічної політики, гарантій екологічних прав громадян та їх екологічних обов'язків [54, с. 126]. Важливим є встановлення відповідності конституційних засад охорони довкілля в Україні міжнародно-правовим принципам природоохоронної діяльності, а також проведення аналізу норм Конституції України, що визначають загальні основи екологічної політики і створюють підґрунтя для правового регулювання відносин у сфері формування, функціонування та збереження національної екомережі.

Суверенним правом кожної держави є можливість здійснення власної екологічної політики, що визнається і гарантується нормами міжнародного екологічного права, однак реалізується з врахуванням принципу «держави, що забезпечує діяльність на своїй території, не повинна завдавати екологічної шкоди іншим державам». Цей принцип закріплено в основоположних джерелах м'якого

права – Стокгольмській декларації 1972 року та Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року, а також у Статуті Організації Об'єднаних Націй.

У п. 6 ст. 85 Конституції України передбачено повноваження Верховної Ради України затверджувати загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля. У межах визначених повноважень затверджена «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Програмні засади національної екомережі узгоджуються із загальновизнаними принципами міжнародного права щодо здійснення національної екологічної політики, оскільки Україна послідовно дотримується двосторонніх та багатосторонніх угод із сусідніми державами щодо охорони довкілля та бере участь у формуванні транскордонних елементів національної екомережі.

О. С. Заржицький стверджує, що основною метою екологічної політики України є поліпшення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів, тобто екологічна політика повинна узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства [99, с. 9]. Досягнення обраної мети має супроводжуватися визначенням основних напрямів трансформації державної політики відповідно до принципів сталого розвитку і прийняттям екологічно та соціально орієнтованих рішень [207, с. 70].

Стратегія сталого розвитку в процесі функціонування національної екомережі передбачає якісне збереження природних ресурсів, невиснажливе їх використання, зокрема, переведення сільськогосподарських, лісогосподарських угідь з інтенсивного на екстенсивний тип використання, а також створює умови для розвитку рекреації у межах значної частини територій екомережі.

У статті 2 Стокгольмської декларації проголошено, що збереження і покращення якості довкілля впливає на добробут народів і економічний розвиток всіх країн світу та є обов'язком урядів усіх країн. Цей обов'язок держав закріплений також у резолюції «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для теперішнього та майбутнього поколінь», прийнятій 35-ою сесією Генеральної Асамблеї ООН. У статті 16 Конституції України цей

принцип конкретизовано з врахуванням національних екологічних проблем – забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Так, на відміну від структурних елементів Всеєвропейської екомережі, законодавством України передбачено включення до складу відновлюваних територій національної екомережі також і радіаційно забруднених земель [35, с. 79].

Окрім парламенту України, обов'язок охорони довкілля покладається на Кабінет Міністрів України, який відповідно до п.3 ст.116 Конституції України забезпечує проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. Екологічна безпека є складовою національної безпеки.

Поряд із екологічним обов'язком держави (ст. 16 Конституції України), правовий алгоритм охорони довкілля сфокусований також у ст. 50 Основного закону нашої держави, яким визначено екологічні права громадян [239, с. 47], зокрема, право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це право узгоджується із проголошеним Стокгольмською декларацією 1972 року правом людини на сприятливе навколишнє середовище, яке сьогодні є одним із фундаментальних прав людини й одним із принципів міжнародного права навколишнього середовища [164, с. 70].

На розвиток цього конституційного положення Цивільний кодекс України відносить його до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, і передбачає, що діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність, що завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду (ст. 293 ЦК України). Ця норма повинна бути спеціалізованою у законодавстві про екомережу: «діяльність, що завдає шкоди навколишньому середовищу у межах територій екомережі, може бути припинена за рішенням суду».

М. В. Краснова вважає, що сучасна Конституція України за своїм спрямуванням має антропоцентричний характер, пріоритетом визначає безпечне збереження життя і здоров'я людини, суспільства, Українського народу і лише епізодично згадує про необхідність збереження та охорони таких соціальних цінностей як природи, довкілля, ландшафтів, природних комплексів. На думку вченої, такі конституційні підходи нівелюють засади сталого розвитку, створюють екологічні проблеми, не сприяють їх вирішенню [165, с. 245]. На перший погляд, з цим категоричним твердженням важко погодитися, оскільки ціла низка згадуваних нами раніше положень Конституції України, що мають імперативний характер, передбачають активні зобов'язання держави в особі її органів (Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Президента України) у сфері охорони довкілля. Однак Конституція України й справді занадто мало уваги звертає на пріоритет охорони довкілля у національній політиці.

М. В. Краснова пропонує з позиції екологічного центризму як сучасного наукового напрямку, який відображає філософсько-соціальні підходи у перегляді відносин Суспільства і Природи, в Основному Законі визнати Природу основною соціальною цінністю, яка потребує особливої охорони і захисту [165, с. 245]. Попри всю прогресивність зазначеного положення, воно має декларативний характер і його реалізація можлива лише за умови значного підвищення рівня екологічної культури усіх громадян і посадових осіб нашої держави.

Екологізація суспільної свідомості та культури, розвиток екологічних знань, конституціоналізація засад розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури обумовлюють поглиблення світоглядних уявлень про історичні форми взаємодії людського суспільства із навколишнім природним середовищем. Право, як регулятор суспільних відносин, у руслі закріплених Конституцією України засад функціонування держави, її інституцій та під дією еколого-правових норм є одним з важливих чинників екологізації соціально-психологічної сфери розвитку людини [221, с. 283].

Одним з принципів, закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», що становлять основу формування

національної екомережі, передбачено принцип гласності і демократизму при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду. Активною формою реалізації цього базового суб'єктивного екологічного права-принципу є забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання національної екологічної мережі [265].

Основи еколого-правового статусу громадян визначені також у ст. 66 Конституції України, відповідно до якої кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Безпосередній зв'язок охорони довкілля із охороною культурної спадщини простежується у ст. 50 Закону України «Про охорону земель», відповідно до якого охорона земель історико-культурного призначення здійснюється шляхом включення цих земель до складу екологічної мережі [294].

Зважаючи на те, що до складу екомережі входять земельні ділянки усіх форм власності, у тому числі й приватної, важливою залишається проблема збалансування приватних економічних інтересів фізичних осіб та публічних екологічних інтересів суспільства у цій сфері. О. В. Вівчаренко переконаний, що «у межах публічного інтересу не може бути повністю забезпечена якість земельних ресурсів» [45, с. 149], а лише завдяки системі стримувань і противаг при реалізації приватних і публічних інтересів. З. В. Яремак пропонує мірилом правомірності реалізації суб'єктивних прав та законних інтересів вважати принцип пріоритетності публічного екологічного інтересу [383, с. 166].

Вважаємо, що найбільш обґрунтованим є принцип “*in dubio pro natura*”, який встановлює, що у разі сумнівів, суперечки повинні вирішуватися таким чином, щоб сприяти охороні та збереженню навколишнього середовища, надаючи перевагу найменш шкідливій альтернативі. Жодні дії не повинні вживатися, якщо їх потенційні несприятливі наслідки непропорційні або надмірні щодо користі, отриманої від них [395].

Відповідно до ст. 41 Конституції України використання власності не може завдавати шкоди інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це положення може бути потлумачене у світлі рішення Конституційного Суду України щодо обмеження прав людини. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 вказав, що «обмеження прав і свобод людини і громадянина не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права». Вказане рішення має гуманістичну, людиноцентристську спрямованість із метою ретельного врахування і повної реалізації індивідуальних інтересів конкретної категорії осіб, забезпечуючи при цьому не тільки законність й обґрунтованість, а й справедливість правозастосовних рішень [14, с. 65].

Аналізуючи право приватної власності на землю як суб'єктивне право, В. К. Гуревський вважає, що його треба розглядати не тільки як встановлену законом міру можливої, а й обов'язкової поведінки самого власника. Зміст норм Конституції створює підстави для певних обмежень права приватної власності на конституційному рівні з метою реалізації соціальної функції права власності [103, с. 117]. При цьому, як справедливо наголошує Г. В. Мороз, варто враховувати критерії правомірності втручання держави у право власності, вироблені у практиці Європейського суду з прав людини, окреслені у конструкції «трискладового тесту»: 1) законності втручання; 2) легітимної мети; 3) справедливої рівноваги між інтересами захисту права власності та загальними інтересами [203, с. 146].

Розвиток теорії соціальної функції права власності знаходимо у галузевих нормах земельного та екологічного законодавства, зокрема у Главі 18 Земельного

кодексу України, присвяченій обмеженням прав на земельні ділянки, а також у ст. 91 Земельного кодексу, яка передбачає обов'язки власника земельної ділянки.

Водночас у ч. 3 ст. 13 Основного Закону України передбачено загальнопоширений і закріплений у Конституціях багатьох демократичних країн принцип «власність зобов'язує». Однак, як зауважив О. М. Пащенко, цей принцип помилково розглядається лише у «вузькому розумінні» з позицій ч.7 ст.41 Конституції України та положень ст.319 Цивільного кодексу України, тобто як негативний обов'язок, змістом якого є утримання від використання права власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршення екологічної ситуації та природних якостей землі [217, с. 116]. Обґрунтовуючи «широке розуміння» вищезазначеного принципу, вчений наводить низку норм земельного законодавства, що передбачають позитивні обов'язки власника земельної ділянки (здійснення соціально корисних (позитивних) дій, спрямованих на реалізацію колективного (публічного) інтересу – збереження безпечного стану довкілля, родючості земель тощо) [217, с. 116].

На універсальність такого підходу вказує те, що більшість з цих приписів стосуються також і тих власників, землеволодіння яких знаходяться у межах національної екологічної мережі. Зокрема, власники земельних ділянок не можуть ухилитися від їх викупу для суспільних потреб чи примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності, якщо вони здійснюються на законних підставах (ст.146, ст.147 ЗКУ); власники зобов'язані дотримуватися обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон (ст.91 ЗКУ) [217, с. 116].

Однак системний аналіз юридичної природи земельного сервітуту не дозволяє зробити висновок про можливість його встановлення для цілей екологічної мережі, оскільки при цьому відсутній приватний інтерес, що лежить в основі підстав установаження усіх земельних сервітутів. Водночас включення земельної ділянки до складу національної екомережі може бути юридичною передумовою встановлення обмежень у використанні земель, визначених у ч.2 ст.111 ЗКУ, зокрема, у пунктах б) «заборона на провадження окремих видів діяльності», в) «заборона на зміну цільового призначення земельної ділянки,

ландшафту», або ж г) «умова додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт». Такі обмеження, за загальним правилом, підлягають державній реєстрації в Державному земельному кадастрі і є чинними з моменту такої державної реєстрації. За умови, якщо у Законі України «Про екологічну мережу України» буде передбачено, що віднесення земельних ділянок до складу національної екомережі є безумовною підставою встановлення природоохоронних обмежень у використанні таких земель, то вони будуть чинними з моменту набрання чинності таких змін до закону і не потребуватимуть окремої державної реєстрації в Державному земельному кадастрі.

Правове регулювання відносин у сфері формування та функціонування національної екологічної мережі спрямоване на невиснажливе використання та збереження тих природних комплексів, які увійшли до її складу. За Законом України «Про охорону земель» (ст. 50) змістом охорони земель у складі екологічної мережі є обмеження їх вилучення (викупу) для інших потреб та обмеження антропогенного впливу на такі землі.

Варто деталізувати та ефективно використовувати загальні організаційно-правові інструменти, що дозволяють розширювати межі територій екомережі за рахунок вилучення у землекористувачів та викупу у приватних власників земельних ділянок, передбачені Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

До прикладу, у ст. 78 Союзної Конституції Швейцарської Конфедерації закріплене право держави підтримувати зусилля по охороні природи та рідного краю і набувати чи гарантувати за договором чи шляхом вилучення власності об'єкти, що мають загальношвейцарське значення [156, с. 488]. У ст.41 Конституції України зазначено, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості, що є гарантією непорушності

права приватної власності. На відміну від Основного Закону України, швейцарська Конституція містить конкретні положення щодо обмеження права приватної власності в інтересах охорони довкілля.

Стратегічною метою створення та функціонування національної екомережі є забезпечення відновлення екологічної рівноваги на території нашої держави і формування сприятливого для життя і здоров'я людини довкілля, що безумовно є суспільно-національною потребою і превалює над приватними інтересами.

Із врахуванням цього запропонований О. М. Пашенком перелік позитивних обов'язків власників земельних ділянок у контексті принципу «власність зобов'язує» можна доповнити обов'язком дотримання правового режиму земель особливо охоронюваних природних територій. Юридичною основою реалізації цього обов'язку при формуванні та охороні національної екомережі є правові приписи щодо: 1) резервування для наступного заповідання і включення до складу природно-заповідного фонду особливо цінних природних об'єктів, що становитимуть основу екомережі і матимуть правовий режим ключових територій; 2) оформлення охоронних зобов'язань із власниками земельних ділянок, що вже увійшли до складу національної екомережі як території природно-заповідного фонду.

Резервування проводиться з метою недопущення знищення або руйнування в результаті господарської діяльності цінних для заповідання природних територій та об'єктів до прийняття у встановленому порядку рішень про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду і виділення необхідних для цього коштів. Території, що резервуються з метою наступного заповідання, залишаються у віданні власників земельних ділянок та землекористувачів і використовуються за цільовим призначенням з додержанням особливих вимог охорони довкілля, що визначаються рішенням про резервування (ст.55 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»). Відповідно до Класифікації видів цільового призначення земель, затвердженої наказом Державного комітету України із земельних ресурсів від 23 липня 2010 р. №548 передбачено цільове використання земельних ділянок «для цілей збереження і

використання земель природно-заповідного фонду», що може бути передумовою включення їх до складу національної екомережі.

Суб'єктивне право на земельні ділянки у складі національної екомережі, які залишаються у приватній власності фізичних осіб, обмежується на підставі охоронного зобов'язання, передбаченого ч. 5 ст. 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Так, території або об'єкти природно-заповідного фонду чи їх частини, що створюються чи оголошуються без вилучення земельних ділянок, які вони займають, передаються під охорону підприємствам, установам, організаціям і громадянам органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони довкілля з оформленням охоронного зобов'язання. Відповідно до Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок, затвердженого наказом Мінприроди України від 5 листопада 2004 р. № 434 [234], погодження матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок територій та об'єктів природно-заповідного фонду чи зарезервованих для заповідання у відповідних випадках здійснювалося природоохоронним органом за умови письмового погодження взяття фізичною чи юридичною особою, зацікавленою в їх отриманні, охоронного зобов'язання. Однак цей Порядок втратив чинність на підставі наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.06.2017 № 217 [254].

На сьогодні залишається неврегульованим важливе питання щодо недопущення погіршення стану територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших особливо цінних земель, земель, зарезервованих для заповідання, водоохоронних зон, прибережних захисних смуг, водно-болотних угідь, інших територій та об'єктів, які є складовими екомережі, яке було передбачене п. 2.5 вищезгаданого Порядку і належало до основних питань, на яких необхідно було акцентувати увагу при розгляді матеріалів щодо вилучення (викупу) і надання земельних ділянок [234]. Тому для комплексної та ефективної охорони всього багатоманіття складових елементів національної екомережі в Законі України «Про екологічну мережу України» необхідно передбачити обмеження прав власників

земельних ділянок та землекористувачів у межах територій екомережі шляхом укладення із ними охоронних зобов'язань.

Конституція України, визначаючи основні засади національної екологічної політики, створила правову основу для здійснення діяльності у сфері охорони довкілля, що ґрунтується на принципах міжнародного публічного права (суверенне право розробляти свої власні природні ресурси і не заподіювати шкоди довкіллю інших держав) та міжнародного екологічного права (відповідальність держав за збереження природи та принцип сталого розвитку). Однак важливим напрямом вдосконалення правових засад охорони довкілля є перегляд Конституції України з позицій екоцентризму, що неодмінно призведе до посилення гарантій прав людини.

Процес вдосконалення національного законодавства може бути орієнтованим на дотримання принципу «дружного ставлення до міжнародного права». Аналізуючи зміст цього принципу, О. М. Бориславська розглядає його в контексті судового активізму через вплив рішень ЄСПЛ на правозастосовний та правотворчий процеси в національних судових системах, що відображено у рішеннях Конституційного Суду України, ухвалених ним у червні та вересні 2016 року [20, с. 156]. У цих рішеннях Конституційний Суд України «враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема, Європейським судом з прав людини» [320].

М. В. Білак вбачає в цьому позитивну динаміку, адже Конституційний Суд України через свою практику створює національні стандарти поєднання міжнародного і національного права, які відповідно до його юридичної природи є загальнообов'язковими до виконання і преюдиціальними для загальних судів. Останні в контексті практики конституційної юрисдикції повинні вибудовувати єдину практику забезпечення міжнародно-національних стандартів із врахуванням національних традицій і потреб сьогодення, у такий спосіб створюючи єдність правового простору та необхідний фундамент для

законодавчої бази [14, с. 65]. Особливої ваги при цьому набувають рішення Європейського Суду з прав людини у екологічних спорах, які дозволяють ефективніше захищати право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Оцінюючи відповідність законів, Конституційний Суд України у своїх рішеннях інтегрує європейські правові стандарти, які розтлумачені ЄСПЛ [14, с. 65].

Представники еколого-правової науки загалом позитивно оцінюють зміст еколого-правових засад Конституції України. Зокрема, П. О. Гвоздик зазначає, що Конституція як Основний Закон України відіграє виняткову роль у формуванні і забезпеченні функціонування екологічного законодавства, адже усі закони, якими регулюються відносини у сфері взаємодії людини і природи, мають відповідати положенням Конституції України, забезпечувати юридичний механізм втілення їх у життя [54, с. 108]. Це ґрунтується на визначеному в ч. 2 ст. 8 Конституції України положенні про її найвищу юридичну силу, адже закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [150].

Серед недоліків конституційного регулювання екологічних відносин П. О. Гвоздик виділяє проблему узгодження із Конституцією України законів (кодексів), що були чинними ще до її прийняття 28.06.1996 р. Це стосується усунення розбіжностей у застосуванні відповідної термінології, визначення повноважень окремих органів державної влади у цій сфері, врегулюванні питань права власності на природні ресурси тощо. Вчений вважає, що у самій Конституції існує проблема узгодженості в застосуванні термінів, зокрема, не завжди враховується, що терміни «охорона довкілля» та «охорона природи» мають особливості у своїй змістовній характеристиці [54, с. 126].

З більшістю висловлених міркувань можна погодитися, адже і справді екологічне законодавство, що не зазнало кодифікації після прийняття Конституції України, не завжди узгоджується з її нормами. Найбільшою мірою це стосується Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. та «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р.,

що створює певні проблеми із застосуванням норм пізніше прийнятих законів, зокрема й Закону України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р.

Щодо потреби розмежування термінів «охорона довкілля» та «охорона природи», заслуговує на підтримку позиція А. П. Гетьмана, який визначився на користь вживання першого терміну та обґрунтовує доцільність прийняття Кодексу законів України про довкілля, який повинен завершити кодифікаційний процес у сфері регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням природних ресурсів та охороною довкілля, створити екологічну законодавчу базу, адаптовану до норм і принципів права ЄС та в цілому міжнародного права [239, с. 55]. Солідарні цьому терміну науковці Львівського національного університету імені Івана Франка, які вперше в Україні запропонували навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів «Право довкілля (екологічне право)» [237].

З погляду сучасних реалій М. В. Краснова критично оцінює зміст конституційних норм щодо охорони довкілля і обґрунтовує потребу їх перегляду. Вона вважає, що Конституція України як Основний закон, який визначає засади публічного договору, визначає й основні соціальні цінності, щодо яких має бути розроблено відповідний правовий режим їх охорони і захисту. На її думку, таким об'єктом, виступає навколишнє природне середовище як основа життєдіяльності людини, основного носія прав та обов'язків, місце і середовище існування біоти [165, с. 245]. Очевидно, що Конституція, маючи значення Основного Закону для всіх найважливіших сфер суспільного життя держави, не повинна мати єдиного пріоритетного об'єкта правової охорони. Такими об'єктами мають бути: людина як соціальна цінність і національна безпека зі всіма її неодмінними складовими, у тому числі й екологічна, економічна та державна безпека.

Т. І. Діденко також вказує на необхідність посилення екологізації норм Конституції України, адже її положення повинні бути єдиним орієнтиром для всієї системи національного законодавства, у тому числі й екологічного [74, с. 11]. Попри свою прогресивність, Основний Закон України поступається конституціям тих держав, у нормах яких зафіксовано курс на сталий розвиток.

Обґрунтовуючи потребу конституційних змін, доречно звернутися до практики конституціоналізму інших країн і використати вже набутий ними позитивний досвід. На нашу думку, заслуговує окремої уваги Союзна Конституція Швейцарської Конфедерації (надалі - СКШК), яка була прийнята у результаті проведеного 18 квітня 1999 р. референдуму. У ній в окремому розділі зосереджені деталізовані норми екологічного спрямування, на відміну від Основного Закону України, у якому норми про охорону довкілля розпорошені по кількох різних розділах. У швейцарській Конституції знайшли місце та детально регламентовані питання, які в Україні віднесені до сфери дії поточного законодавства, зокрема, стосовно природокористування.

Швейцарія вважається країною з найвищими стандартами охорони довкілля у світі. Порівняльно-правовий аналіз норм Конституції України та прогресивних положень Союзної Конституції Швейцарської Конфедерації дає змогу визначити орієнтири для вдосконалення конституційних засад охорони довкілля в Україні. Зокрема, Конституція України безпосередньо не містить норм, що відображають стратегію сталого розвитку, на відміну від СКШК, яка у ст.73 «Сталість» засвідчує прагнення до врівноваженого на тривалий час співвідношення між природою та її здатністю до відновлення і навантаженням на неї людини [397].

Г. І. Балюк, аналізуючи концепцію сталого розвитку, проголошену на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку 1992 року в Ріо-де-Жанейро, відзначає її основні положення: у центрі уваги – людина, яка повинна мати право на здорове життя в гармонії з природою; охорона навколишнього природного середовища повинна стати невід’ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього; задоволення потреби розвитку та збереження навколишнього природного середовища має поширюватися не лише на нинішнє, але й на майбутні покоління [12, с. 86]. Віддалену прихильність стратегії сталого розвитку демонструє уже згадувана ст. 3 Конституції України [150], проголошуючи людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні.

Галузеве національне екологічне законодавство підтверджує дотримання

курсу сталого розвитку. Зокрема, функціонування національної екомережі передбачає якісне збереження природних ресурсів, невиснажливе їх використання і створює умови для розвитку рекреації у межах значної частини територій екомережі. Система цих заходів має, насамперед, природоохоронну спрямованість, але й, водночас, соціально зорієнтована на сталий розвиток сільських територій через популяризацію сільського (зеленого) та екотуризму.

Як зазначено у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України – «багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України» [267], однак саме такого формулювання Конституція України не передбачає. Єдину згадку про це знаходимо в Преамбулі Конституції, у якій обґрунтовується її прийняття Верховною Радою України від імені Українського народу, «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями» [150]. Крім того, згідно зі ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [150], а не «надбанням Українського народу», як це зазначено у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України. З певною умовністю можна погодитися з тим, що вищеперелічені природні об'єкти підпадають під категорію природного ландшафту.

На противагу Конституції України, яка взагалі не оперує терміном «ландшафт», СКШК у ст. 78 передбачає, що Союз при виконанні своїх завдань враховує інтереси охорони природи і рідного краю. Союз видає приписи для охорони тваринного та рослинного світу та для збереження їхнього життєвого простору в природному різноманітті. Він захищає зникаючі види від винищення. Болота й болотисті ландшафти особливої краси й загальношвейцарського значення охороняються. Там не дозволяється ані зводити споруди, ані допускати зміни землеустрою. Винятком є пристрої для забезпечення охорони чи

попереднього сільськогосподарського використання боліт і болотистих ландшафтів. Союз оберігає ландшафти, пейзажі, історичні місця, а також пам'ятки природи та культури; він охороняє їх у незайманому вигляді, якщо цього вимагає публічний інтерес [397]. До кола публічного інтересу в Україні належить формування національної екологічної мережі.

У Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття [413] поняття ландшафтного різноманіття визначено через формальне вираження численних зв'язків, що мають місце сьогодні між індивідумом або суспільством та топографічно окресленою територією, і зовнішній прояв яких є результатом впливу природних та людських чинників та їх комбінацій протягом певного часу, тобто Стратегія не виокремлює поняття природного ландшафту, оскільки у чистому вигляді, «незмінених людиною» ландшафтів майже не залишилося. А у виконавчому резюме цієї Стратегії передбачено, що країни Європи несуть спільну відповідальність за збереження своєї природної спадщини та передачу її прийдешнім поколінням [413]. З-поміж усіх, визначених цією Стратегією напрямів діяльності, на першому місці – формування Загальноєвропейської екологічної мережі, а стратегічний план дій на 1996-2000 роки передбачав стимулювання зусиль щодо формування національних екомереж і зміцнення їхніх зв'язків із Загальноєвропейською екомережею.

Держави – члени Ради Європи, які ратифікували Європейську ландшафтну конвенцію, зацікавлені у забезпеченні сталого розвитку, що ґрунтується на збалансованому і гармонійному співвідношенні між соціальними потребами, економічною діяльністю та довкіллям. Ландшафт відіграє важливу суспільну роль у культурній, екологічній, природоохоронній та соціальній сферах і є ресурсом, який сприяє економічній діяльності, а також формуванню місцевих культур і є основним компонентом європейської природної та культурної спадщини, який сприяє добробуту людей та консолідації європейської ідентичності [87]. Такий ландшафтний підхід повинен бути інтегрований у національне законодавство України про охорону культурної та природної спадщини.

Враховуючи швейцарський досвід конституційно-правового регулювання природоохоронної та природоресурсової діяльності, а також визнані міжнародно-правові стандарти охорони довкілля, пропонуємо статтю 16 Конституції України доповнити частиною другою такого змісту: «Екологічна політика держави спрямована на забезпечення сталого розвитку, що ґрунтується на збалансованому і гармонійному співвідношенні між соціальними потребами, економічною діяльністю та охороною довкілля. Використання природних ресурсів здійснюється з урахуванням їх здатності до відновлення. Природна і культурна спадщина України є надбанням Українського народу і має використовуватися в інтересах нинішнього та майбутнього поколінь».

Аналіз основних принципів правового регулювання відносин у сфері формування, використання та збереження екомережі України є важливим етапом при дослідженні загального механізму правового регулювання екомережевих відносин. Окреслення системи, цілей та особливостей цих принципів і з'ясування їх співвідношення із принципами екологічного права дозволить визначити їх регулятивний вплив. Водночас, визначення, обґрунтування й аналіз системи принципів правового регулювання екомережевих відносин має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволить заповнювати наявні прогалини в правовому регулюванні.

Законодавець намагався надати формуванню національної екомережі системного характеру, визначив її концептуальні положення, мету та завдання, а також передбачив очікувані соціальні, економічні та екологічні результати реалізації цього масштабного проекту в межах України та з поєднанням національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екологічної мережі. Узгодженість завдань, мети та принципів правового регулювання є запорукою ефективності правового впливу на суспільні відносини з розбудови та розвитку національної екомережі.

Дослідженню принципів правового регулювання екомережевих відносин передуює з'ясування загальнотеоретичного розуміння принципів права, принципів правового регулювання та їх особливостей як правової категорії. Першим

системним і комплексним монографічним дослідженням теорії принципів права сучасної України є фундаментальна праця А. М. Колодія «Принципи права України», у якій розглянуто генезу і ознаки принципів права [135]. Ґрунтовний теоретичний аналіз принципів екологічного права, принципів міжнародного права навколишнього природного середовища, принципів екологічної політики Європейського Союзу здійснив М. М. Бринчук, який визначає принципи не тільки як основу формування і здійснення екологічного права, але й як ресурс подолання екологічної та цивілізаційної криз [22]. Також систему міжнародних екологічних принципів проаналізував П. О. Гвоздик [54]. Доробок цих вчених, а також наукові висновки дослідників галузевих правових принципів, зокрема П. Д. Пилипенка (щодо принципів трудового права) [206], В. В. Книша (щодо принципів земельного права) [127] та інших науковців можуть слугувати підґрунтям аналізу системи принципів правового регулювання екомережевих відносин.

Аналізуючи правову природу принципів права, П. Д. Пилипенко вважає, що не право (у його загальносоціальному значенні) визначає свої принципи, а навпаки – принципи права визначають сутність права і вони є первинними стосовно юридичного права [206, с. 23]. Г. В. Анісімова підкреслює, що формування принципів права, у тому числі й екологічного, відбувається під впливом об'єктивно функціонуючих суспільних відносин, а їх зміст залежить від потреб суспільства у визначений період його розвитку [8, с. 13].

Принципи формування та збереження національної екомережі мають об'єктивний характер, є первинними, адже визначають зміст і спрямованість правового регулювання відносин у відповідній сфері. Подібну думку обґрунтовує В. В. Книш, виділяючи ознаки принципів земельного права: їх нормативно-регулятивний характер, що проявляється у регулюванні земельних відносин з вищих позицій у порівнянні з нормами земельного права; вища імперативність як статусна ознака принципів [127, с. 9]. Погодимось із В. М. Єрмоленком, який зауважує, що принципи законодавства мають об'єктивну природу, а тому саме вони повинні покладатися в основу формування як окремих нормативно-правових актів, так і системи галузевого законодавства [91, с. 211].

Передумову, що є основою об'єктивної чинності, Ганс Кельзен назвав засадничою нормою (Grundnorm) [122, с. 19]. Та норма, яка слугує підставою чинності для іншої норми, виступає щодо неї як вища норма. Всі норми, чинність яких можна звести до якоїсь однієї й тієї самої норми, утворюють певну систему норм – нормативний порядок. Зasadнича норма є спільним джерелом чинності для всіх норм, що належать до одного й того самого конкретного порядку, є спільною для всіх них основою чинності [122, с. 217]. Так на основі засадничих норм – принципів правового регулювання відносин у сфері формування, функціонування та збереження національної екомережі формується нормативний порядок – система норм, що утворюють інститут екологічного законодавства України про національну екомережу.

Насамперед необхідно визначитися з вживанням поняття «принципи правового регулювання». На думку М. М. Бринчука, виділення кожного окремого принципу, чи сукупності принципів для всієї галузі означає і передбачає достатній обсяг регулювання відносин, що забезпечують нормативне вирішення завдань, які відповідають галузі законодавства і права. Іншими словами, змісту принципу права відповідає зміст правового регулювання. Або правове регулювання забезпечує дотримання, ефективну дію принципу, принципів права [22, с. 9]. На наш погляд, принципи права мають самостійний регулятивний вплив і є більш загальними, ніж принципи правового регулювання.

А. М. Колодій вважає, що принципи правового регулювання відрізняються від принципів права більшою конкретністю, динамізмом, спрямованістю на врегулювання конкретних життєвих ситуацій, які вимагають правового врегулювання, їх сфера – це, головним чином, сфера утворення, реалізації і охорони права [135, с. 39]. Зазначена точка зору є повністю прийнятною, адже принципи правового регулювання відносин у сфері формування, використання та збереження екомережі конкретизують принципи екологічного права, характеризуються динамізмом, обумовлені сучасним станом суспільного розвитку, зокрема загостренням екологічних проблем у нашій державі, і насамперед, спрямовані на створення належної правової основи для формування

національної екомережі, невиснажливого використання природних ресурсів, вироблення ефективного механізму збереження ландшафтного та біологічного різноманіття та правової охорони цінних з екологічної точки зору територій та об'єктів екомережі.

Тим самим принципи правового регулювання формування, використання та збереження екомережі спрямовані на належне (юридично оформлене) виникнення, ефективне здійснення та надійну охорону екомережевих правовідносин, у широкому розумінні - на утворення, реалізацію і охорону права.

М. М. Бринчук справедливо зауважив, що актуальність дослідження принципів екологічного права визначається, як мінімум, трьома істотними обставинами: значенням принципів у формуванні і здійсненні права; особливостями стану сучасного суспільного розвитку; і незадовільним станом екологічного законодавства і права, в тому числі і принципів, на яких вони ґрунтуються [22, с. 3]. Саме ці три чинники є визначальними при окресленні завдань, що постають при дослідженні принципів правового регулювання екомережевих відносин, що ґрунтуються на принципах екологічного права.

Принципи, закріплені у ст.4 Закону України «Про екологічну мережу України», набувають характеру правових принципів і відображають вихідні засади правового регулювання відносин у відповідній сфері, адже на їх основі виникають і складаються реальні екомережеві правовідносини. Як обґрунтовує В. В. Книш, принципи права обумовлені потребами правозастосовчої практики, з одного боку, а з іншого – здатні спрямовувати процес реалізації (в т.ч. й застосування) правових норм [127, с. 9]. Однак, як показує практика, ефективність дії відповідних еколого-правових норм та принципів, на яких ґрунтується механізм правового регулювання екомережевих відносин, є невисокою. Проблема формування національної екологічної мережі визнана на законодавчому рівні й досі залишається гостро актуальною.

Принципи правового регулювання екомережевих відносин відповідають конституційним засадам екологічного права. Поширення екомережі в Україні сприятиме більш ефективному додержанню конституційного обов'язку держави

забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України. (ст. 16 Конституції України) та повнішій реалізації конституційного права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України).

Правове регулювання відносин у сфері формування та невиснажливого використання національної екологічної мережі в Україні базується на принципах, які об'єктивно обумовлені, науково обґрунтовані, відповідають сучасному етапові суспільного розвитку і системно закріплені у спеціальному та галузевому екологічному законодавстві. Під об'єктивною обумовленістю принципів права А. М. Колодій розуміє їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві. На думку вченого, принципи права є такими правовими явищами, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких дана правова система побудована і які вона закріплює. Саме ця залежність і зумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи і методи реалізації права [135, с. 21].

В. В. Книш вважає, що статусною ознакою принципів земельного права є їх об'єктивна зумовленість загальносоціальними, загальноправовими принципами, а також специфічними особливостями земельних відносин, розвиток (динаміка) яких впливає на динаміку принципів земельного права [127, с. 9]. Враховуючи цю галузеву ознаку принципів земельного права, можна так само охарактеризувати і принципи правового регулювання екомережевих відносин, оскільки вони не суперечать загальносоціальним та загальноправовим принципам, а лише є спеціалізованими щодо них та конкретизують принципи екологічного права у відповідній сфері.

Якщо зміст правових норм про екомережу, способи і методи реалізації цих правових приписів в цілому відповідають принципам правового регулювання екомережевих відносин, то характер правотворчості у відповідній сфері вони обумовлюють недостатньою мірою. Так, на розвиток і для належної реалізації вимог Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі

України на 2000-2015 роки був прийнятий спеціальний Закон України «Про екологічну мережу України», в якому законодавець намагався усунути деякі недоліки, зокрема прогалини попереднього екомережевого закону, визначивши загальні засади управління у сфері формування, збереження та використання екомережі та основні засоби забезпечення виконання цієї Програми, однак до результативних зрушень у практичній площині розбудови національної екомережі в Україні це не призвело.

Затверджуючи Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, Верховна Рада України наголосила на важливості правонаступництва у правовому регулюванні відповідної сфери суспільних відносин. Так, у ст. 1 цієї Програми зазначено, що важливе значення має вдосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, розширення, відтворення та охорони єдиної системи територій з природним станом ландшафту та інших природних комплексів і унікальних територій, створення на їх основі природних об'єктів, які підлягають особливій охороні, що сприяє зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє природне середовище, збереженню природних ресурсів, генетичного фонду живої природи [267].

А. М. Колодій стверджує, що кожна галузь права характеризується своїм набором принципів юридичного опосередкування цієї сфери суспільних відносин. У цих принципах загальноправові принципи знаходять свою конкретизацію і спеціалізацію. Саме тому принципи системи права і поділяються на загальноправові, міжгалузеві, галузеві і принципи інститутів права [135, с. 31].

Серед загальноправових принципів, що чинять регулятивний вплив на відносини у сфері формування та функціонування національної екомережі, найважливішими є загальносоціальні принципи гуманізму та соціальної справедливості, законності та демократизму, рівності перед законом, адже досягнення програмних цілей побудови екомережі значною мірою залежить від послідовного дотримання основоположних вимог створення, реалізації та охорони права і втілення його в життя нашого суспільства й держави.

Принципи правового регулювання екомережєвих відносин за галузевою ознакою належать до принципів екологічного права. У сфері взаємодії суспільства і природи, як підкреслює М. М. Бринчук, принципами екологічного права повинні керуватися всі учасники екологічних відносин. Дотримання принципів сприяє формуванню і може слугувати мірилом демократичного правового і соціального характеру держави, ефективності усієї діяльності по забезпеченню раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища, захисту екологічних прав і законних інтересів людини і громадянина, підприємства, муніципалітету, держави [22, с. 9]. Більшість з принципів, закріплених у ст.3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» водночас становлять основу формування національної екомережі, що є сучасною формою збереження довкілля.

Групу міжгалузєвих принципів формування, збереження та використання екомережі складають ті принципи, які формально не зафіксовані у нормах адміністративного, земельного та містобудівного законодавства, але можуть бути виведені із їх загального змісту. До таких міжгалузєвих принципів можна віднести принцип координації зусиль центральних та місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері формування та охорони національної екомережі.

Задля збереження екосистемних функцій територій та об'єктів національної екомережі можна запропонувати принцип пріоритетності земель національної екомережі. Суть цього принципу полягає: 1) у наданні переваг в охороні земель, що увійшли до складу екомережі над їх господарським використанням; 2) у резервуванні екологічно цінних земель з метою їх наступного заповідання для розширення і розвитку екомережі; 3) у забороні вилучення земель екомережі для потреб, не пов'язаних із природоохоронною діяльністю; 4) у підвищеній відповідальності за порушення правового режиму земель, що входять до складу екомережі. Зазначений принцип матиме охоронний характер [38, с. 101].

З-поміж усіх галузей національного законодавства України (крім власне екологічного) найповніше закріплення екологічного підходу спостерігається у

земельному законодавстві. Відповідно до ст. 5 Земельного кодексу України земельне законодавство базується на принципі пріоритету вимог екологічної безпеки. Це закономірно, адже земля є базовим природним ресурсом і нераціональне її використання призведе до порушення екологічної рівноваги. Оскільки землі є незамінним природним об'єктом, то саме з врахуванням вимог екологічної безпеки, раціонального та цільового використання земель, поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва і повинні будуватися земельні правовідносини у межах складових елементів територій національної екомережі.

Крім цих принципів, які мають насамперед природоохоронний публічно-правовий характер, у ст.5 Земельного кодексу України закріплена й друга група принципів земельного законодавства, які мають приватно-правовий характер, оскільки покликані захищати інтереси власників землі та землекористувачів, угіддя яких перебувають у складі екомережі.

М. І. Максименко слушно вважає, що у законодавстві України необхідно чітко передбачити загальний пріоритет документації зі створення національної екомережі України перед містобудівною документацією та документацією із землеустрою [186, с. 12]. Як доповнення до цього принципу можна запропонувати принцип науково обґрунтованого проектування структурних елементів екомережі задля врівноваження екологічних, соціальних та економічних інтересів.

Система спеціальних принципів формування, збереження та використання національної екомережі визначена у ст.4 Закону України «Про екологічну мережу України». Вони спрямовані на належне виникнення, ефективне здійснення та надійну охорону екомережових правовідносин і їх можна вважати інституційними принципами у системі галузевих принципів екологічного права, оскільки вони є засадничими нормами про екологічну мережу у рамках окремого інституту екологічного права. Теоретики права наголошують, що з метою надання особливого методологічного характеру для формування інших нормативно-правових приписів, принципи права доцільно викладати на початку тексту нормативно-правового акта у спеціальній статті (аналогічно до того, як у багатьох

законах пропонується визначення основної термінології) [159, с. 180]. Такий підхід і був застосований законодавцем при закріпленні спеціальних інституційних принципів формування, збереження та використання національної екомережі.

Одним з них є принцип удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель [265]. На нашу думку, співвідношення між різними категоріями земель можна визначати за економічним, екологічним та соціальним критеріями. З огляду на мету формування екомережі, співвідношення земель у її складі повинно будуватися за природоохоронним критерієм.

Ці положення є основою для подальшої деталізації та розвитку питань, пов'язаних із формуванням екомережі в контексті регулювання земельних відносин [358, с. 25]. Однак якраз галузеве земельне законодавство і, насамперед, Земельний кодекс України не є прикладом системного підходу до врегулювання відносин у сфері формування екомережі України та визначення правового режиму земель у складі її структурних елементів – територій екомережі, що відрізняються за своїми функціями (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території).

Відсутність визначеного правового режиму земель екомережі є суттєвим дефектом правового регулювання екомережових відносин. С. С. Алексєєв зауважив, що вже давно наукові дослідження, що мали на меті з'ясувати специфіку юридичного регулювання певної ділянки діяльності, особливо якщо ця діяльність мала строго визначений об'єкт, проводилися під кутом зору правового режиму такого об'єкта, виду діяльності. Коли ж при вивченні системи права з'ясувалося, що для кожної галузі є характерним свій специфічний режим регулювання і в ньому якраз і концентрується юридична своєрідність галузі, то стало очевидним, що досліджуване поняття правового режиму відображає визначальні, вузлові сторони правової дійсності [3, с. 278]. Позаяк екологічна мережа є унікальним об'єктом правового регулювання із специфічними закономірностями її побудови, розвитку та функціонування, то відповідна динаміка правового регулювання не може бути забезпечена за допомогою

загальних юридичних інструментів, а потребує напрацювання спеціального екомережевого механізму.

Наступним недоліком у цій сфері є спроба заповнити нормотворчі прогалини правового регулювання екомережєвих відносин локальною правотворчістю при розробленні та затвердженні місцевих схем формування національної екомережі, які є неузгодженими між собою та часто суперечать законодавчим приписам щодо структури та функціонування екологічної мережі.

М. А. Дейнега зауважила, що у законодавство України щодо формування національної екомережі покладено принцип абсолютизації значення територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи мережі з подальшим залученням природоохоронних територій іншого статусу як елементів допоміжного рангу: буферних зон, відновних територій, екокоридорів, що суперечить закладеному Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття принципу збереження різноманітних типів оселищ (біотопів) як середовищ існування визначених видів, які мають важливе значення для збереження біорізноманіття європейських країн [67, с. 197]. Тому основною тенденцією вдосконалення національного законодавства про формування екологічної мережі повинно стати приведення його у відповідність з міжнародними та європейськими стандартами.

Система спеціальних (галузєвих) принципів міжнародного права навколишнього природного середовища найповніше зафіксована у Стокгольмській декларації з навколишнього середовища, Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку та у Всесвітній хартії природи, які є актами універсального характеру. Закріплені цими деклараціями принципи є орієнтиром для країн і всього світового співтовариства у забезпеченні глобальної екологічної рівноваги [82, с. 759]. Більшість принципів Декларації Ріо присвячені проблемі забезпечення сталого розвитку й охорони навколишнього середовища і мають соціально-економічний характер [22, с. 118]. Безумовно, одним із найважливіших принципів міжнародного права навколишнього природного середовища є принцип сталого розвитку, згідно з яким політика держав повинна

розроблятися з врахуванням економічного, екологічного та соціального аспектів, а досягнення цілей в одній із сфер політики не стримувало прогресу в іншій.

Важливу роль у механізмі правового регулювання екомережеских відносин відіграють норми земельного та містобудівного права. До міжгалузевих принципів правового регулювання відносин у сфері формування, збереження та використання національної екомережі належать: принцип координації зусиль центральних та місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері формування та охорони національної екомережі; принцип пріоритетності земель національної екомережі; принцип науково обґрунтованого проектування структурних елементів екомережі з врахуванням екологічних, соціальних та економічних потреб.

Правове регулювання відносин у сфері належного формування, невиснажливого використання та оптимального збереження національної екологічної мережі в Україні базується на принципах, які є науково обґрунтованими і формують зміст правових норм про національну екомережу, виконуючи регулятивну і охоронну функції. Систему принципів правового регулювання відносин у сфері формування, функціонування та збереження національної екомережі складають загальноправові, міжгалузеві, галузеві (еколого-правові) та спеціальні (інституційні) принципи.

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку правотворчості в Україні А. М. Колодій вважає те, що у все більшій кількості нормативно-правових актів передбачені окремі статті, що встановлюють принципи організації, функціонування та співвідношення соціальних інституцій [135, с. 24]. Текстуальне закріплення основних принципів екологічного права містить ст.3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [295]. Закріплення принципів права окремої галузі у її джерелах П. Д. Пилипенко справедливо вважає ідеальним варіантом, зразком досконалості системи права [206, с. 157].

Більшість законодавчих принципів охорони навколишнього природного середовища водночас становлять основу формування національної екомережі, що є сучасною формою збереження довкілля. Правові засади збереження ландшафтного та біологічного різноманіття були закладені у наступних принципах: 1) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; 2) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; 3) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; 4) науково обґрунтоване узгодження екологічних, екологічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища; 5) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду; 6) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії чинників, що негативно впливають на екологічну ситуацію; 7) поєднання заходів стимулювання й відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища; 8) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва [295].

Отже, вісім з п'ятнадцяти принципів охорони навколишнього природного середовища відповідають програмним правовим засадам формування національної екомережі, а чотири з них безпосередньо з ними співзвучні, що свідчить про правовий зв'язок галузевого екологічного законодавства та спеціального законодавства про екомережу України та створення правової основи для розвитку екомережєвих відносин. Інші сім принципів мають яскраво виражений природоресурсний характер і визначають правові засади раціонального природокористування. Проте головно вони застосовуватимуться не при формуванні та збереженні національної екомережі, а в процесі невиснажливого використання її окремих структурних елементів – сполучних та

буферних територій, до складу яких переважно входять землі водного фонду, землі лісгосподарського та сільськогосподарського призначення [43, с. 80].

Принципи правового регулювання екомережєвих відносин є спеціалізованими щодо принципів екологічного права, відображають сутність та особливості екомережєвих відносин. У ст.4 Закону України «Про екологічну мережу України» [265] передбачено, що формування, збереження та використання екомережі здійснюється відповідно до таких основних принципів:

- а) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі;
- б) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі;
- в) зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі;
- г) забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі;
- г) забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі;
- д) забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, в себичний розвиток міжнародної співпраці у цій сфері;
- е) удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково-обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель;
- є) системне врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства.

Про вагомість принципів у правовому регулюванні вказує В. В. Носік, який трактує загальні принципи як основу обмеження права та зовнішньою оболонкою, юридичними рамками правового поля, вихід за які порушує права інших осіб, або ж припиняє правовідносини [210, с. 329]. Зважаючи на те, що принципи права – це основоположні, вихідні засади, що обумовлюють і визначають юридично значимі підходи до регулювання суспільних відносин, зміст впливу права на ці відносини та слугують критеріями його науково обґрунтованого формування і

здійснення при реалізації повноважень суб'єктів права [22, с. 5], варто відзначити, що принципи формування, збереження та використання національної екомережі в цілому відповідають зазначеним критеріям і заданій меті.

Перші три принципи є стратегічними і відображають програмні цілі формування національної екомережі. Вони спрямовані на забезпечення її побудови як єдиної територіальної системи природних та частково змінених людиною територій задля зупинення деградації природних ландшафтів та втрат біологічного різноманіття з метою досягнення екологічної рівноваги на значній площі нашої країни. Два наступних принципи мають організаційно-правовий характер: перший з них юридично опосередковує окремі аспекти економіко-правового механізму раціонального природокористування в межах територій екомережі; другий відображає участь громадськості у прийнятті екологічно важливих рішень на всіх етапах функціонування національної екомережі.

У п. д ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» простежуються зв'язок правових засад формування національної екомережі із вихідними засадами побудови Всеєвропейської екологічної мережі. Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття окреслено стратегічні принципи міжнародно-правової співпраці у цій сфері. Зокрема, для досягнення мети збалансованого і невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття Стратегія передбачає впровадження наступних 10 принципів в усі галузі (сектори), де використовуються природні ресурси: обережного прийняття рішень, уникнення загроз, запобігання втратам, переміщення небезпечних виробництв, екологічної компенсації, екологічної єдності, відновлення та відтворення природних ресурсів, найкращої наявної технології та найкращих екологічних методів, принцип «забруднювач платить», а також участі громадськості та її доступу до інформації [48].

Вважаємо, що варто розширити зміст принципу, передбаченого п. г ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» усіма трьома «стовпами» Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі

прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються охорони навколишнього середовища (1998 р.), яка спрямована на захист прав людини сучасного та майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я. Таким чином цей принцип матиме комплексний і завершений характер: принцип вільного доступу громадян та їх об'єднань до інформації про стан формування і функціонування екомережі, забезпечення їх участі у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо побудови та збереження екомережі, а також доступ до правосуддя з питань, що стосуються охорони біологічного і ландшафтного різноманіття та окремих елементів національної екомережі [43, с. 82].

У Європейському Союзі формування особливо охоронюваних територій «Natura 2000» здійснюється за принципом її поєднання з національними природоохоронними програмами. Відповідно до статті 10 Council Directive 92/43/EEC держави-члени ЄС докладають зусиль для заохочення управління особливостями ландшафту, які мають важливе значення для дикої фауни та флори, у своєму плануванні землекористування та політиці розвитку та, зокрема, з метою покращення цілісності мережі «Natura 2000» [100, с. 161].

Принцип всебічного розвитку міжнародної співпраці у сфері формування національної екомережі має фундаментальне значення. Він гармонізує із загальним принципом міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля та доповнюється сучасним змістом принципу «дружного ставлення до міжнародного права» в національній судовій практиці захисту прав людини (у тому числі й екологічних) через призму його тлумачення Конституційним Судом України.

Принципи побудови та збереження національної екомережі (крім принципу абсолютизації значення територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи екомережі) загалом не суперечать принципам формування мережі «Natura 2000», що є позитивним з огляду на перспективи входження України до складу Європейського Союзу. Найбільшою мірою наближені до екологічних принципів ЄС з передбачених у ст.4 Закону України «Про екологічну мережу України» такі принципи: а) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів

екомережі; д) забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, всебічний розвиток міжнародної співпраці у цій сфері; е) удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково-обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель [265].

Останній із вищезгаданих принципів потребує належної деталізації у земельному законодавстві. Земельним кодексом України передбачено дев'ять категорій земель, з них переважна більшість відповідають вимогам щодо включення їх до складу структурних елементів національної екомережі. Двом категоріям земельного фонду України (землі житлової та громадської забудови; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення) властиве цільове призначення, яке спрямоване на досягнення соціальних та економічних, а не природоохоронних цілей, через що недоцільним є включення цих земель до складу національної екомережі. Проте виваженого, науково-обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель для вдосконалення складу земель України і розбудови екомережі не було проведено. Основою для такого вдосконалення може слугувати укорінення принципу екологізації у земельних правовідносинах загалом, так і у складі національної екомережі зокрема.

Про відповідність принципів формування, збереження та використання національної екомережі міжнародно-правовим стандартам та принципам охорони довкілля свідчить принцип системного врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства, що фактично є визнаним принципом сталого екологічно обґрунтованого економічного і соціального розвитку [265], що є міжнародно-правовим принципом охорони довкілля згідно ст.4 Декларації з навколишнього середовища і розвитку. Його зміст визначається так: для досягнення сталого розвитку захист навколишнього середовища повинен становити невід'ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього. В. В. Костицький вважає, що необхідно виділити та нормативно закріпити серед принципів екологічного права «принцип взаємної

відповідальності держави і суспільства за збереження довкілля (життєвого простору людини) для нинішнього та прийдешнього поколінь [2, с. 438], що стане запорукою сталого розвитку.

С. О. Боголюбов зазначає, що Міжнародна конференція 1992 р. в Ріо-де-Жанейро стала місцем координації природоохоронних планів і заходів різних держав і висунула тезу про необхідність забезпечення сталого розвитку (відновлюваного, відтворюваного природокористування) – нового терміну, що сприймається по-різному в різних державах і набуває різні смислові відтінки при перекладі різними мовами [16, с. 146]. Сьогодні формування та функціонування національної екологічної мережі в Україні є, насамперед, запорукою збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, але й водночас сприятиме сталому розвитку українського суспільства: стабілізуватиме екосистеми, підвищить ресурсний потенціал у сфері природокористування і здатне покращити якість життя наших громадян. Через невиснажливе природокористування на значній частині території України будуть створені природні умови для життя і розвитку людини у екологічно збалансованому природному середовищі і забезпечуватиметься дотримання екологічної рівноваги.

Однак конкретних законодавчих механізмів системного врахування суспільних інтересів у екомережєвих правовідносинах не передбачено. Оскільки пріоритетною метою формування національної екомережі повинно стати покращення екосистемних послуг, то варто орієнтуватися на наукові рекомендації та міжнародний досвід, що дозволяє збалансувати і системно враховувати екологічні, соціальні та економічні інтереси суспільства при оцінці екосистемних послуг.

У Розроблених науково-методичних засадах щодо оцінки екосистемних послуг з врахуванням необхідності виконання рішень міжнародних природоохоронних договорів рекомендовані наступні принципи оцінки екосистемних послуг: 1) фундаментальної залежності – визнання об'єктивного характеру цілковитої залежності добробуту і благополуччя людства від обсягів і якості потоку екосистемних послуг у всіх його вимірах; 2) системності –

виявлення зацікавлених сторін, пропонентів і споживачів екосистемних послуг, а також тих, хто приймає рішення щодо розподілу і споживання цих послуг чи зазнає впливу цих рішень, має бути ретельним і об'єктивним; 3) холізму – цілісне охоплення всього спектру витрат і вигід; 4) контекстуальність – визнання релевантності просторового, часового та соціального контексту в ціннісних і вартісних оцінках; 5) «із та без проекту» – ідентифікація потоку екосистемних послуг, який породжує чи пригнічує проект чи програма; 6) непізнаність – усвідомлення принципової обмеженості наших знань про природу екосистем і їхню реакцію на антропогенний вплив; 7) превентивність – попередити шкоду краще і дешевше, ніж усувати деструктивні наслідки [322]. Ці принципи повинні бути якнайповніше інтегровані в правотворчу й правозастосовну практику у сфері охорони довкілля.

У навколишньому природному середовищі діють природні взаємозв'язки, які забезпечують умови життєдіяльності людини і тому, на думку Е. В. Позняк, підлягають обов'язковому врахуванню при формулюванні законодавчих вимог. Безперечно, екосистемний підхід доцільно впроваджувати для вдосконалення екологічного законодавства, зокрема це стосується сфери природоохоронного права (охорони комплексних об'єктів правового регулювання, їх відтворення та використання, формування екологічної мережі) [222, с. 156].

Правове регулювання екомережєвих відносин повинно визначатися оптимальним співвідношенням заснованих на нормах права (легітимних) публічних та приватних інтересах, що дає можливість їх гармонійної реалізації. У зв'язку з цим особливого значення набувають правові гарантії реалізації публічних та приватних екологічних інтересів в процедурі проектування національної екомережі, вилучення земельних ділянок для потреб екомережі у землекористувачів чи примусове їх відчуження у приватних власників (для суспільних потреб), встановлення природоохоронних обмежень, укладення природоохоронних договорів, зонування територій природно-заповідного фонду, функціонального використання буферних зон та екологічних коридорів екомережі

без вилученням належних до них земельних ділянок у власників землі та землекористувачів та у інших екомережевих правовідносинах.

Вважаємо, що основними практичними організаційно-правовими інструментами забезпечення балансу між приватними інтересами власників землі та землекористувачів і публічними інтересами охорони довкілля при формуванні та збереженні національної екомережі є: 1) фінансова підтримка приватних осіб при включенні їхніх земельних ділянок до складу національної екомережі органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; 2) компенсація збитків, завданих дикими тваринами на земельних ділянках приватної власності; 3) відшкодування збитків, завданих встановленням природоохоронних обмежень у землекористуванні і господарській діяльності; 4) відшкодування втрат власникам землі та землекористувачам, зумовлених вилученням (викупом) належних їм земельних ділянок із передачею їх у постійне користування природоохоронним установам природно-заповідного фонду; 5) встановлення справедливої викупної ціни в процедурі відчуження (викупу) земельних ділянок приватної власності та іншого нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб при формуванні національної екомережі.

М. М. Бринчук серед принципів екологічного права обґрунтовує необхідність принципу попередження (запобігання) шкоди навколишньому середовищу (екологічної шкоди) в процесі суспільного розвитку через призму гарантій екологічної безпеки: якщо попереджується екологічна шкода, то запобігається і екогенна шкода, тобто шкода, що завдається здоров'ю і життю людини деградованим, забрудненим навколишнім середовищем [22, с. 76]. Спеціалізуючи цей охоронний принцип, можна запропонувати доповнити систему принципів правового регулювання екомережевих відносин принципом запобігання негативного впливу на об'єкти національної екомережі в процесі господарської та іншої діяльності людини.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки [267] з метою забезпечення природоохоронних

функцій національної екологічної мережі передбачено здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу на природні комплекси елементів національної екологічної мережі. Однак, на нашу думку, ця засаднича норма має основоположне значення і може трактуватися як принцип правового регулювання. Одним із проявів цього принципу є закріплене у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки положення про здійснення спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин і рослин в місцях перетину природних та транспортних коридорів [267]. Функціонування національної екомережі сприяє зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє природне середовище, збереженню природних ресурсів і генетичного фонду живої природи.

Дотримання екомережевих принципів повинно відбуватися в рамках функціонування системи екологічного менеджменту, до принципів якого А. П. Гетьман відносить: попередження та своєчасне вирішення проблем екологічного розвитку; відповідальність за екологічні наслідки всіх екологічних рішень; інтеграція управління екологічними процесами; послідовність вирішення проблем екологічного розвитку; пріоритет екологічної свідомості та екологічного мотивування. При цьому основою сучасного екологічного менеджменту вчений вважає екосистемний підхід, функціями якого є встановлення якості природних екосистем; управління процесами антропогенного тиску на довкілля; створення умов для відновлення запасів природних ресурсів [58, с. 188]. Втілення ідеї побудови національної екомережі є прикладом застосування екосистемного підходу в екологічній політиці нашої держави.

На нашу думку, завдання інституційних екомережевих принципів полягає в тому, що вони покликані забезпечити три напрями розвитку екомережевих відносин: системне формування, ефективне збереження та невиснажливе використання національної екомережі. Вони спрямовані на вироблення та узгодження загальних вимог до діяльності у сфері охорони довкілля і досягнення наступних результатів: 1) збереження ландшафтного та біологічного різноманіття;

2) відновлення екологічної рівноваги; 3) покращення якості довкілля до стану, сприятливого для життєдіяльності людини [43, с. 85].

Підсумовуючи аналіз системи спеціальних принципів правового регулювання екомережєвих відносин, пропонуємо їх дефінувати як вихідні засади, що обумовлюють юридично значимі підходи до регулювання відповідних відносин та спрямовані на створення належної правової основи для формування національної екомережі та правової охорони й невиснажливого використання природних ресурсів у її межах, вироблення ефективного механізму збереження ландшафтного та біологічного різноманіття та ренатуралізації цінних з екологічної точки зору територій та об'єктів екомережі.

Принципи формування, збереження та використання національної екомережі повинні відігравати превентивну, охоронну, інтегративну та гуманістичну функції у механізмі правового регулювання екомережєвих відносин. Безпосереднє функціональне призначення цих принципів полягає в застосуванні за допомогою спеціальних екомережєвих засобів екосистемного підходу до збереження природних ландшафтів та притаманного їм видового біологічного різноманіття; збалансування екологічних, соціальних та економічних інтересів для підвищення рівня життя людини у сприятливому для неї довкіллі.

Систему спеціальних принципів правового регулювання екомережєвих відносин доцільно доповнити превентивним принципом «запобігання негативного впливу на об'єкти національної екомережі в процесі господарської та іншої діяльності людини». А зміст принципу «забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі» варто розширити і сформулювати його як принцип «вільного доступу громадян та їх об'єднань до інформації про стан формування і функціонування екомережі, забезпечення їх участі у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо побудови та збереження екомережі, а також доступ до правосуддя з питань, що стосуються охорони біологічного та ландшафтного різноманіття національної екомережі» [43, с. 86].

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ

2.1. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ

Втілення ідеї розбудови національної екологічної мережі в Україні потребує створення та узгодженого функціонування організаційно-правового механізму формування та збереження екомережі на всіх рівнях її територіальної організації: місцевому, регіональному, національному, транскордонному та континентальному. Однак за двадцять років розвитку національної екомережі недостатньо налагоджено інституційно-функціональну складову цього механізму, адже часто немає координації між місцевими, регіональними та центральним органом виконавчої влади, що відповідають за формування та збереження екомережі. Крім того, існують стратегічні проблеми з визначенням подальших кроків у напрямку розвитку екомережових відносин в Україні, зокрема у сфері невиснажливого використання природних ресурсів у складі екологічної мережі.

Загальні законодавчі засади створення національної екологічної мережі, окреслені у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки та у Законі України «Про екологічну мережу України», згодом на підзаконному рівні були доповнені нормами, якими більш детально визначено організаційно-правовий механізм формування екомережі України. Однак інституційна складова досі залишається найслабкішою ланкою цього механізму, оскільки не створено органів управління зі спеціальною компетенцією з реалізації державної політики у сфері формування та охорони національної екомережі.

Інституційно-функціональні недоліки організаційно-правового механізму формування національної екомережі мають похідний характер, адже пов'язані з кризою екологічного управління в Україні. А. П. Гетьман переконаний, що «найважливішою організаційною умовою ефективної реалізації екологічної

політики є стабільність системи державного управління охороною навколишнього природного середовища, що передбачає не тільки стабільність відповідного законодавства, але й належне кадрове і матеріально-технічне забезпечення діяльності органів управління на всіх рівнях» [239, с. 31].

Необхідність пошуку досконалих правових важелів управління щодо використання й охорони природних ресурсів через усвідомлення проблеми їхньої вичерпності, на думку Г. І. Балюк та О. В. Сушик, є надзвичайно актуальним завданням впродовж усіх років розбудови незалежності для України. Сьогодні це завдання вчені пов'язують із децентралізацією влади в Україні [11, с. 211]. Вважаємо, що проблеми формування екологічної політики та екологічного менеджменту в нашій державі позначилися як на рівні центральних органів державної влади, так і на регіональному рівні.

Основна мета екологічної політики, на думку О. С. Заржицького, - поліпшити якість життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів. Екологічна політика покликана узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства як основу розв'язання проблем глобальної екологічної кризи [99, с. 9]. У цьому ж контексті, аналізуючи Основні засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року, Н. В. Ільків зауважує, що логічно визначеною у цьому документі метою державної екологічної політики України є досягнення доброго стану довкілля через запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку нашої держави задля забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте й безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування, збереження і відновлення природних екосистем [112, с. 142]. Саме національна екологічна мережа є тією моделлю природоохоронної діяльності, яка не тільки забезпечує охорону цінних з екологічного погляду територій, але й дозволяє оптимальне використання та відтворення природних ресурсів на основі екосистемного підходу і сприяє узгодженню соціальних та екологічних інтересів.

Організаційно-правовий механізм формування національної екологічної мережі можна розглядати як елемент екологічного менеджменту, метою якого, на

думку А. П. Гетьмана, є збереження довкілля в цілому та окремих його компонентів, зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, забезпечення попередження негативного впливу на природні ресурси [58, с. 188]. Результатом побудови екологічної мережі України у рамках концепції екологічного менеджменту є створення інтегрованої територіальної системи з диференційованим природоохоронним режимом, що передбачає комплексний захист екосистем, обмеження еколого-деструктивної господарської діяльності та ренатуралізацію ушкоджених ділянок.

На основні недоліки правового забезпечення механізму формування національної екологічної мережі вперше у еколого-правовій літературі вказав Б. В. Даниленко. Вчений вважає, що прийнятих в Україні законів було недостатньо для створення національної екомережі, позаяк не було створено правового механізму реалізації цього задуму, але й на даному етапі правового регулювання екомережа не може вважатися об'єктом, який має ознаки єдності [240, с. 415]. М. І. Максименко, досліджуючи правове забезпечення оптимізації структури землекористування в Україні, також звернув увагу на окремі правові аспекти формування національної екомережі [186]. Згодом правові засади проектування національної екомережі у контексті сталого розвитку досліджувалися М. А. Дейнегою та В. А. Маєвським [69], які виокремили практичні проблеми, що виникають при включенні до переліків територій та об'єктів екомережі. Т. М. Кондратюк також критично оцінила організаційно-правовий механізм формування екологічної мережі України і запропонувала шляхи вдосконалення законодавства у цій сфері [144].

Національна екологічна мережа повинна стати цілісним просторовим природним комплексом пов'язаних між собою територій та об'єктів із спеціальним природоохоронним режимом та мінімальним антропогенним навантаженням на довкілля. Складність формування національної екологічної мережі полягає у необхідності узгодити між собою неоднорідні структурні елементи (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території), кожен з яких виконує іншу функцію, однак у комплексі вони повинні стати інтегрованою

територіальною системою, підпорядкованою досягненню важливих природоохоронних завдань з метою збереження та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття. Формування національної екомережі здійснюється за допомогою загальних та спеціальних організаційно-правових інструментів, передбачених законодавством в процесі реалізації функцій екологічного управління.

Термін «екологічне управління» Н. Кілмані розглядає стосовно різних структур, процесів і зв'язків, які формуються для забезпечення базових, правових та інших вимог, дотримання яких сприяє участі зацікавлених сторін у сфері охорони навколишнього середовища. Вчений вважає, що термін «управління» можна тлумачити і як управління подіями в соціальній системі, і як виконання своїх обов'язків для досягнення поставлених цілей [402]. Такому розумінню терміна «екологічне управління» загалом не суперечить законодавчо визначене поняття екологічної мережі, що сформульоване на основі телеологічного підходу, оскільки відразу передбачає мету її формування.

З юридичного погляду завдання національної екомережі, що реалізуються уповноваженими органами державного управління та місцевого самоврядування, можна розглядати у таких аспектах: 1) правотворчому – розроблення та вдосконалення національного екомережевого законодавства, що спрямоване на покращення природно-ресурсового та рекреаційного потенціалу України, інтеграція екомережевих приписів у природоохоронне законодавство; 2) інституційному – створення та діяльність спеціально уповноважених органів у сфері формування та функціонування національної екомережі та участь у міжнародних екомережевих програмах, здійснення фонового моніторингу довкілля; 3) організаційному – прогнозування процесів розбудови екомережі, розроблення та затвердження схем побудови національної екомережі на державному та регіональних рівнях, виконання програм формування національної екомережі; 4) функціональному – визначення об'єктів та територій національної екомережі, внесення їх до відповідних переліків, розроблення менеджмент-планів їх використання та покращення показників заповідності території України;

5) інформаційному – підвищення екологічної культури та поширення екологічної інформації про стан довкілля, про потреби і способи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття засобами екомережі.

Цілісно структурована система екологічного управління дає змогу координувати зусилля різних органів управління загальної та спеціальної компетенції у природоохоронній сфері, планувати й фінансувати проведення організаційних, економічних, науково-практичних та інших заходів щодо забезпечення процесу формування та захисту екологічної мережі, залучати громадськість до обговорення та прийняття важливих екологічних рішень.

Суттєвим недоліком Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки є відсутність у цьому документі чітко визначеного організаційно-правового механізму формування екомережі в Україні. Попри наявність у тексті цього закону Розділу II «Формування національної екологічної мережі» та розділу III «Механізм забезпечення реалізації Програми» жодних конкретних організаційних інструментів щодо розбудови екомережі в Україні тоді не було передбачено.

Створення національної екологічної мережі не означає механічного поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони довкілля. Недооцінка функціональної складової у механізмі формування та невиснажливого використання національної екологічної мережі призвела до незадовільних результатів виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки та прорахунків державного екологічного управління у цій сфері.

Попри надзвичайну важливість та практичну значущість організаційно-правового забезпечення відносин у сфері розбудови національної екомережі, а також достатню визначеність загальної компетенції уповноважених у цій сфері органів, досі доводиться констатувати низькі темпи виконання Загальнодержавної програми формування національної екомережі і перманентну бездіяльність органів, зобов'язаних забезпечувати її виконання.

Концепцією Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005 — 2025 роки було передбачено необхідність скоординувати діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та громадських організацій щодо збереження біорізноманіття [152]. А. П. Гетьман та В. І. Лозо відзначають, що збереження біорізноманіття потребує штучних умов і активних дій людини і наголошують, що охорона оселищ, видової природної спадщини й існуючі загрози для довкілля мають транскордонний характер, відтак різний ступінь небезпеки передбачає виділення пріоритетних об'єктів з відповідним режимом охорони й інтеграції їх у Всеєвропейську екологічну мережу [56, с. 102]. Саме екологічна мережа дозволяє уникнути фрагментації особливо цінних природних об'єктів. Ділянки природних ландшафтів, які підлягають особливій охороні, території та об'єкти інших типів з природним або частково зміненим станом ландшафту у складі національної екомережі первинно не є між собою територіально пов'язаними, що потребує використання комплексу організаційно-правових інструментів, спрямованих на побудову екомережі, забезпечення зв'язку між її структурними елементами та підтримання її ефективного функціонування.

Нагадаємо, що як об'єкт екологічних правовідносин, екологічна мережа має комбінований, а не виключно природній характер, а для результативної та ефективної охорони цінних природних об'єктів потрібна співпраця багатьох інституцій та координація їх діяльності на основі науково обґрунтованих природоохоронних програм. У ст. 13 Закону України «Про екологічну мережу України» передбачено, що з метою забезпечення науково обґрунтованого формування, збереження та використання екомережі, поліпшення збереження та відновлення ландшафтного та біорізноманіття, прискорення створення банків даних та географічних інформаційних систем проводяться відповідні наукові дослідження згідно з програмами, що затверджуються в установленому законом порядку [265]. Б. В. Даниленко також наголошує, що екологічна мережа України не є простою сукупністю, а науково обґрунтованою системою природоохоронних

територій, що покликана забезпечити відновлення екологічної рівноваги на території України [240, с. 410].

Усвідомлення важливості завершення процесу створення репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду для забезпечення подальшого розвитку екологічної мережі лягло в основу окремого стратегічного напрямку державної екологічної політики України на найближчих десять років. Комплекс організаційно-правових заходів у цій сфері передбачає, насамперед, екологічне відновлення порушених, засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також розширення площ заповідних територій для збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся [293]. У рамках формування національної екомережі це може здійснюватися у межах відновлюваних та ключових територій відповідно. Основи інституційно-функціонального механізму формування та збереження національної екомережі окреслені Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, що визначила систему органів управління у цій сфері.

Організаційне забезпечення реалізації Програми здійснює Міндовкілля України разом із заінтересованими центральними та місцевими органами виконавчої влади. Міндовкілля здійснює контроль за реалізацією Програми та щорічно має представляти Кабінету Міністрів України звіти та необхідну інформацію про хід виконання завдань Програми. Кабінет Міністрів України на підставі наданої інформації здійснює коригування програмних завдань, їх змісту та обсягів фінансування [267]. Отже, державне управління у сфері формування, збереження та використання екомережі здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів АРК, Міндовкілля та департаменти екології та природних ресурсів обласних державних адміністрацій, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування як органи загальної компетенції.

Законом України «Про екологічну мережу України» було деталізовано повноваження Кабінету Міністрів України, Мінприроди (зараз Міндовкілля) та

місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування, збереження та використання екомережі, а також розширено перелік координаційних рад з питань формування екомережі, які утворюються при Кабінеті Міністрів України та обласних державних адміністраціях. Положення про координаційні ради з питань формування екомережі та їх персональний склад затверджуються відповідно Урядом та цими обласними державними адміністраціями [265]. Основними завданнями координаційних рад є організація розроблення Зведеної схеми формування екомережі України, регіональних та місцевих схем формування екомережі, впровадження принципів екосистемного підходу в природоохоронній діяльності, а також сприяння реалізації міжнародних програм і проєктів технічної допомоги, залучення іноземних інвестицій, спрямованих на формування національної екомережі.

Основну роль у інституційно-функціональному механізмі формування національної екомережі відіграє Кабінет Міністрів України, який спрямовує і координує роботу міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у цій сфері. Серед повноважень Кабінету Міністрів України, визначених у ст. 8 Закону України «Про екологічну мережу України», доцільно згадати обов'язок Уряду забезпечувати розроблення Зведеної схеми формування екомережі України. Однак на сьогодні Зведена схема формування екомережі України не розроблена. Це засвідчує ігнорування Кабінетом Міністрів України законодавчих положень щодо участі у формуванні національної екомережі.

В Україні реалізується чотиривидова модель органів державної виконавчої влади, у якій кожен вид центрального органу виконавчої влади виконує інший тип функцій (формування державної політики, ухвалення нормативно-правових актів, контроль і нагляд у певній сфері діяльності, надання адміністративних послуг, управління об'єктами державної власності) [11, с. 213]. У сфері формування національної екомережі функції управління здійснюють усі чотири види центральних органів виконавчої влади – Міндовкілля, Держекоінспекція, Держгеокадастр, Держлісагентство тощо.

А. Ю. Якимчук зазначає, що за процес формування екологічної мережі відповідає ціла низка органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Актуальним залишається питання злагодженості роботи цих органів з метою координації зусиль та проведення ефективних спільних дій у напрямку розбудови екомереж та збереження природи. Вчений справедливо зауважує, що місцеві органи влади повинні приділяти більшу увагу формуванню національної екологічної мережі у регіонах [381].

А. П. Гетьман обґрунтовує потребу вдосконалення та оптимізації системи органів виконавчої влади в сфері екології. Необхідною передумовою такої системи, на думку науковця, повинно стати усунення дублювання між різними органами державної виконавчої влади у процесі здійснення управлінських функцій у сфері природокористування та охорони довкілля, ліквідація негативної вади їх функціонування – поєднання контрольних функцій з іншими, зокрема, господарсько-організаторськими функціями [2, с. 404]. У науковій літературі натрапляємо на окремі пропозиції щодо вдосконалення системи органів державного управління, до повноважень яких належить реалізація державної політики у сфері формування національної екомережі. Зокрема, А. Л. Місінкевич зробила висновок про необхідність створення Державної служби з охорони ґрунтів, яка має здійснювати свою діяльність через Міністерство аграрної політики і продовольства України. Одним з головних напрямів такої служби, на думку вченої, мало б бути забезпечення рекультивациі земель, створення культурних ландшафтів та екологічної мережі України [201, с. 12]. Вважаємо хибною таку пропозицію, оскільки комплекс заходів з формування екомережі є ширшим, аніж заходи з охорони і раціонального використання земель, зокрема, ґрунтів.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища (Міндовкілля України), у сфері формування, збереження та використання екомережі, передбачених у ст. 10 Закону України «Про екологічну мережу України», належать не тільки внесення пропозицій щодо формування державної

політики у цій сфері, але й забезпечення розвитку відповідних наукових досліджень та їх координація разом з Національною академією наук України; організація розроблення та затвердження науково-методичних документів щодо проектування екомережі; виконання функцій державного замовника розроблення Зведеної схеми формування екомережі України; а також координація діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [265]. Екомережеве законодавство фокусує увагу на необхідності залучення Національної академії наук України до розроблення науково-методичних документів щодо проектування екомережі та програмно-стратегічного забезпечення її розвитку. Розроблення проектів таких програм забезпечується в установленому порядку Міндовкілля за участю Національної академії наук України, а також відповідних центральних органів виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом [265].

Сьогодні вдосконалення інституційної структури і системи органів виконавчої влади, зокрема системи органів управління, та їхнього персоналу визначені базовими елементами вітчизняної адміністративної реформи [11, с. 212]. За рік центральний орган державної виконавчої влади, що реалізує політику у сфері раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля, двічі було реформовано: Міністерство екології та природних ресурсів (Мінприроди) було об'єднане з Міністерством енергетики в Мінекоенерго, а згодом відокремлене в Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (Міндовкілля). Оптимізація центральних органів виконавчої влади в сфері екології ґрунтується на принципі розмежування адміністративних та політичних функцій та посад, щоб відокремити політику від професійної служби, а реалізується шляхом формування нових типів органів влади з визначеним набором функцій та розмежування політики та управлінського менеджменту [11, с. 212].

До травня 2020 року центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища було об'єднане Міністерство енергетики та захисту довкілля України (Мінекоенерго)

[229]. На сьогодні – це Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля), що діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614 [230]. До його основних завдань, з-поміж інших, віднесено забезпечення формування державної політики у сфері збереження, відтворення та невиснажливого використання біологічного і ландшафтного різноманіття, охорони, захисту, використання та відтворення лісів, формування, збереження та використання екологічної мережі; організації охорони та використання природно-заповідного фонду. У п. 101 Положення про Міндовкілля України окремо передбачено, що цей орган здійснює управління формуванням, збереженням і використанням національної екологічної мережі [230]. У структурі апарату Міндовкілля України функціонують Департамент заповідного фонду (у складі якого є відділ формування територій природно-заповідного фонду та Смарагдової мережі), а також Управління охорони біорізноманіття та земельних ресурсів (у складі якого є відділ охорони земельних ресурсів та екомережі) [366].

Міндовкілля у своїй сучасній версії, зокрема, забезпечує управління у сфері формування та розвитку територій природно-заповідного фонду, організовує діяльність установ ПЗФ, здійснює ведення державного кадастру та охорони ПЗФ і координує еколого-освітню та рекреаційну діяльність ПЗФ, проте окремого структурного підрозділу щодо управління у сфері формування екомережі у складі Міндовкілля не передбачено. Зауважимо, що управління сферами формування Смарагдової мережі та національної екомережі здійснюється різними підрозділами, що не сприяє належній координації їх функціональної взаємодії. Водночас позитивним проявом сучасної екологічної політики України є узгоджене управління сферою охорони земельних ресурсів та екологічної мережі, що дозволяє забезпечити ефективне управління процесами ренатуралізації земель у складі відновлюваних територій національної екомережі.

Проте досі немає окремого підрозділу Міндовкілля, що забезпечує управління у сфері визначення вартості екосистемних послуг, хоча актуальним напрямом глобальної та регіональної екологічної політики є оцінка екосистемних

послуг. Екологічна мережа є тим комплексним об'єктом, який здатний надавати різноманітні екосистемні послуги завдяки ландшафтному та біологічному різноманіттю, широко представленому у межах цієї природоохоронної територіальної системи.

Міжнародні експерти щодо проведення оцінювання екосистемних послуг в Україні зазначають, що виконання оцінки біорізноманіття та екосистемних послуг повинно бути міждисциплінарним і враховувати найкращі напрацювання міжнародних проєктів та досвід оцінок інших країн. Доцільно підтримати висловлену ними пропозицію стосовно створення Національної експертної комісії з оцінки екосистемних послуг в Міндовкілля (10 - 15 експертів) з метою надання консультацій національній політиці, а також консультувати місцеві органи влади, бізнес, науково-дослідні інститути та громадськість в цілому щодо біорізноманіття та екосистемних послуг. Створена Комісія повинна напрацювати підґрунтя для проведення національного картування та оцінки біорізноманіття та екосистемних послуг в Україні, зокрема: 1) підготувати рекомендації та напрацювати завдання для початку оцінки біорізноманіття та екосистемних послуг в Україні з врахуванням цінностей біорізноманіття та екосистемних послуг як частини національного багатства України. Такі завдання мають стосуватися усіх екосистем України, включаючи лісові, гірські, сільськогосподарські угіддя, міські та морські екосистеми; 2) створити веб-сайт, який демонструватиме досвід виконання оцінки біорізноманіття та екосистемних послуг та служитиме корисним інформаційним ресурсом для прийняття управлінських рішень у сфері менеджменту сільського, лісового, рибного, мисливського та інших господарств; 3) розглянути та проаналізувати методи врахування цінностей біорізноманіття та екосистемних послуг у процесі прийняття управлінських рішень на різних рівнях управління, враховуючи рекомендації проєкту OPERAs (2017) [322].

Вважаємо, що представники Національної експертної комісії з оцінки екосистемних послуг в Міндовкілля повинні залучатися до процесів організації національної екомережі і підготувати рекомендації та напрацювати завдання для початку оцінки біорізноманіття та екосистемних послуг засобами екомережі;

розглянути та проаналізувати методи врахування цінностей біорізноманіття та екосистемних послуг у процесі прийняття управлінських рішень на різних рівнях екологічного управління. Ці рекомендації повинні враховуватися насамперед при проектуванні екомережі та моніторингу природоохоронного статусу об'єктів екомережі, а також у законопроектній роботі.

Однак не варто недооцінювати й роль регіональних та місцевих органів екологічного управління у сфері формування національної екомережі. Як справедливо зауважив В. В. Костицький, перелік державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, як інституційна складова організаційно-правового механізму охорони довкілля, диференційовані за масштабами, сферою, характером діяльності та іншими особливостями. Оптимальне співвідношення загальнодержавних і місцевих інтересів забезпечується завдяки механізмам взаємодії державних і місцевих органів при прийнятті на територіальному рівні рішень з певних питань охорони довкілля. Державне регулювання в системі охорони навколишнього природного середовища доповнюється діяльністю органів місцевого самоврядування та активністю громадських об'єднань, які разом складають суспільний механізм охорони довкілля [161, с. 179]. Така взаємодія є надзвичайно важливою у механізмі розбудови національної екомережі.

На рівні первинної ланки інституційного механізму формування, збереження та використання екомережі безпосередні функції у цій сфері покладаються на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. У ст. 11 Закону України «Про екологічну мережу України» визначено повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері, згідно з якими вони забезпечують розроблення та виконання регіональних і місцевих схем та програм розвитку екомережі, проведення необхідних для цього наукових досліджень; надання відповідно до закону фінансової та іншої підтримки власникам і користувачам земельних ділянок, що знаходяться в межах територій та об'єктів екомережі [265].

Д. В. Бусуйок зазначає, що адміністративно-правовому статусу місцевих органів виконавчої влади притаманне поєднання загальної та спеціальної компетенції. Зокрема, державні адміністрації є органами загальної компетенції, водночас, їх структурні підрозділи здійснюють повноваження спеціальної компетенції. Вони є підзвітними та підконтрольними відповідним міністерствам, іншим ЦОВВ, а до їх відання віднесені питання функціонального чи галузевого управління та сервісної діяльності на відповідній території, зокрема: агропромислового розвитку; екології та природних ресурсів; містобудування й архітектури [26, с. 93].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 року №159 «Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища» [285] функції обласних державних управлінь охорони навколишнього природного середовища були покладені на природоохоронні підрозділи обласних державних адміністрацій. Однак ліквідація територіальних підрозділів Мінприроди України не сприяла здійсненню ефективного управління в сфері природокористування [11, с. 215].

Відтак, на регіональному рівні функції управління у сфері формування, збереження та використання екомережі забезпечують департаменти (управління) екології та природних ресурсів обласних державних адміністрацій. Відповідно до Положення про департамент екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації (у сучасній редакції від 20.02.2020 №88/0/5-20) [224] цей підрозділ забезпечує формування, збереження екологічної мережі, охорони та розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, збереження, відтворення і невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття, а також здійснення оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки на території Львівської області [224]. Ці завдання є визначальними у організаційно-правовому механізмі формування та збереження екомережі на регіональному (обласному) рівні.

Відповідно до повноважень, передбачених Законом України «Про природно-заповідний фонд України», департамент (управління) екології та природних

ресурсів забезпечує виконання повноважень обласної державної адміністрації у сфері використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля, у тому числі, затверджує положення про території та об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення; бере участь у веденні державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду [298]. Також цей підрозділ ОДА погоджує: проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земельних ділянок, розташованих на території чи в межах об'єкта природно-заповідного фонду [224]. У організаційно-правовому механізмі формування національної екомережі Департамент екології та природних ресурсів ОДА погоджує схеми формування екомережі.

Також Департамент екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації забезпечує здійснення заходів щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвитку заповідної справи, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, ведення регіональних переліків видів флори і фауни рідкісних, зникаючих та таких, що потребують охорони на регіональному рівні, переліків територій та об'єктів природно-заповідного фонду області [224].

Значну увагу у своїй діяльності ОДА приділяють природно-заповідній справі як основі формування національної екомережі України. Зокрема, Розпорядженням Миколаївської обласної державної адміністрації № 185-р від 18.06.2016 року «Про заходи щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду Миколаївської області», а також розпорядженням № 73-р від 04.03.2016 року «Про забезпечення реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року в частині збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та збільшення площі природно-заповідного фонду Миколаївської області» було визначено комплекс заходів у цій сфері, зокрема, щодо налагодження співпраці з установами природно-заповідного фонду, науковими установами та громадськими організаціями в частині підготовки пропозицій щодо заповідання цінних природних комплексів та об'єктів і розширення існуючих

об'єктів природно-заповідного фонду; підготовки і подання клопотань щодо заповідання визначених ділянок [183].

Департаменти (управління) екології та природних ресурсів також беруть участь у розробленні та реалізації затверджених у встановленому законом порядку програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності; розробляють пропозиції щодо подання на затвердження обласної ради регіональних екологічних програм; забезпечують їх виконання та підготовку звіту про їх виконання [224]. Відповідні повноваження ОДА спрямовані на визначення та реалізацію довгострокової регіональної екологічної політики і повинні передбачати програмні засади розбудови місцевих екомереж та фінансування заходів щодо охорони їхніх структурних елементів у змісті цих екологічних програм.

Прикладом співпраці обласної державної адміністрації та обласної ради у сфері формування екологічної мережі на регіональному рівні є розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації № 266 від 18.05.2016 року «Про зміни до програми розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі Рівненської області на 2010–2020 рік», що вносить технічні зміни до Програми, затвердженої розпорядженням ОДА № 323 від 02.09.2009 року та рішенням Рівненської обласної ради № 1330 від 25.09.2009 року. Також заслуговує на увагу детальне розпорядження голови Хмельницької ОДА від 29.10.2015 року № 535/2015-р «Про розвиток природно-заповідного фонду та формування екологічної мережі Хмельницької області» № 100/22-41-2698/2016 від 22.06.2016 року [183]. Як можна помітити, у цих Розпорядженнях пов'язується розвиток природно-заповідного фонду із формуванням екологічної мережі. Однак здебільшого на обласному рівні спостерігається недостатня інтеграція екомережевої політики з регіональною політикою охорони довкілля.

У Заключному звіті Міністерства екології та природних ресурсів України про результати виконання «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» були відображені позитивні зміни

та недоліки, що характеризують сучасний стан екомережі. Зазначено, що на темпи реалізації Програми мали вплив деякі суб'єктивні і об'єктивні обставини. Підпорядкування територіальних органів Міндовкілля облдержадміністраціям не дозволяє на етапі погодження рішень дати незалежну екологічну оцінку щодо нецільового використання земель, які могли би бути включені, чи вже включені до складу екомережі.

На місцевому рівні окремі повноваження у сфері формування й збереження екомережі належать органам місцевого самоврядування. Відповідно до ст.26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до виключної компетенції сільських, селищних, міських рад належить внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом, прийняття рішень про оголошення в місцях масового розмноження та вирощування потомства дикими тваринами "сезону тиші" з обмеженням господарської діяльності та добуванням об'єктів тваринного світу [287]. Реалізація відповідних повноважень місцевих рад можлива як у межах ключових територій екомережі (щодо територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні, зокрема й територій Смарагдової мережі), так і у межах сполучних та буферних територій (стосовно надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення).

У ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначені повноваження виконавчих органів місцевих рад у сфері регулювання земельних відносин та охорони довкілля, зокрема, підготовка і подання на затвердження ради проєктів місцевих програм охорони довкілля, участь у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля; підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; тощо [287]. Однак цим законом

безпосередньо не визначені повноваження органів місцевого самоврядування у сфері формування місцевих екомереж.

Важливу роль у правовому забезпеченні формування національної екомережі на місцевому рівні відіграють місцеві та регіональні програми охорони довкілля. Позитивним прикладом синергетичного підходу до планування екологічної політики на рівні міста є Комплексна екологічна програма на 2017-2022 роки для міста Львова. Зокрема, Ухвалою Львівської міської ради №1881 від 27 квітня 2017 року [270] були визначені заходи, заплановані до виконання у сфері охорони природно-заповідного фонду і збереження біорізноманіття у Львові. Аналіз цього документу свідчить про усвідомлення місцевою владою ролі та значення природно-заповідного фонду як основи формування національної екологічної мережі, однак ігнорування нею інших складових та структурних елементів екомережі. Хоча з фонду охорони навколишнього природного середовища Львівської міської ради кожен рік виділялися кошти на утримання об'єктів природно-заповідного фонду як загальнодержавного, так і місцевого значення, однак впродовж останніх 5 років не вдалося створити у межах м. Львова і його зеленої зони нових природоохоронних об'єктів, що значною мірою би вплинуло на «зміцнення» зеленого каркасу міста й розбудову екологічної мережі [270].

У цій Програмі поєднано функції екологічного управління (як інструмент забезпечення охорони довкілля та оптимізації природокористування) із функціонуванням екологічної мережі й розвитком заповідної справи (як практичною реалізацією проєкту збереження біорізноманіття) та контролем громадськості у сфері охорони довкілля, екологічним вихованням, освітою і просвітою (як проявами громадянського суспільства).

Окремим інструментом у сфері формування національної екомережі є Координаційні ради з питань формування екомережі. Координаційні ради з питань формування екомережі є тимчасовими дорадчими органами, які утворюються для вивчення проблемних питань, пов'язаних із організацією екомережі в Україні при Кабінеті Міністрів України та при Раді міністрів

Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях з метою координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади - виконавців Загальнодержавної програми формування національної екомережі України. Основними завданнями регіональних координаційних рад є, зокрема: організація розроблення Зведеної схеми формування екомережі України, регіональних та місцевих схем формування екомережі; забезпечення широкого інформування населення про стан та перспективи формування екомережі.

Координаційна рада діє на підставі Положення про Координаційну раду з питань формування національної екологічної мережі, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2001 року [308] і готує пропозиції щодо включення національної екологічної мережі як спеціальної функціональної території загальнодержавного значення до Генеральної схеми планування території України, а також організовує підготовку раз на 5 років національної доповіді про стан формування національної екологічної мережі [267].

Основними завданнями Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі є підготовка пропозицій щодо: розроблення та реалізації державної політики у сфері формування, збереження і використання національної екологічної мережі, відтворення і збереження біо- та ландшафтного різноманіття; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у зазначеній сфері; підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади у відповідній сфері; удосконалення нормативно-правової бази у сфері формування, збереження і використання національної екологічної мережі, відтворення і збереження біо- та ландшафтного різноманіття [308]. Проте діяльність координаційних рад є неефективною і переважну більшість визначених законом повноважень вони не виконували.

У Звіті про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України за 2015 рік були відображені заходи з організаційного забезпечення та координації виконання Програми. 18 лютого

2016 року проведено засідання Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі. За результатами засідання Координаційна рада прийняла рішення, згідно з яким рекомендувала Мінприроди забезпечити включення завдань і заходів щодо формування національної екомережі до Основних засад (стратегії) національної екологічної політики України на період до 2020 року та Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2016-2020 роки; створити міжвідомчу робочу групу з питань біорізноманіття з метою забезпечення координації виконання завдань і заходів із збереження біо- та ландшафтного різноманіття та формування екомережі; забезпечити узагальнення інформації про створення та ведення переліків територій та об'єктів екомережі після прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі»; підготовку проєкту зведеної схеми формування національної екомережі; разом з іншими заінтересованими центральними та місцевими органами виконавчої влади, підготувати заключний звіт про виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки [96].

За підсумками виконання Загальнодержавної програми формування національної екомережі на 2000-2015 роки Координаційна рада рекомендувала Мінприроди, Мінрегіону, Держгеокадастру, Держлісагентству, Держводагентству під час розроблення проєктів нормативно-правових актів, продовжувати враховувати питання щодо розбудови і функціонування екомережі, у т. ч. стосовно забезпечення обліку територій та об'єктів екомережі у складі державного земельного кадастру, а також недопущення необґрунтованого вилучення (викупу), надання із зміною цільового призначення земельних ділянок [96].

До складу Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі включено посадових осіб на рівні заступників керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, народних депутатів України, Секретаріату Кабінету Міністрів України представників провідних наукових установ та громадських організацій - близько 60-ти осіб. Головою зазначеної

Координаційної ради визначено Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України за посадою. Для координації діяльності місцевих органів виконавчої влади в регіонах були створені та функціонували обласні координаційні ради.

З метою підвищення рівня екологічної освіти, активізації участі населення у виконанні заходів з формування національної екомережі проводилися інформаційні заходи щодо проблем формування, збереження та використання екомережі, до обговорення проєктів схем формування екомережі залучалися наукові та громадські екологічні організації; інформація щодо діяльності, спрямованої на формування екомережі та збереження біорізноманіття висвітлювалася на тематичній веб-сторінці Мінприроди.

Оскільки формування національної екомережі здійснюється на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, організаційно-правове забезпечення цих заходів повинно бути узгодженим і скоординованим на всіх рівнях розбудови екомережі. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну регіональну політику, а також державну політику у сфері просторового планування територій, є Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрегіон) [231]. Через те, що національна екомережа є територіальною системою, поширеною по всій території України, то питання її просторового планування також повинні бути віднесені до повноважень Мінрегіону. Мінрегіон відповідно до покладених на нього завдань, сприяє комплексному соціально-економічному розвитку регіонів; розробляє Державну стратегію регіонального розвитку України, план заходів з її реалізації та інших програм і проєктів регіонального розвитку [231]. Обґрунтування рішень регіональних схем екомережі формуються з врахуванням аналізу існуючих програм соціально-економічного розвитку та програм у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів (загальнодержавні та обласні), ландшафтних карт, схем землеустрою та техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель, схеми планування областей, регіональних правил забудови [271].

Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2027 року (далі – Стратегія) розроблена на виконання Указу Президента України від 20

вересня 2019 р. № 713 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» та відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики», постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 931 «Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів». Стратегія розроблена відповідно до конституційного принципу пріоритету інтересів людини у державній політиці та визначає соціоекономічний вектор розвитку суспільства [313], однак, на жаль, не враховує вимог концепції сталого розвитку і недостатньо уваги приділяє стратегічним природоохоронним пріоритетам і екологічному векторові розвитку українського суспільства.

У Стратегії наголошено на необхідності зі збільшення площі земель екомережі з метою припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища, що є стратегічним завданням для досягнення екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має, насамперед, відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду [313]. Це положення перенесено із Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі і не деталізоване у тексті цієї Стратегії.

У ст. 25 Закону України «Про екологічну мережу України» передбачено, що Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань формування, збереження та використання Всеєвропейської екомережі, створенні транскордонних елементів екомережі [265]. Відповідно до Положення про Міністерство розвитку громад та територій України, Мінрегіон здійснює відповідно до законодавства загальну координацію транскордонного співробітництва, у тому числі підготовки та реалізації програм і проєктів, та контроль за додержанням законодавства з питань транскордонного співробітництва, а також забезпечує узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань участі України в реалізації Стратегії

Європейського Союзу для Дунайського регіону та Угоди про фінансування Дунайської транснаціональної програми [231]. Тому питання загальної координації транскордонного співробітництва, у тому числі підготовки та реалізації програм і проєктів, та контроль у сфері формування транскордонних елементів екомережі належить до повноважень Міністерства розвитку громад та територій України.

За показниками формування національної екомережі найбільшу частку у її структурі займають ліси та лісовкриті площі (близько 50 %). Це вимагає зосередження більшої уваги на формуванні лісових екосистем, оцінки якості лісів, їх стану та ефективності функціонування [381]. Саме тому серед центральних органів спеціальної природоохоронної компетенції, що здійснюють управління у сфері збереження екомережі, важливу роль відіграє Держлісагентство. Держлісагентство відповідно до покладених на нього завдань: вносить Міністрові захисту довкілля та природних ресурсів пропозиції щодо загальнодержавних і регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів, а також здійснює державне управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду в лісах підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління [226].

Однак таке управління не завжди має еколого-орієнтований характер. О. О. Статівка зауважує, що різна відомча підпорядкованість установ природно-заповідного фонду розгалуженій системі органів свідчить, що деякі установи, які підпорядковані Держлісагентству, перетворюються на комерційні підприємства із заготівлі лісу [338, с. 9]. Очевидно, така ситуація зумовлює необхідність перегляду інституційно-функціональної складової механізму формування національної екомережі і підтримки позиції тих вчених, які пропонують утворити спеціальний орган, що здійснював би управління у сфері формування та збереження національної екомережі - Державну службу формування, збереження та використання екологічної мережі України [335, с. 242], тим самим уникнути надмірної розгалуженості органів, у відомчій підпорядкованості яких є питання формування національної екомережі та охорони окремих її об'єктів та територій.

Зважаючи на те, що матеріальною основою національної екологічної мережі є природно-заповідний фонд України, проблеми управління природно-заповідною справою також відображаються на ефективності збереження екомережі загалом. І. І. Каракаш зазначає, що на природоохоронний режим та екологічний стан територій та об'єктів природно-заповідного фонду негативно впливає їх необґрунтоване перебування в управлінні центральних органів виконавчої влади, для яких природно-заповідна справа не є пріоритетною у їх діяльності. Вчений також звертає увагу на проблему невирішених питань щодо визначення і встановлення на місцевості в установленому законом порядку меж об'єктів природно-заповідного фонду, що призводить до порушення вимог заповідного режиму [117, с. 330].

Постановою Кабінету Міністрів України № 346 від 28 березня 2011 р. «Про ліквідацію урядових органів» було ліквідовано Державну службу заповідної справи [286]. Основними завданнями Служби були: забезпечення збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на територіях природно-заповідного фонду; підготовка пропозицій щодо сталого розвитку репрезентативної мережі природно-заповідного фонду та формування національної екологічної мережі [259]. Державна служба заповідної справи організувала вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і закордонного досвіду роботи у сфері заповідної справи та формування національної екологічної мережі, забезпечувала розроблення і реалізацію законодавства, державних цільових та міжнародних програм і проєктів, спрямованих на розвиток заповідної справи, формування національної екологічної мережі [259]. Вважаємо, що ліквідація Державної служби заповідної справи була необґрунтованою. Варто створити спеціальний орган із розширенням повноважень у сфері формування, збереження та невиснажливого використання національної екомережі.

Змінами до Лісового кодексу України від 08.02.2006 № 3404-IV питання формування екомережі віднесено до змісту лісовпорядкування, а сприяння формуванню екомережі стало обов'язковим для лісокористувачів. Відповідно до ст. 85 Лісового Кодексу України розвиток екологічної мережі визначено одним із

шляхів збереження біологічного різноманіття в лісах [180]. Проектом закону України «Про території Смарагдової мережі» передбачено обов'язок лісокористувачів враховувати вимоги щодо збереження смарагдових територій в процесі лісогосподарської діяльності тощо.

З метою збереження цінних природоохоронних територій та формування екомережі було запроваджено обов'язкове опрацювання альтернативних варіантів і погодження вилучення лісів лише у разі відсутності іншої можливості вирішення питання (розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.07.2009 р. № 848-р «Про доповнення розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2008 р. № 610»). Однак розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 401-р «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» попереднє розпорядження Уряду було скасовано [246], що не сприяє збереженню лісів як важливого компонента біологічного та ландшафтного різноманіття та суперечить екосистемному підходу в формуванні соціально-економічної політики.

Значну частину територій національної екомережі України становлять водні об'єкти, управління використанням та відтворенням яких здійснює Держводагентство, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів. Держводагентство відповідно до покладених на нього завдань розробляє та бере участь у виконанні державних цільових програм з питань водного господарства, меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів [225].

Однією з таких програм є Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, затверджена Законом України від 24.05.2012 № 4836-VI [95], що стала важливим інструментом охорони довкілля та збереження біорізноманіття в басейні річки Дніпро і була прийнята у рамках впровадження у законодавство України принципів Водної рамкової директиви (Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради "Про встановлення рамок

діяльності Співтовариства в галузі водної політики" від 23 жовтня 2000 року із змінами, внесеними Рішенням 2455/2001/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 20.11.2001 р. та Директивою 2008/32/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 11.03.2008 р) [253], що є нагальною необхідністю для України. Водна рамкова директива створює підґрунтя для постійного діалогу і розвитку стратегій, спрямованих на подальшу інтеграцію сфер політики, які виходять за межі суто водних питань. Ця Директива здатна зробити важливий внесок у інші сфери співпраці між державами-членами, *inter alia*, Перспективу розвитку європейського простору (ESDP) [253].

В основі стратегії Водної рамкової директиви закладений екосистемний підхід. Нею передбачено, що ефективна і послідовна водна політика має враховувати уразливість водних екосистем, розташованих поблизу узбережжя і гирла або у затоках чи відносно закритих морях, оскільки їх рівновага сильно залежить від якості внутрішніх вод, що впадають у них. Охорона стану води у межах басейнів річок створить економічні вигоди, сприяючи захисту популяцій риби, включаючи прибережні популяції [253]. Таким чином виконання Водної рамкової директиви сприяє охороні біологічного різноманіття водних екосистем, що водночас є завданням Всеєвропейської екомережі та національної екомережі.

Експерти наголошують, що визначені Водною рамковою директивою цілі можна досягнути шляхом впровадження інтегрованого управління водними ресурсами. Цей процес сприяє координованому розвитку та управлінню водними, земельними та пов'язаними з ними ресурсами для підвищення результативності економічного та соціального добробуту на принципі справедливості без загрози для сталого розвитку життєво важливих екосистем. Принципи інтегрованого управління водними ресурсами охоплюють принципи щодо управління, прийняття екологічно важливих рішень, врахування впливу на навколишнє природне середовище, оцінки обсягів витрат та доходів від пропонувананих інвестиційних та будівельних заходів та іншої господарської діяльності на ландшафтах [244, с. 12]. Найбільшою мірою принципи

інтегрованого управління в природоохоронній діяльності знаходять своє вираження у проведенні оцінки впливу на довкілля.

З огляду на вагому змістовну компоненту землеустрою в організаційно-правовому механізмі формування екомережі серед центральних органів виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики у цій сфері, належить також згадати Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), який адмініструє Державний земельний кадастр, здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням земельного законодавства, а також реалізує державну політику в сфері використання та охорони земель усіх категорій і форм власності [228]. Серед повноважень Держгеокадастру необхідно виділити його участь у розробленні та виконанні державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин, раціонального використання земель, їх відтворення та охорони, у проведенні моніторингу земель та територіальному плануванні [228].

Оскільки повноваження Держгеокадастру стосуються насамперед сфери земельних відносин, то питання землеустрою та охорони земель у межах національної екомережі належать до компетенції цього органу. Держгеокадастр забезпечує підготовку та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, інших територій [228], які належать до складових елементів екомережі [265].

Однак у Положенні про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру безпосередньо не передбачено повноважень цього органу щодо здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель у складі національної екомережі. Наразі земельні ділянки у складі екомережі перебувають у складі різних категорій земель із приєднанням до існуючого

особливого правового режиму відповідної категорії також і додаткового спеціального природоохоронного режиму окремого структурного елемента екомережі. Уніфікація правового режиму земель екомережі сприяла би також вдосконаленню управління у сфері її формування та збереження.

Держгеокадастр також забезпечує сервісне обслуговування екомережєвих відносин, зокрема, здійснює ведення та адміністрування Державного земельного кадастру та його інформаційну взаємодію з іншими інформаційними системами; здійснює державну реєстрацію земельних ділянок, обмежень у їх використанні [228]. Відповідні повноваження Держгеокадастру реалізуються при формуванні земельних ділянок природно-заповідного фонду, а також при реєстрації природоохоронних обмежень щодо тих земельних ділянок природно-заповідного фонду, які залишаються у попередніх власників та землекористувачів. Вважаємо, що аналогічні природоохоронні обмеження повинні заноситися до державного земельного кадастру щодо усіх земельних ділянок, включених до переліків територій та об'єктів національної екомережі.

На сьогодні серед усіх природоресурсних кодексів норми щодо охорони об'єктів національної екомережі передбачені тільки Лісовим кодексом України. Однак доцільно внести відповідні зміни до Земельного та Водного кодексів України, Кодексу України про надра, а також до містобудівного законодавства, які повинні враховувати потреби збереження територій екомережі в процесі містобудівної діяльності, зокрема, при проєктуванні національної екомережі на місцевому та регіональному рівнях.

Органи виконавчої влади як суб'єкти управлінських та сервісних правовідносин у сфері використання й охорони земель виконують різні функції. Залежно від характеру виконуваних ними функцій Д. В. Бусуйок поділяє їх на органи, що здійснюють функції: 1) планування у сфері використання й охорони земель; 2) моніторингу земель; 3) контролю у сфері використання й охорони земель; 4) ведення державного земельного кадастру; 5) державної реєстрації прав на землю та їх обтяжень тощо [26, с. 96]. Беручи за основу запропоновану класифікацію, пропонуємо управлінські та сервісні функції у сфері формування та

збереження національної екомережі, поділити на такі групи: 1) планування у сфері формування екомережі; 2) проєктування екомережі; 3) облік територій та об'єктів екомережі; 4) внесення до державного земельного кадастру даних про сформовані земельні ділянки екомережі та обмеження у використанні земельних ділянок у складі екомережі; 5) моніторинг екомережі; 6) контроль у сфері використання й охорони територій екомережі.

Кожна класифікаційна група представлена відповідними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування: 1) Міндовкілля, Держлісагентство, Держводагентство; органи місцевого самоврядування; 2) Міндовкілля, Мінрегіон, департаменти екології й природних ресурсів ОДА; 3) Республіканський комітет Автономної Республіки Крим з охорони навколишнього природного середовища, структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій у сфері охорони довкілля; 4) Держгеокадастр; 5) Міндовкілля; 6) Держекоінспекція.

Усі органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування за їх роллю та способом визначення (формального закріплення) екомережевої компетенції можна поділити на дві групи: основні та допоміжні (обслуговуючі). До першої групи належать ті органи, повноваження яких визначені у Законі України «Про екологічну мережу України» (Міндовкілля та органи місцевого самоврядування), а до другої – з опосередкованою екомережевою компетенцією (Держлісагентство, Держводагентство, Мінрегіон, Держгеокадастр тощо).

Системний аналіз повноважень органів державної виконавчої влади, що виконують допоміжні функції у сфері формування та збереження національної екомережі, дозволяє зробити висновок про відсутність інтегрованого підходу та недостатню узгодженість їхньої діяльності, спрямованої на досягнення природоохоронних цілей. Зауважимо, що земельні ділянки у складі сполучних територій екомережі здебільшого належать до земель лісового та водного фондів України, а земельні ділянки сільськогосподарського призначення (сіножаті та пасовища) потенційно можуть виконувати функції буферних територій екомережі, однак компетенційними документами Держлісагентства та

Держводагентства не визначені повноваження цих органів щодо особливої охорони цих територій, а Держгеокадастр не відображає обмеження у використанні таких ділянок у державному земельному кадастрі.

Інституційно-функціональну складову організаційно-правового механізму формування національної екомережі в Україні становлять два компоненти: система органів управління загальної та спеціальної компетенції із визначеними повноваженнями, а також правозастосовна діяльність цих органів, спрямована на досягнення цілей збереження ландшафтного та біологічного різноманіття екомережевими засобами.

Указом Президента України від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [309] було визначено 17 цілей, що є орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Серед них окремо передбачено збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку, та захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття [309]. Ці цілі найбільшою мірою відображають природоохоронні аспекти державної політики України на найближче десятиліття, оскільки передбачають вжиття невідкладних заходів у сфері охорони, збереження та ренатуралізації водних, земельних, лісових ресурсів, тваринного та рослинного світу як компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття.

Стратегічним завданням для досягнення екологічної збалансованості території України, зокрема, визнано збільшення площі земель екомережі, що повинно сприяти припиненню процесів погіршення стану навколишнього природного середовища. Прогнозоване збільшення площі національної екомережі до 41 % території України має насамперед відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду

[293], що є ключовими територіями національної екомережі, а також віднесенням до її складу інших земельних ділянок природоохоронного значення у межах сполучних, буферних та відновлюваних територій екологічної мережі.

Прийняття на глобальному рівні Цілей сталого розвитку у 2015 році та здійснена їх адаптація до контексту України, зумовили потребу забезпечити їх урахування у процесах стратегічного планування, макроекономічного прогнозування та програмування розвитку, а також у процесі реформування вітчизняної статистики, яка дозволить розбудувати нову систему моніторингу суспільного прогресу [345]. Відтак серед заходів, визначених Президентом України до вжиття Кабінетом Міністрів України, передбачено упровадження дієвої системи моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [309].

У рамках цього загального моніторингу актуальним є створення нової системи моніторингу за станом навколишнього природного середовища на основі стандартів ЄС із застосуванням методів дистанційного контролю та спостереження, модернізацію системи екологічного контролю та моніторингу довкілля на основі європейських індикаторів та стандартів із впровадженням дистанційних методів спостереження [345]. Перспективним напрямом вдосконалення системи екологічного моніторингу є підтверджена досвідом європейських країн ефективність його поєднання із напрямом екологічного контролю як функцією державного екологічного управління.

В Україні, на відміну від природоохоронної правозастосовної практики в ЄС, не здійснюється контроль за дотриманням законодавства про екологічну мережу, не застосовуються санкції за порушення природоохоронного режиму територій у межах структурних елементів національної екомережі, не передбачено конкретних обмежень господарської діяльності, яка може загрожувати збереженню та відновленню екосистем у складі екомережі, а також не розробляються менеджмент-плани щодо управління природоохоронними територіями у складі екомережі

У процесі реалізації стратегії сталого розвитку економіка України повинна орієнтуватися на ресурсоефективне та більш чисте виробництво. Важливу роль в забезпеченні досягнення цих амбітних цілей повинен відігравати екологічний аудит та сучасні моделі запобігання негативного впливу на довкілля у формі оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки. В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року наголошується на тому, що запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління на підприємствах і в компаніях сприятиме розвитку системи управління навколишнім природним середовищем та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив [293].

З огляду на загальні тенденції реалізації концепції сталого розвитку необхідним є визначення правових засад здійснення екологічного моніторингу об'єктів та всієї територіальної системи національної екомережі шляхом доповнення закону України «Про екологічну мережу України» відповідними приписами та розроблення відповідного Положення про моніторинг екомережі, а також запровадження процедури оцінки впливу на довкілля щодо планованої господарської діяльності у межах структурних елементів національної екомережі.

Аналізуючи систему екологічного управління, Г. В. Анісімова зазначає, що Україна не забезпечила координацію діяльності та усунення дублювання функцій екологічного управління різними спеціалізованими державними органами. Вчена пропонує розробити Дорожню карту реформування системи екологічного управління з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України, звернути увагу на функцію моніторингу довкілля як превентивного заходу щодо забезпечення вимог екологічної безпеки [2, с. 489]. Погоджуючись із цією пропозицією, додамо, що ефективний моніторинг довкілля важливий не тільки як гарантія екологічної безпеки, але й як інструмент запобігання зменшенню біорізноманіття у відносинах формування та збереження національної екомережі.

У системі органів державного екологічного управління Мінрегіон, Держгеокадастр, Держлісагентство, Держводагентство повинні інтегровано взаємодіяти із Міндовкілля та забезпечувати сервісне обслуговування розбудови і

функціонування екомережі, у т. ч. стосовно забезпечення обліку територій та об'єктів екомережі у складі державного земельного кадастру, раціонального використання, збереження та відтворення природних властивостей земель, лісів та водойм у складі екомережі, а також недопущення необґрунтованого вилучення (викупу), надання із зміною цільового призначення земельних ділянок, які перебувають у межах структурних елементів екомережі.

Основними недоліками інституційно-функціональної складової механізму формування національної екомережі є: 1) ігнорування органами загальної компетенції повноважень у сфері формування та збереження екомережі; 2) відсутність спеціального підрозділу у структурі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що повинен здійснювати управління у сфері формування та збереження національної екомережі; 3) неефективність Координаційної ради з питань формування національної екомережі та регіональних координаційних рад. Замість дорадчого органу – Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі доцільно створити спеціальний постійно діючий Центральний орган з питань формування національної екологічної мережі та його територіальні управління для розробки та впровадження регіональних програм та схеми формування екомережі України; 4) відсутність інтегрованої взаємодії спеціального природоохоронного органу управління (Міндовкілля) із Мінрегіоном, Держгеокадастром, Держлісагентством та Держводагентством, що повинні забезпечувати сервісне обслуговування екомережевих відносин; 5) непряма підпорядкованість департаментів екології та природних ресурсів обласних державних адміністрацій як підрозділу загальної компетенції профільному Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України; 6) неналежне фінансування заходів, передбачених програмами формування екомережі і нецільове використання відповідних коштів; 7) відсутність належної імплементації екомережевих приписів у галузеве природноресурсове законодавство України.

Через завершення Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, А. К. Соколова [331, с. 82] вважає

за доцільне прийняти нову Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України. О. О. Статівка пропонує врахувати помилки, що були допущені при її реалізації; усунути чинники, які стримують розбудову екомережі, поставити конкретні цілі та запропонувати конкретні механізми втілення концепції єдиної цілісної системи природоохоронних територій; створити Державну службу формування, збереження та використання екологічної мережі України; активізувати роботу щодо розробки та прийняття Зведеної схеми формування екологічної мережі [336, с. 342].

Аналізуючи стан та перспективи збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку нашої держави, З. М. Радишевська виділяє найбільш ефективні методи та інструменти, що можуть бути використані для вдосконалення організаційно-правового механізму формування національної екомережі: 1) методи прямого державного регулювання, що охоплюють формування адекватного нормативно-правового середовища, інституціональні інструменти, контрольні-адміністративні підходи, інститути моніторингу і координації діяльності щодо збереження біорізноманіття; 2) методи економічного стимулювання, що базуються на використанні ринкових інструментів (система фондів, субсидій, грантів), екологічне навчання, обмін досвідом, спільні екопроекти, технологічний трансфер, інформаційний обмін, розширення доступу до біоресурсів та послуг і т. д.) [316, с. 73]. Без сумніву, необхідно впроваджувати як регуляторні, так і ринкові інструменти розбудови національної екомережі.

Крім того, вдосконалення інституційно-функціональної складової механізму формування національної екомережі повинно відбуватися з врахуванням загальних засад функціонування екологічного менеджменту. До основних чинників, які визначають сприятливий стан для здійснення інфраструктури екологічного менеджменту, А. П. Гетьман відносить, зокрема, формування нового світогляду з пануванням екологічних пріоритетів та цінностей; моніторинг екологічних ситуацій; правове забезпечення екологічного менеджменту; розвиток екологічної освіти щодо оволодіння екологічним менеджментом тощо [58, с. 188]. Безперечно підвищення рівня екологічної свідомості громадян та розвиток

правових засад моніторингу докiлля у взаємозв'язку з iншими функцiями екологічного управління сприятиме також i досягненню цiлей формування національної екомережi.

Усi вищенаведенi пропозицiї є достатньо обґрунтованими i можуть бути використанi при розробленнi нової Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережi України та активизацiї процесiв щодо її охорони та збереження. Важливими й необхідними кроками, що дозволять покращити загальний організаційно-правовий механiзм формування національної екомережi є такi: 1) створення iнституцiйної вертикалi, здатної забезпечувати ефективно управління всiма процесами формування та збереження національної екомережi; 2) налагодження екологічного контролю за розробленням схем екомережi та результатами виконання програм формування національної екомережi; 3) системне здiйснення екологічного моніторингу за станом об'єктiв національної екомережi; 4) перiодичне звiтування уповноважених органiв про вжитi заходи та отриманi результати у сферi побудови національної екомережi.

Для цього необхідно забезпечити нормативне «правонаступництво» у сферi формування національної екомережi шляхом розробки й прийняття нового програмного документу, що визначатиме основнi напрями й перспективи розвитку екомережi України. Доцiльно створити спеціальний державний орган, який здiйснював би не лише координацiйнi, але й управлiнськi функцiї у сферi формування екомережi; а також забезпечував державне фiнансування розроблення та реалiзацiї регіональних та зведеної схем побудови національної екомережi. Вищезазначенi юридичнi та iнституцiйнi заходи сприятимуть вдосконаленню організаційно-правового механiзму формування та збереження екомережi України та її гармонiйнiй iнтеграцiї у складі Всеєвропейської екологічної мережi.

Організаційне забезпечення реалізації Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережi України на 2000-2015 роки здiйснювало Мiндовкiлля (Мiнприроди) України разом з iншими центральними та мiсцевими органами виконавчої влади. Мiнприроди здiйснювало контроль за

реалізацією Програми та щорічно мало представляти Кабінету Міністрів України звіти та необхідну інформацію про хід виконання завдань Програми. Уряд України на підставі наданої інформації повинен був здійснювати коригування програмних завдань, їх змісту та обсягів фінансування. Однак ані профільне міністерство, ані Кабінет Міністрів України на основі одержаних інформаційних даних, не виконували належним чином цих функцій.

Основним спеціальним підрозділом природоохоронної компетенції у системі регіональних органів державної виконавчої влади є Департамент (управління) екології та природних ресурсів обласної державної адміністрації, що забезпечує формування, збереження екологічної мережі, охорони та розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, збереження, відтворення і невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття, а також здійснення оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки на території області.

До повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування, збереження та використання екомережі належить розроблення та виконання регіональних і місцевих схем та програм розвитку екомережі, проведення необхідних для цього наукових досліджень; надання відповідно до закону фінансової та іншої підтримки власникам і користувачам земельних ділянок, що знаходяться в межах територій та об'єктів екомережі. Місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у сфері формування, збереження та використання екомережі необхідно вживати заходів щодо розбудови усіх структурних елементів національної екомережі, а не лише ключових територій, адже екомережа складається не тільки із об'єктів та територій природно-заповідного фонду, але й з інших складових елементів, які у функціональному взаємозв'язку між собою забезпечують ефективнішу охорону довкілля та збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

2.2. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЄКТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Для охорони, збереження та відновлення особливо цінних природних компонентів (унікальних територій та природних об'єктів), що належать до складу національної екомережі, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів законодавством передбачено систему організаційно-правових, управлінських, інституційних, технічних, інформаційних заходів, науково-дослідних, проєктувальних, землевпорядних та інших робіт. Основні з них визначені Законом України «Про екологічну мережу України» у розділі III «Засоби забезпечення формування, збереження та раціонального використання екомережі».

До таких засобів належать: наукове та фінансове забезпечення заходів, пов'язаних з формуванням, збереженням та використанням екомережі; проєктування екомережі; розроблення і затвердження схем формування екомережі; складення переліків та здійснення державного обліку територій та об'єктів екомережі; визначення правового режиму охорони та використання територій та об'єктів екомережі; проведення державного моніторингу та здійснення контролю за формуванням, збереженням та використанням екомережі; притягнення до юридичної відповідальності за порушення екомережевого законодавства [265].

Більшість із перелічених вище засобів забезпечення формування, збереження та раціонального використання екомережі здійснюються у межах функцій екологічного управління. Виходячи з класифікації, запропонованої А. П. Гетьманом, функції управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища поділяються на організаційні, попереджувально-охоронні та стабілізаційні. До організаційних функцій екологічного управління належать: просторово-територіальний устрій об'єктів природи; ведення природо-ресурсних кадастрів; екологічне планування; екологічне прогнозування. Попереджувально-охоронними функціями є екологічний моніторинг; екологічний аудит; екологічний контроль; екологічне

страхування. До стабілізаційних функцій вчений відносить інформування про стан довкілля; екологічну стандартизацію і нормування; екологічне нормування [81, с. 37]. Екологічні функції, що здійснюються на етапі формування національної екологічної мережі, належать до організаційних функцій управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища.

Екологічні організаційні функції просторово-територіального устрою об'єктів природи, ведення природо-ресурсних кадастрів, екологічного планування та екологічного прогнозування у процесі організації національної екомережі спеціалізовані такими засобами, як: проектування екомережі (розроблення і затвердження схем формування екомережі та програм розвитку екомережі); здійснення державного обліку територій та об'єктів екомережі у формі складення відповідних переліків; визначення правового режиму охорони та використання територій та об'єктів екомережі.

Основним засобом забезпечення формування національної екомережі є її проектування, що є результатом інтегрованого поєднання кількох організаційних функцій управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища – просторово-територіального устрою об'єктів природи, екологічного планування та екологічного прогнозування. Просторово-територіальний устрій об'єктів природи полягає у діяльності уповноважених державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованій на проведення робіт щодо організації використання, відтворення, охорони та захисту природних ресурсів, створення сприятливих екологічних умов для життя і здоров'я населення, розвитку природного середовища [81, с. 46].

Змістовною складовою процесу проектування екомережі є екологічне прогнозування. У теорії екологічного права наголошується на важливості прогностичного методу у відносинах, пов'язаних із охороною навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, адже прогнозування природоохоронних процесів передбачає їх планування, програмування, проектування, управління, використовує екстраполяцію, моделювання, опитування експертів. Потреба в таких прогнозних даних гостро відчувається в

екологічному праві, оскільки знання про майбутні стани, процеси і явища є необхідною умовою компетентного і цілеспрямованого управління природоохоронними процесами, попередження деградації природних ресурсів. Доцільно погодитися з С. А. Боголюбовим, адже зміни та динаміка стану природних ресурсів і всього навколишнього середовища значною мірою залежать від антропогенної людської діяльності, що піддається законодавчому та іншому правовому регулюванню і тому потребує особливої уваги та обережності [16, с. 40]. Зазначене зайвий раз засвідчує складність, тривалість та потребу залучення високопрофесійних фахівців та експертів до процедури проектування національної екомережі, та, вочевидь, зумовлює й ті проблеми, які супроводжують цей найголовніший етап формування екомережі, а також є причиною незадовільних результатів у цій сфері.

Аналізуючи функціональну складову організаційно-правового механізму охорони довкілля, вчені наголошують, що засоби забезпечення формування, збереження та використання екомережі передбачають наукове супроводження, проектування екомережі, розроблення зведеної, регіональних та місцевих схем формування екомережі [239, с. 91]. Початковим кроком у процесі проектування екомережі є розроблення місцевих (районних) схем екомережі. Згодом вони узгоджуються у межах обласної та регіональної екомережі та об'єднуються в Зведену схему формування екомережі України. Завершальним етапом є інтеграція національної екомережі у Всеєвропейську екологічну мережу. При проектуванні місцевої екомережі враховуються ефективність функціонування всіх її елементів. Створення екологічної мережі є поступовим і тривалим процесом [202].

Для початку потрібно визначитися із термінологічним розумінням слова «проектування». За визначенням тлумачного словника «проектування» (від латинського *projectus*) – це процес створення проекту – прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкту, стану. Проект – це 1) розроблений план створення чого-небудь, який включає в себе опис, креслення, макети і т. ін.; 2) попередній текст якого-небудь документа, що має бути обговорений і затверджений; 3) задум, план дій [157, с. 219]. Проектування — це комплекс

робіт, який складається з пошуку, досліджень та розрахунків з метою отримання опису, достатнього для створення нового об'єкта, що відповідає заданим вимогам. Виходячи з такого розуміння, термін «проєктування екомережі» передбачає:

1. Процес створення екомережі – проєкту, якого в природі раніше не існувало. Прогнозує довготривалий процес втілення ідеї створення національної екомережі як автономної складової частини Всеєвропейської екомережі.

2. Створення прототипу, прообразу передбачуваного об'єкта - самої екомережі та її структурних елементів (ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій), які є взаємопов'язаними між собою. Є розробленим планом побудови комплексної системи, що має складатися із природних та частково змінених територій, які потребують особливої охорони.

3. Комбінацію природних компонентів та факторів, вжиття організаційно-правових, управлінських, інституційних, технічних, інформаційних заходів, виконання науково-дослідних, проєктувальних, землевпорядних та інших робіт.

4. Здійснення комплексу наукових досліджень, розрахунків та прогнозів фахівців у сфері охорони біологічного та ландшафтного різноманіття.

5. Виконання робіт на основі проведених досліджень та прогнозів з метою розроблення концепції формування екомережі, що відповідає заданим вимогам, передбаченим Загальнодержавною програмою формування екомережі України.

6. Оформлення документів, що потребують узгодження і затвердження уповноваженими органами. Передбачає розроблення і затвердження схем формування екомережі, програм розвитку екомережі, а також складення переліків територій та об'єктів екомережі.

7. Чітко окреслену мету формування екомережі – збереження ландшафтного та біологічного різноманіття та покращення природно-ресурсного потенціалу.

8. Створення інструментів публічного управління, орієнтованих на задоволення суспільного природоохоронного (екологічного) інтересу.

Сучасним орієнтиром при проектуванні національної екомережі повинно бути покращення екосистемних послуг. Є. Суєтнов звертає увагу на те, що з метою припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття й формування екомережі повинна проводитися інформаційно-просвітницька кампанія щодо цінності екосистемних послуг, забезпечуватися формування і подальше застосування їх вартісної оцінки, впровадження екосистемного підходу в управлінську діяльність, здійснення екосистемного планування [346, с. 213].

Приміром, у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки окреслені завдання за напрямом «Формування мережі природоохоронних територій, збереження та відтворення екосистем, поліпшення стану навколишнього природного середовища», серед яких – сприяння підвищенню рівня поінформованості населення про екосистемні послуги, у тому числі рекреаційні та освітні, які є доступними на природоохоронних територіях, з метою розвитку пов'язаного з ними бізнесу [269].

Економічні переваги від покращення екосистемних послуг як результат від формування екомережі повинен стати основним аргументом на користь концепції сталого розвитку на етапі створення екомережі при розробленні відповідної містобудівної документації. Формування екомережі та невиснажливе використання природних ресурсів у її межах неминуче потребує узгодження приватних та публічних інтересів при проектуванні екомережі, що є своєрідним проявом екологічної політики – стратегії екологічного управління на місцевому рівні, а згодом і на загальнодержавному рівні, зокрема, при розробленні Зведеної схеми національної екологічної мережі. При цьому А. І. Ріпенко переконаний, що «певна стабільна перевага у бік публічно-правих засад регулювання відносин щодо використання земель для містобудівних потреб – це цілком оптимальний стан такого регулювання, який здатен забезпечувати гармонізацію інтересів усіх зацікавлених сторін: приватних осіб, територіальної громади та органів місцевого самоврядування як виразників її інтересів, держави» [319, с. 19].

Концепція екологічної мережі створює інструментарій для екологічного проектування та планування, що полегшує взаємодію з іншими видами

землекористування [219, с. 26]. Екологічне проектування та планування використання територій та об'єктів національної екомережі здійснюється на основі Зведеної та регіональних схем формування екомережі та включення до Генеральної схеми планування території України. Цілісна побудова національної екомережі України розпочинається на місцевому та регіональному рівнях виконавчої влади й остаточно узгоджується на рівні Кабінету Міністрів України. Проектування екомережі в Україні здійснюється не тільки на місцевому (територіально-адміністративному), але й на регіональному (природно-географічному) рівнях просторової організації.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі, затверджених Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 13.11.2009 № 604, регіональні і місцеві схеми екологічної мережі – це текстові та графічні матеріали, які визначають на регіональному і місцевому рівні пріоритети й концептуальні основи формування, збереження та невиснажливого використання екологічної мережі, формування просторового розташування її структурних елементів, розвитку системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду [197].

Регіональні та місцеві схеми формування екомережі затверджуються відповідними радами після їх погодження із обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями [265]. Відповідні законодавчі приписи відображають потребу координації функцій органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади у сфері формування національної екомережі та характеризують їх як елемент стратегії екологічного управління на місцевому рівні, що дозволяє оптимально збалансувати публічні та приватні інтереси задля сталого розвитку громад та територій.

Аналітичні підходи до трактування інституцій та процесів доводять важливість розуміння та врахування приватних та публічних інтересів у процесі творення екологічної політики в Європейському Союзі. Тому важливо визначати, у яких пунктах різні інтереси різних учасників визначають параметри майбутніх

домовленостей, що можуть суперечити одні одним або ускладнити процес переговорів. Інтереси дають змогу зробити обґрунтовані висновки стосовно тих чи інших проблем, стосовно вигід та витрат від тих або інших напрямів дій, а також стосовно характеру різних інституційних систем [47, с. 125].

У Європейському Союзі під час ухвалення рішень щодо планування та інвестування політиками та бізнесом обов'язково враховується Довідковий документ ЄС щодо інтеграції екосистем та їх послуг у прийняття рішень і підкреслюється широкий спектр переваг, що надходять від природи для людей, та можливі способи краще врахувати ці переваги. У ЄС розроблена Загальна міжнародна класифікація екосистемних послуг (the Common International Classification of Ecosystem Services, CICES) і запропоновано уніфіковане визначення та стандартизована типологія екосистемних послуг в ЄС, започатковано картографування та оцінку екосистемних послуг, а кілька європейських країн вже провели систематичні оцінки національних екосистем, серед них Великобританія (2011), Іспанія (2013) та ін. [322]. З огляду на закордонний досвід, урахування цінностей біорізноманіття та екосистемних послуг повинно стати пріоритетним у процесі прийняття управлінських рішень щодо формування національної екомережі на місцевому та загальнодержавному рівнях її територіальної організації, зокрема, при її проектуванні.

Визначена Всеєвропейською Стратегією збереження ландшафтного та біологічного різноманіття Програма створення Загальноєвропейської екомережі передбачала розроблення фізичної мережі природних ядер, екологічних коридорів, відновлювальних районів і буферних зон у наступних напрямках: а) розробка критеріїв для визначення природних ядер, екологічних коридорів, відновлювальних районів і буферних зон, зважаючи на біогеографічні зони Європи; б) відбір екосистем, типів середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення; в) визначення конкретних територій і коридорів, з допомогою яких забезпечуватиметься збереження, а, в окремих випадках, і покращання або відновлення відповідних екосистем, середовищ існування, видів, їх генетичного різноманіття та ландшафтів європейського значення;

г) розроблення керівних принципів, які забезпечують максимально послідовне і ефективно здійснення заходів для створення екомережі [48]. Впровадження цих приписів покладалося на національні інституції.

У цьому контексті Закон України «Про екологічну мережу України» у ст. 14 передбачає таку послідовність проєктування екомережі: а) нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об'єктів, включених до переліків екомережі;

б) визначення територій, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну, історико-культурну цінність, встановлення передбачених законом обмежень на їх планування, забудову та інше використання; в) обґрунтування необхідності включення територій та об'єктів до переліків екомережі, резервування територій для цих потреб, надання природоохоронного статусу, введення обмежень (обтяжень) для відновлюваних, буферних та сполучних територій для забезпечення формування екомережі як єдиної просторової системи; г) розроблення рекомендацій щодо визначення режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, відновлюваних, буферних та сполучних територій, які пропонується створити, а також щодо необхідності вилучення і викупу земельних ділянок; г) узгодження регіональних і місцевих схем формування екомережі із Зведеною схемою формування екомережі України, поєднання її із Всеєвропейською схемою формування екомережі та із затвердженою проєктною документацією з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів, визначення перспективних напрямів забезпечення збереження та невиснажливого використання цінних ландшафтів та інших природних комплексів, об'єктів і територій [265].

Після розроблення схеми екомережі наступними етапами її формування є визначення стану землекористування та переліку землекористувачів елементів екомережі; узгодження схеми екомережі із землекористувачами; внесення елементів екомережі до земельного кадастру; створення відповідних описів всіх елементів екомережі та внесення їх до єдиної бази даних; розробка та встановлення відповідних режимів для кожного з елементів екомережі та їхня

реалізація; здійснення, у разі потреби, відповідних цільових заходів з відновлення видів і просторових елементів екомережі; формування системи моніторингу стану елементів екомережі та його постійне ведення. Для реалізації більшості з цих кроків потрібна детальна біологічна інформація по кожній з ділянок екомережі. Якщо ж її не буде, то розробити рекомендації для встановлення адекватних режимів природокористування буде неможливо. За відсутності базової інформації, або так званої «точки відліку», також неможливо буде впровадити моніторинг стану екомережі [162, с. 9]. Перелічені етапи формування національної екомережі визначені у законі України «Про екологічну мережу України». Однак, найважливішою для правильного проектування екомережі є наявність детальної біологічної інформації по кожному біотопу, по кожній екосистемі, яка потребує особливої охорони.

Відсутність детальних даних про поширення та чисельність біологічних об'єктів і неможливість урахування вимог більшої кількості видів щодо елементів екомережі потребує формулювання методичних принципів, які б дозволяли проектувати екомережу в таких умовах. Базовим принципом є такий: «наявність просторового зв'язку між існуючими природними та напівприродними територіями, навіть без урахування типів біотопів і природної цінності ділянок, краще ніж відсутність такого». З цього принципу випливає можливість формування схеми екологічної мережі, базуючись на досить загальних просторових даних про розташування природних і напівприродних екосистем (лісових масивів, степових і лучних ділянок, боліт, водойм різного розміру) [162, с. 10]. Вважаємо, що на сучасному етапі формування екомережі цей принцип є прийнятним для визначення загальних просторових даних про національну мережу як територіальну систему із подальшим доопрацюванням інформації про біотопи та внесенням відповідних змін та уточнень до базових нормативних координаційних документів в галузі розбудови національної екомережі (програм формування та схем екомережі).

Відповідно до п. 4 ст. 15 Закону України «Про екологічну мережу України» Зведена схема формування екомережі України, регіональні та місцеві

схеми формування екомережі, програми у сфері формування, збереження та використання екомережі є основою для розроблення усіх видів проєктної документації при здійсненні землеустрою, розробленні містобудівної документації, а також здійсненні господарської та іншої діяльності [265].

Б. В. Даниленко вважає, що це положення потрібно розглядати як «декларацію наміру взяти за основу правового регулювання землекористування екологічні інтереси, який може бути реалізований не в найближчій перспективі» [240, с. 414]. На думку вченого, наразі немає правового механізму реалізації цього задуму, адже належних правових передумов для формування екологічної мережі поки що не створено. Проблема полягає в тому, що на даному етапі правового регулювання схеми екомережі зображуються на мапах довільно, у законодавстві не передбачено встановлення в натурі меж структурних елементів екомережі. Не передбачено створення адміністрації або якогось іншого органу, який управлятиме екомережею [240, с. 415]. Потреба створення спеціального органу управління у сфері формування та збереження національної екомережі є актуальною і досі.

Проектування національної екомережі є результатом екологічного планування та екологічного прогнозування, що є окремими функціями управління у сфері природокористування і охорони довкілля (ст.16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Екологічне планування визначається як діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямована на організацію і координацію заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу, що здійснюється шляхом розроблення державних цільових, міждержавних, регіональних, місцевих та інших територіальних екологічних програм [81, с. 50]. Планування або програмування природоохоронних заходів, що знаходить своє відображення у державних цільових та інших екологічних програмах, є важливим засобом реалізації екологічної політики держави [237, с. 110]. Водночас Х. М. Марич

наголошує, що ефективність екологічного програмування та дієвість екологічної програми визначається отриманими, а не очікуваними результатами. Тому крім формулювання мети, основних завдань, очікуваних результатів у програмі слід чітко визначати заходи та строки їх виконання, виконавців і джерела фінансування [191, с. 24], що безумовно є важливим.

У цьому ж контексті, аналізуючи проєкт Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, Н. В. Ільків звертає увагу на очікувані результати та показники ефективності її виконання: зменшення площі деградованих сільськогосподарських угідь; розвиток аграрного сектору з мінімізованим негативним впливом на біорізноманіття (якщо такого впливу неможливо уникнути), без надмірної експлуатації природних ресурсів, з врахуванням необхідності збереження і відтворення біологічного і ландшафтного різноманіття, екосистем, які надають основні послуги для сільського господарства, цілісності та нерозривності екологічної мережі [1, с. 152]. Цей документ відображає сучасні актуальні тенденції правового забезпечення екологізації аграрного законодавства, а також демонструє можливості розвитку сільського господарства в умовах формування екомережі та збереження і відтворення біологічного і ландшафтного різноманіття з використанням екосистемного підходу.

Найважливіші державні екологічні програми затверджуються законами України, як-от Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на період 2000-2015 років [267]. Регіональні програми формування екологічної мережі є також проявом екологічного планування.

Екологічне прогнозування варто розуміти як врегульовану екологічним законодавством діяльність спеціально уповноважених суб'єктів права, спрямована на організацію екологічних прогнозів у галузі використання та відтворення природних ресурсів, а також забезпечення сприятливого стану навколишнього природного середовища та екологічної безпеки [81, с. 50]. Відповідно до ч. 4.ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державні органи разом з відповідними науковими

установами забезпечують організацію короткострокового (до 5 років) і довгострокового (до 25 років) прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробленні і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку України, зокрема, щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [295].

Дуже важливо, що у Методичних рекомендаціях щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі передбачено, що при їх проєктуванні мають формуватися пропозиції щодо створення та розширення існуючих територій та об'єктів екомережі, визначення їх режиму, введення обмежень (обтяжень) та необхідності вилучення, викупу земельних ділянок з врахуванням перспектив її розвитку. Крім того, визначаються території, перспективні для включення до екомережі, зокрема, території, що резервуються для створення або оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також визначаються території та об'єкти для подальшого включення до схеми екомережі, з врахуванням необхідності забезпечення зв'язків між ключовими територіями, неперервності та поєднання схем екомережі суміжних адміністративно-територіальних утворень [197].

За прогнозами, зафіксованими у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, площа національної екологічної мережі України на кінець 2015 року повинна була становити 41% від усієї території України. Однак ці показники не досягнуті навіть у 2021 році. Видається, що вони були необґрунтованими і завищеними. Динаміка екомережевих відносин демонструє суттєві розбіжності між прогнозованими та досягнутими показниками. Спроба реформування охорони довкілля новаторськими засобами екологічної мережі в Україні не досягла бажаного результату у визначені терміни.

Для того, щоб соціальні відносини «дотягували» до рівня правового ідеалу (як способу ефективної реалізації принципів громадянського суспільства), А. М. Медушевський пропонує вживати радикальних соціальних та політичних

заходів, здатних трансформувати традиційні соціальні інститути і стереотипи в напрямку громадянської культури і раціональних уявлень. Основний інструмент цих перетворень вчений радить шукати не в примусі, а в освіті: доцільно поєднати реформу системи освіти з реформуванням соціальних відносин і розвитком правової системи. У цьому – ключовий елемент реформ [195, с. 607].

Надзвичайно низький рівень правосвідомості, екологічних знань та екологічної культури А. П. Гетьман вважає одним з основних чинників, що зумовлюють поглиблення кризових явищ в екологічній складовій України [239, с. 21]. На важливості екологічної освіти і еколого-правової культури у своїх численних публікаціях наголошують Е. В. Позняк [223, с. 191], В. Д. Сидор [327, с. 55] та інші.

Для покращення системи екологічного виховання, освіти та інформування населення Концепцією Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005 — 2025 роки передбачені заходи з екологічної просвіти [152]. В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року визнано низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти і просвіти, незадовільний стан дотримання екологічних прав і обов'язків громадян. Серед основних інструментів реалізації державної екологічної політики тут згадано освіту в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, всеохоплюючу екологічну просвіту та виховання підростаючого покоління [293].

Досліджуючи законодавчі засади та практику правозастосовної діяльності у сфері проектування національної екомережі, доречно проаналізувати закордонний досвід формування Всеєвропейської мережі, що дає змогу опертися на позитивні здобутки та напрацьовані інструменти природоохоронної діяльності і на цій основі генерувати і вдосконалювати механізми формування та збереження національної екологічної мережі. Зважаючи на євроінтеграційний вектор державної політики України, доцільно звернути увагу на особливості розбудови екомережі в Європейському Союзі. На офіційному сайті Єврокомісії відображено порядок формування екомережі ЄС Natura 2000. Ділянки природних територій

відбираються та пропонуються державами-членами до складу Natura 2000 з метою забезпечити довгострокове виживання видів і середовищ існування, що охороняються згідно з Директивами про птахів та Оселищної Директиви. Вибір таких ділянок ґрунтується на наукових критеріях.

Згодом Європейське агентство з навколишнього середовища (ЄЕП) допомагає Європейській Комісії аналізувати пропозиції та оцінювати внесок пропонованих ділянок у стан збереження кожного типу середовища існування та видів на біогеографічному рівні. Після того, як ділянки, запропоновані відповідно до Директиви про оселища, вважаються достатніми, Комісія приймає відповідні списки, і держави-члени визначають їх як особливі зони охорони (SAC) якнайшвидше та протягом максимум шести років [411].

Для досягнення поставлених в ЄС цілей у сфері охорони біорізноманіття звернено особливу увагу на необхідності: забезпечувати адекватне фінансування, вдосконалювати процеси прийняття рішень ЄС шляхом координації європейського, національного та регіонального рівнів, підтримувати співробітництво між урядами та економічними партнерами й громадськими організаціями, підвищувати рівень екологічної поінформованості суспільства і його роль у прийнятті політичних рішень і нормативних актів, здатних збалансувати розвиток економіки, соціальний розвиток і охорону довкілля [56, С.108]. Для України особливо гострими є проблеми, пов'язані із фінансуванням проєктів розбудови екомереж, мотивацією до активної участі громадськості в прийнятті екологічно значимих рішень, створення забезпеченого доступу до екологічної інформації та досить низького рівня екологічної культури.

Проєктування національної екомережі є інституційним проявом реалізації екологічного планування та прогнозування як функцій екологічного управління і повинно здійснюватися в руслі стратегії загальної політики України у сфері охорони довкілля. Від традиційного законодавчо визначеного розуміння національної екологічної мережі як єдиної територіальної системи цінних природних комплексів, що перебувають під особливою охороною відходить О. О. Статівка, пропонуючи розглядати екомережу як стратегію управління –

процес, за допомогою якого відповідальними особами здійснюється довгострокове керування, визначаються специфічні цілі охорони довкілля, розробляються стратегії для досягнення цих цілей [338, с. 119]. З цією думкою доцільно погодитися, оскільки з моменту свого зародження і поступового втілення в життя проєкту формування національної екологічної мережі, вона пройшла складний шлях розвитку, що потребував залучення різного рівня органів місцевого самоврядування і державної влади, уповноважених на здійснення відповідних функцій, окреслених Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі на період 2000-2015 років з визначенням конкретних цілей у межах цього періоду і узгоджених із Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року та Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року.

А. В. Степаненко зазначає, що екологічні стратегії є одним із ключових елементів екологічного менеджменту на стратегічному рівні, що є сполучною ланкою між нормативною екологічною політикою й оперативними екологічними порогоми. Екологічна стратегія – це метод, за допомогою якого визначаються основні довгострокові цілі та завдання розвитку екологічного об'єкта в системі довкілля-соціум-економіка, розробка курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для забезпечення здійснення місії і досягнення поставлених цілей на основі відтворення природного і соціально-економічного потенціалу [342, с. 79]. Відтак першим документом стратегічного управління процесами побудови та використання національної екологічної мережі стала Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, виконання якої передбачало низку організаційно-правових та фінансових інструментів.

Серед очікуваних результатів, окреслених Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року, передбачено, що в Україні будуть створені умови для подальшого забезпечення розвитку екологічної мережі, створення репрезентативної та ефективно керованої системи

територій та об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема, за рахунок екологічного відновлення порушених, засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також розширено заповідні території для збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся [293]. Позитивно, що тут, на відміну від попередньої Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року, вже зроблено акцент не лише на кількісному збільшенні загальної площі національної екологічної мережі, але й на потребі організації «ефективно керованої системи» відповідних охоронюваних територій екомережі.

Крім того, законодавець визначає той природно-ресурсний потенціал, завдяки якому відбуватиметься розширення площі національної екологічної мережі – зокрема, шляхом екологічного відновлення порушених, засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи. Безпрецедентним кроком у цьому напрямку відповідно до Указу Президента України №174-2016 від 26 квітня 2016 р. було створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника в межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення. Його територія охоплює 226964,7 га земель державної власності і становить 2/3 території Чорнобильської зони відчуження. Подібні заповідники існують у світі – на Уралі та у Білорусі, а от для України він є унікальним і, до того ж, найбільшим у країні.

При проєктуванні екомережі важливе значення мають організаційно-правові аспекти землеустрою. Оскільки земля є базовим природним ресурсом, який перебуває у тісному і безпосередньому зв'язку з іншими компонентами довкілля, природоохоронні програми, зокрема і у сфері розбудови екомережі, повинні інтегрувати у собі програми охорони земель. Д. В. Бусуйок наголошує, що прогнозування, програмування та планування використання земель є взаємопов'язаними видами управлінської діяльності у сфері використання й охорони земель. Вчена вважає, що положення щодо прогнозування, програмування та планування використання земель усіх категорій мають

враховуватися при розробці та реалізації загальних прогнозів, програм та планів розвитку України і навпаки [26, с. 131].

Розпорядження Тернопільської ОДА «Про розвиток природно-заповідного фонду в області» від 08.05.2014 р. № 148-од. є яскравим прикладом реалізації функції екологічного прогнозування, яка за визначенням М. М. Заверюхи полягає у науковому передбаченні та систематичному дослідженні стану реалізації державної екологічної політики, динаміки та перспектив впливу управлінських явищ і процесів, а також впливу нормативно-правових актів на стан реалізації державної екологічної політики. Тобто прогнозування є важливим інструментом, що дозволяє приймати завчасно передбачувані та науково обґрунтовані управлінські рішення [94, с. 113].

Важливо зауважити, що у Розпорядженні Тернопільської ОДА «Про розвиток природно-заповідного фонду в області» від 08.05.2014 р. № 148-од були проведені розрахунки і внесені пропозиції щодо фінансування робіт з підготовки наукових обґрунтувань необхідності створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розроблення проєктів землеустрою з організації і встановлення їх меж, утримання існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду та їх спеціальних адміністрацій. Це розпорядження подається як взірєць на різноманітних тренінгах, круглих столах та інших заходах з питань заповідної справи, що організовувалися Мінприроди України [183].

Вважаємо, що при проєктуванні національної екомережі обов'язкова увага має бути спрямована також на охорону земель як основу кожної екосистеми. З огляду на законодавчо визначений принцип збереження та екологічно збалансованого використання природних ресурсів на території екомережі, зрозуміло, що досягнення завдань сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України засобами екомережі можливе шляхом забезпечення сталого використання та охорони земель. Т. О. Коваленко наголошує, що умовами забезпечення сталого використання та охорони земель як стратегічної цілі державної екологічної політики України на період до 2030 року є: 1) належне виконання державою обов'язків щодо забезпечення ефективності приписів

земельного та екологічного законодавства у сфері охорони земель; 2) належне виконання обов'язків територіальними громадами та органами місцевого самоврядування у сфері здійснення громадського контролю за раціональним використанням і охороною земель [131, с. 76]. У цьому вбачаємо провідну роль державних органів та територіальних громад при проектуванні та збереженні екомережі у процесі комплексного виконання програм формування екомережі та охорони земель у рамках загальної стратегії екологічного управління.

М. В. Шульга справедливо звертає увагу на необхідність перегляду екологічної політики нашої держави, обґрунтовуючи, що з врахуванням погіршення екологічної обстановки в Україні, уповноважені державні органи повинні розробляти комплекс природоохоронних заходів, реалізація яких дозволить створити основу для покращення екологічного стану земель [377, с. 83] і вважає доречним здійснити наповнення інших земельно-правових інститутів землеохоронним змістом [378, с. 114].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про охорону земель» [294] створення екологічної мережі належить до системи заходів у галузі охорони земель, що здійснюється на основі державної комплексної системи спостережень, поєднується із розробленням загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель та потребує узгодження з документацією із землеустрою в галузі охорони земель.

Розробка загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель здійснюється на підставі закону України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. Відповідно до цього закону державна цільова програма – це низка взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [258]. До першої категорії державних цільових програм відноситься Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки.

Зважаючи на те, що термін виконання цієї Програми вийшов, доцільно звернути увагу на законодавчі вимоги щодо подальшого стратегічного управління у сфері формування та збереження національної екологічної мережі. Основними стадіями розроблення та виконання державної цільової програми є:

ініціювання розроблення державної цільової програми, розроблення та громадське обговорення концепції програми; схвалення концепції програми та прийняття рішення щодо розроблення проєкту програми, визначення державного замовника та строків її розроблення; розроблення проєкту програми – визначення заходів і завдань, що пропонуються для включення до неї, а також обсягів і джерел фінансування; стратегічна екологічна оцінка у випадках, визначених Законом України "Про стратегічну екологічну оцінку"; державна експертиза проєкту програми; погодження та затвердження програми; проведення конкурсного відбору виконавців заходів і завдань програми; організація виконання заходів і завдань програми, здійснення контролю за їх виконанням; підготовка та оцінка щорічних звітів про результати виконання програми, а в разі потреби – проміжних звітів; підготовка та опублікування в офіційних друкованих виданнях заключного звіту про результати виконання програми [258].

Тому подальші державні програми формування екомережі повинні відповідати вищезазначеним вимогам і проходити всі стадії розроблення та виконання, зокрема: громадське обговорення концепції програми; стратегічну екологічну оцінку; проведення конкурсного відбору виконавців заходів і завдань програми; здійснення контролю за її виконанням; підготовка та оцінка щорічних звітів про результати виконання програми; підготовку та опублікування в офіційних друкованих виданнях заключного звіту про результати виконання програми.

Аналізуючи хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, можна констатувати, що виконавці Програми не дотримувалися встановлених нею термінів виконання, ними не здійснювалася підготовка та оцінка щорічних звітів про результати

виконання Програми, а у кінцевому рахунку – фактичні результати виконання Програми не відповідають тим, що були заплановані.

При розробленні нової Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України необхідно враховувати необхідність проведення стратегічної екологічної оцінки, порядок здійснення якої врегульований спеціальним Законом України "Про стратегічну екологічну оцінку" від 20 березня 2018 року, який передбачає визначення, опис та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, а також врахування у документі державного планування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій, інформування про затвердження документа державного планування [302].

Конвенція про біологічне різноманіття зобов'язує Сторони вживати відповідних заходів для забезпечення належного врахування екологічних наслідків своїх програм і політики, яка може здійснювати істотний негативний вплив на біологічне різноманіття [141]. У доктринальних дослідженнях стратегічна екологічна політика розглядається як систематичний процес оцінки наслідків, що впливають на довкілля у результаті можливої реалізації документів стратегічного рівня державного планування – політик, планів, програм – з метою забезпечення екологічної безпеки іншого виконання, прийняття рішень про їх затвердження з врахуванням не тільки економічних і соціальних аспектів, але й екологічних ризиків [391, с. 630]. Варто погодитися, що стратегічна екологічна оцінка дозволяє враховувати на ранніх етапах процесу планування точку зору зацікавлених осіб, що знижує вірогідність виникнення конфліктних ситуацій у процесі прийняття рішень у конкретних проєктах [175, с. 35].

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі також належить до документів державного планування. Бо до документів державного планування, крім стратегій, планів, схем, містобудівної документації, належать також і загальнодержавні програми, державні цільові програми та інші програми і програмні документи, включаючи зміни до них, які розробляються та/або підлягають затвердженню органом державної влади, органом місцевого

самоврядування [302]. Документами державного планування є також місцеві програми формування національної екомережі та екологічні (природоохоронні) програми.

У багатьох територіальних громадах значна увага приділяється виробленню стратегії екологічної політики. Зокрема, у Львові з метою ефективного використання коштів обласного та Державного фонду охорони навколишнього природного середовища було проаналізовано перелік обласних природоохоронних програм, термін дії яких збігається з терміном дії Комплексної екологічної програми на 2017-2022 роки для м. Львова та заходів, які плануються до виконання у рамках цих програм. Зокрема було враховано заходи обласних програм, які спрямовані на сповільнення деградації довкілля, стабілізацію та поліпшення екологічної ситуації у м. Львові, забезпечення комфортних умов проживання мешканців міста: Регіональна програма формування екологічної мережі Львівської області, затверджена рішенням Львівської обласної ради від 13.06.2007 № 340; Регіональна програма розвитку заповідної справи у Львівській області на 2009-2020 роки, затверджена рішенням Львівської обласної ради від 02.12.2008 № 765 Програма моніторингу природного довкілля Львівської області на 2011-2015 роки і на перспективу до 2020 року, затверджена рішенням Львівської обласної ради від 20.12.2011 № 322 [270].

Д. В. Бусуйок вважає планування територій на державному, регіональному та місцевому рівнях одним з аспектів містобудівної діяльності [26, с. 126]. Правове регулювання містобудівної діяльності спрямоване на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів та здійснюється на підставі Законів України «Про основи містобудування» [291] та «Про регулювання містобудівної діяльності» [301].

Проектування національної екомережі повинно також узгоджуватися із екологічними цільовими програмами. В. В. Шеховцов звертає увагу на те, що «при розробці екологічних стратегій і програм доцільно враховувати закони функціонування природних екосистем і компонентів навколишнього природного середовища, а також особливості життєдіяльності дикої фауни» [373, с. 34]. Усі

програми формування національної екомережі (місцеві, регіональні та Загальнодержавна) також повинні розроблятися та реалізовуватися на основі екосистемного підходу.

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України здійснює щорічний аналіз державних цільових програм, які виконуються в Україні. Державні цільові програми за своєю галузевою спрямованістю поділяються на соціальні, економічні, екологічні, оборонні, науково-технічні та інші. Серед екологічних програм потрібно виділити Загальнодержавну цільову програму розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року [95]. Хоча виконання цієї Програми нормативно не пов'язане із формуванням національної екологічної мережі в Україні, однак фактично повністю узгоджується із її цілями. Комплекс запланованих заходів дасть змогу покращити природно-ресурсний потенціал України й забезпечити у басейні річки Дніпро функціональне виконання буферними територіями та сполучними територіями екомережі своїх завдань. Адже буферні території національної екомережі формуються здебільшого із сільськогосподарських угідь екстенсивного використання, а сполучні території найчастіше співпадають із водоохоронними зонами річок.

Підсумовуючи зазначимо, що при проектуванні національної екологічної мережі як інтегрованої територіальної системи необхідно враховувати її комплексний та динамічний характер. У процесі формування та розвитку екомережа охоплює різні за своєю природою функціональні компоненти, що перебувають у постійному взаємозв'язку і становлять її зміст як стратегії екологічного управління. Тому важливо, щоби всі складові механізму формування та функціонування екомережі були налагодженими, адже лише завдяки збалансованій взаємодії усіх компонентів можна забезпечити системну єдність і цілісність екомережі та досягнення основної її мети – збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

У процесі проектування національної екомережі важливою є постійна актуалізація інструментів для досягнення стратегічних цілей у сфері збереження

ландшафтного та біологічного різноманіття та забезпечення збалансованого природокористування, ренатуралізації техногенно ушкоджених земельних ділянок та покращення природно-ресурсного потенціалу, що відповідає концепції сталого розвитку. Актуалізація засобів (інструментів) у механізмі проєктування структурних елементів та невиснажливого використання окремих компонентів екомережі повинна визначатися за результатами моніторингу екомережі та бути науково обґрунтованою.

Проєктування національної екомережі як інструмент стратегії державного та регіонального екологічного управління має програмний характер і здійснюється в рамках екологічного планування та прогнозування, тому повинно узгоджуватися із державними цільовими екологічними програмами, програмами охорони земель та стратегіями регіонального розвитку. Регіональні програми формування екомережі, програми розвитку заповідної справи, інші програми охорони довкілля, нова Загальнодержавна програма формування національної екомережі повинні проходити процедуру стратегічної екологічної оцінки.

Удосконалення організаційно-правового механізму формування та збереження національної екомережі має спрямовуватися на доповнення вже наявних засобів та не порушувати синергетичних зв'язків у існуючій територіальній природоохоронній системі нашої держави, а також узгоджуватися із загальною концепцією формування Всеєвропейської екологічної мережі, проголошеній Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

2.3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗРОБЛЕННЯ СХЕМ ЕКОМЕРЕЖІ В УКРАЇНІ

Реалізація уповноваженими органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування повноважень у сфері формування національної екомережі в організаційному та функціональному контекстах передбачає прогнозування процесів розбудови екомережі, розроблення та затвердження схем побудови національної екомережі на державному та регіональних рівнях, а також виконання програм формування національної екомережі.

Планування територій на державному рівні здійснюється відповідно до розробленої і затвердженої у формі закону Генеральної схеми планування території України та схем планування окремих частин території України, а також внесення змін до них. Генеральна схема планування території України при визначенні пріоритетів та концептуальних вирішень планування і використання території країни, передбачає формування національної екологічної мережі. До передумов використання території України, що сприяють її соціально-економічному розвитку, Генеральній схемі планування території України відносить, зокрема: наявність територій з природним станом ландшафтів; унікальний історико-культурний, туристичний та рекреаційний потенціал; початок формування єдиної територіальної системи національної екологічної мережі [255].

Конкретизація правового забезпечення планування територій на державному, регіональному та місцевому рівнях визначена Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності». Водночас, попри очевидну потребу детального міжгалузевого врегулювання відносин у сфері формування національної екологічної мережі, достатньої конкретизації у національному земельному та містобудівному законодавстві у цій сфері немає.

Визначаючи території за видами переважного використання, Генеральна схема планування території України окреслює зону національної екологічної мережі, у якій передбачено формування єдиної територіальної системи

природоохоронних територій і додержання їх режиму, невиснажливого використання рекреаційних, оздоровчих та інших ресурсів. Законодавець виділяє окрему містобудівну категорію – зону національної екологічної мережі, до якої відносить єдину територіальну систему природоохоронних територій і розмежовує її із рекреаційними, оздоровчими та іншими ділянками. Це положення не зовсім узгоджується зі спеціальним екомережевим законодавством, оскільки виводить за межі природоохоронних територій землі оздоровчого та рекреаційного призначення. Якраз екомережа й консолідує у своєму складі поряд із об'єктами та територіями природно-заповідного фонду також і інші особливо охоронювані території та забезпечує їх збереження та природне відновлення.

Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року було передбачено розроблення до 1 жовтня 2020 року нової Генеральної схеми планування території України як інтерактивної моделюючої системи управління державою, що визначатиме стратегію просторового розвитку України, а також розроблення до 1 жовтня 2020 року Схеми планування гірських територій українських Карпат, у яких належним чином повинні бути відображені стратегічні засади планування національної екомережі та Карпатської мережі природоохоронних територій, необхідність формування якої передбачене Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат. Зауважимо, що Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 року №232 було схвалено Концепцію розвитку гірських територій українських Карпат.

Концепція розвитку гірських територій українських Карпат актуалізує питання пріоритетів охорони довкілля у територіальному плануванні розвитку екорегіонів на засадах сталого розвитку, що вирізняються географічними та соціально-економічними особливостями та дозволяє при цьому враховувати екосистемний підхід, що меншою мірою може бути застосовний у стратегічному плануванні регіонів, виокремлених виключно за адміністративною ознакою. Ця перевага повинна бути відображена у всьому комплексі інструментів екологічного планування та прогнозування, зокрема, й у програмах охорони земель та формування екомереж місцевого, регіонального та національного рівнів.

Основними завданнями Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки було передбачено: визначення просторової структури екологічної мережі; визначення площі окремих елементів екологічної мережі; обґрунтування та опрацювання організаційних, економічних, науково-практичних та інших заходів щодо забезпечення процесу формування та захисту екологічної мережі; визначення ділянок для формування складових елементів національної екологічної мережі – природних регіонів, природних коридорів загальнодержавного значення, їх місця у структурі земельних угідь; оптимізація площі, структури, стану елементів екологічної мережі, підвищення статусу їх охорони; резервування та подальше надання статусу заповідних територіям, багатим на біорізноманіття; узгодження питань, пов'язаних із транскордонним поєднанням елементів екологічних мереж суміжних країн з елементами національної екологічної мережі України з метою розбудови Всеєвропейської екологічної мережі [267].

Очевидно, що більшість задекларованих Програмою завдань у сфері формування національної екологічної мережі були спрямовані на побудову та розширення просторово-територіальної системи екомережі. Значно менше уваги у програмних цілях, як і в практичній їх реалізації, приділялося обґрунтуванню та опрацюванню організаційних, економічних, науково-практичних та інших заходів щодо забезпечення процесу формування та захисту екологічної мережі, а також підвищенню екологічної культури громадян.

Елементи національної екомережі місцевого значення визначаються відповідними регіональними програмами та схемами формування екомережі [267]. Зважаючи на це, при аналізі співвідношення двох основних організаційно-правових інструментів механізму формування національної екомережі: розроблення схем екомережі та програм розвитку екомережі, вважаємо, первинним етапом є процес розроблення програм розвитку екомережі, який передбачає визначення фінансових засобів, виконавців, строки та результати виконання робіт у сфері формування екомережі. Наступним і неодмінним етапом має бути процес розроблення схем екомережі у такій послідовності: регіональні,

місцеві схеми екомережі, Зведена схема національної екомережі, Генеральна схема планування території України. Обидва ці основні організаційно-правові інструменти: розроблення Програм розвитку екомережі та Схем екомережі складають механізм проєктування екомережі.

При цьому схеми екомережі, що містять текстову та графічну частини, є територіально-плановим інструментом формування екомережі, а програми формування та розвитку – стратегічно-забезпечувальним інструментом її розбудови з визначенням перспектив збереження та невиснажливого використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку.

Регіональна (обласна) програма формування та розвитку екологічної мережі включає огляд концептуальних аспектів регіональної екомережі, проєкт схеми формування регіональної екомережі, перелік її складових структурних елементів та їх характеристики, аналіз ресурсів формування регіональної та місцевих екомереж, узгодження заходів з розбудови екомережі у районах області, а також організаційних та економічних механізмів виконання Програми, і має бути базовим нормативним координаційним документом в галузі розбудови національної екомережі та формування мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Формування просторової структури національної екомережі потребує уніфікованого порядку його визначення та поетапного здійснення. Тому для забезпечення єдиного підходу до формування національної екологічної мережі були напрацьовані Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі, затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 13.11.2009 № 604 [197].

Регіональні схеми екомережі та місцеві схеми екомережі розробляються з урахуванням вимог законів України „Про екологічну мережу України”, „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, „Про охорону навколишнього природного середовища”, „Про природно-заповідний фонд України”, Водного, Лісового,

Земельного кодексу України, інших нормативно-правових актів та відповідно до регіональних програм з питань розвитку екомережі [197].

Оскільки регіональні і місцеві схеми екологічної мережі складаються із текстових та графічних матеріалів, то важливо уточнити, що повинна містити кожна з таких частин. Відповідно до п. 2.1 Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі текстова частина схеми екологічної мережі складається із: загальних відомостей про природні умови регіону проектування; характеристики схеми екологічної мережі з визначенням її місця у системі національної екологічної мережі та узгодженням зі схемами суміжних адміністративно-територіальних одиниць; відомостей щодо кожного запропонованого структурного елемента (ключові території, екокоридори, буферні та відновлювальні території); обґрунтування рішень схеми екологічної мережі з урахуванням аналізу існуючих програм соціально-економічного розвитку та програм у сфері охорони довкілля і використання природних ресурсів, ландшафтних карт, схем землеустрою та техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель, схеми планування областей, регіональних правил забудови [197].

Розроблення регіональних та місцевих схем екомережі відбувається у два етапи: 1) підготовчий етап, на якому здійснюється збір, систематизація, вивчення й аналіз необхідних даних з подальшим оформленням наукового обґрунтування щодо включення територій та об'єктів до екологічної мережі; 2) нанесення на планово-картографічні матеріали структурних елементів екологічної мережі. Проектування екологічної мережі здійснюється з урахуванням наукових критеріїв відбору територій для включення до структурних елементів екологічної мережі, які детально визначені у п. 4 Методичних рекомендацій [197].

Особливістю територіальної організації національної екологічної мережі є те, що перелік її основних елементів, що мають загальнодержавне значення, законодавчо визначений Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки [267] у спеціальному додатку 6, який передбачає 14 природних регіонів та 8 природних коридорів з

вказівкою на назву елемента екологічної мережі, його географічне розташування та переліком основних територій та об'єктів – складових екологічної мережі.

Зі Звіту про виконання Загальнодержавної програми формування національної екомережі вбачається, що внаслідок незадовільного фінансування відповідних заходів на місцевому рівні, розроблення і затвердження регіональних та місцевих схем формування екомережі постійно гальмується, що значно ускладнює розроблення проєкту Зведеної схеми формування екомережі України. Наразі на місцевому рівні з метою визначення основних елементів екомережі у всіх областях України ведуться роботи щодо розроблення і затвердження регіональних і місцевих схем формування екомережі.

Зведена схема формування екомережі – це нормативно-правовий акт, що визначає на національному рівні пріоритети і концептуальні основи формування, збереження та невиснажливого використання екомережі України, розвитку системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, формування структурних елементів екомережі. Зведена схема екомережі повинна затверджуватися Верховною Радою України та включатися до Генеральної схеми планування території України як її складова частина. До Зведеної схеми формування екомережі України, а також регіональних та місцевих схем формування екомережі періодично, у міру розширення можливостей для розвитку такої мережі, але не рідше одного разу на десять років, повинні вноситися зміни органами, до повноважень яких віднесено затвердження зазначених схем [265], що відображає динамічний характер екомережі як об'єкта правового регулювання.

Вчені-екологи зауважують основні проблеми розбудови національної екомережі, зокрема, адміністративно-бюрократичний підхід, коли проєктування екомережі відбувається шляхом деталізації гіпотетично виділених елементів національного рівня, а розроблення регіональних (обласних) схем здійснюється за адміністративним принципом, майже без врахування мережі наявних природних територій. Значна кількість затверджених регіональних схем екологічної мережі (РСЕМ) мають надмірно генералізовану структуру і не повною мірою враховують

наявний природний каркас, що значно знижує їх природоохоронну цінність і ставить під сумнів доцільність практичної реалізації таких схем [162, с. 4].

Наприклад, екомережа Миколаївської області фактично є поєднанням контурів кліматичних зон з накладеною на них гідрографічною сіткою. Схема екомережі Харківщини складається лише з природно-заповідного фонду та великих річок, а Луганщини – не зіставляється з жодним із типів топографічних об'єктів. А на схемі екологічної мережі Одеської області не показані степові ділянки, які є типовими елементами природного ландшафту регіону та у повному обсязі мають входити до складу екологічної мережі, тому що вони є осередками більшої частини червонокнижних видів в регіоні. При формуванні регіональних просторових схем дані про природні елементи ландшафту та біорізноманіття враховуються недостатньо або взагалі не враховуються. Певною мірою це також характерно для схем екологічних коридорів національного значення. Часто регіональні схеми екомереж суміжних областей не комплементарні одна одній, тобто не мають між собою просторової «стиківки» [162, с. 5]. Саме ці недоліки можуть бути усунені при розробленні Зведеної схеми формування екомережі.

Хоча є й доволі позитивна практика. Зокрема, Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002–2015 роки була затверджена рішенням Тернопільської обласної ради від 26.07.2002 р. № 32. Регіональну схему формування екологічної мережі Тернопільської області розроблено у 2005–2008 роках спільними зусиллями науковців Інституту екології Карпат, Лабораторії геоінформаційних технологій Львівського національного університету імені Івана Франка та Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і затверджено рішенням Тернопільської обласної ради від 18 червня 2009 р. № 619 [312].

Згідно з цією Програмою до елементів регіональної екологічної мережі належать: 1) природні регіони, де зосереджено наявні та такі, що створюватимуться, природно-заповідні території; 2) основні комунікаційні елементи регіональної екологічної мережі, зокрема широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру, а також меридіональні

природні коридори, просторово обмежені долинами середніх та малих річок, які об'єднують водні та заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів рослин і тварин.

У Регіональній схемі формування екомережі Тернопільської області визначено 24 екокоридори (з них два національного значення – Дністровський та Галицько-Слобожанський), 25 природних ядер (два національного значення – Медоборське та Кременецьке) [312]. Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області та Регіональна схема формування екомережі Тернопільської області були в Україні одними з перших документів проектування національної екологічної мережі на регіональному (обласному) рівні. Попри явну прогресивність та деталізованість, помітними є і недоліки, що містять ці документи. Зокрема, ними визначено не чотири, а лише два структурних елементи екомережі – природні регіони та природні коридори (екокоридори), а також ототожнено природні регіонів із природно-заповідними територіями, що відповідає хибному загальнопоширеному підходу.

Донецькою обласною державною адміністрацією й Донецькою обласною військово-цивільною адміністрацією прийнято Розпорядження від 19.03.2019 р. N 300/5-19 «Про затвердження регіональної програми формування та розвитку екологічної мережі в Донецькій області на період 2019 - 2022 роки», що є одним із важливих інструментів реалізації державної політики у сфері сталого розвитку суспільства та збереження біологічного і ландшафтного різноманіття [274]. Регіональна програма формування та розвитку екологічної мережі в Донецькій області на період 2019 - 2022 роки та проект регіональної схеми формування екологічної мережі розроблені на виконання Плану заходів на 2018 - 2020 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [73].

Особливістю регіональної екологічної мережі Донецької області є наявність «інтерактивних елементів екомереж місцевого (районного, міського) рівня» – окремих невеликих за площею природних територій (балки, лощини, відслонення, інші елементи рельєфу), які ізольовані від інших природних елементів і не мають прямого зв'язку з ключовими територіями і не примикають до екологічних

коридорів, але по них можуть відбуватися міграційні процеси флори та фауни [274]. На нашу думку, розробники цієї Програми відійшли від принципів побудови національної екологічної мережі, оскільки запровадили власний структурний елемент екомережі – «інтерактивний елемент», який не передбачений екомережевим законодавством. Виходячи з наведених у Програмі характеристик цього «інтерактивного елемента», такі окремі, навіть невеликі за площею, природні території повинні визнаватися сполучними територіями з огляду на їх функціональне спрямування - міграційні процеси флори та фауни. А також усі елементи екомереж місцевого (районного, міського) рівня повинні відображатися у Зведеній схемі національної екомережі України.

Регіональна програма формування та розвитку екологічної мережі в Донецькій області на період 2019 - 2022 роки охоплює огляд концептуальних аспектів регіональної екомережі, проєкт схеми формування регіональної екомережі, перелік її складових структурних елементів та їх характеристику, аналіз ресурсів формування регіональної та місцевих екомереж, а також організаційних та економічних механізмів виконання Програми, і є базовим нормативним координаційним документом в галузі розбудови національної екомережі та формування мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду в Донецькій області на 4 роки [274].

Оскільки Донецька область межує із РФ та є місцем проведення ООС України, то доречно нагадати, що Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки було передбачено у співробітництві з Російською Федерацією створення п'яти спільних транскордонних елементів національної екологічної мережі – Сновського та Луганського природних заповідників, а також національних природних парків Деснянсько-Старогутський, Меотида та Донецький кряж [267]. Однак військова агресія РФ перекреслила ці плани. У дослідженні, проведеному Міжнародною благодійною організацією «Екологія-Право-Людина», відображено дані про знищення і деградацію природно-заповідних об'єктів внаслідок впливу воєнних дій на довкілля на сході України. Більше половини заповідних об'єктів

Луганської області і близько третини заповідних об'єктів Донецької області знаходяться або тимчасово знаходилися у зоні бойових дій. Зокрема, це всі наявні в регіоні природні заповідники «Луганський» та «Український степовий» і національні природні парки «Святі гори» і «Меотида». Загалом, не менше, ніж 33 території ПЗФ зазнали негативного впливу в результаті бойових дій [46, с. 106].

Будівництво фортифікаційних споруд, унаслідок чого відбувається трансформація та руйнація біотопів з використанням деревини заповідних лісів, здійснюється не лише в зоні АТО, але й також далеко за межами зони воєнних дій – в Харківській області, в національному природному парку «Дворічанський», що знаходиться на кордоні з Російською Федерацією. У зоні АТО припиняють роботу установи ПЗФ. Зокрема, в НПП «Меотида», заповідниках «Провальський степ» та «Хомутовський степ» адміністрації захоплені бойовиками; в РЛП «Донецький кряж», «Зуївський» і «Клебан Бик» вони просто перестали функціонувати. Втрачено персонал, напрацювання, документацію та архіви заповідних установ. Також наявні неперевірені відомості про поховання загиблих на території РЛП «Донецький кряж» [46, с. 107].

Принцип 24 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 року застерігає, що війна неминуче спричиняє руйнівну дію на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього природного середовища при виникненні збройних конфліктів, і співпрацювати при необхідності в сфері його подальшого розвитку. А Принцип 25 констатує: «Мир, розвиток та охорона навколишнього середовища взаємопов'язані і нероздільні» [70]. Сучасні реалії та виклики, пов'язані зі збройним конфліктом на сході України, зумовлюють необхідність доповнення переліку законодавчо визначених заходів у механізмі формування національної екомережі України вимогами щодо організації та фінансування робіт з відновлення порушених унаслідок збройного конфлікту ділянок на територіях природно-заповідного фонду.

Водночас Регіональна програма формування та розвитку екологічної мережі в Донецькій області є досить цікавою у методологічному розумінні, адже її

концептуальні засади можуть бути використані під час розроблення й інших регіональних екологічних мереж. На особливу увагу заслуговує те, що етапові розроблення та затвердження схем формування місцевих екологічних мереж у Донецькій області передують детальна робота по дослідженню оцінки біорізноманіття, а вже згодом і планово-картографічна робота. Основою подальшого формування РЕМ є оцінка ресурсного потенціалу, з'ясування перспективних шляхів розроблення місцевих схем екомереж у районах та містах області. На основі оцінки сучасного стану і перспектив формування місцевих екомереж, розбудова повинна здійснюватися за такими напрямками: подальше збільшення площі природно-заповідного фонду, зокрема, шляхом заповідання територій уздовж долин (заплав) річок; визначення буферних зон та відновлювальних територій, обстеження та складання Переліку їх складових елементів; забезпечення раціонального використання, розроблення заходів з відновлення земельних, водних, лісових ресурсів; виявлення та локалізація місць (середовища) існування (зростання) видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України та Переліків видів тварин і рослин, рідкісних на території Донецької області, оцінка стану їх популяцій, картування та розроблення заходів їх збереження; збільшення площі лісових насаджень, зокрема, уздовж долин річок, створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг; розроблення та затвердження схем формування місцевих екологічних мереж; розроблення заходів з відновлення порушених площ на територіях природно-заповідного фонду внаслідок збройного конфлікту; збільшення площі степів, степових пасовищ та сіножатей за рахунок скорочення площі ріллі, зокрема, на деградованих та забруднених землях; збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв'язку, оборони [274].

Доводиться констатувати, що навіть при розробленні цільових екологічних програм окремі фахівці недооцінюють важливість національної екомережі як прогресивної форми охорони біорізноманіття і віддають перевагу традиційним методам природоохоронної діяльності – природно-заповідній справі в Україні, вважаючи, що поза межами природно-заповідного фонду практично неможлива

ефективна охорона довкілля. Вони зазначають, що «створення заповідних територій сьогодні є єдиним реально працюючим в Україні механізмом охорони природних екосистем, ландшафтів, рослинних угруповань та рідкісних видів із тих, охорона яких передбачена законодавством України. Інші природоохоронні напрямки, що існують у законодавчій площині, на кшталт формування екомережі або ведення Червоної та Зеленої книг, мають практичну реалізацію переважно у формі надання конкретним територіям статусу територій ПЗФ. Адже інших механізмів, наприклад доступної в країнах Євросоюзу системи ділянок природоохоронних територій Natura 2000, в Україні немає» [123, с. 4]. При цьому не враховується, що стратегічною метою екологічної політики України якраз і є наближення її до стандартів Європейського Союзу, зокрема і у сфері формування національної екомережі України та Смарагдової мережі як підготовчого етапу до їхньої інтеграції до екомережі ЄС Natura 2000.

Для досягнення визначених показників доведення площі національної екомережі України до рівня, необхідного для забезпечення екологічної безпеки країни, потрібно посилити імперативну складову інституційного механізму формування національної екологічної мережі за зразком і з врахуванням широких повноважень Європейської Комісії при розбудові екомережі Європейського Союзу «Natura 2000». Замість дорадчого органу – Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі доцільно створити спеціальний постійно діючий центральний орган з питань формування національної екологічної мережі та його територіальні управління для розробки та впровадження регіональних програм та схеми формування екомережі України [37, с. 54].

В основі концепції формування екологічної мережі, яка закладена Всеєвропейською стратегією збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, лежить ідея збереження різноманітних типів оселищ (біотопів) як середовищ існування визначених видів, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття європейських країн. В основі європейських програм, що впливають із цієї концепції (Natura-2000, Emerald), лежить принцип

виділення ділянок земної поверхні, що визначаються за певними властивостями чи характеристиками, які відповідають цінностям європейського природоохоронного значення (місцезростання чи мешкання видів рослин і тварин, місцезнаходження рідкісних типів угруповань тощо). Категорія оселища («біотопу») у цьому контексті перетворюється на своєрідний інструмент виявлення важливих для збереження ділянок, для яких характерна наявність відповідних умов для формування та існування об'єктів охорони [115, с. 12].

Наразі національне екологічне законодавство України недостатньо впроваджує «оселищний» підхід у процеси збереження біорізноманіття. При формуванні національної екомережі первинним елементом проектування визнається об'єкт екомережі, як окрема складова частина екомережі, що має ознаки просторового об'єкта - певну площу, межі, характеристики тощо. До об'єктів екомережі відносяться території та об'єкти природно-заповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо [265]. З цього переліку найпоширенішими об'єктами екомережі є території та об'єкти природно-заповідного фонду.

О. О. Статівка обґрунтовує, що формування концепції екологічної мережі в Україні є стратегією інтегрованого управління земельними, водними та іншими природними ресурсами, покликаною подолати фрагментарне розташування територій, які є визначальними для захисту видів дикої флори та фауни, шляхом застосування єдиного комплексного стратегічного підходу до їх управління та сталого використання [338, с. 119]. Саме концепція екологічної мережі, на відміну від концепції природно-заповідного фонду, дає можливість уникнути фрагментації особливо охоронюваних природних територій, з'єднуючи їх природними коридорами та доповнюючи захисну функцію завдяки буферним територіям екомережі. Відновлювані території екомережі покликані сприяти перспективному розширенню її просторової організації.

Важливу роль у формуванні національної екологічної мережі відіграють процеси розширення меж природно-заповідного фонду як базового елемента

ключових територій екомережі. У багатьох областях України на виконання Державної стратегії регіонального розвитку у 2015-2017 роках були розроблені документи, що у своїх завданнях на обласному рівні деталізують стратегічні засади розвитку заповідної справи та передбачають збільшення площі природно-заповідного фонду. Відповідно до вимог Державної стратегії регіонального розвитку, в Україні з 2014 до 2017 року мало бути розширено площі природно-заповідного фонду до 6733 тис. га, а до 2021 року ще збільшено до 9095 тис. га. Показник заповідності території України на 1 січня 2017 року мав становити 11%, а на початок січня 2021 року – 15 % від площі держави, хоча сучасний показник становить близько 7 %.

Аналіз правозастосовної практики у сфері формування національної екомережі засвідчує позитивну динаміку та активізацію процесів проектування регіональних екологічних мереж в Україні на виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [269]. Цей факт є аргументом на користь трактування концепції національної екологічної мережі як динамічної стратегії екологічного управління, а не лише як статичної територіальної системи особливо охоронюваних природних об'єктів.

Першою активно долучилася до виконання Державної стратегії регіонального розвитку Тернопільська ОДА, яка видала розпорядження «Про розвиток природно-заповідного фонду в області» від 08.05.2014 р. N 148-од. Цим розпорядженням було затверджено індикативні показники природно-заповідного фонду в області. Департамент екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації спільно з районними державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, Головним управлінням Держземагентства в Тернопільській області, обласним управлінням лісового та мисливського господарства, обласним управлінням водних ресурсів, установами природно-заповідного фонду, науковими закладами вживали заходів щодо збільшення площі природно-заповідного фонду в області відповідно до встановлених індикативних показників.

Згодом у 2016 році були прийняті концептуальні рішення щодо організації роботи в інших областях у галузі заповідної справи та розвитку мережі природно-заповідного фонду. Найбільш вдалими є розпорядження Черкаської, Волинської та Львівської обласних державних адміністрацій, що містять пункти, що організовують роботу у сфері ПЗФ за вертикаллю ОДА–РДА, посиляючись на норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що допомагає уникнути складнощів, викликаних незавершеністю адміністративної реформи, а саме втрати територіальних підрозділів Мінприроди України у 2013 році, за якими згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд України» закріплена робота у сфері природно-заповідної справи в областях [183].

Розпорядженням Черкаської обласної державної адміністрації № 152 від 31.03.2016 року [280] було затверджено План заходів зі збільшення питомої ваги площі природно-заповідного фонду до площі Черкаської області, що передбачає виявлення цінних природних об'єктів та комплексів, підготовку та подання клопотань щодо створення нових територій ПЗФ, розроблення проєктів землеустрою з організації та встановлення меж існуючих об'єктів ПЗФ.

Волинська обласна державна адміністрація ухвалила доручення від 05.02.2016 року за № 735/17/2-16 «Про забезпечення реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року». Цим документом було активізовано співпрацю з органами місцевого самоврядування, науковими та навчальними установами, установами ПЗФ, громадськими організаціями щодо виявлення та підготовки пропозицій про заповідання цінних природних комплексів і об'єктів, збільшення площ ПЗФ адміністративних одиниць до індикативних показників ПЗФ згідно зі Стратегією. Управлінню екології та природних ресурсів Волинської ОДА доручено забезпечити розгляд клопотань щодо нових ПЗФ з питань погодження з власниками і користувачами. Обласному управлінню лісових ресурсів було доручено сприяти створенню ПЗФ [183], що відображає міжгалузевий підхід у сфері екологічного управління та засвідчує пріоритет природоохоронних цілей над природоресурсовими.

Згодом Рішенням Волинської обласної ради від 20.12.2018 №22/9 «Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду області» [283] було передбачено утворення на території Волинської області кількох нових територій природно-заповідного фонду місцевого значення. Землевласників та постійних землекористувачів, території яких увійшли до складу новоутворених територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення, в 3-місячний строк було зобов'язано перенести їх межі в натуру, виготовити та встановити на територіях, взятих під охорону держави, відповідні охоронні знаки та інформаційні аншлаги. Управлінню екології та природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації в 3-місячний строк було доручено разом із землевласниками та постійними землекористувачами розробити і затвердити Положення про кожен новоутворену територію чи об'єкт місцевого значення [283]. Такі чіткі імперативні вимоги посприяли ефективному менеджменту новостворених об'єктів ПЗФ.

Згідно з Дорученням голови Львівської ОДА за № 28/0/6- 16 від 04.03.2016 р. голови РДА, міські голови міст обласного підпорядкування повинні виявити перспективні для заповідання ділянки та підготувати відповідні пропозиції; визначити посадову особу, відповідальну за координацію роботи щодо створення ПЗФ у регіоні; забезпечити всебічну підтримку установам ПЗФ; співпрацювати з органами місцевого самоврядування щодо створення нових об'єктів. Крім того, були визначені приписи щодо оформлення землевпорядної документації існуючих ПЗФ, поновлення охоронних зобов'язань, а також щодо ведення роз'яснювальної роботи із населенням [183]. У цьому документі акцентовано увагу на найважливіших організаційно-правових аспектах природно-заповідної справи: координації роботи та взаємодія між уповноваженими органами, питаннях землеустрою, оформленні охоронних зобов'язань та екологічній просвіті.

Розпорядженням Миколаївської обласної державної адміністрації № 185-р від 18.06.2016 року «Про заходи щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду Миколаївської області», а також розпорядженням № 73 -р від 04.03.2016 року «Про забезпечення реалізації Державної стратегії регіонального

розвитку на період до 2020 року в частині збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та збільшення площі природно-заповідного фонду Миколаївської області» було передбачено вжиття низки заходів щодо формування національної екомережі. Зокрема, Миколаївському обласному управлінню лісового та мисливського господарства було рекомендовано забезпечити розгляд питань та прийняття відповідних рішень щодо створення у межах лісового фонду заповідних об'єктів, запланованих регіональною схемою формування екологічної мережі області та розроблення пропозицій стосовно подальшого заповідання лісових ділянок [183]. Вищезазначене Розпорядження є прикладом взаємодії органу загальної компетенції (ОДА) із органом управління спеціальної компетенції (територіальним управлінням Держлісагентства), спрямованої на розвиток національної екомережі у відповідній області.

Рішенням Київської обласної ради шостого скликання від 27.03.2014 року № 765-40-VI «Про резервування цінних територій та об'єктів на території Київської області» було зарезервовано 6 територій та об'єктів. А рішенням Київської обласної ради №849-43-VI від 07.10.2014 року затверджено «Регіональну схему екологічної мережі Київської області», що передбачає створення низки проєктованих територій природно-заповідного фонду, які входять до складу структурних елементів цієї Схеми [123, с. 7].

Аналіз усіх цих базових координаційних документів у галузі розбудови національної екомережі на регіональному (обласному) рівні засвідчує відсутність уніфікованого підходу до змісту таких локальних нормативно-правових актів. Однак, видається, що вони повинні відрізнятися між собою виключно біолого-географічними особливостями, зумовленими специфікою конкретного регіону, а концептуальні засади формування екомереж окремих областей повинні бути уніфікованими. Це забезпечить практичну можливість їхньої консолідації у складі національної екомережі і формального узгодження у Зведеній схемі формування національної екомережі.

На виконання Державної стратегії регіонального розвитку була розроблена обласна цільова програма «Київщина заповідна», затверджена Розпорядженням

Київської обласної державної адміністрації №209 від 21 квітня 2017 року. Програма «Київщина заповідна» на 2017–2020 роки передбачила виділення 20 млн грн на створення нових заповідних територій і оформлення земельної документації для раніше створених заказників і пам'яток природи. Основою для розробки Програми стала ініціатива, започаткована ЕПЛ та Департаментом заповідної справи Мінприроди у 2015 році [44, с. 58].

Основними завданнями цієї Програми є збільшення площі ПЗФ області до 15,7 % території області; виявлення територій, перспективних для створення об'єктів ПЗФ різного типу з метою забезпечення максимального рівня репрезентативності; інвентаризація біологічного різноманіття існуючих і перспективних ПЗФ області та обґрунтування оптимальних режимів збереження біотичної репрезентативності на об'єктах природно-заповідного фонду. Програма також містить Перелік цінних природних територій та об'єктів, перспективних для заповідання на території Київської області загальною площею близько 151 тис га [123]. Передбачені цією Програмою на території Київської області перспективні для заповідання цінні природні території та об'єкти належать до водного та лісового фондів і можуть виконувати функції ключових, сполучних та буферних територій екомережі.

Ситуація в інших областях на виконання Державної стратегії регіонального розвитку України виявилась дуже різною. Фінансування щодо розвитку природно-заповідної справи було заплановане в різних обсягах, з різних джерел і на зовсім різні заходи. На думку експертів, причини такої еkleктичної ситуації передусім криються у негативних наслідках адміністративної реформи 2013 року, внаслідок якої територіальні управління Міністерства екології та природних ресурсів України були ліквідовані, а замість них створені нинішні екологічні департаменти обласних державних адміністрацій. Втрата зв'язку між департаментами та Міністерством екології та природних ресурсів України стала втратою єдиної політики у сфері природно-заповідного фонду [183]. Не у всіх областях належно реалізується політика у сфері формування та збереження національної екомережі.

Цікавим з погляду реалізації регіональної моделі екомережі є проєкт Азово-Чорноморського природного коридору. При його проєктуванні обґрунтовано, що для збереження біогеоценотичного покриву території (і підтримання функціонування екосистем) узбережжя, збереження і відтворення його природних ресурсів, розмаїття ландшафтів та біорізноманіття необхідно насамперед оберігати усі природні еко- та біотопи – оселища існування популяцій рослин і тварин, та запобігти їхній можливій ізоляції (фрагментації) і впливу на них чинників людської діяльності. Це можна зробити на основі формування екомережі, а на регіональному рівні – шляхом визначення та втілення на місцевості елементів Азово-Чорноморського природного коридору [85, с. 44], що відображає проєктування національної екомережі не лише за адміністративно-територіальним, але і за географічним (природним) критерієм.

Картографічна частина схеми екологічної мережі, відповідно до п. 2. 2 Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі, створюється з використанням геоінформаційної системи і передбачає розроблення: ландшафтної мапи території; схеми землеустрою (у межах територій екологічної мережі) з назвами, межами та площами земельних ділянок; картосхеми екологічної мережі з відображеними структурними елементами та їх складовими, зокрема, на основі проєктів землеустрою щодо категорій земель за основним цільовим призначенням та чітко визначеними межами регіональної екологічної мережі [197].

На особливу увагу заслуговує Місцева схема формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області від 22.11.2018 р. У цьому документі, що складається зі 150 сторінок, визначено його нормативно-правову основу: Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі; Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі; Науково-методичне забезпечення розробки регіональної програми формування екологічної мережі в межах Запорізької області; Регіональна схема формування екологічної мережі Запорізької області, що затверджена рішенням Запорізької обласної ради від 31.10.2016 № 3 [202].

Структурні елементи екомережі місцевого значення визначалися з використанням супутникових знімків високої роздільної здатності, кадастрових карт, карт об'єктів і територій природно-заповідного фонду. При цьому за основу ключових територій місцевого значення взято території природно-заповідного фонду. У основу виділення коридорів місцевого значення покладено річкові заплави і стрімкі схили річкових долин. Відновлювані території виділені в межах деградованих (еродованих та дефльованих) земель, територій без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом [202]. Таблиця «Перелік територій та об'єктів екологічної мережі району» сформована у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1196 «Про затвердження Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі». З її використанням здійснене присвоєння серійного номера кожній складовій території місцевої екомережі.

Попри загалом правильні підходи до побудови цієї Місцевої схеми формування екологічної мережі, можна зауважити також наявні у ній окремі недоліки. Зокрема, Картосхема 1 містить: ключові території екомережі кожного району (екологічні коридори, ядра, існуючі території та об'єкти природно-заповідного фонду та ті, які плануються до заповідання, водно-болотні угіддя міжнародного значення); буферні зони екомережі району (території навколо ключових територій екомережі, які запобігають негативному впливу господарської діяльності на суміжних територіях); сполучні території екомережі кожного району (території, що забезпечують зв'язки між ключовими територіями та цілісність екомережі) [202].

Зауважимо також, що структурні елементи екомережі у цій Місцевій схемі формування екологічної мережі не відповідають тим назвам, що визначені законом України «Про екологічну мережу України» (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території) і не узгоджуються між собою, оскільки до складу ключових територій розробники цієї Місцевої схеми віднесли також і екологічні коридори. Картосхема 3 Місцевої схеми формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області містить: ключові території екомережі

(гідрографічна мережа річок та крупних штучних басейнових водойм району, схеми лісових насаджень кожного району Запорізької області); об'єкти культурної спадщини кожного району; комплексні території оздоровчого призначення кожного району; комплексні території рекреаційного призначення кожного району) [202]. Помилковим при цьому є віднесення до ключових територій земель водного та лісового фондів, які повинні виконувати функції сполучних територій. Також не відповідає концепції екомережевого законодавства включення до об'єктів цієї місцевої екомережі об'єктів культурної спадщини кожного району, оскільки не всі з них мають екологічну цінність, а у переліку складових екомережі, визначених у ст. 5 закону України «Про екологічну мережу України», вони взагалі не згадані.

Важливо усвідомлювати, що формування екомережі передбачає поєднання організаційно-правових зусиль та науково-дослідницьких. Адже без попереднього фахового обґрунтування спеціалістами природничого напрямку досліджень самого процесу проектування екомережі – неможливо досягти об'єктивного результату і відобразити реальний стан та потреби збереження біологічного різноманіття у відповідній документації (схемах формування екомережі та програмах її розвитку).

Зоологи констатують, що дефіцит даних про біорізноманіття є ключовою проблемою при створенні екомережі в Україні. При проектуванні просторової схеми екологічної мережі для конкретної території одразу постає декілька ключових питань: 1) конкретне місцезнаходження природної ділянки 2) які види і в якій кількості мешкають на цих ділянках; 3) як фрагменти кожного з типів біотопів просторово пов'язані між собою [162, с. 5].

На жаль, в усіх зазначених випадках дані не є достовірними. Ще гіршою є ситуація, коли мова йде про рідкісні види. Частково цю прогалину заповнюють дані про об'єкти природно-заповідного фонду високого рангу (заповідники, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки), де наукові підрозділи цих установ проводять дослідження. Дані про об'єкти ПЗФ нижчого рангу (заказники, заповідні урочища та пам'ятки природи), як правило, неповні

або застарілі. У багатьох випадках інформація про окрему природно-заповідну територію обмежується науковим обґрунтуванням щодо її створення. З цієї причини для більшості ботанічних заказників, наприклад, відсутні будь-які дані про їхню фауну і навпаки. Як показує практика останніх 10-15 років, органи державної влади, намагаючись розробити схеми екологічної мережі як на рівні областей, так і на національному рівні, зовсім не мають бажання вкладати кошти у ботанічні та зоологічні дослідження. Тому формування цих схем відбувається без повноцінних даних про біорізноманіття просторових елементів екомережі, переважно на основі узагальненої інформації про поширення видів (а часто і без її урахування) [162, с. 6].

Беручи до уваги припис ст. 15 Закону України "Про екологічну мережу України", відповідно до якого проектування екомережі здійснюється шляхом розроблення регіональних схем формування екомережі областей, а також місцевих схем формування екомережі районів, населених пунктів та інших територій України, першим етапом планування екомережі є аналіз та оцінка специфіки території адміністративної одиниці за рядом позицій. Практично кожен адміністративний виділ з огляду на його природну структуру – одиниця, у тій чи іншій мірі, штучна. Адміністративні виділи, як правило, не мають природних меж, тому їх необхідно доповнити ще однією групою критеріїв – ландшафтними критеріями. Ландшафтні критерії є визначальними для комплексного аналізу природних умов штучних адміністративних одиниць, вони враховують як сукупність фізико-географічної інформації, так і дані щодо антропогенної трансформації місцевості [197]. Тому обґрунтованим є використання ландшафтних критеріїв проектування екомережі у межах адміністративно-територіальних одиниць (областей та районів).

Найбільш презентативними є схеми формування національної екомережі стосовно відображення даних про її ключові території. Однак у процесі проектування екокоридорів виявилось, що цих схем недостатньо. Тому автори проекту створення екологічних коридорів на території Українських Карпат розробили новий вид проектної документації – схему екологічного коридору.

Було розроблено алгоритм її створення, погодження та затвердження. Схеми було погоджено із низкою державних органів, землевласниками і землекористувачами та затверджено відповідно Буковинського – рішенням районної ради, Турківського – рішенням обласної державної адміністрації (оскільки цей екокоридор займає територію двох адміністративних районів) [71, с. 85]. Цей приклад є свідченням локального деталізованого правового регулювання побудови важливих структурних елементів національної екологічної мережі – екологічних коридорів, адже на законодавчому рівні такого механізму не визначено. Напрацьований практикою досвід проєктування екокоридорів варто використати при вдосконаленні закону України «Про екологічну мережу України», а також внести відповідні зміни до Законів України «Про основи містобудування» та «Про землеустрій».

У Заключному звіті про результати виконання «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» було акцентовано увагу на важливості формування природних коридорів загальнодержавного значення. Програмою визначено 8 природних коридорів загальнодержавного значення, які простягаються через усю країну: 4 широтні (Поліський, Галицько-Слобожанського Південно-Український, Прибережно-морський) та 4 меридіональні природні коридори (Дніпровський, Сіверсько-Донецький, Дністровський, Бузький). З метою розроблення Зведеної схеми формування екомережі здійснювалися наукові дослідження щодо формування природних коридорів загальнодержавного значення, які з'єднують між собою природні регіони, що відзначаються багатством біорізноманіття та спрямовані на визначення складових структурних елементів природних коридорів (Галицько-Слобожанського, Дністровського, Поліського, Азово-Чорноморського природних коридорів та Карпатського регіону) [96].

На законодавчому рівні проблема формування національної екологічної мережі й досі залишається гостро актуальною. Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року було визначено стратегічні цілі та завдання

національної екологічної політики, однією з яких визнано припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі. Подібні цілі визначені також Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697 – VIII, яким було затверджено Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року.

Нечіткість і неповнота процедури формування національної екомережі та безадресність повноважень органів державної виконавчої влади загальної компетенції гальмують процеси організації екомережі в Україні. У Законі України «Про екологічну мережу України» необхідно визначити механізм проектування екологічних коридорів як важливих структурних елементів екомережі, що виконують екокомунікаційні функції, оскільки законодавством України чітко визначено лише порядок створення й оголошення особливо охоронюваних територій та об'єктів природно-заповідного фонду як ключових територій екомережі.

На практиці формування екомережі здійснюється за двома основними методологічними підходами, які фахівці називають генералізованим та видоспецифічним. Перший підхід передбачає поєднання відокремлених природних ділянок в єдину просторову мережу з врахуванням лише найзагальнішої біологічної інформації: даних про поширення та чисельність рідкісних видів, а також про природну цінність ділянок. Це дає змогу сформувати ключові та сполучні території. Генералізований підхід певним чином полегшує перший етап створення екомережі (а саме – формування її просторової схеми), але може значно ускладнити наступні етапи її втілення [162, с. 8]. Видоспецифічний підхід передбачає проектування екомережі на основі вивчення глибшої і детальнішої біологічної інформації щодо виду, зокрема, які біотопи йому потрібні для нормального існування, включаючи добові та сезонні міграції. Зазвичай цей підхід використовується для окремих рідкісних видів тварин. Прикладом використання видоспецифічного підходу формування екомережі є проєкт «Реалізація транскордонного екологічного зв'язку в Українських Карпатах» (2010), в рамках якого розроблена та апробована методика створення екологічних

коридорів на прикладі модельних видів великих ссавців у Карпатах (рисі, зубрів, ведмедів і ряду інших зникаючих видів Карпатського регіону). У рамках цього проекту здійснювалося створення двох транскордонних екологічних коридорів у Львівській та Чернівецькій областях. Межі екокоридорів було визначено з урахуванням існуючих меж, утворених контурами земельних ділянок, що перебувають у володінні та користуванні, а також населених пунктів, лісництв, доріг, лісосмуг, річок, струмків, інших наявних природних та штучно створених меж. При цьому відпала потреба у винесенні меж у природу [71, с. 47].

Такий підхід значно спростив процедуру формування екокоридорів як важливих структурних елементів екомережі, оскільки не проводилося визначення їх меж в природі в порядку землеустрою, як у випадку створення об'єктів природно-заповідного фонду. Такий варіант формування екомережі, який потребував би розроблення проєктів землеустрою щодо окремих територій після затвердження схем екомережі та включення таких об'єктів та територій до переліків екомережі, на думку Б. В. Даниленка, дозволив би точно визначити межі екомережі та правовий режим окремих її територій, однак, реалізація такого підходу є вкрай складною. Це вимагатиме значних коштів, оскільки потребує охоплення 41% території України. Крім того, такий обсяг робіт міг би бути виконаний лише впродовж тривалого часу. Тому такий підхід не може бути реалізований [240, с. 426]. Однозначно, необхідно погодитися із Б. В. Даниленком, який переконливо довів, що такий методологічний підхід формування національної екомережі є невиправданим через високу затратність та тривалість процедури розроблення землепорядної документації на кожен окремий складовий елемент екомережі.

У ЄС до переліку територій Natura 2000 включають різні види наземних, морських та прісноводних екосистем. Екосистема може включати одне або більше різних місць існування і зазвичай приймає різні біотопи рослин і тварин. Однак у мережі Natura 2000 деякі екосистеми рясніші, ніж інші. Наприклад, лісові екосистеми становлять близько 50 % поверхні мережі, тоді як сільськогосподарські екосистеми (пасовища та інші сільськогосподарські

території) займають близько 40 %. Станом на 2016 р. майже 6 % морського простору ЄС включено до мережі Natura 2000, і зараз ведуться роботи по завершенню призначення акваторій, які забезпечать збереження типів середовища існування та видів, що охороняються Директивами про птахів та оселища у морських екосистемах [411]. У основу формування мережі Natura 2000 покладений науковий критерій і для забезпечення його ефективного застосування передбачені значні кошти, які спрямовуються на наукові біолого-географічні дослідження.

Практичні проблеми та юридична невизначеність проєктування екомережі спонукали вчених-екологів розробляти власні підходи до створення схеми екомережі. При використанні будь-якого підходу слід пам'ятати, що створення схеми екомережі є лише початковою стадією процесу формування самої екомережі. Зокрема, голландські вчені з Alterra розробили програмне забезпечення LARCH (Landscape Assessment using Rules for Configuration of Habitat), яке дозволяє, при наявності відповідних даних, розробляти екомережі для окремих ключових видів, а потім поєднувати їх. Однак відсутність детальних даних, яких вимагає LARCH дуже ускладнює його використання в Україні. Крім того, використання лише невеликої кількості ключових видів може призвести до грубих помилок у розробці схеми екомережі, а використання великої кількості видів, призведе до тих самих результатів, що і використання генералізованого підходу [162, с. 9].

На особливу увагу заслуговує підхід до розроблення індикативних схем екомережі, який має сприяти наближенню української практики формування екомережі до загальноєвропейської та найбільше відповідає сучасним українським реаліям щодо повноти інформації про тваринний та рослинний світ і поширення різних типів природних екосистем, наявності картографічного матеріалу та доступних обсягів фінансування. При такому підході проєктування екомережі відбувається не шляхом деталізації гіпотетично виділених елементів національного та регіонального рівня, а шляхом аналізу та узагальнення просторових даних про реально існуючі природні ділянки та створення карти, так

званого природного каркасу екомережі. Природний каркас екологічної мережі – це сукупність всіх територій, що знаходяться у природному або наближеному до природного стані та мають відповідне значення для існування й розповсюдження тварин і рослин. До таких територій належать ліси та інші насадження (в тому числі сади), степові ділянки, луки, водойми тощо. Виділення таких територій здійснюється незалежно від форми їх використання або власності [162, с. 11].

Запропонована ідея формування природного каркасу екологічної мережі має надзвичайно важливе значення для прискорення та покращення процесів організації національної екомережі. Очевидно, що саме природний каркас екомережі і повинен відповідати показникам, первинно визначеним Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі й становити 41 % території нашої держави. Ліси, степові ділянки, пасовища й сіножаті, водойми, водоохоронні зони та рекреаційні зони – це ті природні та напівприродні території, які дозволяють окреслити межі потенційного поширення заходів зі збереження ландшафтного та біологічного різноманіття. Саме ці території слугують основою для формування сполучних та буферних територій екомережі. Також у такому природному каркасі є перспективи для ефективнішої охорони особливо цінних природних територій екомережі – об'єктів та територій природно-заповідного фонду та водно-болотних угідь міжнародного та місцевого значення, що є оселищами перелітних птахів тощо. Виключно у межах природного каркасу є сенс вживати заходи щодо відтворення деградованих та малопродуктивних земель, тобто відновлюваних територій екомережі, адже фрагментація відновлюваних територій поза рамками екомережі не призведе до позитивного результату.

Прикладом побудови екомережі за принципом «природного каркасу» є Місцева схема формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області від 22.11.2018 р. Картосхема екомережі району розроблена на топографічній основі, з чіткою прив'язкою до території. У цьому випадку можна чітко визначити складові довкілля – ліси, луки, галявини, заболочені землі, річки, озера, піски, яри, культурні ландшафти (рілля, лісозахисні, прияружні, прияружні

лісосмуги, ставки, канали), урбанізовані території (міста та селища міського типу, села, кладовища, заклади тривалого відпочинку і туризму, промислові і комунальні підприємства, сільськогосподарські виробничі підприємства, контори держлісгоспів, лісництв, кордони лісової охорони, мисливські бази), інженерні споруди, сміттєзвалища, місця водозаборів; інженерні мережі (газопроводи магістральні, водоводи та інші), автомобільні шляхи, залізниця) [202]. Ця Схема має високу роздільну здатність, на ній добре видно головні картографічні елементи, що можуть бути використані для розроблення екомережі, зокрема: а) гідрографія (річки, озера, лимани, водосховища, ставки, болота, морська акваторія); б) ліси і чагарники різних категорій; в) населені пункти та транспортні комунікації; г) рельєф місцевості, показаний горизонталями з абсолютними відмітками висот [202]. Саме такий підхід дозволяє проектування екомережі зі всіма потенційно можливими природними структурними елементами, а також перспективу її розширення у межах, що дозволяють урбанізовані території (населені пункти та транспортні комунікації).

Формування природного каркасу національної екомережі слугувало би масштабною передумовою до розгортання основних заходів з розбудови екомережі і завершення роботи над Зведеною схемою формування національної екомережі України. Це також остаточно спростувало би думку скептиків, які вважають, що екологічна мережа – «явище абстрактне, незрозуміле і таке, що може набути якогось значення тільки у віддаленій перспективі». На противагу цьому Б. В. Даниленко наводить приклади створення Турківського та Буковинського транскордонних екокоридорів, які демонструють переваги й відмінності екомережі від природно-заповідного фонду, а саме – поєднання ключових територій сполучними, що дозволяє розглядати екомережу як єдину територіальну систему, що здатна виконувати екологічні функції щодо забезпечення балансу між антропогенно зміненими та природними територіями [240, с. 427]. Особлива територіальна організація екомережі дозволяє взаємодоповнювати і підсилювати функціональні характеристики (охорона, поєднання, захист і відтворення) окремих структурних елементів екомережі і в

комплексі досягати стратегічних екологічних цілей збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

О. О. Статівка вважає, що цілісно структурована система управління, що об'єднує всі природоохоронні території, які мають особливе значення для захисту видів дикої флори та фауни, в єдиний налагоджений керований механізм, здатна запобігти проникненню кризових явищ у функціонування системи охорони довкілля в Україні [338, с. 119]. Потрібно погодитися з думкою вченої, оскільки недооцінка стратегії управління у сфері формування національної екомережі призвела не тільки до невиконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, але й в підсумку – до незадовільних результатів загалом екологічної політики України.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про екологічну мережу України» фінансове забезпечення заходів, пов'язаних з формуванням, збереженням та невиснажливим використанням екомережі, у тому числі роботи з проектування, проведення відповідних наукових досліджень, може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, інших джерел, не заборонених законом [265]. Загалом у державних бюджетах України з 2002 по 2010 рр. на формування екомережі України було передбачено 89 мільйонів 326 гривень. Згодом фінансування зменшувалося, або взагалі було відсутнє. Наприклад, у 2014 р., науково-дослідні роботи за напрямками, передбаченими Програмою формування екомережі не виконувалися. Фінансування на місцевому рівні здійснювалося, в основному, за рахунок місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища і становило лише 9 % обсягу коштів місцевих фондів. Беручи до уваги ці проблеми, М. І. Максименко пропонує залучати міжнародні фонди до фінансування заходів щодо формування національної екологічної мережі, оскільки закордонний досвід засвідчує таку можливість [186, с. 12]. Очевидно, що у цій ситуації розраховувати тільки на закордонну підтримку не варто, а потрібно залучати всі джерела до фінансування розбудови національної екомережі.

Одним із недоліків стратегії екологічного управління є неналежна організація фінансування робіт з обліку територій та об'єктів національної екомережі та проектування і вдосконалення її територіальної системи. У Звіті про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України за 2015 рік були відображені основні показники, що характеризують досягнуті результати та існуючі проблеми у цій сфері. Аналіз стану фінансового забезпечення реалізації Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України засвідчує, що у 2015 році Планом природоохоронних заходів за бюджетною програмою КПКВК 2401270 «Здійснення природоохоронних заходів» було передбачено виконання п'яти заходів на суму 3900,0 тис. грн, зокрема: «Підготовка проекту акта щодо затвердження зведеної схеми формування екологічної мережі (перший етап)» (1000,00 тис. грн); «Ведення державного кадастру тваринного світу (перший етап)» (800,00 тис. грн); «Таксономічні, популяційні, еколого-ценотичні та ареалогічні дослідження видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України (рослинний світ) з метою їх збереження в природному середовищі» (четвертий етап)» (1000,00 тис. грн); «Ведення державного кадастру рослинного світу» (700,00 тис. грн); «Створення національної та регіональної баз даних екологічної мережі (перший етап)» (400,00 тис. грн). З огляду на те, що тендери з вибору виконавця не відбулися, договори на виконання зазначених вище заходів не було укладено, тому фактичний обсяг фінансування з державного бюджету становить 0 грн [101].

Виконання заходів Програми на місцевому рівні здійснювалося відповідно до регіональних програм (підпрограм) з формування екомережі за рахунок коштів місцевих бюджетів у т.ч. фондів охорони навколишнього природного середовища. Результати аналізу інформації, наданої місцевими органами виконавчої влади щодо стану фінансування заходів з формування екомережі, збереження біо- та ландшафтного різноманіття на регіональному рівні, показали, що фактичне фінансування заходів з місцевих бюджетів, у тому числі з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, залишається на низькому рівні.

Обсяг фактично профінансованих робіт складає близько 23 % від планових обсягів фінансування. Найгірша ситуація з фінансуванням заходів з формування екомережі, збереження біорізноманіття з місцевих бюджетів спостерігається у Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Харківській, Херсонській та Черкаській областях. Заходи, що виконувалися на місцевому рівні, в основному спрямовувалися на розроблення і впровадження регіональних програм та схем формування екомережі, підготовку проєктів організацій і винесення меж у натурі об'єктів ПЗФ місцевого значення, підготовку наукових обґрунтувань щодо створення об'єктів ПЗФ, заходи з охорони та відтворення тварин, занесених до Червоної книги України, а також інші наукові дослідження [101].

Помітним є певний прогрес у формуванні національної екомережі на місцевому (обласному та районному) рівні і, навпаки, низькі темпи її організації на загальнодержавному рівні. Однією з причин такої динаміки екомережевих відносин є незбалансоване фінансове забезпечення реалізації Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України із державного бюджету.

Таким чином, проєктування екомережі можна розглядати як систему заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на розроблення програм розвитку екомережі та схем її формування, які передбачають визначення функціональних зв'язків між структурними елементами екомережі на основі обґрунтування природної цінності біотопів та потреби їх збереження й відновлення у межах цілісної територіальної природоохоронної системи на засадах сталого розвитку.

Суттєвим недоліком механізму формування національної екомережі також є недостатня легітимізація екомережі у регіональній екологічній політиці, яка і надалі у сфері охорони біорізноманіття зводилася до природно-заповідної справи. Основний акцент у природоохоронній діяльності робився на розширенні площі природно-заповідного фонду та встановленні режиму абсолютної заповідності особливо цінних, але фрагментованих природних територій та об'єктів. У регіональних екологічних програмах та Стратегії державної регіональної політики

відображена недооцінка переваг комплексної охорони довкілля засобами екомережі, яка дозволяє поєднувати використання інструментів захисту, біокомунікації та ренатуралізації, а не лишень охорони об'єктів та територій природно-заповідного фонду. Формально-правова і реальна (соціологічна) характеристики новосформованого інституту екологічної мережі в українському суспільстві та правозастосовній практиці не співпадають.

Вважаємо, що запорукою досягнення ефективного результату від проектування екомережі та подальшого її функціонування і розбудови є правильне й достатнє визначення синергетичних взаємозв'язків між структурними елементами екомережі, що обов'язково передбачає наявність усіх чотирьох типів – ключових, буферних, сполучних та відновлюваних територій, які забезпечують охоронну, захисну, міграційно-комунікаційну та відтворювальну функції із перспективою подальшого поширення екомережі до меж, визначених національним законодавством.

2.4. ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ПЕРЕЛКІВ ОБ'ЄКТІВ ТА ТЕРИТОРІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Практичне застосування приписів екомережевого законодавства України на сучасному етапі зводиться, насамперед, до завершення розбудови національної екомережі шляхом функціонального забезпечення планування, прогнозування, просторово-територіального устрою національної екомережі та обліку природних ресурсів (територій та об'єктів екомережі) у системі організаційних функцій екологічного управління. У подальшому, процедура формування національної екомережі буде інтегрована у систему організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення невиснажливого використання складових елементів екомережі, їх відновлення та збереження і передбачатиме здійснення попереджувально-охоронних функцій екологічного моніторингу та екологічного контролю, а також активізацію стабілізаційних функцій інформування про стан довкілля та екологічне нормування.

Після завершення проектування територіальних елементів національної екомережі: розроблення програм формування та розвитку екомережі та відображення їх у графічному форматі схем екомережі, наступним важливим етапом є консолідація даних про вже наявні об'єкти у складі екомережі і зведення їх у єдину інформаційну систему переліків об'єктів та територій екологічної мережі. Документальне оформлення структури національної екомережі має важливе практичне значення і слугує основою для прийняття подальших програмних рішень, спрямованих на охорону об'єктів та територій екомережі та невиснажливого й збалансованого використання природних ресурсів у межах її структурних елементів.

Якщо загальні засади формування національної екомережі були передбачені Законом України «Про екологічну мережу України», то деталізований порядок розроблення документації з її юридичного оформлення було визначено на підзаконному рівні Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 13.11.2009 р. № 604 Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі, а також Постановою

Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1196, якою був затверджений Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі.

Л. Р. Данилюк наголошує, що «правове закріплення цього Порядку вирішує не всі теоретичні та практичні проблеми в окресленій сфері правовідносин. Тому відповідні питання потребують належного правового регулювання, оскільки проектування і включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі є ключовими етапами в процесі її формування» [65, С.81]. Належно розроблений та деталізований Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі повинен сприяти уніфікованому правовому застосуванню його приписів на практиці. Відразу зауважимо, що назва цього документа потребує уточнення через повторне вживання у ньому термінів «територій та об'єктів», що не є виправданим з точки зору юридичної техніки, оскільки є тавтологією, яка належить до логічних помилок у нормопроектуванні.

Попри усвідомлення науковою та юридичною спільнотою важливості використання логічних правил у правотворчій діяльності, В. М. Косович констатує наявність численних правотворчих помилок, пов'язаних із недотриманням цих правил при створенні нормативно-правових актів. Серед логічних помилок у законодавчій техніці, що зводяться до порушення тотожності як одного із логічних законів, учений і називає тавтологію [159, с. 183]. Вважаємо, що формою вдосконалення аналізованого підзаконного нормативно-правового акта є внесення до нього змін щодо назви і подальшого використання у його змісті наступного формулювання «Порядок формування переліків територій та об'єктів екологічної мережі». Такий висновок може бути зроблений з формально-логічного аналізу п.1 Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі, у якому зазначено, що цей Порядок «визначає процедуру формування переліків територій та об'єктів екологічної мережі» [232].

Крім того, необґрунтованим є застереження про те, що у цьому Порядку терміни вживаються у значенні, наведеному в Законах України «Про екологічну мережу України» та «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки» [232]. На нашу думку, у цьому нормативному акті доцільно передбачити визначення термінів «територія екологічної мережі» та «об'єкт екологічної мережі», оскільки вони є ключовими у цьому Порядку. Крім того, у законі України «Про екологічну мережу України» ці терміни визначені наступним чином:

об'єкт екомережі – окрема складова частина екомережі, що має ознаки просторового об'єкта – певну площу, межі, характеристики тощо. До об'єктів екомережі належать території та об'єкти природно-заповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо;

структурні елементи екомережі – території екомережі, що відрізняються за своїми функціями. Структурними елементами екомережі є ключові, сполучні, буферні та відновлювані території [265]. На основі цих визначень не можна зрозуміти самостійного значення терміна «територія екологічної мережі», яка вживається у цих визначеннях без окремого пояснення, а у вищезгаданому Порядку критеріїв і підстав чіткого розмежування цих термінів ми не зауважуємо. Очевидно, законодавець ідентифікує терміни «територія екологічної мережі» та «структурний елемент екомережі», однак такий підхід є сумнівним, оскільки суперечить правилам формальної визначеності. З погляду спеціальних екомережевих вимог більш обґрунтованим є вживання терміна «структурний елемент екомережі».

За визначеною процедурою Переліки територій та об'єктів екологічної мережі формуються структурними підрозділами обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій у сфері охорони навколишнього природного середовища (далі – природоохоронні органи). Включення територій та об'єктів екологічної мережі до відповідних Переліків здійснюється на підставі

рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень [232].

Законодавством визначено широке коло суб'єктів, що можуть ініціювати питання щодо розширення національної екомережі. Зокрема, органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни та їхні об'єднання подають природоохоронним органам клопотання про включення території чи об'єкта екомережі до відповідного Переліку. У клопотанні зазначаються назва, місце розташування, орієнтовна площа території чи об'єкта екомережі, що пропонується включити до Переліку, із зазначенням можливої належності до ключової, сполучної, буферної або відновлюваної території та значення (загальнодержавне чи місцеве), стисла характеристика природоохоронної цінності з точки зору збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і забезпечення просторової цілісності екомережі [232].

Порядок формування переліків територій та об'єктів екомережі передбачає визначені для природоохоронних органів послідовні етапи: 1) надання у місячний строк за результатами розгляду клопотання обґрунтовану відповідь щодо доцільності включення території чи об'єкта екомережі до переліку або вмотивовану відмову в такому включенні; 2) отримання письмової згоди власників та користувачів земельних ділянок на включення території чи об'єкта екомережі до переліку у формі рішення чи витягу з рішень органу виконавчої влади/органу місцевого самоврядування або листа-погодження, або підпису на клопотанні, що засвідчує згоду власників та користувачів на включення території чи об'єкта до переліку; 3) забезпечення відповідно до затверджених планів роботи підготовку обґрунтування включення території чи об'єкта екомережі до переліку, яке повинно містити:

інформацію про назву території чи об'єкта екомережі (із зазначенням структурного елемента – ключова, сполучна, буферна або відновлювана територія, значення (загальнодержавне чи місцеве), місце розташування (область, район, населений пункт, у разі потреби – назва вулиці), загальну площу (гектарів),

кадастровий номер земельної ділянки, просторові координати (описи меж), фізико-географічні, гідрологічні особливості; перелік власників та користувачів земельних ділянок у межах території чи об'єкта екомережі; картографічні матеріали (межі території чи об'єкта екомережі позначаються на картографічних матеріалах у масштабі, який дає змогу чітко визначити межі територій та об'єктів екомережі), для земельних лісових ділянок - матеріали державного обліку лісів та лісовпорядкування;

інформацію про природоохоронну цінність з точки зору збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і забезпечення просторової цілісності екомережі: опис природних екосистем та середовищ існування, характеристика флори та фауни (найбільш поширені, ендемічні, рідкісні та зникаючі види, зокрема ті, що занесені до Червоної книги України та міжнародних переліків, їх ареали; поширені та занесені до Зеленої книги України рослинні угруповання), природні шляхи міграції, значення для забезпечення цілісності та нерозривності екомережі, інформація про об'єкти культурної спадщини, стан рекреації та туризму на даній території; загрози, ризики несприятливого впливу, бібліографічні посилання на джерела [232].

На підставі прийнятого рішення природоохоронні органи вносять у місячний строк території та об'єкти до Переліків і подають Міндовкілля, територіальним органам Держгеокадастру, Республіканському комітету Автономної Республіки Крим з будівництва та архітектури, обласним, Київській та Севастопольській міським, районним держадміністраціям, виконавчим органам сільських, селищних, міських рад копію відповідного рішення та витягу з переліку [232]. Міндовкілля та природоохоронні органи забезпечують оприлюднення на своїх офіційних веб-сайтах переліків та рішень про включення до переліків нових територій та об'єктів екомережі. Отже, основними етапами процедури включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі є:

1. Ініціювання зацікавленими суб'єктами (органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами,

організаціями, громадянами та їх об'єднаннями) включення території чи об'єкта до переліку шляхом подання клопотання природоохоронним органам.

2. Надання природоохоронними органами обґрунтованої відповіді щодо доцільності включення до переліку чи вмотивованої відмови.

3. Одержання письмової згоди власників чи землекористувачів, земельні ділянки яких потрапляють до територій екомережі.

4. Підготовка обґрунтування про включення до переліку національної екомережі, яке повинно містити інформацію про назву території чи об'єкта екомережі (із зазначенням структурного елемента – ключова, сполучна, буферна або відновлювана територія, значення (загальнодержавне чи місцеве), місце розташування, загальну площу (гектарів), кадастровий номер земельної ділянки, просторові координати; екологічні особливості; картографічні матеріали; інформацію про природоохоронну цінність з точки зору збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і забезпечення просторової цілісності екомережі.

5. Прийняття природоохоронними органами рішення про включення до переліку територій та об'єктів екологічної мережі.

6. Подання копій рішення до Міндовкілля, Держгеокадастру, обласним, районним державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування.

7. Внесення даних про об'єкти та території екомережі до ДЗК, містобудівного кадастру, Генеральної схеми планування території України.

8. Оприлюднення інформації про включення до переліків об'єктів та територій екомережі на офіційних сайтах Міндовкілля та природоохоронних органів.

Водночас, аналізуючи організаційно-правові аспекти побудови екомережі, доцільно відзначити намагання законодавця не ускладнювати порядок її формування та функціонування. Зокрема, включення територій та об'єктів до Переліку структурних елементів екомережі не призводить до зміни форми власності і категорії земель на відповідні земельні ділянки та інші природні ресурси, їх власника чи користувача. Як виняток, зміна форми власності на земельні ділянки приватної власності на публічну власність із їх відчуженням для

суспільних (природоохоронних) потреб можлива лише щодо особливо цінних об'єктів з точки зору збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

У ст. 6. Закону України «Про екологічну мережу України» передбачено, що власники і користувачі територій та об'єктів, включених до переліків територій та об'єктів екомережі, зобов'язані забезпечувати їх використання за цільовим призначенням [265]. Очевидно, що таке нечітке законодавче формулювання зумовлює проблеми у правозастосуванні, адже не дозволяє визначити, про яке ж цільове призначення йдеться: первинне, закріплене у правовстановлюючих документах на земельну ділянку і відображене у державному реєстрі речових прав (сільськогосподарського призначення, лісогосподарського призначення, водного фонду, оздоровчого призначення), чи набуте у результаті включення такої земельної ділянки до переліків територій та об'єктів екомережі, що повинно відображатися у державному земельному кадастрі як обмеження у використанні земель.

Правовий режим охорони та використання більшості земельних ділянок у межах ключових територій екомережі визначається відповідно до законів «Про природно-заповідний фонд України» та «Про Червону книгу України», а режим охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлюваних територій екомережі визначається згідно з відповідною схемою екомережі.

Інформація про включені до Переліків території та об'єкти екомережі вноситься до Державного земельного кадастру разом з природоохоронними обмеженнями у використанні земель відповідно до вимог Закону України «Про Державний земельний кадастр» та містобудівний кадастр, відображається в кадастрових планах, документації із землеустрою, наведеній у ст. 25 Закону України «Про землеустрій», містобудівній документації (Генеральній схемі планування території України, генеральних планах населених пунктів, детальних планах та планах зонування територій, схемах планування територій на регіональному рівні), матеріалах державного обліку лісів та лісовпорядкування під час розроблення цієї документації або внесення змін до неї [232]. Однак, ані в Законі України «Про Державний земельний кадастр», ані у переліку видів

документації із землеустрою, наведених у ст. 25 Закону України «Про землеустрій» немає спеціальної норми щодо окремого виду природоохоронних обмежень у використанні земельних ділянок у складі національної екомережі.

Включення до переліків екомережі усіх її основних структурних елементів для об'єднання у комплексну територіальну систему потребує як координації роботи Міндовкілля із департаментами (управліннями) екології та природних ресурсів ОДА, так і активної взаємодії з ними Держгеокадастру, Держлісагентства, Держводагентства та Мінрегіону. Проаналізована нами модель «природного каркасу» екомережі вимагає активного залучення багатьох допоміжних органів до процесів формування остаточного варіанту екомережі.

Для спрощення процедури організації екомережі передбачено, що території та об'єкти природно-заповідного фонду і водно-болотні угіддя міжнародного значення (з врахуванням їх особливої природоохоронної цінності) включаються до Переліків відповідними природоохоронними органами без додаткового узгодження з власниками та користувачами земельних ділянок і прийняття окремого рішення [232].

Вважаємо, що це правильний законодавчий припис, адже існуючі території та об'єкти природно-заповідного фонду вже попередньо пройшли складну організаційно-правову процедуру набуття особливого природоохоронного статусу, передбачену Законом України «Про природно-заповідний фонд України», а водно-болотні угіддя міжнародного значення також отримали спеціальний природоохоронний статус відповідно до Рамсарської конвенції. Тому немає потреби дублювати процедуру узгодження з власниками та користувачами земельних ділянок і прийняття окремого рішення при включенні об'єктів та територій природно-заповідного фонду та водно-болотних угідь до складу національної екомережі, у структурі якої вони матимуть завжди статус ключових територій як структурних елементів з найвищим природоохоронним режимом.

Для інших природоохоронних територій визначена триваліша та складніша процедура включення до складу національної екомережі. Зокрема, для земельних ділянок, що визначені складовими елементами сполучних, буферних та

відновлюваних територій національної екомережі, необхідно отримання згоди від їх власників чи землекористувачів. Ця згода повинна бути оформлена у письмовій формі на окремому листі-погодженні, або ж у формі підпису цих осіб на відповідному клопотанні про включення таких земельних ділянок до складу національної екомережі. Для одержання згоди власників землі чи землекористувачів, угіддя яких залишаться у їхньому володінні, але набудуть особливого природоохоронного статусу, потрібно проводити роз'яснювальну роботу, широку інформаційно-просвітницьку кампанію. При цьому важливим інструментом, що зможе переконати власників земельних ділянок та землекористувачів погодитися на встановлення природоохоронних обмежень щодо сфери їхнього приватного інтересу, є економічне стимулювання, яке дозволить компенсувати певні незручності при провадженні господарської діяльності та недоотримання прибутку від цього.

У юридичній літературі наголошується на відсутності узгодженого алгоритму вирішення питання у разі відмови власника або користувача на включення земельної ділянки до екологічної мережі [65, с. 81]. Т. М. Кондратюк пропонує запровадити механізм економічного стимулювання землевласників і землекористувачів до участі в розбудові та розвитку екомережі. Інструментами такого стимулювання можуть бути, на думку вченої: надання податкових і кредитних пільг; компенсування витрат на підтримку і функціонування елементів екомережі та неодержаної частки доходу. Погоджуємося, що потрібно розробити положення «Про економічне стимулювання землевласників і землекористувачів до формування і розвитку екомережі» [145, с. 13], оскільки чинне законодавство не передбачає механізму такого стимулювання.

У цьому контексті доречними є пропозиції Т. О. Коваленко, яка вважає, що умовами забезпечення сталого використання та охорони земель є: 1) впровадження економіко-правових механізмів стимулювання власників земельних ділянок та землекористувачів до здійснення заходів, спрямованих на охорону земель; 2) забезпечення ефективності заходів юридичної відповідальності за порушення правових вимог у сфері раціонального

використання та охорони земель [131, с. 76]. Вважаємо, що стимулювання землевласників і землекористувачів до формування і розвитку екомережі повинно розглядатися як частина економіко-правового механізму стимулювання до здійснення заходів, спрямованих на охорону земель і здійснюватися комплексно. Водночас важливо також визначити санкції за недотримання законодавства про екомережу та забезпечити їх застосування щодо винних осіб за порушення правових вимог у сфері раціонального використання та охорони земель та інших природних ресурсів у складі національної екомережі.

М. А. Дейнега та В. А. Маєвський, аналізуючи порядок проектування національної екологічної мережі, звертають увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про екологічну мережу України», найперше до переліків територій та об'єктів екомережі включаються ті з них, що мають загальнодержавне значення з точки зору ландшафтного та біорізноманіття. Однак можливим є також включення до складу екомережі територій, що перебувають у приватній власності. У такому разі постає питання про правовий режим таких територій, зокрема в частині оформлення охоронного зобов'язання, за аналогією із положеннями ч. 5 ст. 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року [69, с. 134]. При цьому зазначених вимог ст. 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» вкрай недостатньо для формування екологічної мережі, адже такі обмеження не поширюються на інші категорії земель, що будуть включені до структурних елементів національної екологічної мережі [63].

О. О. Статівка також наголошує на необхідності впровадження механізму оформлення охоронних зобов'язань не лише щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а й інших структурних елементів, які включаються до екологічної мережі України, оскільки режим їхньої охорони вимагає встановлення обмежень у використанні [338, с. 163]. Крім того, вона звертає увагу на проблеми практичної реалізації інституту охоронного зобов'язання, які полягають у слабкому механізмі правового забезпечення його дотримання: 1) невиконання землевласниками (землекористувачами) охоронних зобов'язань,

покладених на них обов'язків дотримувати природоохоронний режим на цих територіях і відсутність контролю за ними (майже не відомі випадки, коли землевласника (землекористувача) притягували б до відповідальності за невиконання ним охоронного зобов'язання); 2) недостатня робота з переоформлення охоронних зобов'язань (охоронні зобов'язання близько 15-20 % об'єктів природно-заповідного фонду оформлені на давно ліквідовані підприємства, що з'ясовується тільки під час планових чи позапланових перевірок) [338, с. 163].

Однак, вважаємо, що не можна погоджуватися із категоричним твердженням О. О. Статівки про те, що практично інститут охоронного зобов'язання не виправдовує себе. На сьогодні це єдиний інструмент, що дає змогу обмежити еколого-деструктивну поведінку власників землі та землекористувачів, землеволодіння яких увійшли до складу національної екологічної мережі.

Вважаємо, що для ефективної практичної реалізації інституту охоронного зобов'язання необхідно: 1) поширити сферу оформлення охоронного зобов'язання щодо всіх земельних ділянок приватної власності, які включені до складу національної екомережі, особливо, екокоридорів; 2) визначити перелік природоохоронних обмежень, які можуть застосовуватися до власників землі та землекористувачів для збереження ландшафтного та біологічного різноманіття у межах екологічної мережі; 3) поширити дію Інструкції щодо оформлення охоронних зобов'язань на території та об'єкти природно-заповідного фонду, затверджену наказом Мінприроди від 25 лютого 2013 р. №65, для земельних ділянок приватної власності, що включені до складу національної екологічної мережі; 4) передбачити адміністративну відповідальність за формальне порушення охоронного зобов'язання та визначити порядок відшкодування збитків, заподіяних довкіллю у вигляді перешкоджання природній міграції тварин, знищення оселищ чи створення інших несприятливих умов для збереження й відтворення видів тварин і рослин, що перебувають під особливою охороною на територіях екологічної мережі; 5) визначити повноваження органів екологічного контролю за дотриманням законодавства у сфері формування та

збереження екологічної мережі, у тому числі й щодо виконання охоронного зобов'язання, що сприятиме дотриманню природоохоронного режиму об'єктів у складі національної екомережі.

Охоронним зобов'язанням властиві деякі ознаки, що характеризують природноресурсові договори. Як справедливо зауважують Н. Р. Кобецька та В. В. Семків, «блок охоронних норм, які формують якісно відмінний природоохоронний характер змісту зобов'язань сторін, і пов'язаний з ним блок публічних екологічних інтересів, безперечно є пріоритетними при укладенні та виконанні договірних зобов'язань у цій сфері, адже безумовним імперативом є забезпечення природоохоронних вимог на всіх стадіях користування природним ресурсом» [76, С.339]. Природоохоронні зобов'язання, спрямовані на дотримання природоохоронних вимог користувачами та власниками земельних угідь у складі екомережі, зумовлені потребами забезпечення публічного екологічного інтересу – збереження ландшафтного та біологічного різноманіття. Найбільшою мірою це стосується сполучних територій екомережі, що є місцями міграції особливо цінних, зникаючих та рідкісних видів, занесених до Червоної книги та місцями зростання природних рослинних угруповань, віднесених до Зеленої книги України, чи видів флори й фауни, включених до списку Бернської конвенції, яка є міжнародно-правовою основою формування Смарагдової мережі.

Вдале визначення публічного екологічного інтересу наводить В. В. Шеховцов. Учений обґрунтовує, що «при розробленні стратегії оновлення фауністичного права висхідною домінантою повинен бути публічний інтерес, який полягає як у забезпеченні реалізації прав і законних інтересів суспільства, так і гарантуванні підтримання відповідної якості довкілля, а також створенні належних умов для збереження ключових екосистем, різноманіття живої та неживої природи тощо, навіть за умови обмеження деяких прав людини» [373, с. 35]. У цьому контексті В. В. Носік справедливо наголошує, що «сама проблема розмежування і узгодження інтересів суб'єктів земельних правідносин є ключовою в законодавчому забезпеченні здійснення права власності на землю Українського народу» [210, с. 260]. Саме тому у пошуку балансу публічних і

приватних інтересів у сфері збереження довкілля може обмежуватися право приватної власності осіб, землеволодіння яких перебувають у складі екомережі.

Аналізуючи правовий режим особливо охоронюваних земельних ділянок в Чеській Республіці, науковці Г. Томашукова та Я. Матейка вказують на визначені національним Законом ЧР № 114/1992 «Про охорону природи і краю» обмеження права приватної власності, що мають публічний характер і залежать від цінності території, на яку вони поширюються. У п.1 ст. 4 цього закону передбачено, що «охорона системи екологічної стабільності є обов'язком всіх власників і користувачів земельних ділянок, вона відображає публічний інтерес районів і держави в цілому». Водночас ст. 58 цього ж закону передбачає можливість компенсації за збитки, спричинені цим суб'єктам у результаті встановлення обмежень згідно із Законом про охорону природи і краю [243, с. 248].

В Україні власники і користувачі територій та об'єктів, включених до екомережі, мають права, що дозволяють їм компенсувати певні незручності, зумовлені природоохоронними обмеженнями, зокрема: звертатися до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з пропозиціями щодо надання фінансової підтримки, спрямованої на збереження ландшафтного та біорізноманіття; брати участь в обговоренні та внесенні пропозицій до проєктів відповідних програм розвитку екомережі; отримувати інформацію щодо екологічного стану території чи об'єкта, включеного до екомережі. Водночас власники і користувачі територій та об'єктів, віднесених до складу екомережі, зобов'язані забезпечувати їх використання за цільовим призначенням.

Для вдосконалення правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин в Україні важливо здійснювати порівняльно-правовий аналіз національного та закордонного законодавства у сфері формування переліків особливо охоронюваних об'єктів та територій, щоби запозичувати позитивний досвід. У цьому корисним є аналіз правової моделі формування екомережі ЄС.

Процедура визначення територій, які включаються до складу «Natura 2000» передбачає три етапи: А) визначення державами-членами ЄС національних переліків особливо заповідних територій; Б) визначення Європейською Комісією,

на основі національних переліків, територій, що мають значення на рівні ЄС; В) безпосереднє виділення державами-членами ЄС обраних територій. Як можна зауважити, така процедура є відмінною від вітчизняної і відрізняється не тільки інтеграційними особливостями ЄС, але й змістом та результатами. На противагу порядку включення територій до складу «Natura 2000», що є попереднім етапом її проектування, – в Україні включення об'єктів та територій до складу національної екомережі завершує організаційно-правовий механізм проектування останньої.

Відповідно до Директиви ЄС про птахів, держави-члени ЄС зобов'язані визначити "найбільш підходящі території" за кількістю та площею для захисту видів птахів, перелічених у Додатку I до Директиви, а також мігруючих видів. Відповідно до Директиви про оселища, держави-члени зобов'язані призначити місця, необхідні для забезпечення збереження природних типів середовища, перерахованих у Додатку I, та середовищ існування видів, перелічених у Додатку II, або, якщо це доцільно, відновити до одного задовільний стан збереження в їх природній зоні поширення [411].

Європейська Комісія, розглядаючи списки пропонованих територій, які мають значення для Європейської спільноти, пропонує кошторис фінансування ЄС для функціонування цих територій, та приймає відповідне рішення. Рішення Європейської Комісії про організацію територій особливої охорони природних комплексів держави-учасниці повинні виконати протягом шести років, у інших випадках термін встановлює Європейська Комісія. При цьому обов'язок і відповідальність щодо розроблення та вживання заходів зі збереження особливо заповідних та особливо охоронюваних територій покладається на ті держави, в межах національних кордонів яких знаходяться ці території [198, с. 173].

Європейська Комісія може вийти за межі запропонованих державами переліків та визнати такою, що має значення на рівні ЄС, територію, яка не була запропонована державами. Виконавчий орган ЄС спершу проводить консультації з державою, якій належить обрана територія та намагається досягнути з нею взаємної згоди, щодо виділення цієї території. Однак у протилежному випадку Європейська Комісія може звернутися до Ради ЄС із пропозицією щодо

вирішення питання виділення цієї території [198, с. 173]. Така практика засвідчує загальноєвропейські пріоритети збереження біологічного та ландшафтного різноманіття над внутрішньодержавними інтересами.

Як в Україні, так і в інших державах, включення території до складу екологічної мережі досить часто викликає супротив з боку власників земельних ділянок та землекористувачів. У Болгарії проти створення мережі «Натура 2000» особливо гостро заперечували землевласники, оскільки вони сприйняли процедуру включення їхніх земельних ділянок до складу екомережі як порушення свого законного права приватної власності та ототожнювали її із націоналізацією приватних земель, яка історично здійснювалася безкоштовно, або ж за дуже низькими цінами. Як зауважила М. О. Медведєва [84, с. 738], окремі європейські країни мали деякі проблеми з імплементацією програми ЄС «Natura 2000», що мало наслідком порушення цього питання в Суді ЄС і ухвалення ним рішень у справах *Commission v. France C-220/99* і *Commission v. Germany C-71/99* [390, с. 150]. Досвід ЄС підтверджує, що країни не завжди дотримуються взятих на себе зобов'язань із формування національних екомереж, оскільки це може призвести до скорочення природного ресурсного потенціалу через встановлення особливо охоронюваного чи заповідного режиму і заборону інтенсивної господарської діяльності на цих територіях.

В Україні потрібно створити більш чіткий та дієвий механізм формування екомережі та імперативного впливу на ці процеси. При ухваленні рішень щодо включення окремих об'єктів та територій до складу національної екомережі, уповноважені державні органи та органи місцевого самоврядування повинні дбати не тільки про економічні потреби, але й забезпечувати вирішення екологічних та соціальних проблем, що в комплексі відповідає вимогам концепції сталого розвитку.

Спосіб та обсяг локально-правового закріплення орієнтирів сталого розвитку визначається місцевими громадами, насамперед, у програмних документах. Приміром, Комплексна стратегія розвитку міста Львова опирається на світовий досвід економічного розвитку і засвідчує, що забезпечення

конкурентоспроможності як окремих виробників, так і економіки загалом неможливе без врахування екологічних наслідків запланованого економічного зростання та без обмежень, які ґрунтуються на ресурсних можливостях і природному потенціалі [270]. Основні положення екологічної політики, задекларовані у цій Програмі, зорієнтовані на досягнення екологічно безпечного та комфортного для мешканців міста стану довкілля, забезпечення екологічно збалансованого природокористування, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Такі стратегічні цілі визначають механізми та інструменти реалізації міської екологічної політики, які передбачають розвиток муніципальної системи управління у сфері довкілля, системи територіального планування, моніторинг навколишнього середовища; екологічний менеджмент; екологічну експертизу та аудит; економічні та фінансові інструменти забезпечення охорони довкілля та оптимізації природокористування; функціонування екологічної мережі, розвиток заповідної справи; контроль громадськості у сфері охорони довкілля; екологічне виховання, освіту і просвіту [270].

Однак загалом по Україні спостерігаються випадки спротиву первинних землеволодільців процесам територіальної організації національної екомережі. Особливо гострою є ситуація в Українських Карпатах. Економічні інтереси, пов'язані із розвитком гірськолижного туризму, зумовили численні випадки передачі земельних ділянок державної власності у приватну власність, зміну цільового призначення земель лісогосподарського призначення та вирубування лісів на величезних площах. Фахівці зазначають, що масштаби втручання в природу Українських Карпат щороку зростають. Приватизація земель, що здійснювалася без врахування інтересів захисту природи, різко ускладнила створення екологічної мережі. Значні площі державних земельних угідь високої природної цінності перейшли у приватну власність, а більшість нових власників не погоджуються на встановлення природоохоронних обмежень [71, с. 85]. У Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року було зазначено, що у результаті роздержавлення сільськогосподарських

угідь значно погіршилося управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду [303].

Розробники програм формування місцевих екомереж усвідомлюють, що в Україні на законодавчому рівні існує сприятлива ситуація для реалізації принципів та розбудови екомережі, а також для охорони, відновлення і невиснажного використання біорізноманіття, адже схвалено важливі закони, постанови, інструкцій та інші нормативно-правові акти, які визначають, регулюють і розвивають цю пріоритетну сферу державної екологічної політики України. Водночас практичне формування екомережі є досить проблематичним. Причинами є і подальша деградація довкілля, й інерція споживацького мислення, і процеси приватизації [85, с. 44].

В еколого-правовій літературі висловлюється пропозиція щодо встановлення законодавчого обмеження приватизації земель, що будуть включені до складу екомережі – такі земельні ділянки можуть бути приватизовані лише тими особами, які добровільно візьмуть на себе зобов'язання додержуватися особливого природоохоронного режиму цих сільськогосподарських угідь [240, с. 429]. Б. В. Даниленко при цьому опирається на обмеження, передбачені чинним земельним законодавством. Таку норму доцільно поширити на всі випадки переходу із публічної власності у приватну (щодо усіх об'єктів та територій національної екомережі)

Цікавим може бути досвід охорони біорізноманіття у Польщі. Внаслідок вступу до Європейського Союзу та формування екомережі Natura 2000 у Республіці Польща змінилися загальні підходи до збереження довкілля. Дослідники відзначають, що до системи охорони природи в якості об'єктів Natura 2000 вдалося долучити багато територій, про цінність яких вже було давно відомо, але яким не вдавалося досі надавати охоронного статусу, передусім, з економічних причин, та з огляду на спротив місцевих громад. Однак чітко визначені засади створення мережі Natura 2000, що вимагають врахування лише наукових аргументів та перевірок достатності екомережі, змусили визнати об'єктами Natura 2000 багатьох територій, що досі перебували без охорони. У

результаті цього площа природоохоронних територій в Польщі протягом кількох років зросла вдвічі.

Запровадження процедури оцінки впливу господарської діяльності на навколишнє середовище зі значним посиленням вимог до її проведення у межах територій Natura 2000 обмежило надходжень прямих інвестицій в економіку, однак дало змогу значно ефективніше здійснювати природоохоронну діяльність. Впровадження принципу «запобігання», що випливає із законодавства ЄС, змусило у суперечливих випадках приймати рішення не на користь інвестицій (як це робилося раніше), а на користь довкілля [98, с. 67].

В Україні процедура оцінки впливу на довкілля була запроваджена Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», згідно якого, вплив на довкілля – це будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів [296]. Цим законом було внесено зміни до низки джерел еколого-правового спрямування, що визначають засади охорони довкілля при здійсненні господарської діяльності, зокрема, й до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про природно-заповідний фонд України», Лісового, Водного, Земельного кодексів та Кодексу України про надра. Однак безпосередньо екомережевого законодавства зміни не торкнулися.

Натомість структурований процес участі в управлінні ділянками Natura 2000 включає аспекти, які неодмінно враховують існуючі цінності, права, ресурси, земельні ділянки та території та передбачає здійснення процедури оцінки впливу. При цьому оцінка впливу на довкілля відображає визначення позитивних та негативних впливів діяльності у межах Natura 2000 на основі одержання детальної та публічної інформації щодо цілей збереження та обговорення усіх запланованих заходів. Активно проводяться дебати з метою визначення найкращих

інструментів та механізмів для здійснення необхідних заходів з урахуванням фінансових ресурсів, компенсацій та розподілу вигод [411].

Попри відсутність прямих спеціальних приписів щодо застосування ОВД у межах національної екомережі, загалом при формуванні та збереженні екомережі можливе здійснення певних видів діяльності, які потенційно потрапляють у сферу застосування ОВД. Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці впливу на довкілля, віднесено, зокрема: сільськогосподарське та лісогосподарське освоєння, рекультивація та меліорація земель (управління водними ресурсами для ведення сільського господарства, у тому числі із зрошуванням і меліорацією) на територіях площею 20 гектарів і більше або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах на площі 5 гектарів і більше, будівництво меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем; насадження лісу (крім лісовідновлювальних робіт) на площі понад 20 гектарів або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах на площі 5 гектарів і більше; зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення (якщо нове призначення відноситься хоча б до одного виду діяльності, зазначеного у частинах другій та третій статті 3 цього закону) та зміна цільового призначення особливо цінних земель [296]. Отже, планована сільськогосподарська та лісогосподарська діяльність на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах підлягає оцінці впливу на довкілля. Ймовірно, аналогічну норму доцільно поширити на всю територію національної екомережі, а не лише на природно-заповідний фонд.

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» базується на принципах, закладених Орхуською Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 року. Ця Конвенція проголошує, що в питаннях, які стосуються навколишнього середовища, удосконалення доступу до інформації та участь громадськості в процесі прийняття рішень підвищують якість рішень, які

приймають, та процесу їх виконання, сприяють поліпшенню поінформованості громадськості щодо екологічних проблем, дають громадськості можливість висловлювати свою стурбованість, а державним органам - вести належний облік таких інтересів [139].

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» є навіть прогресивнішим щодо участі громадськості у прийнятті рішення у рамках процедури ОВД, оскільки «зацікавлена громадськість» у розуміння Орхуської конвенції означає «громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі». Також Орхуська конвенція вважає такими, що мають зацікавленість, державні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства [139], а національне законодавство допускає громадськість у найширшому розумінні. В. Д. Сидор переконана, що підвищення рівня обізнаності громадян про стан довкілля та рівні його забруднення є одним з першочергових кроків на шляху до забезпечення екологічних прав громадян [327, с. 55].

Широкі можливості громадськості, публічність процедури та гарантування принципу гласності передбачають, на думку Г. В. Мороз, наявність відповідного рівня правової, політичної, екологічної культури учасників даного процесу як з боку суспільства (представників громадськості), так і з боку держави. Не завжди така громадська участь є адекватною, а її результати об'єктивними та обґрунтованими. Вчена не виключає також ймовірність внутрішньої неоднорідності публічного (суспільного) екологічного інтересу. Спірний об'єкт може бути незручним для одних і, навпаки, дуже зручним і бажаним для інших учасників процесу [204, с. 111].

Подібні проблеми неминуче виникатимуть при планованій господарській діяльності у межах національної екологічної мережі. І якщо у межах ключових територій очевидною буде перевага екологічного інтересу, то обґрунтувати пріоритет охорони довкілля у межах сполучних та буферних територій екомережі буде важко. Що ж стосується відновлюваних територій, то видається, що

обов'язковою передумовою їх включення до складу екомережі повинно стати попереднє проведення оцінки впливу на довкілля. Процеси ренатуралізації відновлюваних територій та інтеграції їх в існуючі екосистеми потребуватимуть значних ресурсів і визначення їх впливу на навколишнє середовище, оскільки, на відміну від усіх інших структурних елементів екомережі, відновлювані території мають техногенний характер, а не природний, чи близький до природнього.

Для подолання конфлікту приватних та публічних інтересів так само може бути застосований механізм компенсацій збитків, заподіяних власникам земельних ділянок та землекористувачам, угіддя яких підлягають включенню до складу екологічної мережі, на основі визначеного у п. г. ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» принципу забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду задля розвитку екомережі. Однак цей принцип не має наразі відповідної нормативної деталізації і компенсаторних механізмів у екомережевому законодавстві не передбачено.

Для досягнення основних цілей збереження територій національної екомережі та Смарагдової мережі важливо підвищувати рівень екологічної культури представників територіальних громад та потенційних інвесторів, які повинні усвідомлювати можливості та переваги від одержання екосистемних послуг засобами екомережі. Найбільшими «бенефіціарами» у цих випадках можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, що займаються високорентабельним органічним землеробством та органічним тваринництвом, а також лісогосподарські підприємства, що матимуть можливість здійснювати планове вирубування дерев інвазійних видів у межах оселища рідкісних ендемічних порід дерев. Своєю чергою територіальні громади зможуть відчутти економічну вигоду від екологічного туризму, а також покращення якості водних ресурсів, доступності пасовищ та сіножатей, запобігання стихійним погоднім явищам тощо.

Наразі недооціненим видом екосистемних послуг є екологічний туризм, що повинен стати популярним напрямом природо-орієнтованого туризму. Зростання

антропогенного навантаження на природні ресурси внаслідок масовості загального туризму і необхідність пошуку нових підходів до забезпечення збереження і відновлення навколишнього природного середовища зумовлюють потребу більш динамічного розвитку екотуризму.

О. В. Лаєвська звертає увагу на те, що особливість екотуризму полягає у місці його проведення – у межах природних комплексів, які покликані, з одного боку, задовольняти духовні, фізичні та інші потреби туристів, а з іншого боку, є цінними об'єктами особливої охорони. Ефективне залучення в економічні процеси екологічного ресурсу, який є практично невичерпним, в найближчій перспективі може стати одним із головних джерел прискореного підвищення добробуту держави і економічного розвитку регіонів [242, с. 105].

Екологічний туризм передбачає комплексну підтримку охорони довкілля, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та природних екосистем, особливо охоронюваних природних територій, підтримання доходів місцевого населення та сталий розвиток територій. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток екологічного туризму в Україні – один із найперспективніших шляхів покращення стану природно-заповідного фонду та інших природних територій. Організація екологічного туризму допомагає збереженню природно-заповідного фонду країни, створенню нових територій ПЗФ, підвищенню рівня екологічної культури туристів, позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне – не потребує значних інвестицій [236, с. 211].

Світова практика засвідчує, що екологічний туризм реалізується здебільшого на територіях з особливим еколого-правовим статусом – особливо охоронюваних природних територіях. Вважається, що саме у межах особливо охоронюваних природних територій можна грамотно організувати рекреаційну діяльність, забезпечити екологічну освіту, підвищення рівня екологічної культури, розрахувати максимально допустимі навантаження, організувати заходи з екологічного моніторингу та відновлення екосистем [242, с. 117].

У Заключному звіті про результати виконання «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» Мінприроди було констатовано, що внаслідок соціально-економічної ситуації, що склалася в Україні, не було можливості запровадити економічне стимулювання суб'єктів землеволодіння та землекористування до здійснення заходів щодо розвитку та підтримки екомережі [96], що також є одним із стримуючих чинників розбудови національної екомережі та спротиву громадян надавати свою згоду на включення до її складу земельних ділянок, що належать їм на праві приватної власності, чи перебувають в користуванні. Т. О. Коваленко розглядає впровадження економіко-правових механізмів стимулювання власників земельних ділянок і землекористувачів до здійснення заходів, спрямованих на охорону земель, умовою їх сталого використання й охорони [131, с. 75].

У цьому контексті видається доцільним розробити Порядок фінансової підтримки суб'єктів господарювання при створенні на їх земельних ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні та розвитку екомережі. Такий Порядок ґрунтуватиметься на законодавчих приписах п. а. ч. 2 ст. 6 Закону України «Про екологічну мережу України» [265], яка дає право власникам земельних ділянок і землекористувачам користувачам угідь у складі екомережі звертатися до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з пропозиціями щодо надання фінансової підтримки, направленої на дотримання екологічних вимог. Відповідні кошти спрямовуватимуться на проведення природоохоронних заходів власниками земельних ділянок і землекористувачами у межах їхніх землеволодінь. Такими заходами можуть бути, зокрема, виведення окремих земельних ділянок з інтенсивного сільськогосподарського обробітку (рілля) до екстенсивного виду використання (сіножаті, пасовища), що сприятиме виконанню сполучними структурними елементами екомережі функцій екокоридорів на шляхах сезонної міграції тварин тощо.

Б. В. Даниленко переконаний, що запровадження ринку земель в Україні дає другий шанс для врахування екологічних інтересів в процесі переходу права

власності на земельні ділянки до приватних осіб. У законодавстві, присвяченому регулюванню ринку земель, вчений пропонує передбачити обмеження, відповідно до якого набути право власності на земельні ділянки на підставі договору купівлі-продажу чи будь-яких інших правочинів можна лише в тому разі, якщо новий власник приймає менеджмент-план, у якому буде визначено охоронний режим цієї земельної ділянки [240, с. 430]. Подібні законодавчі пропозиції ми можемо зустріти в законопроекті «Про території Смарагдової мережі» [306]. Однак у прийнятому 31 березня 2020 року Законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення" взагалі не передбачено жодних приписів, спрямованих на охорону земель та забезпечення їх природоохоронного режиму.

Стратегія управління процесами формування, невиснажливого використання та охорони національної екомережі повинна задіювати цілий комплекс інструментів, які передбачені чинним екологічним законодавством України, а саме: наукове забезпечення формування, збереження та використання екомережі; проектування екомережі; фінансове забезпечення заходів, пов'язаних з формуванням, збереженням та невиснажливим використанням екомережі; державний моніторинг екомережі; державний облік територій та об'єктів екомережі; контроль за формуванням, збереженням та використанням екомережі; юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері формування, збереження та використання екомережі.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ

3.1. ІНТЕГРАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Екологічна мережа є комплексом територій та об'єктів з розгалуженою структурою, кожен із структурних елементів якої виконує притаманні саме йому функції, що зумовлює диференціацію їхнього правового режиму, водночас у синергетичній єдності вони інтегровані у єдину територіальну природоохоронну систему, взаємозв'язки у якій детерміновані цілями та завданнями правового регулювання екомережєвих відносин.

Разом з тим доводиться констатувати, що законодавство України недостатньо визначає зміст правового режиму об'єктів та територій національної екомережі, адже містить переважно організаційно-правові приписи щодо формування національної екологічної мережі, впорядкування її структури, системного обліку об'єктів та територій. Значно менше уваги відводиться правовим аспектам збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на подальших етапах функціонування національної екомережі та невиснажливого використання природних ресурсів у її межах. Фактичне визначення правового режиму структурних елементів екомережі здійснюється у правозастосовній діяльності розробниками локальних нормативно-правових актів – місцевих та регіональних програм її розвитку, а також схем формування національної екомережі.

У земельно-правовій літературі зроблені вдалі спроби аналізу правового режиму земель екомережі [146], однак її окремі структурні елементи є самостійними об'єктами правового режиму, а розмитість та дуалізм приписів щодо правового режиму земельних ділянок у складі національної екомережі не дозволяє його застосовувати для досягнення природоохоронних та регенеруючих цілей, на які спрямовані функції, що виконують її структурні елементи. Крім того такий підхід не сприяє уніфікації правових режимів складових та структурних

елементів національної екомережі та створює проблеми у правозастосовній практиці.

Насамперед, при аналізі правового режиму структурних елементів екомережі, доцільно опиратися на теоретичні напрацювання, що лежать в основі визначення поняття «правовий режим». Відомий теоретик права С. С. Алексєєв зауважив, що наукові дослідження, спрямовані на виявлення специфіки юридичного регулювання певної ділянки діяльності зі строго визначеним об'єктом, здійснювалися під кутом зору правового режиму такого об'єкта чи виду діяльності, й «аналіз права в динаміці, тобто в функціонуванні правових засобів, дозволяє розкрити нові суттєві грані його інституційності і спонукає до різнопланового висвітлення таких сторін правового регулювання, як механізм регулювання та правовий режим» [3, с. 278]. З огляду на динамічний характер національної екологічної мережі як об'єкта правового регулювання, доцільним є аналіз не лише її юридичних ознак, але й правових засобів, що забезпечують таке регулювання та формують особливості правового режиму.

До складу екомережі належать різні за функціональною спрямованістю структурні елементи, об'єднані в єдину природоохоронну територіальну систему з метою збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Через це Т. М. Кондратюк вказує, що правовому режиму земель екомережі притаманні специфічні особливості залежно від місця у її структурі [149, с. 61]. Тому актуальним є дослідження особливостей правового режиму окремих структурних елементів екомережі з визначенням єдиного підходу до здійснення такого системно-структурного аналізу.

Саме поняття правового режиму С. С. Алексєєв визначає як «порядок регулювання, що виражається у різноманітних правових засобах, які характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів і заборон (а також позитивних зобов'язань), що створюють особливу спрямованість правового регулювання» [3, с. 278]. Причому один з таких елементів є домінуючим і зумовлює специфіку правового режиму.

Тому в законодавстві України потрібно чітко визначати характер, зміст та обсяг обмежень та заборон, що формують правовий режим об'єктів екомережі диференційовано за типом кожного з її структурних елементів [3, с. 278], оскільки екомережеве законодавство таких спеціальних вимог не містить. Для цього необхідно виокремити домінуючі правові приписи, що зумовлюють таку функціональну диференціацію правового режиму окремих структурних елементів національної екологічної мережі (ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій).

Якщо спробувати з'ясувати домінанти в правовому режимі окремих структурних елементів екомережі, то для цього необхідно буде визначити вихідні дані про кожного з них, закріплені у спеціальному екомережевому законодавстві. Спеціальний правовий режим об'єктів та територій національної екомережі залежить від місця розташування конкретної земельної ділянки у складі екомережі, а саме, до якого із структурних елементів (ключові, сполучні, буферні чи відновлювані території) та до якої із категорії земель (природно-заповідного фонду, рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного, сільськогосподарського, лісогосподарського призначення чи водного фонду) вона належить. Тобто правовий режим конкретної земельної ділянки у складі екомережі формують вимоги та правові засоби, що стосуються функціональних характеристик природної території екомережі та цільового призначення й виду цільового використання земельної ділянки [41, с. 116]. Отже, правовий режим об'єкта екомережі має комбінований характер та визначається еколого-правовими вимогами особливої охорони територій у межах окремого структурного елемента екомережі, а також земельно-правовими вимогами, що встановлюють обмеження та передбачають дозволені види господарської діяльності у межах відповідної категорії земель.

Диференціація правового режиму земель національної екологічної мережі за рівнями узагальнення та конкретизації правових приписів (дозволів, заборон та позитивних зобов'язань) залежить від ієрархії об'єктів: найбільш загальні приписи стосуються усіх земель у складі екомережі; функціональний правовий

режим мають структурні елементи екомережі (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території); особливий правовий режим категорії земель значною мірою зберігається при включенні відповідної земельної ділянки до складу екомережі; спеціальний правовий режим притаманний окремим ділянкам екомережі з врахуванням усіх «нашарувань» правових приписів вищого рівня правового режиму [34, с. 92].

Для з'ясування правового режиму земельних ділянок екомережі важливими є приписи п. 1. ст. 6 Закону України «Про екологічну мережу України», якими передбачено, що включення територій та об'єктів до складу екомережі не призводить до зміни форми власності і категорії земель на відповідні земельні ділянки та інші природні ресурси, їх власника чи користувача [265]. Отже, залишаються базовими вимоги щодо використання таких ділянок з огляду на їхнє основне цільове призначення. Підтвердження цьому ми знаходимо у п. 3 ст. 6 цього ж закону, де йдеться, що власники і користувачі територій та об'єктів екомережі зобов'язані забезпечувати їхнє використання за цільовим призначенням [265].

Наступним важливим кроком у дослідженні правового режиму земель екомережі є вимоги п. 5. ст. 20 Земельного кодексу України щодо того, що в види використання земельної ділянки в межах певної категорії земель (крім земель сільськогосподарського призначення та земель оборони) визначаються її власником або користувачем самостійно в межах вимог, встановлених законом до використання земель цієї категорії, з урахуванням містобудівної документації та документації із землеустрою [102]. Подальший аналіз потребує врахування припису п. 3 ст. 18 Закону України «Про екологічну мережу України», яким передбачено, що режим охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлюваних територій екомережі визначається згідно з відповідною схемою екомережі [265].

Оскільки важливим базовим елементом правового режиму об'єкта екомережі є вимоги, що стосуються цільового призначення, які окреслені земельним законодавством у залежності від категорії земельної ділянки, то варто з'ясувати,

які ж землі належать до складу екомережі. Законом України «Про екологічну мережу України» визначений перелік складових структурних елементів національної екологічної мережі, який формують земельні ділянки різних цільових категорій, передбачених Земельним кодексом України.

Відповідно до п.2 ст.18 Земельного кодексу України категорії земель України мають особливий правовий режим [102]. Правовий режим земель – це визначений нормами галузевого земельного та спеціального законодавства порядок використання й охорони земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, що характеризується особливими вимогами, заборонами та обмеженнями. Т. П. Шоха також зазначає, що сукупність правових заходів, які становлять правовий режим, повинні узгоджуватися з метою і завданнями відповідного правового регулювання, задекларованими у законодавстві [375, с. 324]. Л. Р. Данилюк доповнює, що правовий режим реалізується шляхом встановлення особливого комплексного регулювання визначених суспільних відносин, які потребують негайного координування економічних процесів, захисту прав громадян тощо [64, с. 41]. На переконання Н. І. Титової, правовий режим земель є наслідком правового регулювання земельних суспільних відносин на основі врахування природних і соціальних властивостей земель (як їхнього об'єкта), що забезпечує інтереси суб'єктів цих правовідносин та спеціальний порядок використання цих земель [103, с. 65].

Теоретики права вважають, що у структурі правового режиму «ключовими є правові засоби, що забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, при цьому ефективне використання таких засобів при вирішенні спеціальних завдань суттєво залежить від обрання оптимального правового режиму» [333, с. 10]. Тому ефективність у досягненні завдань збереження ландшафтного та біологічного різноманіття екомережевими засобами залежить від тих особливих вимог, заборон та обмежень, які визначають правовий режим земельних ділянок та окремих об'єктів у складі екомережі.

Правовий режим земель національної екомережі України визначається інституційними нормами земельного, природно-заповідного, лісового, водного та

містобудівного законодавства і покликаний забезпечити збереження, невиснажливе використання і охорону структурних елементів екомережі: ключових, сполучних, буферних територій та природне відтворення відновлюваних територій екомережі. Створення спільних транскордонних елементів національної екомережі у складі Всеєвропейської екомережі здійснюється на основі двосторонніх угод України із суміжними країнами, що визначатимуть правовий режим природних територій екомережі з врахуванням правового режиму державного кордону України в цих ділянках.

Через неоднорідність складу та функцій структурних елементів національної екомережі правовий режим земель екомережі є диференційованим та має комплексний характер. У ньому присутні вимоги, що стосуються усіх земель екомережі (загальний правовий режим), земель її структурних елементів (функціональний правовий режим), земель окремих категорій, що формують склад екомережі (особливий правовий режим) і окремих земельних ділянок (спеціальний правовий режим).

Метою запровадження загального правового режиму екомережі є створення сприятливих правових умов для її формування та забезпечення цілісності національної екомережі як єдиної територіальної системи особливо охоронюваних територій. Функціональний правовий режим національної екомережі є диференційованим у залежності від типу її структурних елементів: ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій екомережі. Особливий правовий режим земель національної екомережі спрямований на дотримання цільового призначення земельних ділянок у межах окремих категорій земель України, визначених у ст. 19 Земельного кодексу України [102]. Спеціальний правовий режим земельних ділянок є комбінацією земельно-правових вимог і обмежень у землевикористанні в залежності від місця розташування конкретної земельної ділянки у складі національної екомережі з врахуванням усіх вищезазначених юридичних приписів [33, с. 36]. Спеціальний правовий режим земельних ділянок у складі національної екомережі визначається, насамперед, екологічним і земельним, а не цивільним законодавством, оскільки у

цих відносинах домінують публічно-правові інтереси охорони довкілля, а не приватно-правові інтереси власників земельних ділянок та землекористувачів.

Основні аспекти загального правового режиму земель національної екомережі України передбачені Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки, та Законом України «Про екологічну мережу України». Основною його метою є охорона і максимальне збереження та відновлення природних комплексів екомережі. Об'єктом загального (інтегрованого) правового режиму земель національної екомережі є всі земельні ділянки, що включені до її складу на підставі регіональних та місцевих схем формування екомережі України.

Землі екомережі виконують різні функції: 1) є просторово-операційним базисом для розташування об'єктів екомережі, зокрема об'єктів природно-заповідного фонду, природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, інших природних об'єктів, що мають особливу природну цінність; 2) виконують природоохоронну функцію як водоохоронні зони, пожезахисні лісові смуги та інші захисні насадження; 3) є самостійними об'єктами особливої охорони через властиву їм екологічну, рекреаційну, оздоровчу, естетичну чи іншу наукову цінність; 4) є інтегрованими об'єктами правового регулювання, через невід'ємний зв'язок земель із водами, лісами, рослинним і тваринним світом, надрами тощо; 5) є основним засобом сільськогосподарського чи лісогосподарського виробництва (землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання та лісогосподарського призначення); 6) тимчасово не використовуються та підлягають окремій охороні (радіоактивно забруднені, деградовані та малопродуктивні землі) [41, с. 111].

Варто зауважити, що функціональний (диференційований) правовий режим окремих структурних елементів національної екомережі (ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій) суттєво відрізняється через різні завдання, які виконують ці структурні елементи. О. О. Статівка обґрунтовує, що «ключовою ідеєю в правовому регулюванні екомережєвих відносин є вироблення інтегрованого та диференційованого підходів до формування екологічної мережі.

Інтегрований підхід означає, що всі складові елементи екомережі є взаємопов'язаними, взаємообумовленими й утворюють єдину правову спільність, яка виконує завдання щодо поліпшення умов для відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття». Сутність диференційованого підходу вчена зводить до того, що «кожен структурний елемент екомережі займає автономне становище в її системі, має специфічні характеристики й при цьому виконує особливу роль у формуванні екологічної мережі» [338, с. 209]. Інтеграція та диференціація у правовому регулюванні екомережових відносин дає змогу забезпечити формування єдиної територіальної природоохоронної системи із одночасним розмежуванням функцій її структурних елементів, що взаємопов'язані між собою.

Подібна думка в науковій літературі висловлена А. І. Ріпенком, який пропонує виділяти інтегрований правовий режим земель, що використовуються для містобудівних потреб, конкретне наповнення якого варіюється у встановлених законодавством межах залежно від двох груп найбільш важливих факторів: 1) загально-правових, серед яких вчений виділяє об'єкт земельних правовідносин (територія, землі, ландшафт, земельна ділянка); категорію земель тощо; 2) спеціально-правових (планування використання територій, зонування, обмеження прав на землі) [319, с. 16]. Оскільки національна екомережа належить до об'єктів містобудівної діяльності, то запропонований А. І. Ріпенком підхід до визначення інтегрованого правового режиму земель у складі екомережі може бути використаний при її проектуванні.

Практичне застосування принципу пріоритетності правового режиму земель національної екомережі дозволить забезпечити збереження цільового призначення земельних ділянок у складі екомережі, а також сприятиме переведенню їх у більш охоронювані цільові категорії [38, с. 101]. Правове регулювання порядку вилучення земельних ділянок, які належать до земель, що особливо охороняються (тобто правова охорона вже створених особливо охоронюваних територій), як справедливо вважає Б. В. Даниленко, має суттєві недоліки. До особливо цінних земель віднесено лише землі природно-заповідного

та історико-культурного призначення. Однак до складу екомережі входять й інші категорії земель. Тому збереження цілісності екомережі неможливе без надання посиленої правової охорони всім її елементам [240, с. 414]. Тому законодавство України про екомережу необхідно доповнювати нормами, що визначають загальний правовий режим земель національної екомережі.

Для забезпечення особливого правового режиму охоронюваних природних територій Б. В. Даниленко пропонує на зразок правової конструкції, подібної до відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, передбачити відшкодування втрат охоронюваних природних територій. У основу оцінювання природних територій може бути покладено грошовий вираз тих функцій, які вони виконують в екосистемі [240, с. 419]. Методику обчислення вартості природних благ або екосистемних послуг, тобто властивостей і функцій живої природи, що мають соціальне, екологічне та природоохоронне значення складно розрахувати через відсутність їх прямої ринкової ціни, а також через можливий пролонгований вплив екологічної шкоди, завданої довкіллю.

Спроба вирішити проблему вартісного оцінювання природних благ була зроблена в 1990-х роках у сучасній економічній теорії та отримала світове визнання як концепція загальної економічної цінності природи («Total Economic Value»), що полягає у підсумовуванні ринкових і неринкових показників цінності природи [78, с. 31]. При нормативному визначенні вартості природних благ або екосистемних послуг у межах національної екомережі необхідно буде встановити кратний розмір відшкодування втрат, заподіяних довкіллю у тих випадках, якщо вилученню підлягали об'єкти та території національної екомережі як особливо цінні природні території.

Необхідно запровадити підвищену відповідальність за порушення вимог правового режиму не лише стосовно земель природно-заповідного фонду, але й інших земель, що входять до складу національної екомережі у КУпАП та Кримінальному кодексі України, адже наразі ці кодекси взагалі не пов'язують об'єкт та об'єктивну сторону правопорушень із об'єктами та відносинами у сфері формування та збереження національної екологічної мережі.

Проявом посиленої охорони окремих особливо цінних категорій земель (оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) є включення цих земель до складу екологічної мережі, обмеження їх вилучення (викупу) для інших потреб та обмеження антропогенного впливу на такі землі [294].

Для стимулювання землевласників і землекористувачів до виконання зобов'язань, а також здійснення заходів щодо розвитку та підтримки екомережі Т. М. Кондратюк пропонує законом України «Про екологічну мережу України» запровадити компенсацію затрат власникам і користувачам земель екомережі за роботи з підтримки функціональності її елементів. Вчена пропонує прийняти «Порядок компенсації витрат за роботи з підтримки функціональності структурних елементів екологічної мережі», що дозволить заохочувати землевласників і землекористувачів до проведення екологічних заходів, збереження земель та до формування екомережі і спрямовувати на ці цілі власні кошти» [143, с. 90]. На нашу думку, більш дієвою є форма попереднього фінансування таких робіт із місцевого і державного фонду та позабюджетних коштів, аніж компенсація уже здійснених витрат приватним власникам та користувачам земельних ділянок у складі екомережі.

Основний кодифікований акт земельного законодавства – Земельний кодекс України не є прикладом системного підходу до врегулювання відносин у сфері формування екомережі України та визначення правового режиму земель, що включаються до складу екомережі як її структурні елементи – території екомережі, що відрізняються за своїми функціями (ключові, сполучні, буферні та відновлювані території). Тому його пропонується доповнити положенням про пріоритетність правового режиму земель національної екологічної мережі і визначити особливості правового регулювання охорони та використання земельних ділянок у складі національної екомережі, а Лісовий та Водний кодекси України доповнити нормами про екологічні обмеження у господарському використанні лісів, водойм та островів, що виконують функції природних коридорів.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі [197] формування національної екологічної мережі передбачає створення структурних елементів за існуючими межами землеволодінь, без розробки спеціальної технічної документації із землеустрою, що значною мірою спрощує процес проектування національної екомережі та оптимізує процеси включення об'єктів екомережі до відповідних переліків територій та об'єктів екомережі.

У разі необхідності зміни режиму охорони та використання території чи об'єкта екомережі, виходячи з вимог Зведеної схеми формування екомережі України, регіональних чи місцевих схем формування екомережі, змінюється статус, тип, категорія або режим відповідної території чи об'єкта екомережі. Режим охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлюваних територій екомережі визначається згідно з відповідною схемою екомережі.

М. І. Максименко вважає, що у законодавстві України необхідно чітко передбачити загальний пріоритет документації зі створення національної екомережі України перед містобудівною документацією та документацією із землеустрою [186, с. 12]. На сучасному етапі формування національної екомережі для включення до її складу відновлюваних територій не потрібно здійснювати спеціальних проектувальних робіт, тому що передумовою визнання їх структурними елементами екомережі є їх ушкоджений стан (порушені, деградовані, радіаційно забруднені землі), а також їх природне місце розташування щодо інших складових національної екомережі.

Оскільки відновлювані території покликані забезпечувати розширення просторової організації екомережі, то важливо, щоб вони включалися до переліків територій та об'єктів екомережі з максимальною наближеністю до вже існуючих структурних елементів екомережі усіх типів. Т. П. Шоха обґрунтовує, що включення відновлюваних і, зокрема, радіоактивно забруднених територій до екологічної мережі варто розглядати за просторовим або територіальним принципом [375, с. 325]. За подібним принципом – фізичними характеристиками, зокрема, за особливою природною цінністю розробники місцевих схем

формування екомережі відносять до її складу ключові території: об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси. Однак правовий режим цих найцінніших з екологічної точки зору територій, а також їхній зв'язок з іншими структурними елементами екомережі недостатньо відображено у спеціальному законодавстві про екомережу, а законодавство про природно-заповідний фонд, що приймалося задовго до реалізації ідеї про національну екологічну мережу, не було узгоджене з відповідним екомережевим законодавством [41, 114].

Як вже наголошувалося, у ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» закріплено основні принципи формування, збереження та використання екомережі [265], що є не лише програмними засадами, але й повинні здійснювати безпосередній регулятивний вплив на формування правового режиму земель, що включені до складу національної екомережі.

Чітко виражений земельно-правовий характер мають наступні принципи:

- 1) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі. Цей принцип має природноресурсове спрямування і покликаний забезпечити невиснажливе використання земель, лісів, водойм, рослинного та тваринного світу у складі національної екомережі;
- 2) зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі. Цей принцип має стабілізуючий характер і спрямований на досягнення показників заповідності території нашої держави, наближених до середньоєвропейських нормативів (15 %);
- 3) забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі. Цей принцип є позитивним проявом економіко-правового механізму охорони довкілля, однак чітких приписів щодо його конкретизації немає. Економісти обґрунтовують, що регулювання суспільних відносин щодо режимів

землекористування в сучасних умовах пов'язане із запровадженням не лише юридичних та фіскальних форм примусу їх дотримання, а й відповідних економічних та соціальних стимулів [352, с. 30]; 4) удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково-обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель. Цей принцип має найменший регулятивний вплив і потребує належної деталізації у земельному законодавстві.

Серед дев'яти категорій земель, передбачених Земельним кодексом України, більшість відповідають вимогам щодо включення їх до складу структурних елементів національної екомережі, зокрема: землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого та рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення (у складі ключових територій екомережі); землі водного фонду, лісгосподарського та сільськогосподарського призначення (у складі сполучних або буферних територій екомережі).

Цільове призначення двох інших категорій земельного фонду України (землі житлової та громадської забудови; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення) спрямоване на досягнення соціальних та економічних цілей і частка природних незайманих ландшафтів у межах цих категорій є дуже незначною, через що недоцільним є включення таких земельних ділянок до складу національної екомережі.

З метою комплексної охорони територій та об'єктів екомережі на всі охоплені екомережею земельні ділянки необхідно поширити правило, визначене ч. 5. ст. 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», згідно з яким, території та об'єкти природно-заповідного фонду або їх частини, що створюються чи оголошуються без вилучення земельних ділянок, які вони займають, передаються під охорону підприємствам, установам, організаціям і громадянам з оформленням охоронного зобов'язання [298]. Крім того доцільно законодавчо передбачити, що не тільки у разі зміни форм власності на земельні ділянки природно-заповідного фонду, але й всієї екомережі землевласники зобов'язані забезпечувати режим їх охорони і збереження з відповідною

перереєстрацією охоронного зобов'язання (за зразком ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

У земельно-правовій доктрині висловлюється ідея щодо виокремлення земель екомережі самостійною категорією земельного фонду України, що дозволить подолати протиріччя між земельним та екологічним законодавством при визначенні меж національної екологічної мережі [338, с. 101]. Крім того, Т. М. Кондратюк обґрунтовує визнання земель екомережі окремим специфічним об'єктом земельних відносин, вказуючи на те, що незважаючи на внутрішню єдність, ці землі характеризуються комплексністю властивих їм специфічних особливостей правового режиму залежно від місця у структурі екомережі, у силу яких вони й утворюють складну за змістом групу земель [149, с. 62]. Вважаємо за доцільне підтримати цю ідею, адже відсутність у переліку категорій земель, визначених у ст.19 Земельного кодексу України, окремої категорії «землі екологічної мережі» створює суттєві проблеми із визначенням дуалістичного правового режиму земельних ділянок, що увійшли до складу територій екомережі; накладенням додаткових природоохоронних обмежень на власників землі та землекористувачів; із розробленням землевпорядної документації щодо меж таких земельних ділянок; міжвідомчого управління такими землями; відображенням даних про такі земельні ділянки у державному земельному кадастрі як режимоутворюючого об'єкта.

До земель екологічної мережі як однієї з категорій земель доцільно відносити земельні ділянки, що включені до переліків ключових та відновлюваних територій екомережі, оскільки це дозволить забезпечити основне цільове використання таких земельних ділянок у природоохоронних цілях. До складу ключових територій екомережі при цьому увійдуть не лише землі природно-заповідного фонду, але й водно-болотні угіддя та Смарагдові території як найцінніші з екологічного погляду землі. Відновлювані території охоплять непридатні до традиційного господарського використання деградовані, малопродуктивні, техногенно-порушені та радіаційно-забруднені землі, які

межують із ключовими територіями і мають природний потенціал до відтворення та дозволять забезпечити просторове розширення екомережі у необхідних межах.

Віднесення до категорії «земель екомережі» сполучних та буферних територій видається недоцільним, оскільки такі земельні ділянки при включенні їх до складу екомережі не втрачають свого первинного основного цільового призначення (сільськогосподарського, лісогосподарського, водогосподарського, оздоровчого, рекреаційного, оборонного призначення тощо). Щодо таких земельних ділянок варто передбачити внесення відповідного природоохоронного обмеження до державного земельного кадастру та укладення із їхніми власниками та землекористувачами охоронного зобов'язання за прикладом того, що передбачено чинним законодавством щодо тих земельних ділянок природно-заповідного фонду, які не вилучаються у попередніх землекористувачів.

Наразі чинним законодавством передбачено, що на використання земельної ділянки або її частини в межах природно-заповідного фонду може бути встановлено обмеження в обсязі, передбаченому законом або договором. Таке обмеження підлягає державній реєстрації і діє протягом строку, встановленого законом або договором. Завдані внаслідок обмеження у землекористуванні втрати відшкодовуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України») [298].

Використання об'єктів національної екомережі здійснюється у формах спеціального та загального природокористування. Погоджуючись із концептуальними засадами спеціального природокористування, висловленими Н. Р. Кобецькою, зауважимо, що невиснажливе використання природних ресурсів у складі екомережі з врахуванням соціальних, екологічних та екологічних чинників повинно мати характер сталого природокористування. При цьому повинні бути закріплені засади сталого природокористування в силу суттєвої диференціації правового регулювання залежно від виду природоресурсних відносин [128, с. 21]. При визначенні правового режиму об'єктів національної екомережі, його зміст також формують вимоги (дозволи, заборони і позитивні зобов'язання), закріплені природоресурсним законодавством, оскільки

територіальні елементи екомережі, що перебувають у складі водного чи лісового фондів, можуть бути оселищами об'єктів рослинного чи тваринного світу, занесеними до Червоної книги України, чи природними рослинними угрупованнями, занесеними до Зеленої книги України.

Особливості правового режиму об'єктів національної екомережі позначаються також і на змісті права загального природокористування, яке у межах «територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення потребує обов'язкового законодавчого закріплення та регламентації з метою, по-перше, недопущення безпідставних обмежень під час його реалізації, і, по-друге, усунення негативного антропогенного втручання в процесі його здійснення» [352, с. 32].

Також важливо, щоб при включенні земельної ділянки до складу екомережі вносилися відповідні доповнення до державного земельного кадастру і вказувалися відомості про обмеження у використанні земельних ділянок, визначені законодавством про екомережу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний земельний кадастр» об'єкт природного або штучного походження, під яким та / або навколо якого у зв'язку з його природними або набутими властивостями згідно із законом встановлюються обмеження у використанні земель, позначається як режимоутворюючий об'єкт [257]. При цьому роль режимоутворюючого об'єкта виконуватиме сам структурний елемент екомережі (ключові, сполучні, буферні чи відновлювані території), у складі якого знаходиться відповідна земельна ділянка. У законодавстві України необхідно чітко визначити характер та обсяг обмежень у використанні земель диференційовано за типом кожного з цих структурних елементів національної екомережі.

Особливої деталізації потребує правовий режим земель сільськогосподарського призначення у складі екомережі через поєднання двох важливих функцій таких земельних ділянок – господарської та природоохоронної. Н. В. Ільків справедливо вважає, що комплексність підходу до правового регулювання навколишнього середовища у сільському господарстві головно

обумовлена тим, що екологічні та економічні інтереси суспільства повинні бути враховані та врівноважені [1, с. 153]. Сучасна концепція визнання за сільськогосподарськими угіддями функції забезпечення біорізноманіття була започаткована П. Ф. Кулиничем [171, с. 178], який вважає, що сіножаті й пасовища відіграватимуть стабілізуючу екосистемну функцію і поступово втрачатимуть функцію основного засобу сільськогосподарського виробництва.

З огляду на це доречно згадати масштабну програму European Rewilding, яка здійснюється на визначених для цього степових і лісостепових територіях країн Східної Європи (в деяких документах згадується й Україна), що передбачає створення десяти великих природних парків загальною площею 1 млн гектарів. Метою цього проєкту, під умовною назвою European Serengeti, є формування передумов для соціального й економічного розвитку регіонів, де ведення традиційного сільського господарства через певні причини стає неконкурентоспроможним. За рахунок відновлення видового різноманіття і збільшення чисельності крупних трав'яних тварин, а також окремих видів крупних хижаків, європейські екологи розраховують відновити природний потенціал раніше порушених екосистем і тим самим сприяти збереженню біорізноманіття. Завдяки розвитку масового екологічного туризму передбачається забезпечувати зайнятість місцевого населення і залучити до екологічно пізнавальної і природоохоронної діяльності мільйони людей. При цьому фінансування таких програм здійснюється Всесвітнім фондом дикої природи (WWF), а також кількома природоохоронними та урядовими агентствами країн Європейського Союзу [19, с. 20]. Така програма ревайлдингу за своїми цілями узгоджується із цілями формування національної екомережі, оскільки також спрямована на збереження та відновлення біорізноманіття. Крім того, перспективи розвитку екологічного туризму в межах територій національної екомережі також повинні враховуватися при розробленні нової Загальнодержавної програми формування національної екомережі України, яка має відповідати вимогам сталого розвитку.

Особливості правового режиму структурних елементів екомережі детерміновані функціями, що вони виконують і окреслені законодавчими приписами щодо здійснення виду діяльності у їхніх межах. Оскільки перелік ключових територій екомережі охоплює території та об'єкти природно-заповідного фонду, відсоток яких значно перевищує аналогічний загалом по країні [265], то основою правового режиму ключових територій стануть вимоги законодавства про природно-заповідний фонд.

Екокоридором є природна або приведена до природного стану ділянка землі чи водної поверхні, яка забезпечує для природного середовища умови безперервності, системної єдності та функції біокомунікації. Це пов'язано з тим, що головною функцією екокоридорів є забезпечення просторових зв'язків між ключовими територіями. Основним критерієм для їх виділення є міграційний [197]. Особливості правового режиму сполучних територій формують здебільшого приписи Лісового та Водного кодексів України.

Буферні території забезпечують сприятливі умови для оптимізації форм господарювання у межах земельних ділянок сільськогосподарського призначення, оздоровчого та рекреаційного призначення, а також земель зв'язку, енергетики та оборони. Правовий режим земельних ділянок у межах буферних територій визначається нормами Земельного кодексу України, законодавства про курорти, про туризм, про енергетику, зв'язок та оборону тощо.

Позаяк відновлювані території – це порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі, то основою правового режиму цих земельних ділянок є вимоги законодавства про охорону земель.

Вчені неодноразово зазначали, що кожен структурний елемент екомережі займає автономне становище в її системі, має специфічні характеристики й при цьому виконує особливу роль у формуванні екологічної мережі [238; 149]. Тому відправною точкою у характеристиці правового режиму структурних елементів національної екомережі є функції, які виконує кожен з них у територіальній

системі екомережі, що є диференційованими через різні завдання, які вони виконують. Виходячи із законодавчо визначених завдань структурних елементів національної екомережі, можна виокремити домінуючі елементи правового режиму цих територій, що забезпечують досягнення відповідних природоохоронних цілей.

Основною метою ключових територій екомережі є забезпечення збереження найбільш цінних і типових для певного регіону компонентів ландшафтного та біотичного різноманіття, середовищ існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин і рослин, тому правовий режим ключових територій має функціонально-заповідний характер. Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу, тому правовий режим сполучних територій екомережі має функціонально-інтеграційний характер. Буферні території екомережі забезпечують захист ключових та сполучних територій від антропогенного впливу (негативної дії зовнішніх чинників), тому правовий режим буферних територій має функціонально-превентивний характер. Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі і є територіями, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення їх первинного природного стану, тому правовий режим відновлюваних територій екомережі має функціонально-відтворювальний характер [41, с. 113].

Всеєвропейська Стратегія збереження ландшафтного та біологічного різноманіття передбачає, що цілісність мережі забезпечуватиметься шляхом створення, де необхідно, безперервних екокоридорів чи перервних "перехідних зон", які сприяють розселенню чи міграції видів між природними ядрами. У багатьох випадках зв'язуючі функції коридорів чи "перехідних зон" можна погодити з окремими формами економічної діяльності на відповідній території [48]. При цьому Стратегія дозволяє поєднання комунікаційної та господарської функцій окремих ділянок екокоридорів за умови, що це не перешкоджає досягненню ними основної сполучної мети в рамках екомережі.

Програма створення Всеєвропейської екомережі передбачає розробку фізичної мережі природних ядер, екологічних коридорів, відновлювальних районів і буферних зон у наступних напрямках: а) розробка критеріїв для визначення природних ядер, екологічних коридорів, відновлювальних районів і буферних зон, беручи до уваги біогеографічні зони Європи; б) відбір екосистем, типів середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення; в) визначення конкретних територій і коридорів, з допомогою яких забезпечуватиметься збереження, а, в окремих випадках, і покращення або відновлення відповідних екосистем, середовищ існування, видів, їх генетичного різноманіття та ландшафтів європейського значення; г) розроблення керівних принципів, які забезпечують максимально послідовне і ефективне здійснення заходів для створення екомережі [48]. Екомережеве законодавство і правозастосувальна практика України повинні розвиватися з врахуванням вищезазначених вимог.

Як вже було зауважено, законодавство не містить чітких вказівок щодо меж можливої поведінки суб'єктів господарювання та повноважень природоохоронних органів щодо земельних ділянок у складі національної екомережі. Зокрема, ст. 18 Закону України «Про екологічну мережу України», попри свою назву «Режим охорони та використання територій та об'єктів екомережі», не передбачає ані заборон, ані дозволів, ані позитивних зобов'язань, що формували б цей режим. У ній йдеться про те, що «включення територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, до переліку територій та об'єктів екомережі не призводить до зміни режиму їх охорони та використання, визначеного відповідно до закону». А у випадку «необхідності зміни режиму охорони та використання території чи об'єкта екомережі, виходячи з вимог Зведеної схеми формування екомережі України, регіональних чи місцевих схем формування екомережі, відповідно до закону змінюється статус, тип, категорія або режим відповідної території чи об'єкта екомережі» [265]. Оскільки наразі Зведена схема формування екомережі України не розроблена, то передумови коригування правового режиму земельних

ділянок екомережі визначаються не законом, а регіональними та місцевими схемами формування екомережі.

Водночас А. М. Мірошніченко обґрунтовує недоцільність збереження цільового призначення і поділу земель на категорії через те, що «створити всеохоплюючий (тим більше, законодавчо закріплений) поділ земель на категорії, що охопив би будь-які можливі види цільового призначення, дуже важко і навряд чи доцільно. Система законодавчо встановлених обмежень може доповнюватися обмеженнями, встановленими планувальною документацією, зокрема, в порядку зонування» [200]. Своєю чергою А. В. Чередніков вважає, що містобудівне зонування повинно забезпечити реалізацію права власності на земельні ділянки з одночасним збереженням сталості притаманних йому властивостей публічного блага (основи екологічного благополуччя людей), особливо в зонах рекреаційного призначення і у межах особливо охоронюваних територій [364, с. 125].

У земельно-правовій літературі немає єдності щодо розуміння поняття «зонування земель». І. В. Ігнатенко трактує зонування як «диференціацію земель на функціональні зони, що здійснюється на підставі затвердженого органом місцевого самоврядування плану зонування території з метою встановлення дозволеного та допустимого використання земельних ділянок у межах цих зон» [110, с. 32]. А. О. М. Ковтун вважає, що об'єктом зонування мають бути землі в межах України, а не лише землі в межах населених пунктів. Вчена пропонує концептуально реформувати принцип поділу земель за цільовим призначенням шляхом відмови від характерного «парцелярного» підходу до земельних ресурсів і переходу до територіального (зонінгового) підходу при поділі земель на функціональні зони, як більш гнучкою та адаптованою до умов ринкових відносин формою, що забезпечує власникові більшу свободу реалізації його правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою [134, с. 188]. Ці доктринальні підходи можуть бути використанні при вдосконаленні правового режиму земель у складі національної екомережі з перспективою відмови від вимог цільового використання земельних ділянок на користь їх зонування.

Передумови визнання національної екологічної мережі функціональною зоною передбачені законом України «Про Генеральну схему планування території України». Для створення повноцінного життєвого середовища та сприятливих умов розвитку економіки, забезпечення ефективного використання потенціалу територій із збереженням їх природної та історичної самобутності на підставі результатів оцінки природних і антропогенних чинників (вид та щільність забудови, екологічний стан тощо) за видами та режимами переважного використання серед усіх територій України визначено зону національної екологічної мережі, до якої відносяться території та об'єкти природно-заповідного фонду, ліси, водно-болотні угіддя, землі водного фонду, рекреаційного та оздоровчого призначення, інші природні території, важливі для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття [255]

А. М. Мірошниченко переконаний, що повинен бути законодавчо встановлений перелік основних обмежень і приписів щодо використання найбільш типових земельних ділянок (категорій земель), адже законодавство і зараз значною мірою побудовано не на засадах встановлення обмежень та приписів щодо використання певних земель. Тож відмова від принципу обов'язкового використання земель за цільовим призначенням у багатьох випадках просто зафіксує ситуацію, що фактично склалася [200].

Підтримуючи цю доктринальну пропозицію, зауважимо, що подекуди важко визначити, яке ж переважне цільове призначення має та чи інша земельна ділянка у складі екомережі – основне (відповідно до категорії земель), чи функціональне (за належністю до структурного елемента екомережі). Так, зокрема, Концепцією Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року було передбачено віднесення земель, на яких розташовані території та об'єкти природно-заповідного фонду, до відповідної категорії [303], тобто наголошувалося на необхідності зміни цільового призначення таких земель. Йдеться про колізію між фактичним цільовим призначенням земельної ділянки (землі природно-заповідного фонду) та юридичним (землі інших категорій), відображеним у земельно-правовій документації. Ще більш проблематичним є

визначення цільового призначення земельних ділянок у складі екомережі, оскільки вони можуть належати майже до всіх, визначених у ст. 19 Земельного кодексу України, категорій земель.

Саме запровадження принципу зонування земель, на переконання О. М. Ковтун, дасть змогу сформувати єдину територіальну систему особливо охоронюваних територій – національну екологічну мережу [134, с. 189]. Такий «доповнюючий» підхід при визначенні правового режиму земель у складі екомережі забезпечить досягнення функціональних характеристик її окремих структурних елементів, що складаються із земельних ділянок із різним цільовим призначенням.

Тому, насамперед, спробуємо з'ясувати основні обмеження і приписи щодо використання «найбільш типових земельних ділянок» у складі структурних елементів національної екомережі, що передбачені Методичними рекомендаціями щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі. Попри забороняючий тип правового режиму ключових територій екомережі, цей документ не містить таких заборон, а рекомендує вказувати не тільки існуючі ключові території, але й передбачати прогностичні додаткові території та об'єкти екомережі, включення яких до схем екомережі є необхідним з погляду забезпечення цілісності та неперервності екомережі [197].

Приміром, у правовому режимі ключових територій екомережі повинні превалювати заборони будь-якої господарської діяльності у їхніх межах, яка може загрожувати збереженню об'єктів природно-заповідного фонду та інших особливо цінних природних об'єктів. Скажімо, Законом Республіки Молдова «Про екологічну мережу» у ст. 18 визначено заборонені види діяльності в зонах ядра і екологічних коридорах. Так, у периметрі зон ядра забороняється: а) розорювання земель, за винятком їх використання в лісогосподарських цілях; б) зведення будівель і споруд, об'єктів інфраструктури чи тимчасових об'єктів, за винятком тих, які необхідні для забезпечення функціонування і охорони цих зон; с) використання хімічних речовин, за винятком надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру; d) експлуатація родовищ корисних

копалин; е) інші види діяльності, що призводять до пошкодження чи деградації природних об'єктів [97]. У національному законодавстві також доцільно передбачити перелік заборонених видів діяльності у межах ключових територій екомережі, а також заборону зміни цільового призначення таких земельних ділянок, крім переведення їх у більш охоронювану категорію, зокрема в категорію природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення.

У Республіці Білорусь у межах особливо охоронюваних природних територій у складі національної екологічної мережі (ядрах і частинах екологічних коридорів) залишилися діяти режими охорони і використання, що були встановлені для цих територій при їх оголошенні (виділенні) чи перетворенні. Додаткових заборон і обмежень при формуванні цієї екомережі не було запроваджено, крім того, що на всіх елементах національної екологічної мережі заборонено розміщення об'єктів зберігання, захоронення і використання відходів. Однак передбачено подальші зміни законодавства щодо екологічних коридорів, зокрема, при проектуванні, спорудженні, чи реконструкції ділянок автомобільних доріг враховуватимуться потреби запобігання загибелі земноводних та копитних диких тварин у місцях їх масової міграції і зведення конструкцій для попередження їх виходу на автодороги та мости. Для забезпечення вільної міграції мігруючих риб заплановано оснащення дамб на річках спеціальними рибопропускними спорудами. Передбачено також встановлення спеціальних спрямовуючих сітчастих конструкцій вздовж водотоків для попередження і скорочення смертності навколоводних тварин [212]. Білоруський досвід впровадження превентивних заходів прогнозованої дії, спрямованих на забезпечення функціональної спроможності й ефективності екокоридорів є доречним при вдосконаленні екомережевого законодавства України стосовно проектування сполучних територій.

Певною мірою прогностична функція щодо проектування сполучних територій екомережі вбачається при розробленні місцевих та регіональних схем екомережі. При розбудові екокоридорів рекомендовано, зокрема, вказувати, які земельні угіддя можуть бути до них включені з метою забезпечення

безперервності та цілісності екомережі, виходячи з прийнятних шляхів поєднання ключових територій між собою, а також забезпечення узгодженості зі схемами екомережі інших адміністративно-територіальних утворень. Розробникам схем екомереж також доцільно зазначати інформацію щодо перешкод (дороги, лінії електропередач, кар'єри тощо), які призводять до розриву цілісності екомережі, а також пропонувати можливі заходи з їх подолання [197]. Однак конкретних рекомендацій у екомережевому законодавстві щодо цього немає.

У Методичних рекомендаціях щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі найменш визначеним є правовий режим буферної території екомережі, адже вказується лише на важливість її функції щодо забезпечення захисту ключової чи сполучної території від антропогенного впливу [197], проте не передбачено вимог щодо дозволених та заборонених видів діяльності у її межах.

Найбільш детально окреслено правовий режим відновлюваних територій екомережі, позаяк щодо них зазначаються необхідні першочергові заходи з відтворення природного стану території (необхідність і можливість відновлення природного стану; заходи з рекультивациі, консервації, відновлення рослинного покриву, здійснення репатріації видів рослин і тварин, тощо) для забезпечення формування просторової цілісності екомережі. Також згадано про перспективу переходу відновлювальної території до складу ключової чи сполучної території екомережі [197].

Враховуючи нормативні рекомендації, розробникам місцевих та регіональних схем екомереж доцільно самостійно визначати заходи щодо забезпечення функціонування, розвитку та невиснажливого використання екомережі і сформулювати пропозиції щодо проекту рішень схеми екомережі відповідної адміністративно-територіальної одиниці, які міститимуть: обґрунтування необхідних режимів охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлювальних територій екомережі (існуючих, включених до схеми екомережі, та перспективних) та механізми їх забезпечення [197].

До прикладу, у Республіці Молдова правовий режим управління і охорони реставраційних екологічних зон, що є аналогами відновлюваних територій екомережі України, встановлюється індивідуально, для кожної зони окремо, виходячи з їх розміщення й існуючого режиму управління [212]. Цей припис є обґрунтованим з огляду на специфіку окремої відновлюваної території екомережі та необхідності вжиття різного роду заходів, спрямованих на її ренатуралізацію.

З метою забезпечення цілісності й неперервності екомережі варто також визначати перелік перспективних територій та об'єктів екомережі, включення яких до схеми екомережі є необхідним для розбудови екомережі, а для сталого розвитку екомережі необхідно аналізувати можливості усунення перешкод (конфліктів) у її функціонуванні.

Для сполучних територій характерним є створення сприятливого правового режиму для міграційних природних процесів, що може бути забезпечений шляхом дозволених видів діяльності, подібно, як і для буферних територій національної екомережі, які не вибувають із господарського використання, однак обмежуються дією охоронних зобов'язань із власниками земель та землекористувачами ділянок у складі таких територій екомережі. Специфіка правового режиму відновлюваних територій визначається переліком природоохоронних заходів, передбачених регіональними програмами з охорони земель, які спрямовані на відтворення природних властивостей деградованих, малопродуктивних, порушених та інших техногенно забруднених земельних ділянок у складі національної екомережі.

Отже, правовий режим ключових територій національної екомережі за своїм типом, що визначається домінуючим засобом правового регулювання, є забороняючим, сполучних та буферних територій – дозвільним, а відновлюваних територій – зобов'язуючим.

Визначення єдиного підходу до здійснення системно-структурного аналізу правового режиму структурних елементів у складі національної екомережі дозволить розробити загальні рекомендації, що матимуть важливе правозастосувальне значення, по кожному з них. Таким чином визначені заборони поширюватимуться на всі об'єкти та території ключових елементів екомережі;

перелік встановлених природоохоронних обмежень стосуватиметься дозволених видів господарської діяльності у межах сполучних та буферних територій екомережі; основні заходи, що повинні здійснюватися щодо відтворення природного стану земель, визначатимуться стосовно відновлюваних територій екомережі [34, с. 95].

При цьому, встановлення правового режиму структурних елементів екомережі на регіональному та місцевому рівні повинно узгоджуватися із регіональними стратегіями екологічного управління. Прийняття рішень щодо програм формування екомережі рекомендується обґрунтовувати з врахуванням аналізу існуючих програм соціально-економічного розвитку та програм у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів (загальнодержавні та обласні), ландшафтних карт, схем землеустрою та техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель, схеми планування областей, регіональних правил забудови [197].

У процесі проектування екомережі доцільно визначити заходи щодо забезпечення її функціонування, розвитку та невиснажливого використання і сформулювати пропозиції щодо проекту рішень схеми екомережі відповідної адміністративно-територіальної одиниці, які міститимуть: обґрунтування необхідних режимів охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлювальних територій екомережі (існуючих, включених до схеми екомережі, та перспективних) та механізми їх забезпечення; аналіз земельпорядної документації (плани землекористування, чергові кадастрові плани) з метою визначення переліку землевласників та землекористувачів орієнтовних ключових, сполучних, буферних та відновлювальних територій екомережі (існуючих, включених до схеми екомережі, та перспективних) та пропозиції до проекту рішень схеми екомережі; аналіз правового статусу земель в межах орієнтовних площ територій та об'єктів екомережі та перспективних територій та об'єктів екомережі, включення, яких до схеми екомережі є необхідним з точки зору забезпечення цілісності й неперервності екомережі (можливості усунення перешкод (конфліктів) у розвитку екомережі).

Можливість використання природних ресурсів у процесі господарської діяльності різноманітних суб'єктів у межах екомережі не суперечить її стратегічній меті, оскільки така діяльність може здійснюватися з дотриманням законодавчо встановлених обмежень на засадах сталого розвитку із врахуванням потреб сучасних та інтересів прийдешніх поколінь. Однак, крім природоохоронних обмежень, у національному екомережевому законодавстві варто визначити конкретні заборони діяльності, яка є несумісною із загальною метою формування екомережі. Подібно, як це передбачено законом Республіки Молдова «Про екологічну мережу» [97], до заборонених видів діяльності в межах ключових територій екомережі потрібно віднести розорювання земель, зведення будівель і споруд, об'єктів інфраструктури чи тимчасових об'єктів, використання хімічних речовин, експлуатація родовищ корисних копалин тощо.

Включення територій та об'єктів до складу екомережі не має завдавати шкоди правам тих, на чий території вони розташовані, однак, якщо при цьому здійснення ними своїх прав не суперечить природоохоронним цілям формування екомережі. Власники і користувачі земельних угідь у складі екомережі беруть на себе зобов'язання щодо збереження природних ресурсів та їх екологічно-збалансованого та раціонального використання.

Правовий режим окремих складових та структурних елементів екомережі повинен бути узгодженим із загальною концепцією Програми збереження біорізноманіття в Україні, яка передбачає здійснення заходів із збереження об'єктів рослинного та тваринного світу, їх угруповань та комплексів, екосистем та складових структурних елементів екомережі, зокрема: популяцій та видів; рослинних угруповань і фауністичних комплексів; екосистем, у тому числі гірських, прибережно-морських та морських, річкових, озерних, болотних і заплавних, лісових, лучних, степових, агро- та урбоекосистем; природних регіонів; формування екомережі [152]. Для забезпечення цілісності національної екологічної мережі доцільно визначити механізм обов'язкового включення до її складу земель водного фонду (природні водойми, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони тощо), що не перебувають в інтенсивному господарському

використанні, а також лісових земель, ползахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, які не віднесені до земель лісгосподарського призначення.

Пріоритетним при визначенні правового режиму окремих структурних елементів національної екомережі має бути врахування їхніх функціональних характеристик у складі екомережі, що й зумовлюють специфіку спеціального правового режиму. Крім того, варто формувати також і законодавчі приписи, спрямовані на охорону цих об'єктів – визначати особливий порядок здійснення моніторингу національної екомережі, екологічного контролю за дотриманням природоохоронних вимог та запроваджувати юридичну відповідальність за недотримання екомережевого законодавства.

При цьому наголошуємо на важливості запровадження моніторингу екомережі як складової частини екологічного моніторингу, основні засади якого визначені ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Система державного моніторингу навколишнього природного середовища здійснюється з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні [295]. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення в Україні здійснюють Міндовкілля, Держводагентство, Держлісагентство, ДСНС, Держгеонадра та інші спеціально уповноважені державні органи.

За об'єктним критерієм у межах національної екомережі може здійснюватися фоновий екологічний моніторинг. Фоновий моніторинг – це багаторічні комплексні спостереження за певними об'єктами природоохоронних зон для оцінювання і прогнозування змін стану екосистем, віддалених від об'єктів промислової і господарської діяльності. Його організують у біосферних заповідниках, де вивчають, контролюють і прогнозують антропогенні зміни біосфери, абіотичних факторів середовища, а також внутрішні процеси і явища, що відбуваються у екосистемах [125]. Порядок функціонування системи екологічного моніторингу та взаємодії уповноважених у цій сфері органів

визначає Положення про державну систему моніторингу довкілля [227], однак цим документом не передбачено обміну інформацією щодо спостереження за станом довкілля та окремих природних ресурсів у складі екомережі.

Екологічний моніторинг є сучасною системою реалізації процесів екологічної діяльності, що забезпечує регулярну оцінку й прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування [125]. Підтримуючи загалом концепцію реформування державного екологічного контролю в Україні, що передбачає поєднання контролюючих функцій із функцією екологічного моніторингу, вважаємо за необхідне визнати території національної екомережі обов'язковою сферою реалізації цих функцій, а структурні елементи екомережі – об'єктами екологічного моніторингу та екологічного контролю.

Моніторинг екомережі дасть змогу відстежувати динаміку стану збереження біологічного різноманіття та відтворення екосистем, а також прогнозувати можливі зміни у цій сфері і враховувати їх у процесі розроблення програм формування екомережі та у інших стратегіях екологічного управління.

Отже, інтегрований підхід до визначення загального правового режиму екомережі передбачає встановлення порядку її проектування, здійснення екологічного контролю, екологічного моніторингу та інших функцій екологічного управління, а також застосування юридичної відповідальності за порушення екомережевого законодавства. Диференційований підхід можна розглядати як визначений приписами екологічного та земельного законодавства комплекс вимог, заборон та обмежень, покликаний забезпечити збереження, невиснажливе використання і охорону структурних елементів екомережі: ключових, сполучних, буферних територій та природне відтворення відновлюваних територій екомережі з метою захисту біологічного та ландшафтного різноманіття.

3.2. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КЛЮЧОВИХ ТЕРИТОРІЙ ЕКОМЕРЕЖІ

У законодавчо визначеному переліку структурних елементів національної екомережі пріоритетне місце відведено ключовим територіям. Це зумовлено особливою цінністю тих унікальних природних комплексів, які законодавець відносить до переліку ключових територій та винятковою потребою їхньої охорони для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Ключовими територіями є «території найбільшої концентрації генетичного, видового, екосистемного і ландшафтного різноманіття, а також середовищ існування організмів, тобто території важливого біологічного і екологічного значення, добре інтегровані в ландшафті. Вони характеризуються великою різноманітністю видів біоти, форм ландшафтів й середовищ існування і відіграють винятково важливе значення для збереження ендемічних, реліктових і рідкісних видів та угруповань. Ключові території є вузловими елементами екомережі, оскільки є історично сформованим пересіченням природних шляхів формування біотичного різноманіття» [197].

У синонімічному ряді термін «ключовий» означає «той, який має найбільше значення» і є рівнозначним термінам «головний», «основний», «центральний», «найголовніший», «фундаментальний», «провідний», «чільний» тощо [105, с. 140]. Термін «ключові території» національної екомережі також відповідає Всеєвропейській стратегії збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, у якій Всеєвропейська екологічна мережа розглядається як фізична (на місцевості) мережа ключових територій (core areas), з'єднаних природними коридорами (korridors) та підтримуваних буферними зонами (buffer zones).

У Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки ключові території позначені терміном «природний регіон». Ця назва відображає основну мету формування національної екомережі, що спрямована на збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи [267]. Основний акцент було при цьому зроблено на необхідності збереження «територій з природним станом ландшафту та інших природних

комплексів та унікальних територій, створення на їх основі природних об'єктів, які підлягають особливій охороні».

Природним регіоном законодавець вважає природно-територіальне утворення значної площі, суцільність якого визначається характерними для нього фітоландшафтними, фізико-географічними, адміністративними та іншими ознаками, що характеризуються типовими та унікальними природними комплексами, різноманітним рослинним і тваринним світом, і яке виконує регіональну екостабілізуючу роль [267]. До основних ознак цього структурного елемента екомережі відносимо такі: 1) значна площа території з типовими та унікальними природними комплексами; 2) наявність у межах природного регіону природного різноманіття рослинного і тваринного світу; 3) природний, або близький до природного стан ландшафтів; 4) виконання екостабілізуючої функції, тобто властивості екосистеми, здатної до самовідтворення; 5) однорідність і суцільність, що визначається характерними для нього фітоландшафтними, фізико-географічними, адміністративними та іншими ознаками.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України» від 12.05.1997 р. за N 439 до основних напрямів збереження біологічного різноманіття в Україні було віднесено: збереження прибережно-морських та морських, річкових і заплавних, озерних та болотних, лучних і степових, лісових та гірських екосистем; оздоровлення агроландшафтів та інших територій інтенсивного ведення господарської діяльності, а також збереження видів та популяцій [284]. Однак уже невдовзі збереження, охорона та відновлення таких територій увійшли до комплексу заходів з формування національної екомережі.

Зокрема, Загальнодержавною програмою формування національної екомережі України до елементів національної екологічної мережі загальнодержавного значення були віднесені природні регіони, де зосереджено природно-заповідні території, що знаходяться у гірських, степових, лісових, річкових та прибережно-морських екосистемах. Насамперед, це регіони Карпат, Кримських гір, Донецького кряжу, Приазовської височини, Подільської височини,

Полісся, витоків малих річок, окремих гирлових ділянок великих річок, прибережно-морської смуги, континентального шельфу тощо [267]. Якщо ж визначати склад природних регіонів екомережі за категоріями земель, то до них необхідно відносити не лише землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, але й лісогосподарського призначення та водного фонду.

Визначений Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки перелік природних регіонів охоплював Карпатський, Кримський гірський, Західно-поліський, Центральний Поліський, Східний Поліський, Подільський, Середньо-Дніпровський, Придонецький, Донецько-Приазовський, Таврійський, Нижньо-дністровський, Нижньо-дунайський, Азовський та Чорноморський природні регіони [267]. При цьому основними об'єктами та територіями – складовими національної екологічної мережі у них були вказані наявні на той час біосферні та природні заповідники, а також національні природні парки як об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.

Відображенням такого підходу є те, що до ключових територій національної екомережі, здебільшого, відносять об'єкти та території природно-заповідного фонду України. Такий висновок можна зробити також із Закону України «Про екологічну мережу України», яким визначено, що перелік ключових територій екомережі включає території та об'єкти природно-заповідного фонду, відсоток яких значно перевищує аналогічний в цілому по країні, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси [265]. Інструментарій формування ключових територій визначається, передовсім, Законом України «Про природно-заповідний фонд України», а також Рамсарською Конвенцією про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів 1971 р.

Останніми роками були проведені наукові дослідження природно-заповідного фонду та деяких його об'єктів як складових елементів національної

екомережі України. Зокрема, у корелятивному зв'язку з концепцією формування національної екологічної мережі України О. О. Статівка дослідила особливості правового забезпечення природно-заповідного фонду України [338]. Правову природу та особливості біосферного заповідника як складової екомережі проаналізував на рівні дисертаційного дослідження Р. А. Гольонко [60]. Вчений вбачає переваги від включення до складу екомережі вже існуючих біосферних заповідників або резервування цінних природних територій для їх створення, а також функціонування цих природних територій у складі екомережі в тому, що таким чином «забезпечується додаткова правова охорона біосферних заповідників, тобто підвищені вимоги та стандарти у сфері охорони та збалансованого, невиснажливого, науково обґрунтованого використання його природних ресурсів, увагу та інтерес громадськості, органів державної влади, поглиблене наукове вивчення та розроблення пропозицій, рекомендацій щодо вдосконалення режиму охорони біосферних заповідників у зв'язку із їхнім функціонуванням у системі інших поєднаних природних територій» [60, с. 16], проте не розкриває змісту таких підвищених вимог та стандартів у складі єдиної територіальної системи екомережі.

За класифікацією природоохоронних територій, проведеною Міжнародною організацією охорони природи, природний регіон (категорія Ib) об'єднує, як правило, великі незмінені або слабо змінені території, які охороняються і управляються з метою збереження їхнього природного стану без постійного або істотного проживання там людини [241, с. 40]. Виникає запитання – якою ж має бути «значна площа» ділянки природної території, достатня для віднесення її до ключової території екомережі? У Методичних рекомендаціях щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі вказано, що площа їх може бути різною залежно від території, на якій збереглося природне різноманіття, поширення рідкісних видів або функціональних зв'язків з іншими природними територіями, а також від територіального рівня, але не менше 500 га (у випадку коли ця площа менша від установленого критерію, вона визначається відповідно до наукових рекомендацій) [197].

Приміром, фахівці-екологи після візуалізації всіх наявних просторових даних за допомогою ArcGIS при складанні індикативної схеми екологічної мережі басейну р. Південний Буг розробили методичні підходи до створення національної екомережі України. При цьому обиралися ділянки загальною площею не менше 500 га кожна, що розглядались як потенційні ключові території екомережі, хоча важливу роль у збереженні біологічного різноманіття, перш за все рідкісних видів, можуть відігравати й ділянки, площа яких значно менша 500 га. Однак з огляду на формалізований процес створення екомережі, що потребує узгодження із землекористувачами та підготовки певних документів, основна увага має бути спрямована на досить великі ділянки з метою їх першочергового внесення до складу екомережі, регуляції діяльності людини на цих територіях і налагодження моніторингу їхнього стану. За оцінками науковців, ділянки площею 500 га є мінімально достатніми для існування більшості видів тварин, за винятком лише великих ссавців. Такий підхід є доцільним, адже використання менших за розмірами ділянок може призвести до «значного зростання обсягів польових і бюрократичних робіт, ускладнюючи або навіть унеможливаючи загальний процес створення екомережі» [162, с. 12].

Збільшення мінімальної площі ключових територій (наприклад від 1000 га, або від 5000 га і більше) вчені вважають також можливим, але тоді їх кількість буде невеликою і нерівномірно вкриватиме територію басейну Південного Бугу. Для інших регіонів України, зокрема Карпат та Полісся, мінімальний розмір ключових територій екомережі може бути значно більшим [162, с. 12]. Тому мінімальним розміром ключової території екомережі, у межах якої можуть знаходитися екосистеми, що містять повний набір типових для них видів флори і фауни, є площа 500 га. Ключові території площею меншою ніж 500 га можуть включатися до складу екомережі у випадку наукового обґрунтування однорідності характерних для цієї екосистеми фітоландшафтних, фізико-географічних та інших ознак. Якщо певні ділянки відповідали таким ознакам, то щодо них передбачалося резервування та подальше надання статусу заповідних територій, багатих на біорізноманіття, особливо старовіковим природним

угрупованням, прирусловим, гірським і байрачним лісам, цілиним землям, типовим та унікальним екосистемам і ландшафтам, середовищам існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин, геологічним утворенням, еталонним типам ґрунтів тощо [267]. З огляду на це вважаємо, що необхідно доповнити закон України «Про екологічну мережу України» вимогою щодо встановлення мінімального розміру ключової території екомережі площею 500 га.

Водночас не сама площа потенційної ключової території, а її екосистемні характеристики повинні бути визначальні у процесі проектування екомережі. Так, при виділенні ключових територій у процесі складання індикативної схеми екологічної мережі басейну р. Південний Буг не були враховані дані щодо перебування там видів тварин і рослин, конфігурацію ділянок, а лише дані про загальну площу та тип біотопів, що обумовлено дефіцитом наявної інформації та обмеженою можливістю проведення польових досліджень. Такий підхід базувався на припущенні, що будь-яка територія достатньо великої площі в умовах помірного антропогенного впливу міститиме екосистеми з повним набором типових для них видів. Якщо ж вплив деяких антропогенних чинників було оцінено недостатньо, то при проведенні заходів з ренатуралізації або створення відповідного режиму охорони екосистеми будуть оздоровлені, що позитивно позначиться на цінності територій [162, с. 12]. Однак такі заходи повинні вживатися не щодо ключових, а щодо відновлюваних територій екомережі.

У національній практиці немає прикладів зонування ключових територій екомережі. Натомість цікавим є досвід зонування ключового ядра екомережі в Республіці Молдова, принципи якого, на думку О. О. Статівки, «закладають підвалини для ефективного функціонування екомережі, раціонального використання її елементів на умовах сталого розвитку, а їх реалізація є вагомим чинником, що сприяє прозорості формування особливо охоронюваних територій, дотримання законодавчо визначеного порядку їх створення і мінімізації зловживань у цій сфері» [338, с. 81]. Принципи зонування ключового ядра екомережі вчена поділила на три групи: природоохоронні, соціально-економічні

та такі, що використовуються для зонування даних про компоненти біорізноманіття, що знаходяться під загрозою. До першої групи при цьому належать принципи, що відображають цінність, унікальність та значення компонентів біорізноманіття для стабільності екосистем і гарантування екологічної безпеки.

Соціально-економічні принципи, на думку О. О. Статівки, спрямовані на забезпечення поваги права власності та володіння на основі оцінки ефективності господарської діяльності, а також тенденцій вичерпності природних ресурсів; оцінки інтересів зацікавлених сторін у видах користування і перспектив їх зміни; обліку сукупного потенціалу території та її складових частин з огляду на традиційне використання окремих природних ресурсів; створення умов для інтегрованого управління територією на основі співробітництва зацікавлених сторін і секторів суспільства [338, с. 81]. Досвід Молдови щодо зонування ключових територій може бути використаний при розробленні програм та місцевих схем формування національної екомережі, однак його доцільно застосовувати при структуруванні екомережі з виділенням не тільки ключових, але й буферних, сполучних та відновлюваних територій.

Після визначення на основі просторових даних ключових, сполучних та відновлюваних територій (екокоридорів і територій ренатуралізації) вчені проаналізували просторовий розподіл виділених елементів через існуючу мережу природно-заповідних об'єктів та оцінили, які з майбутніх елементів екомережі вже захищені шляхом заповідання, а також визначили перспективи подальшої розбудови мережі ПЗФ. Це також надавало можливості пошуку додаткових джерел інформації для оцінки/опису елементів екомережі, оскільки переважна більшість об'єктів ПЗФ мають наукові обґрунтування. Для схеми екомережі об'єкти ПЗФ представлені окремо за категоріями: національні природні парки, природні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники та заповідні урочища загальнодержавного та місцевого значення, пам'ятки природи загальнодержавного та місцевого значення. Об'єкти високого рангу (національні природні парки, природні заповідники, регіональні ландшафтні парки) виділені в

окрему групу тому, що згідно з природоохоронним законодавством в межах цих територій мають вестися моніторингові дослідження відповідно до формату «Літопису природи» [162, с. 15]. Фоновий моніторинг довкілля, що проводиться в межах територій природно-заповідного фонду дозволяє здійснювати спостереження за динамікою природного стану цих складових елементів національної екомережі і виявляти у ньому позитивні зміни, що демонструватимуть переваги екомережевої форми охорони навколишнього природного-середовища.

Екомережеве законодавство визнає пріоритет законодавства про природно-заповідний фонд і здебільшого не вимагає додаткового підтвердження особливого природоохоронного статусу і погодження його з органами публічної влади чи попередніми землекористувачами. Це суттєво спрощує процедуру формування національної екомережі, оскільки не потребує здійснення / вжиття підготовчих заходів (виявлення, наукове обґрунтування, вилучення / викуп земельних ділянок у попередніх власників чи землекористувачів, визначення природоохоронного режиму, створення природоохоронної установи для здійснення управління об'єктом природно-заповідного фонду, визначення напрямів та обсягів фінансування об'єктів та охорони територій природно-заповідного фонду тощо). Однак зауважимо, що такі категорії об'єктів ПЗФ, як зоопарки, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, не можуть вважатися складовими елементами ключових територій національної екомережі. Крім того, більшість пам'яток природи є об'єктами з дуже малою площею (поодинокі дерева, водні джерела тощо), тому також, на думку вчених, не можуть мати статусу ключової території екомереж [162, с. 15].

Водночас до складу ключових територій національної екомережі повинні включатися також особливо охоронювані території інших типів (водно-болотні угіддя міжнародного та місцевого значення, рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, місця зростання та проживання видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, оселища, що включені до списків територій Смарагдової мережі та визнані об'єктами міжнародно-правової охорони тощо).

Правовий режим таких складових об'єктів національної екомережі визначається відповідним спеціальним законодавством (Рамсарською конвенцією, Бернською конвенцією, Законом України «Про Червону книгу України», положенням про Зелену книгу України), яке недостатньо синхронізоване із екомережевим законодавством.

Чинники, якими зумовлене особливе правове значення природно-заповідного фонду у механізмі формування, збереження та використання екомережі, окреслила О. М. Статівка: 1) функціональне виконання природно-заповідним фондом завдання щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, природних середовищ існування/зростання видів дикої флори і фауни й шляхів міграції тварин як одного з безпосередніх завдань формування екомережі; 2) особливостях правового режиму природно-заповідного фонду, що передбачає посилений порядок його охорони та використання; 3) практичних засадах формування екомережі, що відбувається в основному за рахунок збільшення природно-заповідного фонду; 4) конститутивному положенні, що території природно-заповідного фонду є ключовими елементами, які поєднують екологічну мережу України з екомережами сусідніх держав [338, с. 209]. Однак правозастосовна практика організації екомережі в Україні гіперболізує роль і значення природно-заповідного фонду у складі національної екомережі, нівелюючи значення інших її складових елементів.

На противагу аргументам О. М. Статівки варто зауважити, що: 1) безпосередні завдання формування екомережі виконують усі складові елементи та об'єкти національної екомережі, а не лише природно-заповідний фонд; 2) посилений порядок охорони та використання передбачений не тільки щодо природно-заповідного фонду, але й інших цінних з екологічної точки зору територій в Україні, що входять до складу екомережі; 3) формування екомережі повинно відбуватися за рахунок включення до її складу усіх структурних елементів – ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій; 4) ключовими елементами, які поєднують екологічну мережу України з екомережами сусідніх держав, є не усі об'єкти та території природно-заповідного

фонду, а лише біосферні заповідники, що розташовані у прикордонних районах України.

У Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року [153]. передбачалося завершити створення репрезентативної системи територій та об'єктів природно – заповідного фонду, довівши площі природно – заповідного фонду до 15% загальної території держави та забезпечивши її всебічний розвиток, а також гармонізацію національного природоохоронного законодавства у сері формування екологічної мережі із міжнародним законодавством та стандартами ЄС у сфері збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

У цьому документі було визначено основні напрями виконання Програми, більшість з яких може бути поширена на всю сферу формування національної екомережі, зокрема: складення реєстру типових та рідкісних екосистем; підвищення ефективності системи економічного стимулювання; ведення державного кадастру територій та об'єктів; резервування найбільш цінних природних територій та підготовка наукових обґрунтувань щодо доцільності їх заповідання; створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (насамперед національних природних парків), а також територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення (насамперед регіональних ландшафтних парків); інвентаризація земельних ділянок та водних об'єктів, на яких розташовані території та об'єкти природно-заповідного фонду, уточнення їх площ і меж, завершення робіт із встановлення меж у природі; включення до Державної статистичної звітності з кількісного обліку земель відомостей про всі території та об'єкти природно-заповідного фонду; розроблення та застосування науково обґрунтованих методів управління природними комплексами з метою збереження ландшафтного і біорізноманіття, насамперед різноманітності рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, біотичних угруповань та типів природних середовищ; моніторинг біосферних процесів; удосконалення системи моніторингу водних об'єктів, розташованих у межах природно-заповідного фонду, з

урахуванням біологічних показників, рекомендованих директивою Європейського парламенту і Ради від 23 жовтня 2000 р. ЄС 2000/60/ЄС щодо політики у сфері водного господарства; розвиток рекреаційної діяльності, зокрема із залученням місцевого населення з метою стимулювання екотуризму; формування в Україні мережі природно-заповідних територій з урахуванням директив ЄС щодо збереження птахів і природних середовищ; участь у формуванні Пан'європейської екологічної мережі, Всесвітньої мережі біосферних резерватів, мережі водно-болотних угідь міжнародного значення, створення транскордонних природоохоронних територій і екокоридорів та провадження спільної діяльності у їх межах [153].

До складу ключових територій рекомендовано відносити території та об'єкти природно-заповідного фонду (природні та біосферні заповідники, національні природні парки, а також значні за площею заказники та заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки тощо), а також земельні ділянки, на яких зростають рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України та території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного та рослинного світу, занесених до Червоної книги України, землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони; землі лісового фонду (передусім праліси та великі за площею масиви малозмінених лісів); частково землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами; інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, кам'яні відслонення, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність); частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання – пасовища, луки, сіножаті тощо. В особливих випадках до ключових територій включаються радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають особливій охороні як природні регіони з окремим статусом [197].

Законом України «Про тваринний світ» передбачено, що з метою збереження і поліпшення екологічного стану окремих територій, визначених в установленому законом порядку такими, що мають особливу цінність як середовище існування

рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та цінних видів тварин, Міндовкілля може розробляти і запроваджувати для цих територій більш суворі екологічні нормативи, ніж ті, що встановлені для всієї території України [305]. Саме такого типу обмеження визначені наказом Мінприроди №557 від 9 грудня 2016 року «Про додаткові заходи щодо збереження рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин» [261].

Як засвідчує практика, до складу ключових територій екомережі включаються лише складові елементи основних типів. Так, зокрема, Місцева схема формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області містить: ключові території екомережі району (існуючі території та об'єкти природно-заповідного фонду та ті, які плануються до заповідання, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси); земельні ділянки кожного району найбільш важливого значення, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України; території кожного району, які є найбільш важливими місцями перебування чи зростання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України [202].

Серед цих потенційних складових елементів ключових територій національної екомережі самостійну нішу займають водно-болотні угіддя міжнародного та місцевого значення, оскільки вони є унікальними природними об'єктами, що мають екосистемні властивості та є оселищами рідкісних та зникаючих видів біологічного різноманіття. Відповідно до ст. 4 Рамсарської Конвенції кожна Договірна Сторона сприяє збереженню водно-болотних угідь і водоплавних птахів шляхом створення природних резерватів на водно-болотних угіддях незалежно від того, включено їх до Списку чи ні, і забезпечує належний нагляд за ними [138]. Українське законодавство не передбачає такої категорії природно-заповідного фонду, як природний резерват.

За міжнародною класифікацією, проведеною Міжнародною організацією охорони природи, у системі категорій природоохоронних територій – природний резерват (категорія IA – Strict nature reserve) охоплює найбільш охоронювані райони, відведені для захисту біорізноманіття, де людські відвідування,

використання і вплив контролюються і обмежуються задля забезпечення захисту природоохоронної цінності. При зіставленні видів міжнародних категорій природоохоронних територій із національними об'єктами та територіями природно-заповідного фонду України вбачається відповідність природного резервату категорії природного заповідника [241, с. 41].

У ст. 15 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» природними заповідниками визнано природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання природних спонтанних процесів і явищ, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки [298]. Зважаючи на необхідність при цьому утворення природоохоронної науково-дослідної установи загальнодержавного значення зі статусом юридичної особи, а також законодавчої заборони на території природних заповідників будь-якої господарської та іншої діяльності, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти [298], видається, що створення природних заповідників для охорони кожного водно-болотного угіддя потребує окремого обґрунтування.

Г. М. Проскура вважає, що саме з прийняттям Рамсарської Конвенції починається новий етап у становленні законодавства щодо збереження водно-болотних угідь [314, с. 97], однак в Україні активізація правової охорони водно-болотних угідь відбулася з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 23 листопада 1995 р. N 935 «Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення» [282]. З метою збереження унікальних природних комплексів водно-болотних угідь, які згідно з критеріями Рамсарської конвенції 1971 року мають природоохоронну, рекреаційну, наукову, естетичну цінність та міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів,

Кабінет Міністрів України затвердив перелік водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів, до якого увійшли 22 водно-болотних угіддя, площею від 500 га (озеро Картал) до 165 000 га (Східний Сиваш).

Україна ратифікувала Рамсарську конвенцію 29 жовтня 1996 року. Відтоді було розроблено низку підзаконних нормативно-правових актів, серед яких, Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. №1287, якою затверджено Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення [233] та Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 22 грудня 2002 року № 524 Про затвердження структури, змісту та порядку ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення [278]. Паспорти заповнюються протягом року після внесення водно-болотного угіддя до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення згідно з процедурою Бюро Рамсарської Конвенції.

Бюро Рамсарської конвенції тісно співпрацює з декількома глобальними недержавними організаціями, які були асоційовані з Конвенцією з початку її існування, а пізніше отримали офіційний статус Партнерських міжнародних організацій. До них належать: BirdLife International (formerly ICBP); IUCN – The World Conservation Union; IWMI – The International Water Management Institute; Wetlands International; WWF (World Wide Fund for Nature) International [314, с. 97]. Приблизно 1900 водно-болотних угідь загальною площею поверхні 185 млн га включені до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення. У 1990 році Конференція сторін прийняла рішення про створення Рамсарського Фонду малих грантів, який є фактично механізмом для сприяння країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою, з метою здійснення Конвенції та сприяння збереженню і розумному використанню водно-болотних угідь [388, С.183].

На рівні дисертаційного дослідження Н. В. Фролова проаналізувала правову охорону водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення [360], визначено механізми їх охорони як складових елементів екомережі України. Вчена обґрунтовує потребу особливої охорони водно-болотних угідь,

оскільки «збереження їхніх екологічних та інших властивостей є важливим для підтримання екологічного балансу всього навколишнього природного середовища, а антропогенний вплив може призвести до суттєвої деградації і втрати екологічних та інших властивостей, зміни складу біологічного різноманіття водно-болотних угідь» [359, с. 275].

На охорону біорізноманіття водно-болотних угідь (ветландів) спрямовані приписи ст. 39 Закону України «Про тваринний світ», якими передбачено, що гідромеліоративні роботи та промислове рибальство у місцях, які мають особливе значення для перебування водно-болотних птахів та напівводних ссавців (бобри, хохулі тощо), здійснюються за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства [305].

Ветланди мають важливе природоохоронне, наукове, економічне, культурне, естетичне та рекреаційне значення. І. Т. Русев виділяє також регулятивну функцію водно-болотних угідь, яка полягає в регуляції клімату; регуляції водних циклів; контролі над опадонакопиченням та запобіганню ерозії ґрунтів; формуванню ґрунтів; фіксації біоенергії; накопиченні поживних речовин; очищенню стоків; у біологічному контролі. Вчений також звертає увагу на значення водно-болотних угідь як середовища перебування, адже водно-болотні угіддя утримують значну кількість біологічного та генетичного різноманіття. Також вони можуть розглядатися як природне сховище генетичного матеріалу [325, с. 346]. Саме ці екосистемні властивості водно-болотних угідь зумовлюють підстави віднесення цих природних об'єктів до територіальної системи національної екомережі як складових елементів ключових територій.

Статус водно-болотних угідь міжнародного значення може бути надано цінним природним комплексам боліт, заплавлених лук і лісів, а також водних об'єктів – природних або штучно створених, постійних чи тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих чи солоних, у тому числі морським

акваторіям, що знаходяться у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, земель водного та лісового фонду України [233].

Аналіз сучасних нормативно-правових актів України дозволив О. С. Жидану виокремити два основних напрями правового регулювання відносин у сфері охорони і використання боліт: 1) пов'язаний із визначенням загального правового режиму територій боліт та правовим регулюванням використання їх природних ресурсів; 2) природоохоронний, пов'язаний з формуванням інституту екологічної мережі України [93, с. 7]. Загалом погоджуючись із таким висновком, вважаємо у цьому контексті більш коректним вживання терміну «водно-болотне угіддя», а не «болота».

Попри домінуюче природоохоронне значення водно-болотних угідь, не варто відкидати їх природоресурсної ролі. Н. В. Фролова вважає, що водно-болотні угіддя як рекреаційний об'єкт вимагають розробки не лише консервативних заходів їх збереження, але й планування господарських можливостей використання їх ресурсів у такий спосіб, який би не завдав шкоди природному екологічному балансу [361, с. 30]. Правовий режим водно-болотних угідь у складі екомережі повинен містити вимоги щодо їх охорони та невиснажливого використання з метою збереження екосистемних властивостей та забезпечення виконання ними комплексу регулятивних, наукових, економічних та рекреаційних функцій. Природоохоронні заходи повинні усунути антропогенні наслідки експлуатаційної радянської економіки, що передбачали екологічно необґрунтоване осушування водно-болотних угідь та видобування торфу.

Статус водно-болотних угідь міжнародного значення може бути надано: 1) за типовістю, рідкісністю або унікальністю - природним чи напівприродним (штучним) типам водно-болотних угідь біогеографічного регіону; 2) за видами рослин і тварин, які перебувають під загрозою зникнення в усьому світі; 3) за регулярним перебуванням водно-болотних птахів: місцям регулярного перебування понад 20 тис. особин водно-болотних птахів; місцям регулярного перебування не менш як 1 відсотка біогеографічної популяції одного виду або підвиду водоплавних птахів; 4) за станом іхтіофауни [233].

На сьогодні Україна має план заходів з імплементації Рамсарської конвенції на 2016-2021 роки, затверджений Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 березня 2016 р. № 85. Цим документом на 2017 – 2018 роки було передбачено розроблення та реалізацію проєктів із соціально-економічної оцінки водно-болотних угідь, проведення оцінки екосистемних функцій та послуг водно-болотних угідь. Наступним етапом імплементації Рамсарської Конвенції є включення питання збереження водно-болотних угідь до політичних рішень державного та місцевого рівня, галузевих документів у сфері водного, лісового та сільського господарства, енергетики, господарства, туризму, рибальства тощо, які заплановано виконати впродовж 2016 – 2021 років щодо впровадження міжнародно-правових зобов'язань у систему регіонального планування і соціально-економічного розвитку України [276].

Необхідним є розроблення низки підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення дієвого механізму охорони водно-болотних угідь: 1) методичних рекомендацій щодо системи охорони, управління та відновлення водно-болотних угідь міжнародного значення; 2) методичних рекомендацій щодо відновлення деградованих водно-болотних угідь; 3) розроблення та затвердження науково-методичних засад моніторингу стану водно-болотних угідь міжнародного значення. Однак дивує позиція профільного Міністерства, якою визначено перспективи подальшого формування мережі водно-болотних угідь міжнародного значення шляхом надання їм статусу територій природно-заповідного фонду України [276], що позбавляє ветланди самостійного природоохоронного статусу і, знову ж таки, звужує розуміння ключових територій екологічної мережі до об'єктів та територій природно-заповідного фонду.

Суттєвою проблемою, що ускладнює формування цілісної територіальної системи національної екологічної мережі є війна на сході України. Існують ризики знищення та заподіяння значної шкоди для водно-болотних угідь міжнародного значення, розташованих на тимчасово окупованій території України, у зв'язку із збройною агресією РФ та господарською діяльністю цієї країни на тимчасово окупованій території України. Російська Федерація створює

перешкоди для повноцінної реалізації Азово-Чорноморської Рамсарської регіональної ініціативи у зв'язку з незаконною тимчасовою окупацією Кримського півострова, прилеглих акваторій Чорного та Азовського морів. Уряд України відзначив, що повноцінна співпраця країн у регіоні Чорного та Азовського морів можлива лише після деокупації АРК та м. Севастополя, а також повного відновлення територіальної цілісності України [256].

На всі водно-болотні угіддя міжнародного значення складаються паспорти, ведення яких покладається на адміністрації установ природно-заповідного фонду, у межах яких знаходяться ці угіддя, а у разі їх знаходження за межами територій природно-заповідного фонду - на облдержадміністрації, за погодженням з користувачами (власниками) земельних ділянок та інших природних ресурсів [233]. У паспорті водно-болотного угіддя зазначаються дані щодо його природоохоронного статусу, адміністративного та географічного місцезнаходження, фізико-географічних та гідрологічних особливостей; вказується характеристика флори та фауни, перелік користувачів та власників землі та способи використання земель, а також стан рекреації та туризму; визначаються чинники (минулі, сучасні або потенційні) несприятливого для угідь впливу, включаючи зміни в природокористуванні або проекти розвитку, як у межах угіддя, так і на суміжних землях у зоні впливу; вказується перелік управлінських документів щодо об'єкта та запропоновані заходи щодо збереження угіддя на основі проведення наукових досліджень [278].

Вважаємо, що у паспорті водно-болотного угіддя повинна також відображатися інформація стосовно його належності до ключової території національної екомережі, а у відповідній схемі екомережі має визначатися буферна зона задля запобігання згубного антропогенного впливу на екосистему водно-болотного угіддя від господарської діяльності на прилеглих територіях. Крім того з врахуванням природних умов та особливостей ландшафту повинні проектуватися екокоридори для забезпечення міграції та обміну генетичним матеріалом ендемічних представників фауни водно-болотного угіддя. Так, зокрема Методичними рекомендаціями щодо розроблення регіональних та

місцевих схем екомережі передбачено, що ключові території з'єднуються кількома екокоридорами, рідше тільки одним (завершуючи ключові території), або, як виняток, можуть бути нез'єднаними – острівними [197].

Під час засідання Координаційної ради з питань збереження, збалансованого використання та відновлення водно-болотних угідь України 9 серпня 2019 року в Мінприроди відбулося офіційне вручення сертифікатів нових водно-болотних угідь міжнародного значення представникам організацій, відповідальних за їх збереження. Завдяки створенню 50 Рамсарських водно-болотних угідь Україна отримала нові інструменти їхнього захисту та розвитку. До Списку внесено такі водно-болотні угіддя: Атак-Боржавське, Долина нарцисів, Печера "Дружба", Чорне багно, Бурштинське водосховище, Витоки ріки Погорілець, Витоки ріки Прут, Ріка Дністер, Верхове болото "Надсяння", Лядова-Мурафа, Урочище Озірний-Бребенескул [213].

Крім об'єктів та територій природно-заповідного фонду й водно-болотних угідь складовими елементами національної екомережі законодавчо визнаються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, місця зростання та проживання видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Зелена книга України є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, а також типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні. На основі попередньо проведених наукових розвідок та обґрунтування був розроблений Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України, затверджений Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.10.2009 N 545 [272] .

Охорона природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги, забезпечується, зокрема, шляхом створення на місцевостях, де існують угруповання, біосферних заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі транскордонних, а також, шляхом врахування спеціальних вимог щодо їх збереження під час розміщення продуктивних сил,

вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації [273]. Вважаємо, що вимога щодо створення біосферних заповідників на місцевостях, де існують природні рослинні угруповання є необґрунтованою, адже тоді в Україні мали би бути створені 160 таких біосферних заповідників. Крім того, спеціальне правове забезпечення охорони природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги, взагалі не узгоджене ані з законодавством про екологічну мережу, ані про оцінку впливу про довкілля, що потребує внесення відповідних змін до Положення про Зеленої книгу України. Д. М. Коломійцева справедливо наголошує, що «запровадження процедури оцінки впливу на довкілля вимагає не просто формального узгодження законодавства, а глибинного перегляду існуючих процедур та низки положень земельного законодавства, усвідомлення яких ще попереду» [136, с. 78].

Об'єктами Червоної книги України є рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних чи штучно створених умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Перебування (зростання) на певній території рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення [310]. Застосування закону України «Про природно-заповідний фонд України» спрямоване на посилення правової охорони об'єктів Червоної книги.

Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 29 грудня 2016 р. №557 «Про додаткові заходи щодо збереження рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин» на виконання планів імплементації Пташиної та Оселищної Директив ЄС та Бернської конвенції було зобов'язано національні природні парки та біосферні заповідники, підпорядковані Мінприроди, створювати охоронні ділянки навколо гнізд рідкісних птахів та місць мешкання інших рідкісних видів тварин і рослин. Цим документом передбачено здійснення щорічного моніторингу таких охоронних ділянок та проведення робіт щодо

залучення до визначення та збереження таких охоронних ділянок землекористувачів, земельні ділянки яких увійшли до складу біосферних заповідників та національних природних парків без вилучення [261]. Такі охоронні ділянки повинні створюватися в рекреаційних та господарських зонах національних природних парків та Карпатському й Чорнобильському біосферних заповідниках, а також у рекреаційних та господарських зонах регіональних ландшафтних парків.

Аналогічні приписи були передбачені Наказом Держлісагентства від 20 січня 2016 р. №17 «Про додаткові заходи охорони видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України» [260] щодо національних природних парків, підпорядкованих Держлісагентству. На охоронних ділянках заборонені всі види рубок, лісокультурна діяльність (лісорозведення), а також їх відвідування людьми. У заповідних зонах ПЗФ охоронні ділянки не створюються, оскільки там взагалі заборонена господарська діяльність. У цьому вбачаємо поступову інтеграцію оселищного підходу у домінуючу природно-заповідну концепцію охорони довкілля в Україні. Однак подальші кроки повинні стосуватися не тільки імперативного залучення землевласників до процесів збереження таких оселищ, але й проведення інформаційно-просвітницької роботи в цьому напрямі та визначення заходів економічного стимулювання фізичних та юридичних осіб до здійснення природоохоронної діяльності, що певною мірою обмежує їхні приватні інтереси.

Водночас законодавець розмежовує природно-заповідну та екомережеву правові форми охорони об'єктів Червоної книги. Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується, зокрема «шляхом пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об'єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу» [310]. Пропонуємо абз. 5 ч. 2 ст. 11 Закону України «Про Червону книгу України», щоби уникнути двозначного трактування викласти у такій редакції: «шляхом пріоритетного створення територій та об'єктів

природно-заповідного фонду як ключових територій у складі національної екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об'єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу, що можуть мати статус сполучних територій національної екомережі». Важливим превентивним заходом правової охорони об'єктів Червоної книги України є врахування спеціальних екологічних вимог під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, здійснення оцінки впливу на довкілля [310].

При проектуванні національної екологічної мережі на місцевому рівні базовими критеріями відбору ключових територій є: ступінь природності території та її різноманіття; рівень багатства, значення різноманіття; представленість ендемічних, реліктових та рідкісних видів; рідкісність, репрезентативність, типовість, повнота різноманіття; оптимальність розміру та природність меж; ступінь функціонального значення різноманіття; відповідність повній ландшафтній структурі; наявність антропогенно змінених територій, багатих на біорізноманіття; наявність рослин і тварин, специфічних для традиційних агроценозів; можливість інтеграції в Європейську екомережу [197].

Вибір ключових територій доцільно здійснювати з урахуванням не лише сучасного стану біорізноманіття щодо загального стану природного рослинного покриву та тваринного світу регіону, а й можливостей його відновлення у майбутньому. Рекомендовано застосовувати диференційований підхід для різних регіонів – для тих, на території яких природний рослинний покрив зберігся добре і відзначається незначною фрагментованістю, наприклад, на Поліссі, ключовими територіями мають обиратися лише найцінніші ділянки. Натомість для таких регіонів, як Степова зона, де природний рослинний покрив майже повністю знищений, кожна ділянка з рослинністю, близькою до природної, має бути включена до екомережі [197].

Одним із суттєвих недоліків юридичної техніки, який був допущений законодавцем при прийнятті Загальнодержавної програми формування

національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки та закону України «Про національну екологічну мережу» вважаємо відсутність одночасного внесення змін до пов'язаних законів про природно-заповідний фонд, Земельного кодексу України, Лісового кодексу України, Водного кодексу України тощо.

Зокрема, Закон України «Про екологічну мережу України» передбачав зобов'язання Кабінету Міністрів України протягом року з дня набрання чинності цим Законом, тобто з 1 січня 2006 року: підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законів України, що впливають з цього Закону; забезпечити розроблення та прийняття нормативно-правових актів, віднесених цим Законом до його повноважень; привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом; забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону [265]. Однак цього не було зроблено. Щоб узгодити норми природно-заповідного законодавства із екомережевим законодавством, вважаємо за доцільне викласти в наступній редакції частину третю преамбули Закону України «Про природно-заповідний фонд України»:

«У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання в інтересах теперішнього та майбутніх поколінь. Україна розглядає природно-заповідний фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, а також основою формування національної екологічної мережі як автономної складової частини Всеєвропейської екологічної мережі».

Також ст. 8 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» пропонуємо викласти у наступній редакції: «Стаття 8. Основні засоби збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом встановлення заповідного режиму та включення до складу ключових територій національної екологічної мережі».

Закон України «Про екологічну мережу України» був змінений лише двічі і зміни стосувалися виключно повноважень органів у галузі охорони навколишнього природного середовища. А до Закону України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" було внесено зміни, що передбачали скорочення витрат на фінансування заходів у сфері розбудови національної екомережі. Навпаки змін, спрямованих на вдосконалення спеціального екомережевого законодавства, запроваджено не було.

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України безпосередньо опирається на природно-заповідний фонд України як основу розбудови національної екомережі, тому збереження біорізноманіття в Україні забезпечується, насамперед, утворенням природно-заповідного фонду, що розглядається як складова частина світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. Формування мережі природно-заповідних територій є важливим заходом стратегічного планування розвитку території нашої держави та повинно узгоджуватися з потребами економічного та соціального розвитку України [44, с. 15].

Уряд фокусує увагу на формуванні мережі природно-заповідних територій та перспективах їх збереження. Відзначено, що мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду та її ефективне управління сприяє формуванню згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному та просторовому вимірах [313]. Згодом Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695 було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Упродовж 2016-2018 років площа природно-заповідного фонду, який забезпечує збереження природних територій, збільшилася лише на 7 тис. гектарів. Відсоток територій природно-заповідного фонду в Україні у 3 рази менший, ніж показники країн - членів ЄС. Порівняно з 2010 роком площа природно-заповідного фонду в державі збільшилася на 21,9 відсотка, а площа природоохоронних територій країн - членів ЄС - на 42 відсотки відповідно [268].

Цим документом визначено наступні типи територій, що потребують особливої уваги з боку держави та застосування спеціальних механізмів та інструментів стимулювання їх розвитку: природоохоронні території та об'єкти - території та об'єкти природно-заповідного фонду, їх функціональні та охоронні зони, території, зарезервовані з метою наступного заповідання, території та об'єкти екомережі, території Смарагдової мережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, біосферні резервати програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера", об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО тощо [268]. З цього переліку вбачається принцип розмежування об'єктів та територій національної екологічної мережі із територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, територіями Смарагдової мережі та водно-болотними угіддями міжнародного значення, що суперечить чинному екомережевому законодавству.

Прогнозовано, що частка територій та об'єктів природно-заповідного фонду у відношенні до площі держави (регіону) повинна зрости до 2027 року з 6,8 до 15 %, а частка площі територій національної екологічної мережі у загальній території України повинна сягнути 38,16 % [268]. Ці показники засвідчують актуальність проекту формування національної екомережі України на короткострокову перспективу та необхідність вдосконалення організаційно-правових засад управління у сфері екомережі.

Основними пропозиціями щодо вдосконалення правового режиму ключових територій національної екомережі є: 1) визначення мінімальної площі природного регіону зі статусом ключової території у розмірі 500 гектарів; 2) достатня презентативність рідкісних та зникаючих видів флори й фауни у складі ключової території; 3) неускладнена антропогенними факторами наявність екосистемних властивостей природного регіону до саморегуляції та самовідновлення. Крім того вкотре варто наголосити на необхідності диференційованого підбору складових елементів ключових територій, не обмежуючи їх перелік об'єктами та територіями природно-заповідного фонду. Нагальною є потреба внесення змін до законодавства про природно-заповідний фонд задля його консолідації з екомережевим законодавством.

3.3. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СПОЛУЧНИХ ТЕРИТОРІЙ ЕКОМЕРЕЖІ

Ключові території (природні регіони) національної екологічної мережі є найціннішими з екологічної точки зору структурними елементами. Водночас системну єдність та територіальну цілісність екомережі забезпечують також сполучні, буферні та відновлювані території.

Б. В. Даниленко зазначає, що «правовий режим ключових територій екологічної мережі досить докладно визначено у земельному законодавстві, проте значно більше проблем виникає при розгляді правового режиму сполучних територій екологічної мережі – екологічних коридорів. Чинне законодавство регулює ці відносини вкрай недостатньо. Без внесення змін до земельного законодавства створення екологічних коридорів неможливе» [240, с. 420]. Варто лише уточнити, що правовий режим ключових територій екологічної мережі визначено не у земельному законодавстві, а у законодавстві про природно-заповідний фонд України. Більше того, не тільки земельне, але й екологічне законодавство не передбачає чіткого механізму формування сполучних територій у складі національної екологічної мережі.

Проблеми правового режиму сполучних територій екомережі не часто досліджуються в еколого-правовій науці. На особливу увагу заслуговує окремий підрозділ у колективній монографії харківських учених, присвячений аналізу правового режиму земель сполучних територій екомережі [240], у якому узагальнено практику формування та функціонування екокоридорів в Україні, а також досвід збереження особливо охоронюваних земель у США. Основні ж дослідження, що стосуються проблеми створення екокоридорів (сполучних територій екомережі), проводилися не юристами [71].

Як вже було раніше зауважено, Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки та Законом України «Про екологічну мережу України» не узгоджені переліки і назви структурних елементів національної екологічної мережі, що створює темпоральну правову колізію. Зокрема, Загальнодержавною програмою формування національної

екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено, що до структурних територіальних елементів екомережі належать: природні регіони, природні коридори та буферні зони. Натомість за Законом України «Про екологічну мережу України» до структурних елементів екомережі належать ключові, сполучні, буферні та відновлювані території.

За правилом *lex posterior derogat priori* (вирішення правових колізій за правилом «більш пізнього закону») наступний закон з того ж питання скасовує дію попередніх [199, с. 181], тому повинен застосовуватися закон «Про екологічну мережу України». Даючи юридичну характеристику природних коридорів, ми маємо використовувати термін «сполучні території». Хоча на практиці часто вживається й інший термін – екокоридори [71], який найкраще відповідає функціональним характеристикам цього структурного елемента екомережі і заслуговує на законодавче закріплення.

Відповідно до Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки природний коридор – це природна або приведена до природного стану ділянка землі чи водної поверхні, яка на різних рівнях просторової організації екологічної мережі забезпечує для природного середовища умови безперервності, системної єдності та функції біокомунікації [267]. З цього визначення можна виділити основні функціональні характеристики екокоридорів – виконання сполучної, інтегративної та комунікаційної функцій, що мають обслуговуючий характер по відношенню до функцій основних структурних елементів екомережі – природних регіонів, однак вони можуть мати самостійне значення для збереження біо- та ландшафтного різноманіття, про що свідчать природоохоронна, обмінна та міграційна функції екокоридорів.

Екокоридори – це природні ландшафти чи водойми, що забезпечують відповідні умови збереження видів дикої фауни та флори у проміжках між особливо охоронюваними природними територіями. Методичними рекомендаціями [197] до базових критеріїв відбору сполучних територій (екокоридорів) віднесені: природність меж, достатність широти й протяжності для

забезпечення міграції видів, їх розмноження, переживання несприятливих умов. Це пов'язано з тим, що головною функцією екокоридорів є забезпечення просторових зв'язків між ключовими територіями. Екокоридором є така територія або їх сукупність, вздовж якої може відбуватися обмін генетичним матеріалом і міграції між ключовими територіями. Форма коридорів може бути як прямою, так і звивистою. За територіальною цілісністю розрізняють суцільні та острівні екокоридори. Перші є суцільною смугою з природною або напівприродною рослинністю, а другі мають подовжений контур, у межах якого знаходяться природні ділянки, між якими існує або є потенційно можливим обмін генетичною інформацією [197].

Самостійне значення для збереження біо- та ландшафтного різноманіття мають території або акваторії гідроекологічних коридорів, які самі по собі мають високий рівень біорізноманіття [202]. На незаперечній важливості річок і берегів в експлуатації ландшафту наголошується в наукових дослідженнях екокоридорів середземноморського регіону. Європейські вчені обґрунтовують, що в такому природному середовищі екокоридори можуть виконувати як функції оселища, так і сполучні функції. У середземноморському середовищі водні екосистеми характеризуються локалізованим поширенням, невеликою площею та важливим значенням для функціонування екокоридорів (у середземноморському ландшафті – водотоки зазвичай є визначальними для всіх інших екокоридорів) [417].

Природні коридори формуються ділянками природних ландшафтів витягнутої конфігурації, різної ширини, протяжності, форми і з'єднують між собою природні регіони. Деяко деталізоване визначення екокоридору містять Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі – це просторові, витягнутої конфігурації структури, що зв'язують між собою ключові території (ядра) і включають існуюче біорізноманіття різного ступеня природності та середовища його існування. Головною їх функцією є забезпечення підтримання процесів розмноження, обміну генофондом, міграції видів, поширення видів на суміжні території, переживання ними несприятливих умов, переховування, підтримання екологічної рівноваги [197].

З метою забезпечення виконання природоохоронних функцій національної екологічної мережі Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено, але не конкретизовано здійснення спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин і рослин у місцях перетину природних та транспортних коридорів [267]. А вже у ст. 39 Закону України «Про тваринний світ» з метою охорони середовища існування, умов розмноження, шляхів міграції тварин передбачено, що під час розміщення, проектування і будівництва залізничних, шосейних, трубопровідних та інших транспортних магістралей, ліній електропередачі і зв'язку, а також каналів, гребель та інших гідротехнічних споруд повинні розроблятися і здійснюватися заходи, які забезпечували б збереження шляхів міграції тварин [305]. Проте знову не уточнено, про які саме заходи йдеться.

Вважаємо за необхідне позначати інформаційними знаками межі сполучних територій, запроваджувати обмеження швидкості руху, встановлювати попереджувальні знаки із зображенням тварин або зводити кількіметрові загорожі вздовж доріг з інтенсивним рухом транспорту, щоб запобігти зіткненню з автомобілями та загибелі тварин на дорогах. Фахівці пропонують встановити обмеження швидкості руху авто- і залізничного транспорту в межах сполучних територій екомережі до 50 км/год [71, с. 92].

Законом Республіки Молдова «Про екологічну мережу» чітко визначено перелік заборонених видів діяльності у периметрі екологічних коридорів екомережі [97]: 1) будівництво споруд, об'єктів інфраструктури, шляхів сполучення та інші види діяльності, які перешкоджають природній міграції тварин або її обмежують; 2) надання гірничих відводів для експлуатації родовищ корисних копалин, якщо вони охоплюють більше половини ширини екологічного коридору. Видається, такі обмеження є обґрунтованими і доцільно опиратися на закордонний досвід при вдосконаленні національного екомережевого законодавства щодо природоохоронних обмежень господарської діяльності у зоні сполучних територій.

Під час розроблення регіональних та місцевих схем екомережі потрібно вказувати характеристику сполучної території (протяжність, просторове розташування (схема), забезпечення зв'язків між ключовими територіями та цілісності екомережі, забезпечення міграції тварин, обміну генетичного матеріалу або їхня самостійна роль у збереженні біо- та ландшафтного різноманіття), перелік складових елементів. Доцільно також подавати інформацію щодо структури (складу) земельних угідь у межах екокоридору; заходів з розбудови коридорів (які земельні угіддя пропонуються для включення з метою забезпечення безперервності та цілісності екомережі). Потрібно наводити орієнтовні площі та місце розташування сполучних територій, з огляду на прийнятні шляхи поєднання ключових територій між собою, а також забезпечення узгодженості зі схемами екомережі інших адміністративно-територіальних утворень; інформацію щодо перешкод (дороги, лінії електропередач, кар'єри тощо), які призводять до розриву цілісності екомережі, можливостей їх подолання [197]. До складу сполучних територій екомережі рекомендовано відносити ліси, полезахисні та інші захисні насадження, прибережні захисні смуги, сіножаті, пасовища, водні об'єкти тощо).

У складі екомережі розмежовують природні коридори міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення. Особливістю правового забезпечення територіальної побудови національної екомережі є визначеність на законодавчому рівні переліків найважливіших структурних елементів (природних регіонів та природних коридорів) національної екологічної мережі загальнодержавного та міжнародного значення.

Відповідно до п.7 Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки до елементів національної екологічної мережі загальнодержавного значення належать основні комунікаційні елементи національної екологічної мережі, а саме – широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру: Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий), а також меридіональні природні коридори,

просторово обмежені долинами великих річок – Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, які об'єднують водні та заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів рослин і тварин. Окремий природний коридор, що має міжнародне значення, формує ланцюг прибережно-морських ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує територію України з півдня [267]. За географічним розташуванням природні коридори поділяються на широтні, меридіональні та прибережно-морський. Ці екокоридори виконують біокомунікаційну та сполучну функції.

Запропонований нами принцип науково обґрунтованого проектування структурних елементів екомережі якнайповніше повинен бути імплементований при виборі сполучних територій (екокоридорів), адже на початковому етапі у процесі їхнього проектування важливо враховувати науково обґрунтовані критерії: 1) охоплення максимальної кількості природних об'єктів, характерних для ключових територій, які вони поєднують; 2) достатня ширина і площа для створення відповідних умов для збереження біорізноманіття. Чим вужчий коридор, тим гірше він виконує своє призначення, а чим ширший, тим краще. Базовими нормативними критеріями відбору сполучних територій (екокоридорів) є: природність меж, достатність широти й протяжності для забезпечення міграції видів, їх розмноження, виживання у несприятливих умовах [197].

В Ізраїлі особливу увагу приділяють не тільки національному, але й міжконтинентальному рівням природних коридорів, оскільки ця країна є свого роду мостом між трьома континентами, що потребує врахування як особливих кліматичних умов місцевості, так і щільної житлової та громадської забудови. Для цього потрібен широкий природний коридор, який відповідає потребі поєднання великих геоботанічних систем на міжконтинентальному рівні, наприклад, коридори між країнами та континентами (вісь міграції птахів). А національний рівень охоплює масив коридорів, що спирається на національну транспортну мережу і відображається на карті екологічних коридорів [420]. Цей досвід є корисним для проектування екокоридорів із врахуванням існуючої транспортної мережі в Україні. Разом з тим, подальше проектування транспортної мережі

повинно здійснюватися таким чином, щоби не зашкодити природним шляхам міграції біологічного матеріалу в межах екокоридорів національної екомережі.

Вимоги та фінансові інструменти формування та подальшої охорони природних коридорів міжнародного значення в Україні окреслені, зокрема, Угодою про фінансування Дунайської транснаціональної програми (Interreg V - В Danube - CCI 2014TC16M6TN001), що визначає необхідність співробітництва зачеплених держав щодо збереження цілісності транснаціональних екологічних коридорів, спрямованого на зменшення високого рівня фрагментації біогеографічних територій та природних середовищ існування, що є проблемою Дунайського регіону. Цим документом також передбачено визначити та впровадити на транснаціональному рівні заходи щодо сталої валоризації (цілеспрямованого підвищення цінності) природоохоронних територій за рахунок створення зеленої інфраструктури [356]. Екологічні коридори є важливим структурним елементом екомережі, що виконує функції біокомунікації в басейні Дунаю. Природоохоронні території у складі ключових територій екомережі репрезентують унікальні екосистеми Дунайського регіону, а підвищення їх екосистемних властивостей дозволить зберегти біологічне та ландшафтне різноманіття та забезпечить їх природне відтворення.

Оскільки природні коридори географічно зосереджені у лісовій, лісостеповій і степовій зоні, а також просторово обмежені долинами великих річок, то до природних коридорів необхідно відносити ліси, степи, водні та заплавні ландшафти. Згідно з Додатком 6 Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі до складу природних коридорів належать: ліси першої та другої груп, чагарники, схиліві землі з незначним рослинним покривом, лісосмуги, луки, пасовища, сіножаті, заплавні луки, болота, внутрішні морські води, морські коси, мілини, пляжі, острови, інші водні об'єкти [267]. На той час за лісовим законодавством до першої групи належали ліси, що виконують переважно природоохоронні функції (водоохоронні та захисні ліси), а також ліси на територіях природно-заповідного фонду. До другої групи належали ліси, які поряд із екологічним, мають експлуатаційне значення. Із врахуванням чинної

редакції Лісового кодексу України 2007 року до природних коридорів екомережі доцільно відносити захисні та рекреаційно-оздоровчі ліси; ліси природоохоронного, наукового та історико-культурного призначення можуть стати основою ключових територій екомережі; експлуатаційні ліси можуть виконувати функції буферних зон.

Важко переоцінити значення Карпатських гір, які формують своєрідний «екологічний коридор» і сприяють таким чином транскордонній міграції рослин, тварин та птахів, а також збереженню генетичного різноманіття. Лісові екосистеми Карпат мають надзвичайно велике значення завдяки своїм природоохоронним, водорегулюючим, господарським та соціальним функціям. Фахівці зазначають, що українські Карпати залишаються чи не єдиною в Європі територією, де ще збереглися реліктові ліси, унікальні представники флори і фауни, у тому числі найбільші хижаки Європи: бурий ведмідь, рись і вовк [220, с. 60]. Відповідно до Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України українські Карпати належать до Галицько-Слобожанського (лісостепового) природного коридору.

На відміну від ключових територій, функціональні характеристики сполучних територій екомережі дозволяють здійснення господарської діяльності на таких ділянках, однак з природоохоронними обмеженнями, що дозволять уникнути деградації природних екосистем та забезпечити обмін генетичним матеріалом. Методичними рекомендаціями щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі окреслено функціональне призначення екокоридорів як шляхів міграції, колонізації видів та обміну генами. При цьому зазначено, що «екокомунікаційні функції вони здійснюють на різні географічні відстані – від локальних до глобальних, а для невеликих і малорухливих видів від локальних до регіональних, що визначає територіальний статус екокоридорів» [197].

Щоби забезпечити виконання екокоридорами комунікаційної та міграційної функцій в Українських Карпатах, учені-екологи наголошують на необхідності запровадження таких обмежень землекористування: а) мінімальний обробіток орних земель; б) заохочення традиційного сінокосіння та випасання худоби; в)

обмеження щодо зведення огорож та взагалі усунення їх у найважливіших місцях зв'язності; г) коригування площі й характеру рубок для зменшення фрагментації лісу; г) обмеження полювання та повна заборона облавного полювання; д) виділення частини земель під відновлення, щоб забезпечити умови для відтворення видів у межах індивідуальних ділянок [71, с. 94].

Екокоридором має визнаватися така територія або їх сукупність, уздовж якої може відбуватися природний обмін генетичним матеріалом і міграція між ключовими територіями. Для цього потрібно враховувати, що довжина екокоридору повинна відповідати відстані, на які мігрує більшість видів, які існують на ключових територіях, що поєднує екокоридор; ширина екокоридору дозволяє популяціям ефективно використовувати його як канал міграції та розселення; едафічні умови екокоридору аналогічні або близькі до едафічних умов тих ключових територій, які він поєднує; всередині екокоридору немає міграційних бар'єрів або інших чинників, які можуть заважати міграції та розселенню видів [197]. Усе вищезазначене пояснює потребу тісної співпраці дослідників різних природничих напрямів у процесі виявлення ділянок, що виконують сполучні функції та обґрунтування необхідності надання таким ділянкам статусу екокоридорів.

Зазвичай, крім земель лісогосподарського призначення, сполучні території пролягають також на землях сільськогосподарського призначення (луках, пасовищах, сіножатях). П. Ф. Кулинич справедливо зазначає, що «сільськогосподарські угіддя, які входять до складу екомережі, підлягають особливій охороні, що полягає у наданні певного пріоритету в охороні сінокосів і пасовищ у порівнянні із правовою охороною інших сільськогосподарських угідь – ріллі, перелогів та багаторічних насаджень» [171, с. 178].

Сільськогосподарські угіддя, що входять до складу екомережі, беруть участь у реалізації її основного функціонального призначення як засобу забезпечення ландшафтного та біологічного різноманіття. Це узгоджується із потребами захисту шляхів міграції видів тваринного світу та обміну генетичного матеріалу (екокоридорів) у межах екомережі, що дозволяють забезпечувати саме

землі екстенсивного (природоощадливого) використання, а не орні землі та багаторічні насадження, які зазнають інтенсивного впливу у процесі їх сільськогосподарського обробітку.

Парцеляція сільськогосподарських земель у процесі паювання КСП є причиною того, що у межах екокоридору може опинитися значна кількість земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що належать різним особам. П. Ф. Кулинич наголошує на тім, що надмірне подрібнення негативно позначилося на розвитку сільськогосподарського виробництва і на якісному стані ґрунтів, тому обґрунтовує актуальність застосування заходів щодо консолідації сільськогосподарських угідь [169, с. 178]. Б. В. Даниленко вважає, що із запровадженням ринку земель їх консолідація матиме не тільки важливе економічне значення, а й сприятиме створенню екокоридорів. Тому в процесі такої консолідації мають бути враховані й екологічні інтереси. Відтак у законодавстві про консолідацію земель потрібно передбачити умови формування екомережі [240, с. 439], збереження біологічного різноманіття, а також загальні екологічні обмеження, спрямовані на охорону земель та відновлення родючості ґрунтів. З цією метою проекти консолідації сільськогосподарських земель мають погоджуватися із територіальними органами Міндовкілля [240, с. 439]. Ця пропозиція Б. В. Даниленка є обґрунтованою, адже сталий розвиток природного регіону повинен ґрунтуватися на балансі економічних, екологічних та соціальних інтересів.

В. В. Носік справедливо зазначає, що «правові проблеми консолідації (об'єднання) земельних ділянок є новими для теорії земельного, цивільного, господарського права, недостатньо досліджені у вітчизняній правовій та економічній науці, що може негативно вплинути на практику реалізації громадянами України суб'єктивних прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення» [210, с. 40], а також і охорони земель.

Наразі ж, як зауважила Т. О. Коваленко, зміни до земельного законодавства переважно стосуються розвитку земельного ринку та гарантування земельних прав, залишаючи поза увагою питання правової охорони земель [131, с. 75].

Безумовно, нагальна проблема охорони земель повинна вирішуватися шляхом поглибленої екологізації земельного законодавства та використання інструментів відновлення малопродуктивних та деградованих земельних ділянок засобами екомережі.

Маємо констатувати, що попри величезний потенціал українського степу як сполучних територій екомережі, він є одним з головних типів ландшафтів і екосистемою, що зазнала найбільшого антропогенного перетворення. За загальними географічними показниками степ як природна зона становить 40 % площі України, проте у природному стані збереглося лише 1 % степу, що надзвичайно мало для нормального функціонування степової екосистеми. Степ є притулком для більшості видів, занесених до Червоної книги України (276 видів рослин і 156 видів тварин). Степові біотопи є місцем проживання тварин і зростання рослин, які ніде більше не можуть існувати (ендемів). Втрата степових ландшафтів призводить до деградації рослинного комплексу і ґрунтів, опустелювання особливо посушливих регіонів нашої країни [220, с. 75].

Деградація земель та опустелювання є одними з найбільш серйозних викликів для сталого розвитку країни, які спричиняють істотні проблеми екологічного і соціально-економічного характеру. Відповідно до Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням, основними шляхами розв'язання цієї проблеми є удосконалення структури земельних угідь та напрямів господарської діяльності з метою забезпечення збалансованого співвідношення між земельними угіддями та гарантування екологічної безпеки і рівноваги території, зокрема створення умов для забезпечення формування екомережі [151].

Основні причини проблем, які сьогодні існують у сфері збереження степових екосистем України, були закладені радянськими ідеологічними принципами аграрної політики – максимальним залученням земель до аграрної сфери шляхом їх розорювання і переважно екстенсивним типом сільськогосподарського виробництва. Попри загальне розуміння необхідності адаптації засобів ведення сільського господарства для збереження ландшафтів, російські вчені й надалі

сповідують природоресурсний підхід, сумніваючись у можливості повністю зупинити процес адаптації ландшафтів для потреб суспільства [107, с. 58].

Необхідно вживати заходів до регенерації природних властивостей степових екосистем та розширення степових ландшафтів. Фахівці зауважили, що степові біотопи набагато важче відновити, ніж водно-болотні або лісові, тому збереження залишків степу та проекти з його відновлення є особливо важливими [220, с. 63]. Саме в контексті формування екомережі України пасовища та сіножаті, які не підпадають під вимоги охорони як ключові території, можуть бути визнані сполучними територіями чи буферними зонами екомережі. Деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські угіддя теж повинні вилучатися із сільськогосподарського обробітку і щодо них мають виконуватися першочергові заходи щодо відновлення їх природного стану.

Екологічні коридори необхідно проектувати між ключовими територіями екомережі, що віддалені на відстань більшу ніж 1 км. При цьому потрібно враховувати такі критерії: 1) найменшу дистанцію між ключовими територіями; 2) максимально можливе використання існуючих природних ділянок; 3) проходження екокоридорів за межами населених пунктів, інфраструктурних об'єктів та іншої забудови [162, с. 14]. Сполучні території екомережі повинні оминати антропогенізовані ділянки та проектуватися з урахуванням можливостей відновлення природних біотопів.

Екологи наголошують, що екокоридори не обов'язково мають зв'язувати лише однотипні природні території – лісову з лісовою або степову зі степовою. Під час розроблення Індикативної схеми екологічної мережі басейну р. Південний Буг було зауважено, що екокоридори планувалися для об'єднання ділянок різного типу, наприклад «ліс» – «степ», через те, що всі природні регіони є мозаїкою біотопів. В умовах України - це лісостеп, де великі лісові масиви чергуються з ділянками чагарниково-трав'янистої чи трав'янистої рослинності. З огляду на те, що зв'язок між природними ділянками навіть різного типу – це краще, ніж їхній «острівний статус» та повне оточення орними землями, коридори планувалися без

урахування типів природного покриття потенційних ключових територій екомережі [162, с. 14].

Однак через надмірну розораність земель в Україні проектування екокоридорів на природних ділянках є досить проблематичним. Площа земельних ділянок, які систематично обробляються і використовуються під посіви сільськогосподарських культур в Україні, є найбільшою в світі та досягла 56 % території держави і наближається до 80 % сільськогосподарських угідь.

Підтримання балансу між швидким економічним зростанням, соціальним розвитком і потребою захисту навколишнього середовища є великим викликом для багатьох країн, зокрема для Китаю. За останні чотири десятиліття економіка Китаю швидко розвивається ціною деградації довкілля. У даний час Китай все ще знаходиться в процесі швидкої урбанізації та індустріалізації, а попит на енергію продовжує зростати, однак вже зроблено великі зусилля, спрямовані на те, щоб зупинити екологічну деградацію. Одним із найважливіших заходів є поступове зменшення споживання вугілля та збільшення використання відновлюваної енергії, зокрема, вітроенергетики, що вважається перспективним джерелом відновлюваної енергії в результаті її технічної зрілості, низької вартості, просторової ефективності та мінімального забруднення.

Однак існують потенційно несприятливі екологічні наслідки вітроенергетичних проєктів. Низький частотний шум, генерований обертовими турбінами, може завдати шкоди людині та іншим організмам. Вітроенергетичні проєкти також впливають на тварин і рослин, будівництво вітряків змінило оригінальний ландшафт, зумовило фрагментацію природних середовищ. Вплив вітроенергетичних проєктів позначається і на умовах існування екологічних коридорів, що відіграють важливу роль у забезпеченні підтримки функцій екосистеми та є однією з умов регіональної екологічної безпеки [418].

Безперечно негативний вплив вітроенергетики на довкілля не варто ігнорувати. Дикі тварини чутливі до людської інфраструктури, вони мають налагодити свої міграційні маршрути, щоб уникнути низькочастотного шуму та тіней на землі від обертання турбін. Крім того, це дослідження зосередило увагу

на проблемах будівництва та експлуатації вітроелектростанцій, відтак при виборі місць для майбутніх проектів вітроенергетики в Китаї уникатимуть ключових екологічних коридорів у районі [418].

Проведені китайськими вченими дослідження довели, що проекти вітроенергетики негативно впливають на існуючі у навколишній місцевості екологічні коридори, їхню прохідність, довжину екологічного коридору та ландшафтну сполученість. Як промислова зона з повністю обладнаною інфраструктурою для підтримки конкретних цільових галузей, проекти вітроенергетики не сприяють формуванню екологічних коридорів через відсутність виконання ними екологічної функції [418]. Цей приклад засвідчує необхідність врахування не тільки усіх факторів соціально-економічного розвитку кожного регіону, але й важливості збереження екосистем. В Україні запобігання негативного впливу на довкілля може бути забезпечене у подібних випадках шляхом проведення ОВД.

Водночас Конституція України у ст. 41 передбачає, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. У контексті аналізу правового режиму екологічних коридорів цю норму можна тлумачити таким чином, що у випадку розташування екокоридорів на землях приватної власності, абсолютне право приватної власності повинно обмежуватися публічними інтересами охорони довкілля. На думку М. І. Максименка, стимулювання землевласників та землекористувачів у здійсненні заходів, передбачених схемами формування екомережі України, має здійснюватися шляхом запровадження позитивного економічного стимулювання таких суб'єктів у вигляді податкових пільг, надання субсидій, пільгових позик [186, с. 13].

Цікавим і корисним є також закордонний досвід визначення та розроблення менеджмент-планів екокоридорів. Проект COREHABS – «Екологічні коридори для середовищ існування та видів в Румунії» (2015-2016) [396], фінансований механізмом Європейського економічного простору (ЄЕП) на 2009-2014 роки, був спрямований на розробку методів проектування національної

мережі екологічних коридорів та визначення їх критичних областей. Проєкт фокусується на визначенні довгострокового моніторингу екологічної мережі, який повинен застосовуватися в національних стратегіях розвитку і передбачає досягнення таких цілей: 1) розроблення методів, які будуть використані для проєктування національних мереж екологічних коридорів; 2) визначення екологічних коридорів на національному рівні та розроблення керівних принципів щодо управління ними, щоб вони могли бути включені в національну політику щодо охорони природи, планування землекористування та таких галузей, як сільське господарство та захист водних ресурсів; 3) поширення результатів проєкту широкій аудиторії з метою інформування зацікавлених сторін та широкої громадськості про роль та функціональність екологічних коридорів; 4) забезпечення підготовки фахівців для виявлення екологічних коридорів, моніторингу їх та забезпечення їх управління [396]. Цей проєкт засвідчує потребу врахування подібних проблемних аспектів у процесі розбудови національної екомережі, адже й в Україні потрібно звертати увагу на важливості методичних розробок у цій сфері, забезпечувати формування належної стратегії екологічного управління, екологічної освіти та професійної підготовки фахівців.

На необхідності збереження ландшафтного та біологічного різноманіття окремих природних регіонів, сполучених природними коридорами, як територій, що сприяють транскордонній та внутрішній міграції рослин, тварин та птахів, наголошено у регіональних міжнародно-правових документах і проєктах. Важливим кроком до збереження біологічного різноманіття і ландшафтів у Дунайському регіоні є розвиток зеленої інфраструктури для відновлення зв'язків між різними біогеографічними регіонами і місцями існування. Проєкт «Завершення створення Зеленого коридору «Нижній Дунай» зі збереження та відновлення водно-болотних угідь в Європі спрямований на покращення керування існуючими та створення нових природоохоронних об'єктів, відновлення водно-болотних угідь, підтримку розвитку сталого використання природних ресурсів [220, с. 64]. Проєкт «Розробка Альпійсько-Карпатського коридору», що реалізується у співпраці між Австрією і Словаччиною,

спрямований на реконструкцію і покращення умов використання традиційних коридорів дикої природи задля вільного пересування таких великих ссавців, як благородний олень, рись, вовк і ведмідь. Досвід, набутий у рамках проєкту, заслуговує на увагу і буде корисним для подальшого поширення в регіоні, у тому числі і в його українській частині [220, с. 64].

Як зазначає М. І. Максименко, зарубіжний досвід доводить можливість проведення заходів із побудови екомережі за рахунок фінансування міжнародних фондів [186, с. 12]. Так, проєкт «Реалізація транскордонного екологічного зв'язку в Українських Карпатах» [71, с. 47] відбувся у результаті міжнародної співпраці громадських екологічних організацій та Уряду України в цій сфері.

Зважаючи на термінологічні розбіжності назв структурних елементів національної екологічної мережі, закріплені у основних екомережевих законах і опираючись на закордонний досвід та напрацьовану практику, пропонуємо сполучні території (природні коридори) законодавчо назвати екокоридорами. Екокоридори – це природні ландшафти або приведені до природного стану ділянки лісів, степів, пасовища та сіножаті, а також водні та заплавні ландшафти, які поєднують між собою ключові території, забезпечують цілісність, умови безперервності та системну єдність екомережі, міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу на різних рівнях просторової організації екологічної мережі.

Основні функціональні характеристики сполучних територій – виконання сполучної, обмінної, міграційної та комунікаційної функцій, що мають обслуговуючий характер щодо функцій основних структурних елементів екомережі – ключових територій. Тому природні умови екокоридору повинні бути аналогічні або близькі до едафічних умов тих ключових територій, які він поєднує. Сполучні території можуть мати самостійне значення для збереження біо- та ландшафтного різноманіття, про що свідчать виконувані ними природоохоронна та інтегративна функції. Якщо основним завданням ключових територій є збереження насамперед ландшафтного різноманіття (оскільки їх основою є об'єкти та території природно-заповідного фонду), то основним

завданням сполучних територій є охорона біологічного різноманіття (флори та фауни регіону).

Найбільшою мірою характеристикам екокоридорів відповідають ліси. До природних коридорів екомережі доцільно відносити захисні та рекреаційно-оздоровчі ліси; основою ключових територій екомережі можуть стати ліси природоохоронного, наукового та історико-культурного призначення; експлуатаційні ліси можуть виконувати функції буферних зон.

Попри те, що екокоридори виконують природоохоронну функцію, сприяючи збереженню біологічного різноманіття, варто подбати про захист самих сполучних територій, поширюючи на них режим спеціальних охоронних зон, а також вживати спеціальних заходів для забезпечення міграційних процесів у місцях перетину природних та транспортних коридорів.

3.4. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ БУФЕРНИХ ТЕРИТОРІЙ ЕКОМЕРЕЖІ

Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) окреслена структурна побудова Всеєвропейської екомережі як фізичної (на місцевості) мережі ключових територій (kore areas), з'єднаних природними коридорами (korridors) та підтримуваних буферними зонами (buffer zones) у формі єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Отож неодмінним структурним елементом Всеєвропейської екомережі та національної екомережі є буферні території (зони), які виконують важливу функцію підтримки та захисту ключових і сполучних територій задля досягнення основної спільної мети – збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

У Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки визначено поняття буферної зони як місцевості з природним або частково зміненим станом ландшафту, що оточує найбільш цінні ділянки екологічної мережі та захищає їх від дії зовнішніх негативних факторів природного походження або спричинених діяльністю людини [267].

Тому ознаками буферних територій екомережі є: 1) в основі виділення ділянки в якості буферної зони є природній чи частково змінений стан ландшафту. Натомість техногенні чи урбанізовані території не можуть мати статусу буферної зони екомережі; 2) буферні зони мають бслуговуючий характер по відношенні до найцінніших ділянок екомережі. Тим самим заперечується можливість віднесення до буферних зон тих ділянок, що самі мають особливу природну цінність; 3) визначення буферних зон на місцевості повинно здійснюватися безпосередньо поруч ключових територій чи екокоридорів, оточуючи їх по зовнішніх контурах; 4) виконання буферними зонами захисної функції щодо ключових та сполучних територій спрямовано на запобігання негативній дії зовнішніх факторів природного походження або спричинених діяльністю людини на цінні природоохоронні території та шляхи природної міграції; 5) Безпосереднього зв'язку із відновлюваними територіями екомережі буферні зони не мають.

У територіальній системі екомережі кожен структурний елемент виконує притаманні йому функції та, водночас, є взаємопов'язаним та взаємозалежним з іншими структурними елементами. Зокрема, для ефективного збереження об'єктів та територій природно-заповідного фонду, цінних водно-болотних угідь чи ділянок, де зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, чи територій, де є поширеними представники флори й фауни з Червоної книги України, потрібно забезпечити захисний зовнішній бар'єр, який мінімізує чи унеможливить негативний вплив господарської чи іншої діяльності на екосистеми цих ключових територій екомережі. Саме створення буферних зон (як особливого екомережевого захисного інструменту) дозволяє на вищому рівні, аніж це передбачено законодавством про природно-заповідний фонд, досягати цілей збереження цінних видів флори й фауни та унікальних природних ландшафтів.

З метою збереження біологічного різноманіття окремих природних регіонів потрібно враховувати існування різноманітних етапів та циклів їхньої природної життєдіяльності, що часом виходять за межі цих ключових територій екомережі. Для цього законодавство передбачає створення сполучних територій – природних коридорів, що сприяють внутрішній міграції рослин, тварин та птахів. Хоча ділянки сполучних територій екомережі самі не є унікальними з точки зору їх особливої екологічної цінності, однак вони є надзвичайно важливими для збереження і відтворення цінних та зникаючих видів флори й фауни. Саме тому для захисту природних коридорів від їх перетину із транспортними коридорами та об'єктами соціально-економічної інфраструктури також необхідно встановлювати природні бар'єри. Функцію захисту для екокоридорів виконують буферні території екомережі.

У довідковій літературі буферна зона зазвичай розглядається як «район, що має на меті збереження двох або більше інших районів, на відстані один від одного, з тієї чи іншої причини». Законодавство України про екомережу передбачає створення буферних зон, спрямованих на збереження двох інших структурних елементів екомережі – ключових та сполучних територій, однак не

шляхом розташування буферних зон між ними, а шляхом їх оточення ззовні. Буферний захист тут покликаний запобігти зовнішньому негативному впливу на ці території, а не відмежувати їх між собою. Специфіка структурної побудови екомережі якраз і полягає в тому, що ключові території найчастіше поєднуються між собою природними коридорами.

Законом України «Про екологічну мережу України» передбачено, що буферні території забезпечують захист ключових та сполучних територій від зовнішніх впливів (ст. 4). Однак у ч.2 ст.16 цього ж закону вказано, що перелік буферних зон екомережі включає території навколо ключових територій екомережі, які запобігають негативному впливу господарської діяльності на суміжних територіях [265]. Тому для уніфікації правового режиму буферних територій варто доповнити цю статтю словами «та вздовж сполучних територій» після слів «ключових територій».

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки визначає буферну зону як місцевість з природним або частково зміненим станом ландшафту, що оточує найбільш цінні ділянки екологічної мережі та захищає їх від дії зовнішніх негативних факторів природного походження або спричинених діяльністю людини. Буферні зони створюються для захисту природних регіонів і коридорів від негативної дії зовнішніх чинників, забезпечення дотримання в їх межах більш сприятливих умов для розвитку і самовідновлення та оптимізації форм господарювання з метою збереження існуючих і відтворення втрачених природних цінностей [267].

У цьому документі назви структурних елементів екомережі відразу відображають їхні функціональні характеристики й екологічні «виміри», тобто просторові межі: природні регіони (ядра екомережі), природні коридори (сполучні елементи екомережі), буферні зони (оточуюча охоронна смуга, зовнішні межі якої збігаються із кордонами екомережі). А за Законом України «Про екологічну мережу України» усі структурні елементи мають назву територій: буферні, ключові, сполучні та відновлювані території. Хоча, з географічної точки зору, вони можуть бути і акваторіями, оскільки можуть бути водними об'єктами.

Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття 1995 року передбачено, що Загальноєвропейська екологічна мережа складається з наступних елементів: природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування, видів та ландшафтів європейського значення; екологічні коридори або перехідні зони з метою покращення взаємодії природних систем; відновлювальні райони, де пошкоджені елементи екосистем, середовища існування та ландшафти європейського значення мають відновлюватися, а окремі території повністю відтворюватися; буферні зони, які підтримують і захищають мережу від шкідливого зовнішнього впливу. Природні ядра включатимуть головні території та елементи, які представляють біологічне та ландшафтне різноманіття європейського значення. Часто вони включатимуть і важливі напівприродні системи, цілісність яких залежить від продовження певної людської діяльності, зокрема сільськогосподарські ландшафти екстенсивного використання [48].

Аналізуючи норми Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та Закону України «Про екологічну мережу України», які визначають базові (структурні) елементи екомережі, Т. М. Кондратюк звертає увагу на певні відмінності у їх функціональному призначенні. Зокрема, буферні зони Всеєвропейської екологічної мережі захищають загалом всю мережу від шкідливого зовнішнього впливу, а буферні території національної екомережі України забезпечують захист окремих її елементів: ключових і сполучних територій. При розробленні регіональних та місцевих схем екомережі визначається роль буферної території для забезпечення захисту ключової чи сполучної території від антропогенного впливу (території навколо ключових територій екомережі, які запобігають негативному впливу господарської діяльності на суміжних територіях) [197]. Учена ж вважає за доцільне внести відповідні зміни до абз. 5 ст. 3 Закону України «Про екологічну мережу України» і визначити буферні території як «території, які підтримують і забезпечують захист усієї мережі від зовнішніх впливів» [148, с. 54]. Варто підтримати цю пропозицію, адже найбільш ефективним буде збереження ландшафтного та

біологічного різноманіття екомережі, якщо буде захищена вся територіальна система, а не її окремі елементи.

Як засвідчує практика, буферні території є перехідними смугами між природними територіями і територіями господарського використання. Основною функцією буферної території є забезпечення захисту територіальних елементів екомережі від негативного антропогенного впливу. Вони повинні мати площу, достатню для захисту ключових територій та екокоридорів від дії зовнішніх негативних факторів і оптимізації певних форм господарювання з метою збереження існуючих і відновлення втрачених природних цінностей [202].

Буферні зони не становлять особливої екологічної цінності, вони виконують насамперед господарські функції, однак у складі екологічної мережі відіграють захисну роль. До буферних зон необхідно відносити водоохоронні зони, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів і зони санітарної охорони, що утворюють відповідні басейнові системи, а також полезахисні лісові смуги, які захищають ділянки степової рослинності, луки і пасовища, інші сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання.

Необхідною умовою збереження біорізноманіття й тривалої стійкості екосистем у степових регіонах є формування взаємопов'язаної мережі особливо охоронюваних природних територій – степових заповідників, що враховують екологічні та соціально-економічні особливості регіону. Створення й функціонування степових заповідників передбачає зовсім іншу, особливу структуру цієї форми територіальної охорони степових екосистем із буферними зонами. Вчені обґрунтовують, що відносно невеликі, але численні заповідні ділянки повинні з усіх боків оточуватися достатньо широкими охоронними зонами, здатними виконувати функції не тільки традиційного захисту від безпосереднього антропогенного впливу, але й від опосередкованого впливу зовнішніх чинників (випадкового занесення вітром насіння чужорідних рослин тощо) [19, с. 22].

У Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року передбачено, що для забезпечення простору для диких тварин, рослин, запилювачів та природних

регуляторів шкідників, існує нагальна потреба повернути щонайменше 10 % сільськогосподарських площ у природні ландшафти, придатні для біорізноманіття. До них, зокрема, належать буферні смуги, перелоги в сільськогосподарському обороті та виведені з нього, лісосмуги, непродуктивні сади, схили терас та ставки. Вони допомагають збільшити депонування вуглецю, запобігають ерозії та виснаженню ґрунту, фільтрують повітря і воду та підтримують адаптацію до зміни клімату. Крім того, багатше біорізноманіття часто допомагає привести до збільшення сільськогосподарського виробництва [344, с. 18]. Опираючись на цей досвід, можемо також розраховувати, що ширше охоплення території України усіма структурними елементами екомережі, а не тільки об'єктами природно-заповідного фонду, дасть змогу покращити стан біорізноманіття та природоресурсний потенціал і водночас, забезпечити підвищення якості виконуваних ним екосистемних послуг.

Методичними рекомендаціями щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі рекомендовано до складових буферних територій екомережі включати буферні зони природних і біосферних заповідників та національних природних парків; частково землі водного фонду та водоохоронні зони; частково землі лісового фонду; інші заліснені території, у т.ч. лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду; землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів; частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання – пасовища, луки, сіножаті тощо [197]. Якщо можна погодитися із віднесенням до складу буферних територій окремих ділянок земель рекреаційного призначення (крім тих, що використовуються для проведення спортивних заходів), то щодо буферних зон природних і біосферних заповідників та національних природних парків вважаємо це недоцільним, оскільки вся територія природно-заповідного фонду є особливо охоронюваною і її варто відносити до ключової, а не до буферної території екомережі.

Аналізуючи правовий режим полезахисних лісосмуг, П. Ф. Кулинич вказує на його суттєві зміни, які відбулися в Україні унаслідок вдосконалення законодавства про охорону довкілля, що спричинило конкуренцію правових норм різних галузей права – земельного, лісового та екологічного. На думку вченого «базовою галуззю права в питанні регулювання суспільних відносин щодо полезахисних лісосмуг має бути визнане земельне право, а до відання екологічного права має бути віднесене визначення правового режиму полезахисних лісосмуг як екологічного об'єкта, який підлягає посиленій правовій охороні як складовий елемент екологічної мережі України» [169, с. 507]. Насправді далеко не всі полезахисні лісосмути з прийняттям Закону України «Про екологічну мережу України» автоматично стали її складовими елементами. Для включення до складу національної екомережі будь-якого об'єкта вживається низка заходів організаційно-правового характеру і з'ясовується екологічна доцільність та значення з точки зору забезпечення системної єдності екомережі. І лише після завершення відповідних процедур на цю ділянку поширюватиметься правовий режим об'єкта екомережі.

Науковці зазначають, що «часто заповідні території (ядра) екомережі в Україні, на жаль, межують безпосередньо з територіями інтенсивного господарювання, а буферні зони залишаються мрією» [190]. Ця проблема може бути вирішена в процесі належного проектування національної екомережі шляхом розроблення регіональних та місцевих схем екомережі та формування переліків територій та об'єктів екологічної мережі. Вочевидь серед усіх структурних елементів екомережі найбільш деталізованого проектування потребують буферні території, адже ключові території включаються до складу екомережі після завершення землевпорядних робіт, а щодо відновлюваних територій доцільним є розроблення комплексу ренатуралізаційних заходів у програмах формування екомережі та програмах охорони земель, а не тільки схематичне їх позначення.

Відповідно до п. 4.2. Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі структурні елементи екомережі визначаються за об'єктивно обумовленими природними чинниками,

просторовими параметрами екосистем та інших типів територіальних утворень, відповідно до принципів територіального структурування Всеєвропейської екомережі та Закону України «Про екологічну мережу України». Критерії виділення буферних територій визначаються особливостями ключових та сполучних територій екомережі, для захисту яких і створюється буферна територія. Ширина буферних територій визначається залежно від напряму та ступеню впливу навколишніх сільськогосподарських угідь або промислових об'єктів на ключові та сполучні території екомережі, а також впливу останніх на сільськогосподарські угіддя [197].

На відміну від ключових та сполучних територій екомережі (що переважно перебувають у публічній власності), в межах буферних територій часто знаходяться земельні ділянки, що належать на праві приватної власності різним суб'єктам господарювання. Тому важливо при внесенні таких земельних ділянок до державного земельного кадастру зазначати тип обмеження – належність до буферних територій національної екомережі. Крім того, необхідно законодавчо визначити допустимі межі й способи використання таких земельних ділянок, щоб господарська діяльність, здійснювана у їх межах, не загрожувала збереженню біологічного та ландшафтного різноманіття. При цьому законодавство передбачає необхідність одержання попередньої письмової згоди власників і користувачів земельних ділянок на включення території чи об'єкта до переліку територій та об'єктів екомережі.

Включені до переліків території та об'єкти екомережі вносяться в Державний земельний кадастр разом з природоохоронними обмеженнями у використанні земель відповідно до вимог Закону України «Про Державний земельний кадастр» та містобудівний кадастр, відображаються в кадастрових планах, документації із землеустрою, наведеній у статті 25 Закону України «Про землеустрій», містобудівній документації (Генеральній схемі планування території України, генеральних планах населених пунктів, детальних планах та планах зонування територій, схемах планування територій на регіональному рівні), матеріалах

державного обліку лісів та лісовпорядкування під час розроблення цієї документації або внесення змін до неї.

У контексті пошуку нових інструментів у загальному організаційно-правовому механізмі формування національної екологічної мережі найбільшою мірою потребує актуалізації механізм формування буферних територій екомережі. Практичні проблеми із визначенням буферних територій у складі екомережі зумовлені тим, що ці структурні елементи: 1) виконують допоміжну (захисну) функцію; 2) мають обслуговуючий характер по відношенню до ключових та сполучних територій екомережі; 3) за своїм цільовим призначенням у складі земельного фонду не належать до особливо охоронюваних земельних ділянок; 4) не вилучаються у попередніх власників та землекористувачів; 5) потребують визначення додаткового природоохоронного режиму, який «накладається» на вже існуючий правовий режим земельних ділянок; 6) дотримання додаткового природоохоронного режиму досягається шляхом встановлення природоохоронних обмежень чи укладення охоронного зобов'язання.

За своїм цільовим призначенням земельні ділянки буферних територій належать переважно до категорії земель сільськогосподарського призначення інтенсивного типу використання, а також це можуть бути земельні ділянки, прилеглі до земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони, рекреаційного та оздоровчого призначення і, відповідно, матимуть правовий режим охоронних зон, чи зон санітарної охорони, передбачених ст. ст. 112, 113 ЗК України. На відміну від ключових та відновлюваних територій екомережі, які потребують вжиття заходів до збереження та ренатуралізації компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття – буферні та сполучні території екомережі потребують радше мінімізації антропогенного втручання у межах своєї природної локалізації.

Для ефективного виконання буферними територіями своєї захисної функції у складі національної екомережі рекомендовано розробляти менеджмент-плани для цих територій. У менеджмент-планах доцільно визначати комплекс природоохоронних заходів, можливих обмежень господарської діяльності, а

також механізм компенсації збитків та недержаних доходів тим особам, землеволодіння яких потрапляють до переліків буферних територій екомережі.

У комплексному фінансуванні природоохоронних засобів, спрямованих на розбудову та збереження екомережі потрібно передбачити також видатки для підтримання функціональних характеристик буферних територій екомережі.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки було передбачено зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів [267]. Одним із різновидів таких земель є землі сільськогосподарського призначення.

У цій Програмі декілька разів акцентована увага на перспективних напрямках використання та охорони сільськогосподарських земель та функціях, що вони здатні виконувати для збереження ландшафтного та біологічного різноманіття у складі національної екологічної мережі. Зокрема, визначено, що сприятливі передумови для збільшення площі земель з природними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні, забезпечуються: 1) вилученням земель сільськогосподарського призначення (насамперед деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням; 2) наданням переваги відновленню природних ландшафтів як найбільш доцільному виду використання земель, що вибувають із сільськогосподарського використання.

Вилучення цих земель із сільськогосподарської сфери діяльності має створити можливість для відновлення їх природного стану. Реалізація Програми забезпечить збереження і відтворення ландшафтного різноманіття, а також сприятиме: ренатуралізації земельних угідь, що вилучаються із сільськогосподарського використання.

Вчені-економісти обґрунтовують необхідність забезпечення раціонального сільськогосподарського землекористування шляхом запровадження процесів

виведення значної площі земель із сільськогосподарських угідь. Зокрема, В. М. Будзяк пропонує виводити із сільськогосподарського використання ерозійно небезпечні, надмірно забруднені шкідливими речовинами, високозатратні землі, захисні зони, а також землі, які сприятимуть екологічній стійкості територій, включаючи екологічні коридори [24, с. 68]. З урахуванням їх природних та економічних характеристик, ці землі у складі екологічної мережі можуть бути віднесені до таких типів її структурних елементів, як відновлювані території, буферні зони та сполучні території відповідно.

Аналізуючи проблеми ефективності сільськогосподарського землевикористання, П. Ф. Кулинич у контексті нового доктринального розуміння принципу пріоритету сільськогосподарського використання земель вважає, що «поряд із протидією необґрунтованому переведенню сільськогосподарських угідь у інші категорії земель, повинна вводитися вимога оптимізації сільськогосподарського земельного фонду України, що передбачає вжиття заходів щодо переведення частини земель сільськогосподарського призначення в інші категорії земель та вдосконалення їх структури з урахуванням продовольчих пріоритетів та екологічних імперативів» [169, с. 452]. На нашу думку, подолання існуючої в Україні проблеми надмірної розораності сільськогосподарських угідь, а також проблеми консервації непридатних до сільськогосподарського обробітку земель, зокрема техногенно забруднених, деградованих та малопродуктивних, можуть вирішуватися шляхом включення їх до складу національної екомережі, де вони виконуватимуть функції забезпечення її просторової цілісності, біокомунікації та захисту особливо цінних природоохоронних територій.

Наступним напрямом використання територій у складі екомережі є оптимізація ведення сільського господарства з урахуванням умов існування видів місцевої флори і фауни. Цей напрям не передбачає виведення земель із сільськогосподарського використання, однак встановлює обмеження у сільськогосподарській діяльності, зумовлені вимогами збереження біологічного різноманіття у межах поширення рідкісних та зникаючих видів рослинного і тваринного світу та середовищ їх існування.

Методичними рекомендаціями щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі рекомендовано проводити аналіз території сільськогосподарського підприємства з використанням карт землеустрою. Це дозволяє виділити у межах лучних або степових територій ландшафтні елементи різних груп за ступенем змін ландшафту. На територіях з переважанням антропогенних ландшафтів зростає роль незначних за площею ділянок природної рослинності, при умові, що вони пов'язані між собою у цілісну мережу. Таку мережу необхідно розглядати як територію структурного елементу екомережі локального масштабу [197].

Законодавчо визначений перелік складових частин структурних елементів екологічної мережі охоплює «частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання - пасовища, луки, сіножаті тощо» [267]. Законом України «Про екологічну мережу України» також передбачено включення сільськогосподарських угідь екстенсивного (природооохоронного) використання – пасовищ, луків, сіножатей до складу екологічної мережі. При цьому законодавець зобов'язує власників і користувачів земельних ділянок, землеволодіння яких знаходяться у межах територій та об'єктів, включених до складу екомережі, забезпечувати їх використання за цільовим призначенням.

На думку П. Ф. Кулинич, «дане формулювання зазначеного обов'язку, незважаючи на його деяку неточність, передбачає таке використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, при якому такі сільськогосподарські угіддя, як сінокоси та пасовища, що є частиною цих ділянок, не повинні втрачати свою ідентичність як засобу аграрного виробництва, тобто не повинні трансформуватися у сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання – ріллю, перелоги та багаторічні насадження» [169, с. 461].

Очевидно, що включення сільськогосподарських угідь до складу екомережі передбачає обов'язок такого невиснажливого господарського використання власниками та користувачами відповідних земельних ділянок, що сприятиме досягненню довгострокових природоохоронних цілей. Відтак сільськогосподарські угіддя виконуватимуть поряд із економічною функцією

основного засобу сільськогосподарського виробництва також і екологічну функцію. Структура екологічної мережі дозволить зменшити надмірну розораність сільськогосподарських земель шляхом розширення площі сіножатей і пасовищ, тим самим запобігти деградації та втраті родючості земель і сприяти ренатуралізації земельних угідь, що вилучаються із сільськогосподарського використання.

На думку Б. В. Даниленка, включення земельної ділянки до екомережі має бути наслідком зміни її правового режиму. Це має позначатися і на такій складовій правового режиму земельної ділянки, як права й обов'язки її власника. Зокрема, на власника має бути покладено обов'язок щодо прийняття у встановленому законом порядку та виконання менеджмент-плану екокоридору [240, с. 437]. При цьому обмеження поширюються до тієї міри, що необхідна для захисту основних цінностей об'єкта охорони. І навіть найсуворіші обмеження, як правило, дозволяють власникам продовжувати традиційне використання земель [240, с. 433]. Справді, на використання власником належної йому земельної ділянки, можуть накладатися природоохоронні обмеження, зумовлені публічними інтересами охорони довкілля. Тому необхідно внести відповідні зміни до екомережевого законодавства та відобразити такі обмеження у державному земельному кадастрі, при цьому режимоутворюючим об'єктом виступатиме тип структурного елемента екомережі.

З метою забезпечення формування екомережі Б. В. Даниленко обґрунтовано пропонує в законодавстві визначити такі особливості правового режиму сільськогосподарських угідь – пасовищ та сіножатей, що повинні увійти до складу екологічної мережі: 1) особливий порядок зміни виду угідь; 2) особливий порядок приватизації; 3) наявність охоронного зобов'язання; 4) особливість припинення прав на земельну ділянку на підставі викупу для суспільних потреб – формування екомережі чи її вилучення у випадку використання не за цільовим призначенням [244, с. 445].

Вважаємо, що включення сільськогосподарських угідь до складу екомережі зумовлює доповнення їхнього правового режиму природоохоронними вимогами у

процесі їх використання і настання одного з наступних юридичних наслідків: 1) віднесення до складу буферних чи сполучних територій із оформленням охоронного зобов'язання зі збереженням правової форми використання і категорії земель; 2) вилучення у користувачів чи викуп у власників з переведенням до складу відновлюваних територій. При цьому варто передбачити зміну цільового призначення цих земель із категорії сільськогосподарського призначення в категорію природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, внівши відповідні зміни до ч.1 ст.46 Земельного Кодексу України, доповнивши її словами «або забезпечують просторову цілісність національної екомережі».

3.5. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВІДНОВЛЮВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЕКОМЕРЕЖІ

Відновлювані території є важливим структурним елементом у складі національної екомережі, адже саме вони забезпечують формування екомережі як цілісної територіальної системи, крім того, для них мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення їх первинного природного стану, порушеного внаслідок антропогенного втручання. Аксіологічне значення відновлюваних територій зумовлено фізичною вичерпністю природних ресурсів, нагальною потребою ощадливого їх використання та забезпечення умов для динамічної рівноваги у біосфері, а також її природного самовідновлення. Однак не всі деградовані компоненти довкілля здатні до самостійної ренатуралізації, тому виконання таких функцій відведено відновлюваним територіям екомережі.

Законодавець передбачив, що до складу відновлюваних територій повинні входити порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі [265]. Попри важливість просторовоформуючої функції відновлюваних територій не можна забувати про необхідність вжиття щодо них ренатуралізаційних заходів, які й дали назву цим структурним елементам екомережі.

Однак неоднозначність законодавчих приписів щодо віднесення земельних ділянок до складу відновлюваних територій зумовили існування різних доктринальних підходів до розуміння їхньої ролі та місця у територіальній системі екомережі. Існуючі прогалини екомережевого законодавства вимагають дослідження концептуальних засад та сутнісних характеристик відновлюваних територій як структурних елементів національної екологічної мережі, що дозволить визначити їх синергетичну роль у складі екомережі та обґрунтувати перспективи їх трансформації із «неповноцінних» земельних ділянок у екологічно цінні території за умови здійснення комплексу природоохоронних заходів у рамках програм формування екомережі та охорони земель.

Вагомим доктринальним підґрунтям у дослідженні еколого-правових аспектів відновлюваних територій є наукова праця Т. М. Кондратюк, яка

проаналізувала особливості правового режиму земельних ділянок у складі відновлювальних територій та розглянула наукові позиції щодо доцільності виділення відновлювальних територій у структурі екологічної мережі [165]. А. Л. Місінкевич охарактеризувала комплекс організаційно-правових, фінансових, матеріальних та інших заходів, спрямованих на проведення рекультивації земель з метою їх відновлення і повернення у їх попередній стан, відновлення ландшафтної структури земель та формування екологічної мережі в Україні [201]. Сучасний погляд на важливість проблеми правового забезпечення відновлення земель відображено у монографічному дослідженні Т. В. Лісової [179].

У своїх наукових працях до питань правового режиму відновлюваних територій національної екомережі зверталися також О. Б. Кишко-Єрлі, О. О. Статівка, Т. П. Шоха та інші вчені, однак поза їхньою увагою залишалися критерії відбору та умови включення відновлюваних територій до складу національної та Всеєвропейської екомережі та перспективи їх трансформації у інші структурні елементи. Тому уточнення критеріїв виділення відновлюваних територій у складі національної екомережі та обґрунтування потреби та перспектив їхньої трансформації у ключові та сполучні території екомережі з визначенням конкретних способів їх ренатуралізації має важливе практичне та теоретичне значення.

Проблема відновлення ушкоджених земельних ділянок у складі відновлюваних територій засобами екомережі є одним із напрямів загальнодержавної програми охорони земель, спрямованої на покращення якості довкілля та підвищення природно-ресурсного потенціалу. Зрозуміло, що проблема виснаження довкілля викликана економічними та соціальними чинниками. В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року [293] відображені основні показники екологічного стану в нашій державі. Лише за даними щодо охорони земель і ґрунтів в Україні, сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного. Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 відсотків

території України, понад 12 відсотків території держави зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є близько 20 відсотків земель України. Щороку фіксується майже 23 тисячі випадків зсувів. Унаслідок абразії руйнується до 60 відсотків узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 відсоток берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тисяч [293].

Причини виникнення такої ситуації із станом земель та ґрунтів мають комплексний характер та історичні передумови. Основними причинами є порушення екологічно збалансованого співвідношення між категоріями земель, зменшення території унікальних степових ділянок, надмірна розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій у сільському господарстві, промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства, ігнорування природоохоронної складової при проведенні економічних розрахунків, що неминуче призводить до негативних наслідків у довгостроковій перспективі [293]. Також нераціональне та нецільове використання земельних ділянок зумовлює порушення прав та законних приватних інтересів власників землі, а також публічних інтересів всього суспільства щодо збереження землі як базового природного ресурсу та основного компоненту довкілля.

Негативні прогресуючі тенденції погіршення стану земельних ресурсів України підтверджують необхідність посилення природоохоронних заходів у сфері охорони земель, а також включення порушених земель, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, деградованих та малопродуктивних земель до складу відновлюваних територій національної екомережі, що дасть змогу забезпечити відтворення їх природних властивостей шляхом максимального обмеження антропогенного втручання у природні процеси на таких земельних ділянках. Законом України «Про охорону земель» у ст. 22 визначено систему заходів у галузі охорони земель, що включає, зокрема, розробку загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм

використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель; а також створення екологічної мережі [294]. Т. П. Шоха розглядає включення відновлюваних територій до екологічної мережі «одним із способів розширення кола заходів щодо охорони довкілля з метою збереження біорізноманіття за просторовим або територіальним принципом із урахуванням того, що такі території більш, ніж будь-які інші, потребують охорони та відновлення» [375, с. 325].

Проблема охорони та відновлення земель є однією з головних у комплексі проблем збереження біологічного різноманіття. Охорона природного різноманіття може бути вирішена шляхом застосування національних організаційно-правових інструментів на основі узгоджених державами міжнародно-правових природоохоронних механізмів, спрямованих на забезпечення реалізації права кожного на безпечне для життя й здоров'я довкілля в інтересах теперішнього та прийдешніх поколінь на засадах сталого розвитку.

Заходи з відновлення природних властивостей земель та інших природних ресурсів у рамках «еко-стабілізуючого» підходу були обґрунтовані європейськими вченими ще сорок років тому в теорії поляризації ландшафтів, якою передбачалося, що ландшафт повинен бути зонований таким чином, щоб інтенсивно використовувані ділянки «врівноважувалися» природними зонами, які функціонують як єдині, саморегульовані цілісності [385, с. 90]. Цей підхід «вписується» в концепцію формування екомережі, адже її будова передбачає виділення структурних елементів із різним функціональним призначенням, серед яких є й буферні території з інтенсивним господарським використанням, а також і ділянки відновлюваних територій, що потребують вжиття заходів з охорони земель, спрямованих на відновлення їхнього природного стану.

Природа має величезний власний ресурс до самовідновлення, про це свідчить відродження флори й фауни в межах зони відчуження і безумовного відселення після аварії на Чорнобильській АЕС. Однак швидкі темпи втрат біологічного різноманіття та деструктивна для довкілля господарська діяльність людини випереджають природні процеси.

На важливості відновних аспектів у сфері охорони довкілля наголошено в низці міжнародно-правових актів. У Конвенції про біологічне різноманіття було висловлено занепокоєння тенденцією до суттєвого зменшення біологічного різноманіття внаслідок антропогенної діяльності. При цьому основною вимогою щодо охорони біорізноманіття визнано збереження екосистем і природних місць мешкання, підтримка і відновлення життєздатних популяцій видів у їх природних умовах [141]. Відтак основними напрямками зупинення втрат природних ресурсів і подальшого покращення природно-ресурсного потенціалу у сучасній міжнародній екологічній політиці є збереження та відновлення екосистем.

У Стратегії біорізноманіття ЄС до 2020 року були окреслені зобов'язання щодо захисту біорізноманіття та оцінки екосистемних послуг. Одним із завдань була підтримка та покращення екосистем та їх послуг шляхом встановлення екологічної інфраструктури та відновлення принаймні 15 % деградованих екосистем. Для досягнення цих цілей Стратегія біорізноманіття визначала конкретні заходи для досягнення вищевказаної мети: а) покращення бази знань про екосистеми та екосистемні послуги; б) визначення пріоритетів відновлення екосистем та сприяння використанню зеленої інфраструктури; с) започаткування ініціативи щодо запобігання втраті біорізноманіття та екосистемних послуг. Відтоді держави члени ЄС зобов'язані здійснювати картографування та оцінку екосистемних послуг на своїй території [322]. В Україні варто також провадити екопросвітницьку роботу щодо екосистемних послуг та вживати заходи щодо відновлення екосистем, зокрема, й засобами екомережі.

Конвенція про біологічне різноманіття спрямована на збереження біологічного різноманіття та стале використання його компонентів. Термін «сталий розвиток суспільства» (sustainable development) започаткувала прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундланд, сформулювавши його в звіті Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» для ООН у 1987 р. як розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [185, с. 626]

Сталий розвиток передбачає таке раціональне та збалансоване використання природних ресурсів, що дозволяє забезпечити економічні потреби та задовольнити соціальні інтереси теперішнього покоління, даючи можливість усім основним компонентам біологічного різноманіття зберігати здатність до самовідновлення і подальшого їх використання для наступних поколінь. Підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, що викладені у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна", Указом Президента України було нормативно закріплено 17 цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. Серед них - захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття. Цілі сталого розвитку України до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України [309].

Концепція сталого розвитку передбачає комплексне вирішення екологічних, економічних і соціальних проблем, оскільки вони є взаємопов'язаними і взаємозалежними. П. О. Гвоздик вказує, що забезпечення сталого розвитку сьогодні є важливою метою екологічного законодавства [54, С.225]. Наголосимо, що серед стратегічних цілей державної екологічної політики на період до 2030 року визначено забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу [293], що є запорукою ефективного збереження та невиснажливого використання природних ресурсів національної екомережі.

Тісний зв'язок між забезпеченням сталого розвитку та сталим землекористуванням і відновленням земель обґрунтовує також і Т. В. Лісова, яка зазначає, що забезпечення сталого землекористування є неможливим без проведення заходів відновлення земель, припинення процесів їх деградації, вжиття заходів боротьби з опустелюванням, відтак, здійснення заходів

відновлення земель є одним із складників основи забезпечення сталого розвитку країни [178, с. 179].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 1024 схвалено Концепцію боротьби з деградацією земель та опустелюванням, що сприятиме збереженню складових структурних елементів екомережі. У цій Концепції констатовано, що деградація земель та опустелювання призводять до втрат біорізноманіття, погіршення стану або зникнення водних об'єктів, загострення проблем водозабезпечення населення і галузей економіки та, як наслідок, погіршення умов життя людей [151]. Г. І. Балюк наголошує, що «проблеми деградації ґрунтів є результатом не лише виснажливих і незбалансованих технологій ведення сільськогосподарського виробництва, а й недосконалістю правового регулювання відносин у царині його екологізації» [10, с. 26].

Серед основних шляхів вирішення цих проблем Уряд України передбачив низку заходів: збільшення площі сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ), лісів, полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень відповідно до науково обґрунтованих показників; зменшення площі орних земель за рахунок ерозійно-небезпечних, деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь, заплав і прибережних захисних смуг водних об'єктів; створення нових і збільшення площі наявних територій та об'єктів природно-заповідного фонду; удосконалення економічних механізмів стимулювання землевласників та землекористувачів до провадження екологічно збалансованої діяльності, збереження ґрунтів та відтворення їх родючості [151]. Усі ці заходи забезпечують створення умов для формування екомережі.

Через об'єктивну обмеженість природно-ресурсного потенціалу біосфери будь-яке господарське рішення повинно нормувати втручання в природні процеси та враховувати навіть віддалені соціально-екологічні наслідки. Для цього розроблення стратегій екологічного управління повинно базуватися на достовірному прогнозуванні регіональних та державних процесів соціально-економічного розвитку, що актуалізує важливість прогностичного аспекту як

умови ефективності управлінських рішень. Формування національної екологічної мережі як стратегії екологічного управління дозволяє врахувати наявний стан земельних ресурсів та прогнозувати перспективи їх відновлення в рамках програм формування екомережі, що в подальшому призведе до покращення загальних показників екологічного стану компонентів довкілля.

Важливим і дієвим інструментом гнучкого екологічного управління в сучасних умовах є еколого-правовий інститут оцінки впливу на довкілля, мета якого полягає у запобіганні негативного впливу планованої діяльності на стан довкілля. Варто використовувати можливості ОВД й у процесі формування та збереження екомережі. Програми соціально-економічного розвитку, у тому числі й щодо охорони земель, повинні піддаватися стратегічній екологічній оцінці, а заходам штучної ренатуралізації відновлюваних територій національної екомережі повинна передувати процедура ОВД.

Для досягнення позитивних зрушень у збереженні біорізноманіття та відновленні екосистем необхідно підтримувати екологічне підприємництво, якнайширше залучати екологічні інвестиції, а також запроваджувати зміни екологічної свідомості, зокрема, «традиційні стереотипи й орієнтири життєдіяльності повинні замінюватись новими поглядами; потрібен перегляд "споживчого" підходу; потрібне розуміння єдності національно-регіональних цінностей і глобальних загальнолюдських пріоритетів» [351, с. 93]. На часі є питання залучення коштів не тільки державного і місцевих бюджетів на виконання природоохоронних програм, зокрема, й програм формування екомережі, але й громадських екологічних фондів та еколого-орієнтованого бізнесу.

Про врахування природоохоронних аспектів у соціально-економічній політиці як необхідної передумови відновлення і підтримки біологічного та ландшафтного різноманіття наголошено також і у Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Перспективна мета цієї Стратегії спрямована на збереження та збалансоване використання біологічного і ландшафтного різноманіття шляхом підвищення його здатності до відновлення. У

цьому контексті збереження, покращення стану та відновлення ключових екосистем, середовищ існування, видів, елементів ландшафту досягається, зокрема, завдяки створенню Загальноєвропейської екологічної мережі та ефективного управління нею [48].

Функціонування Загальноєвропейської екомережі сприяє досягненню головних цілей Стратегії через забезпечення збереження всього комплексу екосистем, середовищ існування, видового різноманіття, а також ландшафтів європейського значення; контролю за тим, аби середовища існування були достатньо просторими для збереження видів; створення можливостей для розселення і міграції видів; забезпечення відновлення пошкоджених компонентів ключових систем і захисту екосистем від потенційної небезпеки [48]. З метою збереження біологічного різноманіття, головно, цінних природних об'єктів і оселищ, а також відновлення до первинного природного стану ушкоджених природних ділянок продовжує формуватися національна екомережа як невід'ємна складова Всеєвропейської екологічної мережі.

Серед стратегічних принципів, передбачених цим важливим міжнародно-правовим документом, названо принцип відновлення та відтворення природних ресурсів, зміст якого полягає в тому, що біологічне та ландшафтне різноманіття повинне, по можливості, відновлюватися і відтворюватися, якщо з допомогою контрольних досліджень можна довести, що початковий стан є практично відновлюваним, і відповідно до цього необхідно вжити заходів, які спрямовуватимуться на відновлення і реабілітацію видів, що знаходяться під загрозою зникнення, та їх повернення до середовищ існування із дотриманням відповідних умов [48]. Зазначений принцип вказує на необхідність залучення до формування та збереження екомережі науковців та експертів у природничій сфері, зокрема біологів, екологів, географів, геологів тощо. Це є обґрунтованим з огляду на юридичну природу еколого-правового інституту юридичних норм про екологічну мережу. Європейські дослідники вказують, що предметним критерієм права охорони довкілля, на відміну від інших правничих дисциплін, є глибоке підґрунтя в науках природничих і біологічних [392, с. 57].

Відомо, що стратегічні цілі збереження та відновлення ландшафтного та біологічного різноманіття на європейському континенті досягаються шляхом формування різних за функціональним призначенням, але взаємопов'язаних між собою структурних елементів екомережі. Всеєвропейська екологічна мережа складається з наступних елементів: природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування, видів та ландшафтів європейського значення; екологічні коридори або перехідні зони з метою покращення взаємодії природних систем; відновлювальні райони, де пошкоджені елементи екосистем, середовища існування та ландшафти європейського значення мають відновлюватися, а окремі території повністю відтворюватися; буферні зони, які підтримують і захищають мережу від шкідливого зовнішнього впливу [48]. Така структура екомережі забезпечуватиме збереження і покращення або відновлення відповідних екосистем, середовищ існування, видів, їх генетичного різноманіття та ландшафтів європейського значення.

Програма зі створення Загальноєвропейської екомережі охоплює такі напрями: а) розроблення критеріїв для визначення природних ядер, екологічних коридорів, відновлювальних районів і буферних зон, беручи до уваги біогеографічні зони Європи; б) відбір екосистем, типів середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення; в) визначення конкретних територій і коридорів, з допомогою яких забезпечуватиметься збереження, а, в окремих випадках, і покращення або відновлення відповідних екосистем, середовищ існування, видів, їх генетичного різноманіття та ландшафтів європейського значення [48].

Цілком очевидно, що алгоритм формування та структурна побудова національної екомережі повинні бути повністю узгодженими з відповідними механізмами функціонування Всеєвропейської екомережі. Однак національний законодавець дещо відступив від запропонованих Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного і біологічного різноманіття функціональних характеристик структурних елементів екомережі [32, с. 95].

Порівняльний аналіз мети проведення та змісту відновлюваних заходів при функціонуванні цих екомереж засвідчує, що у складі Всеєвропейської екомережі відновлювальними є райони, де мають відновлюватися пошкоджені елементи екосистем, середовища існування та ландшафти європейського значення, а окремі території повністю відтворюватися. А у національній екомережі до відновлюваних територій, насамперед, включаються порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі. Тобто, національний законодавець обрав не екосистемний, а просторовоформуєчий критерій відбору відновлюваних територій екомережі.

Отже, основні відмінності у критеріях віднесення до відновлювальних територій у складі Загальноєвропейської та національної екомереж полягають в об'єктах та меті, оскільки завданнями формування Загальноєвропейської екомережі є відновлення до природного стану пошкоджених, але цінних екосистем, середовищ існування та ландшафтів європейського значення, а національна екомережа сфокусована на відтворенні техногенно порушених земель, які не є екосистемами й не становлять екологічної цінності [32, с. 97].

У науковій літературі слушно запропоновано при відборі відновлювальних територій враховувати наступні фактори: 1) ступінь природності території; 2) збереженість середовищ існування; 3) можливість проведення ренатуралізаційних заходів; 4) відповідність ключовій чи сполучній території; 5) перевага екологічної функції над господарською. З огляду на те, що законодавством про екологічну мережу не передбачено зміну правового режиму територій при включенні їх до відновлювальних територій екологічної мережі, землі відповідної категорії при віднесенні їх до цих територій підлягатимуть тому самому правовому режиму, який визначено щодо них у Земельному кодексі України [147, с. 130].

Законодавчо визнано, що формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням

притаманного їм різноманіття природних ландшафтів [267]. Однак ані земельним, ані екологічним законодавством не передбачено механізму переведення таких земель із категорій господарського використання у особливо охоронювані категорії з відповідною зміною цільового призначення земельних ділянок, а також із встановленням природоохоронних обмежень прав на землю з відображенням про це даних у державному земельному кадастрі. Роль режимоутворюючого об'єкта при цьому відіграватиме відновлювана територія екомережі, до якої буде включена відповідна «ушкоджена» земельна ділянка.

Т. М. Кондратюк вважає, що фактично всі землі відновлюваних територій екомережі є землями запасу [146, с. 138]. Однак з цим важко погодитися. Згідно з ч.2 ст.19 Земельного кодексу України земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі [257]. Однак законодавець не виключає можливості віднесення до складу відновлюваних територій земельних ділянок приватної власності, або ж таких, що перебувають у користуванні.

Землі запасу не є окремою категорією земель, оскільки критерій, за яким вони виділяються, не пов'язаний із їхнім цільовим призначенням. Спроба визначити варіанти «вихідного» і «подальшого» цільового призначення земельних ділянок у складі відновлюваних територій була зроблена законодавцем у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, якою передбачено, що сприятливі передумови для збільшення площі земель з природними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні, забезпечуються: вилученням земель сільськогосподарського призначення (насамперед деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням; вилученням із промислового використання (у видобувній, будівельній та інших галузях виробництва) земельних ділянок, які втратили природний стан і становлять підвищену небезпеку для збереження навколишнього середовища; наданням переваги відновленню природних ландшафтів як найбільш доцільному виду використання земель, що відбуваються із

сільськогосподарського використання; встановленням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг навколо водних об'єктів; збільшенням території лісів, лісосмуг навколо сільськогосподарських угідь, промислових та житлових зон; необхідністю виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі охорони довкілля [267].

Однією з сучасних тенденцій розвитку агросфери є необхідність узгоджувати стратегію агрогосподарського управління із процесами формування та збереження національної екомережі, оскільки до складу екомережі потрапляють окремі агроландшафти та агроєкосистеми (сіножаті та пасовища як складові елементи буферних територій, а деградовані та малопродуктивні угіддя - у складі відновлюваних територій екомережі). Агросферу в аграрно-правовій літературі пропонують розглядати як середовище взаємодії аграрного сектора економіки, сільських територій, агроландшафтів та агроєкосистем в процесі сільськогосподарської та тісно пов'язаної із нею діяльності [326, с. 161].

Відтворення притаманного їм різноманіття природних ландшафтів прогнозоване саме щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Однак відкритим залишається питання про наступну зміну цільового призначення таких земель. Очевидно, найбільш оптимальним наразі є варіант категорії земель рекреаційного призначення з можливою майбутньою трансформацією в рекреаційні зони об'єктів та територій природно-заповідного фонду.

Що ж стосується встановлення водоохоронних зон і прибережних захисних смуг навколо водних об'єктів і збільшенням території лісів та лісосмуг, то в цих випадках можливим є переведення земельних ділянок в категорії водного фонду та лісогосподарського призначення відповідно, причому водоохоронні зони та прибережні захисні смуги встановлюються на місцевості автоматично, адже залежать від типу водного об'єкта, а не виду господарської діяльності в їх межах, яка, в принципі, законодавчо заборонена Водним кодексом України.

Тут, ймовірно, варто говорити про вжиття природоохоронних заходів у межах водоохоронних зон та про заліснення територій, або ж про лісовідновлення. Як визначено Методичними рекомендаціями щодо розроблення

регіональних та місцевих схем екомережі, відновлення екологічних зв'язків між природними територіями може здійснюватися як природними, так і штучними шляхами – посадкою лісу, залуженням прибережних смуг вздовж річок тощо. Повноцінна екологічна реставрація включає не лише відновлення екологічних зв'язків між природними територіями, що збереглися, а й суттєве збільшення площ під екосистемами, які здатні до саморегуляції, тобто відновлення таких екосистем, наприклад, терміново необхідно стабілізувати стан долин та заплав річок, які в багатьох місцях стали рефугіумами біорізноманіття природної рослинності [197].

Позитивним прикладом перспективної ренатуралізації відновлюваних територій екомережі на основі комплексного екосистемного підходу є Місцева схема формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області, яка розроблена за концепцією побудови природного каркасу екомережі. У ній передбачено, що екомережа району повинна по можливості максимально об'єднувати природні геосистеми та напівтрансформовані малопродуктивні сільськогосподарські угіддя, неугіддя, ліси, перспективні через відновні сукцесії для повернення їх до природного стану. Охорона збережених природних геосистем: лісових, лучних, водно-болотяних і відновлення трансформованих сприятиме формуванню природного каркасу екологічної безпеки території області, який внаслідок взаємозв'язку між його складниками створює передумови для досягнення екологічної рівноваги [202].

Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі [197] досить конкретизовані щодо проектування відновлюваних територій екомережі. Ними передбачена «необхідність узгоджувати заходи щодо відтворення природного стану відновлюваних територій із прив'язкою до заходів, передбачених відповідно до регіональних програм». Очевидно, йдеться про регіональні екологічні програми, чи програми соціально-економічного розвитку, що є обґрунтованим через потребу залучення значних коштів на такі заходи.

Рекомендується визначати перелік та основні характеристики відновлювальних територій: склад угідь, площа, просторове розташування на

картосхемі та вказувати їх важливість з точки зору формування просторової цілісності екомережі. Зазначаються необхідні першочергові заходи щодо відтворення природного стану території (необхідність і можливість відновлення природного стану, заходи з рекультивації, консервації, відновлення рослинного покриву, здійснення репатріації видів рослин і тварин, тощо) порушених, деградованих і малопродуктивних земель та земель, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ та інші території для забезпечення формування просторової цілісності екомережі. Зазначається перспектива включення відновлювальної території до складу ключової, сполучної території [197]. Тому, при розробленні та затвердженні місцевих схем формування національної екомережі необхідно вказувати перспективи трансформації окремих ділянок відновлюваних територій у структурні елементи іншого типу (ключові, сполучні, чи навіть буферні території екомережі) з огляду на функції, які вона буде виконувати після ренатуралізації, адже вона призначена для відновлення цілісності функційних зв'язків у ключовій або сполучній території екомережі.

В еколого-правовій літературі зустрічаються діаметральні точки зору щодо необхідності включення відновлюваних територій до складу національної екомережі, а також щодо доцільності окремих різновидів складових елементів у переліку відновлюваних територій екомережі (зокрема радіоактивно забруднених земель). Короткий аналіз таких думок проведений Т. П. Шохою [375, с. 323]. Тому пропонуємо застосувати телеологічний спосіб тлумачення відповідних екомережевих приписів, який передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети для визначення релевантності відновлюваних територій цілям та завданням екологічної мережі. Інформація про мету норми права, яка отримується завдяки використанню телеологічного тлумачення, допомагає у вирішенні складних ситуацій, що трапляються при реалізації права: подолання колізій між нормами права, подолання прогалин у законодавстві, тлумачення оцінних норм тощо [205, с. 15].

До прийомів телеологічного тлумачення належить правило, на яке вказує О. Черданцев: у випадку неоднозначного розуміння норми права слід обрати той

варіант, що найбільше відповідає меті норми [263, с. 211]. Право виступає засобом для держави, що діє від імені суспільства, досягати ті чи інші цілі. Виходячи з цього, тлумачення норм права повинно бути спрямоване на те, щоб втілити волю суб'єкта правотворчості у правовідносини [187]. Б. В. Малишев зазначає, що мету норми права можна визначити двома шляхами: 1) шляхом аналізу змісту та текстуального вираження норми права; 2) шляхом аналізу норм-цілей нормативно-правового акта, в якому вона міститься, норм-цілей інституту та/або галузі права, до яких вона належить, або норм-цілей, що мають загальносистемне значення. Для виконання своєї функції норми-цілі повинні мати більшу юридичну силу, ніж інші норми, дія яких ними скеровується [187].

Мету норм права щодо відновлюваних територій екомережі потрібно аналізувати в контексті норм-цілей спеціального законодавства про екологічну мережу. Зважаючи на те, що норми-цілі мають завжди узагальнений характер, оскільки вони визначають спрямованість інших норм права, які регулюють ті ж самі суспільні відносини, необхідно консолідувати норми-цілі щодо включення відновлюваних територій до складу екомережі із загальними нормами-цілями формування та розбудови національної екомережі. Подібну думку висловлює Т. П. Шоха: «сукупність правових заходів, що становлять правовий режим, повинні узгоджуватися з метою і завданнями відповідного правового регулювання, задекларованими у законодавстві» [375, с. 324].

Детальний теоретико-правовий аналіз норм-цілей проведений Б. В. Малишевим, який на рівні теоретичної класифікації формально відрізняє норми-цілі від норм-принципів та норм-декларацій: норми-цілі мають елементи прогнозування, норми-принципи виконують установчу функцію, а нормам-деклараціям притаманний програмний характер. Усі вони визначають магістральні аксіологічні напрями правотворчості і правореалізації. За своєю суттю такі норми мають яскраво виражену телеологічну основу: решта норм є засобами для втілення цінностей, які містяться у нормах-цілях [187, с. 10].

У Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України основною її метою було визнано збільшення площі земель країни з

природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій [267]. Отже, норми-цілі формування національної екомережі відображають потребу забезпечення збереження природних екосистем та збереження природного різноманіття. Вони мають елементи прогнозування, адже передбачають збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, тобто доведення площі національної екомережі до рівня 41 % від території країни.

У ст. 2 Закону України «Про екологічну мережу України» окреслено завдання законодавства про екомережу: регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства [265]. Тут вбачаємо законодавчий орієнтир на забезпечення сталого розвитку України, охорони довкілля та задоволення різноманітних суспільних інтересів. Ця норма за своєю суттю є нормою-декларацією, оскільки їй притаманний програмний характер.

Норми-принципи законодавства про екомережу виконують установчу функцію і закріплені у ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України». Серед них, пропонуємо звернути увагу на такі: а) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі; б) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі; в) зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі [265]. У

комплексі з визначенням екомережі як «єдиної територіальної системи, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні» [265], ми можемо зробити висновок, що норми цілі законодавства про екомережу спрямовані на забезпечення збереження ландшафтного та біорізноманіття та природних екосистем у межах єдиної територіальної системи на засадах сталого розвитку. Тобто, цілі формування екомережі не передбачають охорони ділянок поза межами цієї територіальної природоохоронної системи.

Телеологічний спосіб тлумачення шляхом співставлення норм права про склад та функції відновлюваних територій із нормами-цілями законодавства про національну екомережу дозволяє зробити висновок про доцільність включення до складу відновлюваних територій екомережі лише тих ділянок, які мають потенціал до відновлення та безпосередньо межують із іншими структурними елементами екомережі, що дозволяє забезпечити формування просторової цілісності екомережі на основі екосистемного підходу.

Основними критеріями вибору відновлювальних територій повинно бути збереження на них середовищ існування, навіть якщо природне біорізноманіття повністю знищено (осушені торфовища, деградовані лучні та степові природні пасовища, зріджені ліси, агроценози інтенсивного використання) та реальна можливість проведення ренатуралізаційних заходів [197]. Обидва ці критерії (біотопний та відновний) мають оцінюватися в комплексі. Відсутність хоча би одного з них виключає можливість виконання відновлюваною територією своєї екомережевої функції. Однак, на нашу думку, важливим є і третій критерій, про який в законодавстві не згадується. Для того, щоб певна земельна ділянка могла

бути інтегрована в структуру екомережі, вона має межувати з нею, а не бути віддаленою на значній відстані.

Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі та є територіями, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення їх первинного природного стану, тому цей структурний елемент виконує дві важливі екомережеві функції: просторовоформуючу та ренатуралізаційну, при цьому для досягнення цілей екомережі здійснення цих функцій повинно відбуватися одночасно.

Відновлювана територія призначена для відновлення цілісності функційних зв'язків у ключовій або сполучній території і є потенційним резервом, за рахунок якого можливо збільшити у майбутньому площу ключових та сполучних територій. Це може бути територія з повністю або частково деградованими природними елементами, на якій мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану [197]. Відновлювальні території створюються у складі екомережі з метою подальшого її розвитку та удосконалення її функціонування. Це території, на яких необхідно й можливо відновити природний рослинний покрив і здійснити репатріацію видів рослин та тварин [197].

Т. М. Кондратюк зазначила, що відновлювані території - це «землі, які в силу свого розташування і потенційних функцій відіграють значну роль у просторі екомережі, особливо там, де втручання людини необхідне для відновлення природних характеристик. Характерною особливістю правового режиму цих земель є їхня землеохоронна і відновлювальна спрямованість, що полягає у припиненні їх господарського використання (сільськогосподарського або промислового) на визначений термін чи назавжди і застосуванні до них засобів відновлення (консервація-трансформація)» [146, с. 5]. Попри те, що вчена вказала тільки один із можливих способів ренатуралізації відновлюваних територій (консервація), однак вбачається її розуміння позитивної динаміки щодо перспективної ролі відновлюваних територій у складі екомережі шляхом їхньої трансформації.

Відновлювані території, на відміну від трьох інших структурних елементів екомережі, мають перехідний характер, адже не можуть постійно залишатися у первинному стані. Земельні ділянки у складі відновлюваних територій після успішного завершення ренатуралізаційних заходів повинні бути трансформовані в інші території екомережі задля підтримання функціональних зв'язків, природного захисту інших структурних елементів, забезпечення їхньої системної єдності та просторової цілісності національної екомережі. Екомережеві приписи передбачають подвійну трансформацію відновлюваних територій: фактичну (відновлення природних властивостей ушкоджених земельних ділянок) та юридичну (подальше переведення у статус буферних, сполучних, чи ключових територій екомережі). Найбільш оптимальним видається перспектива перетворення відновлюваних територій у буферні території екомережі.

Т. В. Лісова вважає, що з метою подальшого сільськогосподарського використання земель консервації мають підлягати лише ті (зокрема ґрунти), якісний склад яких може бути відновленим до відповідного рівня придатності для вирощування сільськогосподарських культур. Стосовно ж решти земель, їх цільове призначення повинно бути змінено шляхом виведення їх з ріллі. На таких територіях вчена пропонує створювати природні ландшафти, що сприятиме збереженню біологічного й ландшафтного різноманіття, розширенню екомережі за рахунок включення нових земельних ділянок до складу її ключових і сполучних територій [177, с. 20]. Видається дещо проблематичним перетворення ріллі у природні ландшафти, адже за своїми ознаками вона не відповідає природним та функціональним характеристикам ключових і сполучних територій.

Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі містять досить детальний перелік земельних ділянок, які варто включати до складових відновлювальних територій екомережі: здавна орані, низькопродуктивні; вдруге засолені внаслідок надмірного зрошення; пасовищні збої, ділянки прогону худоби та місця його постійної концентрації; забур'янені карантинними видами бур'янів, у т.ч. шкідливими для здоров'я людей; кар'єри, відвали породи тощо; орні землі на схилах, які відводяться під ґрунтозахисні

смуги, або постійні ділянки, призначені для розведення диких комах-запилювачів; схили насипів та смуги відчуження вздовж автомобільних доріг, залізниць, нафто- і газопроводів, ліній електропередач та інших комунікацій; ділянки відкритих ґрунтів на яких відбуваються, або можуть розвинути яружні та зсувні процеси; місця постійного відпочинку та інші рекреаційні території; ділянки, які підлягають довгостроковій консервації внаслідок радіаційного, хімічного або іншого забруднення, яке становить загрозу здоров'ю людей та тварин; селітебні території, які підлягають рекультивації – садиби, занедбані ферми тощо [197]. Цілком очевидно, що такі земельні ділянки нічого спільного з екосистемами не мають. Більше того, окремі з них взагалі не придатні до ренатуралізації з наступною трансформацією в ключові, чи сполучні території, зокрема, схили насипів та смуги відчуження вздовж автомобільних доріг, залізниць, нафто- і газопроводів, ліній електропередач та інших комунікацій; селітебні території, які підлягають рекультивації – садиби, занедбані ферми. Навіть після проведення комплексу робіт з охорони земель, такі території не становитимуть природоохоронної цінності і не відповідатимуть цілям формування екомережі.

Якісні характеристики земельних ділянок у складі відновлюваних територій національної екомережі визначені земельним законодавством. Зокрема, Ст. 171 Земельного кодексу України визначає поняття деградованих та малопродуктивних земель. До деградованих земель відносяться: а) земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо; б) земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші. До малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним [102]. За Законом України «Про охорону земель» порушеними є землі, що втратили вихідну господарську цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних явищ [294].

У місцевих схемах формування екомережі йдеться про те, що земельні ділянки у складі відновлюваних територій підлягають консервації, або ж рекультивації. Оптимізаційні заходи передбачають подальшу інвентаризацію земель та виявлення таких угідь, що підлягають консервації, виведенню з господарського та іншого використання, рекультивації, із подальшим їх включенням у структурно-функціональні елементи регіональної екомережі [202]. Зауважимо, що у цьому документі значної уваги приділено не лише охоронним, але й відновлювальним аспектам формування екомережі із застосуванням прогностичної функції.

Консервація деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель є правовою формою охорони цих земель, порядок проведення якої визначений ст. 172 Земельного кодексу України. Консервації підлягають деградовані та малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я. Консервація земель здійснюється шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та залуження або заліснення за рішеннями органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на підставі договорів з власниками земельних ділянок [102]. Вважаємо найбільш доцільною формою консервації земельних ділянок у складі відновлюваних територій національної екомережі саме заліснення.

О. В. Гафурова звертає увагу на важливості такого управління ґрунтами й лісами, щоби максимізувати їх потенціал щодо поглинання викидів вуглекислого газу і пропонує низку ефективних заходів у боротьбі зі змінами клімату, зокрема, залуження ґрунтів та заліснення [53, с. 24]. Доведено, що ліси не лише забезпечують необхідне середовище для життя багатьох видів тварин і рослин, вони слугують одним із найбільших вуглецевих резервуарів планети. Вуглець, що зберігається у деревах і в ґрунті, виділяється у вигляді вуглекислого газу, коли

вирубують чи розчищають ліс, тому збереження існуючих лісів і лісорозведення є невід'ємним елементом захисту клімату [104].

Заліснення як вид відновлення земель створюватиме передумови для подальшої трансформації деградованих, малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднених земельних ділянок з відновлюваних територій у сполучні території національної екомережі і сприятиме не тільки покращенню природно-ресурсного потенціалу, але й запобігатиме кліматологічним змінам, оскільки ліси є найкращими природними поглиначами вуглекислого газу, що зумовлює парниковий ефект та загрожує глобальним потеплінням.

Лісистість становить 15,9 % території України. Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості 20 %, для досягнення якого необхідно створити більше двох мільйонів гектарів нових лісів. У цьому контексті М. В. Шульга зазначає, що відтворення лісів здійснюється у двох організаційно-правових формах: відновлення лісів і лісорозведення, а реалізація цих заходів становить окремий напрям сучасної екологічної політики України [379, с. 108].

Водночас створення нових лісів не повинне здійснюватися шляхом заліснення унікальних степових ділянок. Відсутність системи фінансування лісогосподарської діяльності, особливо у східних і південних регіонах України, призвела до припинення робіт із створення захисних лісових насаджень на малопродуктивних і деградованих землях та невиконання попереджувальних протипожежних заходів у лісах, що підвищило ризик виникнення лісових пожеж, осередків шкідників і хвороб лісу, всихання лісів і погіршення екологічної ситуації [313]. Відтак програми охорони земель у складі відновлюваних територій національної екомережі повинні враховувати як природній (географічний) критерій, так і економічні та екологічні фактори. Диференціація ренатуралізаційних заходів повинна бути науково обґрунтованою та відображена у місцевих та регіональних програмах розвитку екомережі.

Наступним важливим ефективним заходом, здатним забезпечити раціональне використання земельних ресурсів і розв'язання проблеми їх відновлення

Т. В. Лісова вважає рекультивацію земель [179, с. 283]. У ст. 166 Земельного кодексу України визначено поняття рекультивації порушених земель як комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. Рекультивації підлягають землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт. При цьому, для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву [102].

А. Л. Місінкевич розглядає рекультивацію порушених і деградованих земель як «законодавчо визначений комплекс прав і обов'язків відповідних суб'єктів щодо виконання передбачених законодавством організаційно-правових, технічних, фінансових, землевпорядних дій, спрямованих на відтворення природного стану землі (земельної ділянки) як головного засобу виробництва у сільському, лісовому господарстві, а також як просторово-територіального базису і як об'єкта природи з наявними ландшафтами з метою забезпечення якісного життєвого середовища суспільства» [201, с. 9]. Видається, що такий підхід є не зовсім правильним, адже комплекс прав і обов'язків уповноважених суб'єктів характеризує їхній правовий статус, а рекультивація є комплексом визначених заходів щодо чітко визначених об'єктів (порушених і деградованих земель) зі спеціальною метою (покращення стану земельних ресурсів).

У ст. 52 Закону України «Про охорону земель» деталізовано процедуру рекультивації земель. При проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву, відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, збереженню та перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проектів землеустрою. При знятті ґрунтового покриву здійснюється

пошарове зняття і роздільне складування верхнього, найбільш родючого шару ґрунту, та інших прошарків ґрунту. Об'єм ґрунтової маси, що підлягає зняттю і роздільному складуванню, визначається в робочих проектах землеустрою [294]. Така відокремлена ґрунтова маса може бути перенесена на порушені або малопродуктивні земельні ділянки у складі відновлюваних територій екомережі.

Рекультивация земельних ділянок здійснюється шляхом пошарового нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву знятої ґрунтової маси, а в разі потреби - і материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель. Нанесення знятого ґрунту на малопродуктивні земельні ділянки має назву «землювання» [179, с. 284]. Роботи із зняття, складування, збереження та нанесення ґрунтової маси на порушені земельні ділянки здійснюються за рахунок фізичних та юридичних осіб, з ініціативи або вини яких порушено ґрунтовий покрив, а роботи з нанесення знятої ґрунтової маси на малопродуктивні землі здійснюються за бажанням власників або землекористувачів, у тому числі орендарів, цих земельних ділянок за їх рахунок [294].

Вважаємо, що законодавство про охорону земель повинно бути спеціалізованим до потреб і завдань екомережевого законодавства і передбачати, що рекультивация порушених та малопродуктивних земель у складі відновлюваних територій екомережі повинна здійснюватися за ініціативою природоохоронних органів та за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Досліджуючи юридичну природу рекультивации земель, з огляду на комплексний характер земельних рекультивацийних правідносин, А. Л. Місінкевич обґрунтовує, що правове регулювання у цій сфері повинно здійснюватися нормами земельного законодавства у поєднанні з екологічним, аграрним, природоресурсним, містобудівним, господарським, фінансовим, інвестиційним та іншим законодавством України [201, с. 14].

За законом України «Про оцінку впливу на довкілля» рекультивация земель на територіях площею 20 гектарів і більше або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду чи в їх охоронних зонах на площі 5 гектарів і більше

відноситься до другої категорії планованої діяльності, що може мати значний вплив на довкілля і підпадає під оцінку впливу на довкілля [296]. Такий підхід законодавця Т. В. Лісова вважає цілком виправданим, адже рекультивація потребує застосування потужної техніки, що може спричинити значний вплив на стан природних об'єктів у межах природно-заповідного фонду. На землях інших категорій здійснення рекультивації потребує оцінки впливу на довкілля за умови, що їх площа охоплюватиме не менше 20 га [179, с. 285].

Одним із видів земельних ділянок, що можуть входити до складу відновлюваних територій екомережі є радіаційно-забруднені землі. Згідно Указу Президента України №174-2016 від 26 квітня 2016 р. було створено Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник в межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, до території якого увійшли землі державної власності, що перебували у постійному користуванні у Державного агентства України з управління зоною відчуження та надані в постійне користування біосферному заповіднику.

Для цього було також врегульовано питання про відведення земельних ділянок зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, про визначення природоохоронного режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які створюються на території таких зон, а також про скасування вимоги щодо утворення біосферних заповідників виключно на базі природних заповідників, національних природних парків.

Змінами до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» передбачено, що на землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які створюються в зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, забороняється будь-яка діяльність, що не забезпечує режим радіаційної безпеки. З цього можна зробити висновок, що пріоритетною на таких територіях є діяльність, що гарантує додержання радіаційної безпеки. Разом з тим, законом України від 14 липня 2016 року «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо врегулювання окремих питань правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [250] було доповнено ч.2 ст. 11 Закону України від 27 лютого 1991 року Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи [297], яким передбачено, що з метою здійснення наукових досліджень у сфері охорони навколишнього природного середовища, збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища у зоні відчуження, зоні безумовного (обов'язкового) відселення відповідно до законодавства можуть створюватися території та об'єкти природно-заповідного фонду [297]. Тому на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника провадитиметься і природоохоронна, і наукова діяльність та здійснюватиметься фоновий екологічний моніторинг.

О. Б. Кишко-Єрлі зауважує колізійність норм законів України «Про екологічну мережу України» та «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», проте не заперечує доцільності включення радіоактивно забруднених земель до складу екологічної мережі [124, с. 409]. Т. П. Шоха також зазначає, що заходи, що запроваджені для забезпечення формування національної екомережі, зокрема, інформування та участь громадськості, а також введення в дію сталої системи природоохоронних заходів збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, є відмінними від тих, що передбачені Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», однак вважає включення радіоактивно забруднених територій до складу екомережі заходом охорони довкілля з метою збереження біорізноманіття [375, с. 325].

Якщо ж говорити про правовий режим радіоактивно забруднених територій у складі національної екомережі, то пріоритетними залишатимуться вимоги щодо заборони господарської діяльності у їхніх межах, а зобов'язання щодо здійснення

відновлювальних робіт матимуть винятковий характер. О. О. Статівка вбачає, що особливості правового режиму радіоактивно забруднених земель як складової національної екологічної мережі у законодавстві не знайшли достатнього правового забезпечення [340, с. 148].

На підставі аналізу правового режиму радіоактивно забруднених територій, передбаченого Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», та правового режиму екологічної мережі, до складу якої включені такі землі, Т. П. Шоха дійшла висновку, що обидва ці режими є природоохоронними, носять публічно-правовий характер та мають спільні та відмінні риси [375, с. 324]. Основними складовими цього режиму вчена вважає: 1) зонування; 2) визначення засад спеціального державного управління; 3) обмеження господарської діяльності; 4) особливості фінансування відновлюваних робіт; 5) проведення дозиметричної паспортизації; 6) здійснення наукових досліджень з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу; 7) забезпечення фонового моніторингу; 8) створення об'єктів та територій природно-заповідного фонду; 9) встановлення юридичної відповідальності за порушення правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення та ін. [375, с. 324] Погоджуючись, загалом, із запропонованими особливостями правового режиму радіоактивно забруднених територій, вважаємо, що створення об'єктів та територій природно-заповідного фонду у межах таких територій є, радше, винятком, а не правилом.

Отже, основною функціональною характеристикою відновлюваних територій є формування просторової цілісності екомережі, а основним завданням організаційно-правового механізму національної екомережі щодо відновлюваних територій повинно бути вжиття першочергових заходів щодо відтворення їх первинного природного стану. У межах національної екомережі повинні вживатися заходи щодо забезпечення відновлення пошкоджених компонентів ключових систем і захисту екосистем від потенційної небезпеки. Відновлювані території забезпечують подальший розвиток та удосконалення функціонування

національної екомережі, адже після їхньої екологічної реставрації стають потенційним резервом для трансформації в ключові та сполучні території екомережі.

Під час розроблення та затвердження місцевих схем формування національної екомережі задля вдосконалення правового режиму відновлюваних територій необхідно вказувати конкретні заходи з ренатуралізації, що повинні здійснюватися відповідно до регіональних програм з охорони земель, а також перспективи трансформації окремих ділянок відновлюваних територій у структурні елементи іншого типу (ключові чи сполучні території екомережі).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичні узагальнення й нове вирішення наукових проблем, пов'язаних із особливостями правового регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання і збереження національної екомережі України та визначено перспективи подальшого вдосконалення механізму правового регулювання організаційних, управлінських та охоронних відносин у цій сфері. Найвагомішими висновками є:

1. В умовах глобальних екологічних викликів важливе значення у системі міжнародно-правових механізмів, спрямованих на загальне покращання стану та якості довкілля займає концепція екологічної мережі, яка покликана забезпечити задоволення соціально-економічних інтересів нинішнього й прийдешніх поколінь на засадах сталого розвитку. Ця концепція гармонійно поєднує біоцентричний та антропоцентричний типи світогляду щодо напрямів розвитку взаємовідносин суспільства й природи та доповнює їх спеціальними екомережевими засобами, які у синергії дозволяють забезпечити баланс суспільних і приватних інтересів у процесі охорони довкілля й раціонального урівноваженого природокористування та гарантувати екологічну безпеку задля формування сприятливого для людини природного середовища.

Програмні засади формування національної екомережі відображені у її цілях та завданнях, законодавчо визначених із врахуванням міжнародно-правових стандартів охорони довкілля, детермінованих потребами зупинення його деградації та пошуками ефективних механізмів для його природного відновлення. Основними загально-екологічними цілями національної екомережі є підтримка функціонування екосистем та сприяння сталому використанню природних ресурсів. Спеціальні екомережеві цілі передбачають подолання фрагментованості екосистем та забезпечення ренатуралізації ушкоджених ділянок.

2. Національна екологічна мережа України – це природоохоронна територіальна система, що формується як спеціальна функціональна територія загальнодержавного значення у рамках стратегії екологічного управління з метою захисту, збереження та відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття і

підвищення природно-ресурсного потенціалу України. З формально юридичної точки зору екомережа є єдиним міжгалузевим та інтегрованим об'єктом правового регулювання, що має динамічний, комплексний і системний характер

3. Динамічна трансформація первинно визначеної Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного та біологічного різноманіття 1995 року мети щодо формування Всеєвропейської екологічної мережі як територіально і функціонально пов'язаної системи особливо охоронюваних природних територій, що зазнали найменшого антропогенного впливу, збагачує сучасне аксіологічне значення екологічної мережі здатністю бути дієвим інструментом у комплексі заходів протидії глобальному потеплінню. У цьому контексті актуальною метою національної екологічної мережі стає формування передумов для досягнення кліматичної нейтральності України. Основними завданнями сучасної кліматологічної стратегії України, що можуть бути найбільш ефективно досягнуті екомережевими засобами, є збереження степових, лучних, лісових і водно-болотних екосистем як ключових та сполучних територій національної екомережі, забезпечення їхньої буферизації від зовнішнього негативного антропогенного впливу, а також охорона пралісів та заліснення деградованих і малопродуктивних земель як форми ренатуралізації відновлюваних територій національної екомережі.

4. Відносини щодо формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі (екомережеві відносини) займають вагоме місце у структурі предмету екологічного права як його відокремлена складова частина. Характерною ознакою екомережевих відносин є домінантний природоохоронний зміст, а природоресурсні та антропоохоронні аспекти мають похідний характер, адже завданням екологічної мережі є, насамперед, покращення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, а також збереження ландшафтного й біологічного різноманіття з метою створення сприятливого життєвого середовища для людини.

У системі сучасного екологічного права правові норми щодо формування, невиснажливого використання та збереження екологічної мережі формують

відносно самостійний правовий інститут, який спрямований на врегулювання організаційних, управлінських та охоронних відносин у цій сфері. Основними рисами цього правового інституту є: 1) однорідність фактичного змісту відносно відокремлених екомережових відносин; 2) юридична єдність (комплексність) норм, що визначають відповідні інституційні правові принципи, спеціальні правові поняття і особливий правовий режим структурних елементів екомережі; 3) законодавча (нормативна) відокремленість, що знаходить своє закріплення у спеціальних нормативно-правових актах про екомережу.

5. Екологічна мережа є відносно цілісним природним комплексом територій та об'єктів у складі Генеральної схеми планування території України, що за своєю організаційною структурою відображає закономірності її внутрішнього розвитку і містить три типи елементів: структурні елементи, їхні складові частини та об'єкти екомережі. Найменш деталізований у національному законодавстві правовий режим об'єкта екомережі.

Системні зв'язки між структурними елементами екомережі забезпечують її інтегрованість та комплексне виконання природоохоронних завдань:

– юридичною та матеріальною основою національної екологічної мережі є об'єкти та території природно-заповідного фонду, що мають найбільшу екологічну цінність для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Також до складу екомережі належать ділянки природних ландшафтів, які підлягають особливій охороні: водно-болотні угіддя, смарагдові території та інші екологічно цінні ділянки. Ці складові елементи є ключовими територіями екомережі;

– сполучні території екомережі (екокоридори) виконують системоформуючу роль та забезпечують цілісність екомережі, поєднуючи між собою ключові території та сприяючи міграції тварин та обмінові генетичного матеріалу. Сполучні території (луки, пасовища, ліси, водойми) на різних рівнях просторової організації екологічної мережі забезпечують для природного середовища умови безперервності, системної єдності та біокомунікації;

– буферні території екомережі покликані захистити ключові та сполучні

території від антропогенного впливу. Буферні зони створюють більш сприятливі умови для розвитку і самовідновлення природних ландшафтів та оптимізації форм господарювання в їхніх межах з метою збереження наявних і відтворення втрачених природних цінностей;

відновлювані території забезпечують системну єдність, формування просторової цілісності та розбудову екомережі і межують із ключовими чи сполучними територіями. До переліків відновлюваних територій відносять землі, що є непридатними для традиційного господарського використання через вплив негативних процесів та стихійних явищ, а також деградовані, малопродуктивні, техногенно-порушені та радіаційно-забруднені землі та інші території, які мають природний потенціал до відтворення.

6. Правове регулювання відносин у сфері належного формування, невиснажливого використання та оптимального збереження національної екологічної мережі в Україні базується на принципах, які є науково обґрунтованими і визначають зміст правових норм про національну екомережу, виконуючи регулятивну і охоронну функції. Серед принципів правового регулювання відносин у сфері формування, функціонування та збереження національної екомережі можна виділити загальноправові, міжгалузеві, галузеві (еколого-правові) та спеціальні (інституційні) принципи.

Безпосереднє функціональне призначення принципів правового регулювання екомережових відносин полягає в застосуванні екосистемного підходу до збереження природних ландшафтів та притаманного їм видового біологічного різноманіття; збалансування екологічних, соціальних та економічних інтересів для підвищення рівня життя людини у сприятливому для неї навколишньому середовищі.

7. Організаційно-правовий механізм формування, невиснажливого використання та збереження національної екомережі поєднує в собі комплекс важливих заходів та інструментів:

– правотворчих – вироблення природоохоронних стратегій та вдосконалення національного екомережевого законодавства з метою покращення природно-

ресурсного та рекреаційного потенціалу України та формування сприятливого для людини природного середовища;

– інституційних – участь у міжнародних програмах зі збереження біологічного різноманіття, створення та налагодження ефективної діяльності спеціально уповноважених державних органів у сфері формування й функціонування національної екомережі, забезпечення дієвого природоохоронного контролю в цій сфері;

– організаційних – розробка й затвердження схем побудови національної екомережі на державному і регіональних рівнях, ведення обліку та оновлення переліків об'єктів та територій національної екомережі, а також забезпечення їх інформаційної взаємодії з природоресурсними кадастрами України;

– функціональних – покращення показників заповідності території України, визначення об'єктів та територій національної екомережі, розробка менеджмент-планів їхнього використання, виконання програм формування національної екомережі;

– інформаційних – здійснення фонових моніторингу довкілля, підвищення екологічної культури та поширення екологічної інформації про стан довкілля, про потреби і способи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття засобами екомережі.

Організаційно-правове забезпечення розбудови та збереження національної екомережі повинно узгоджуватися із загальною концепцією формування Всеєвропейської екологічної мережі, проголошеній Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного й біологічного різноманіття, та враховувати сучасні тенденції функціонування екомережі ЄС Natura 2000 у контексті євроінтеграційних намірів України.

Виконання зобов'язань, взятих Україною відповідно до Угоди про асоціацію із Європейським Союзом, потребують поглиблення імплементації вимог природоохоронних директив, обов'язкових для України, зокрема - водної, пташиної та оселищної директив. Прийняття Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року окреслює перспективи наближення національного законодавства України у

сфері охорони біорізноманіття до екологічних стандартів ЄС у сфері розбудови мережі природоохоронних територій Natura 2000 та мережі Emerald; зумовлює потребу активізації наукових досліджень, оцінки та практичного впровадження екосистемних послуг; визначає напрями вдосконалення правових засад проектування екокоридорів та реформування екологічної політики у сфері лісовідновлення відповідно до вимог концепції сталого розвитку.

8. Управлінські та сервісні правовідносини у сфері формування та збереження національної екомережі відображають такі важливі функції екологічного управління, як планування, проектування, облік територій та об'єктів екомережі, внесення до державного земельного кадастру даних про сформовані земельні ділянки екомережі та обмеження у їх використанні; моніторинг довкілля та екологічний контроль.

Усі органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, що забезпечують формування та збереження національної екомережі, за їх роллю та способом визначення (формального закріплення) екомережевої компетенції поділяються на дві групи: основні та допоміжні. Перші здійснюють повноваження, визначені у Законі України «Про екологічну мережу України», а екомережева компетенція органів, що належать до другої групи (Держлісагентство, Держводагентство, Мінрегіон, Держгеокадастр тощо), є опосередкованою. У законодавчо визначених повноваженнях органів державної виконавчої влади, що виконують допоміжні функції у сфері формування та збереження національної екомережі відсутній інтегрований підхід, спрямований на досягнення природоохоронних цілей.

Задля підвищення імперативного впливу інституційної складової механізму формування національної екологічної мережі варто створити спеціальний центральний орган з питань формування національної екологічної мережі та його територіальні управління для розробки та впровадження регіональних програм та схем формування екомережі України, що є складовою Генеральної схеми планування території України. Ефективні результати природоохоронної правозастосувальної практики в ЄС свідчать про необхідність в Україні

посилення контролю за дотриманням законодавства про екологічну мережу, запровадження санкцій за порушення природоохоронного режиму територій у межах структурних елементів національної екомережі, а також визначення конкретних обмежень господарської діяльності, яка загрожує збереженню та відновленню екосистем у складі екомережі.

9. Проєктування як система заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на розроблення, затвердження і виконання програм розвитку екомережі та схем її формування, передбачає визначення функціональних зв'язків між структурними елементами екомережі на основі обґрунтування природної цінності та потреби їх збереження й відновлення у межах цілісної територіальної природоохоронної системи на засадах сталого розвитку.

Консолідація даних про вже наявні об'єкти у складі екомережі і зведення їх у єдину інформаційну систему (переліків об'єктів та територій екологічної мережі) є наступним важливим етапом по завершенню проєктування територіальних елементів національної екомережі. Документальне оформлення структури національної екомережі слугує основою для прийняття подальших програмних рішень, спрямованих на охорону об'єктів та територій екомережі та невиснажливого й збалансованого використання природних ресурсів у межах її структурних елементів.

10. Інтеграція та диференціація у правовому регулюванні екомережевих відносин забезпечує формування єдиної територіальної природоохоронної системи із одночасним розмежуванням функцій її структурних елементів, що взаємопов'язані між собою та забезпечують виконання завдань охорони, збереження та відновлення довкілля.

Інтегрований підхід до визначення загального правового режиму національної екомережі передбачає встановлення порядку проєктування екомережі, здійснення екологічного контролю, екологічного моніторингу та інших функцій екологічного управління, а також застосування юридичної відповідальності за порушення екомережевого законодавства.

Диференційований підхід застосовується при встановленні спеціального правового режиму структурних елементів національної екологічної мережі, який можна розглядати як визначений приписами екологічного та земельного законодавства комплекс вимог, заборон та обмежень, покликаний забезпечити збереження, невиснажливе використання і охорону структурних елементів екомережі: ключових, сполучних, буферних територій та природне відтворення відновлюваних територій екомережі з метою захисту біологічного та ландшафтного різноманіття.

11. Задля збереження екосистемних функцій національної екомережі та забезпечення її єдності варто запровадити принцип пріоритетності правового режиму земель національної екомережі, суть якого полягає: 1) у наданні переваг в охороні земель, що увійшли до складу екомережі, над їх господарським використанням; 2) у резервуванні екологічно цінних земель з метою їх наступного заповідання для розширення і розвитку національної екомережі; 3) у забороні вилучення земель екомережі для потреб, не пов'язаних із природоохоронною діяльністю, за винятком потреб оборони та національної безпеки; 4) у збереженні цільового призначення земельних ділянок у складі екомережі, або у переведенні їх у більш охоронювані цільові категорії.

Існування дуалістичного правового режиму земельних ділянок, що увійшли до складу територій екомережі зумовлено відсутністю окремої цільової категорії «землі екологічної мережі». Це створює суттєві проблеми щодо накладення додаткових природоохоронних обмежень на власників землі та землекористувачів; при здійсненні міжвідомчого управління такими землями; щодо відображення даних про такі земельні ділянки у державному земельному кадастрі та визначенні режимоутворюючого об'єкта.

Землями екологічної мережі як окремої категорії земель мають бути визнані земельні ділянки, які віднесені до переліків ключових та відновлюваних територій екомережі, оскільки це дозволить забезпечити основне цільове використання таких земельних ділянок у природоохоронних цілях. Віднесення до категорії «землі екомережі» земельних ділянок сполучних та буферних територій видається

недоцільним, оскільки у складі екомережі вони не втрачають свого первинного основного цільового призначення (сільськогосподарського, лісогосподарського, водогосподарського, рекреаційного, оздоровчого, оборонного тощо).

12. На відміну від консервативної природно-заповідної форми охорони навколишнього природного середовища, комплексна екомережева форма природоохоронної діяльності спрямована на позитивну трансформацію стану довкілля, адже виконання програми збереження та відтворення складових елементів екомережі: 1) дозволяє невиснажливе використання природних ресурсів; 2) забезпечує ренатуралізацію деградованих ділянок; 3) гарантує покращення природно-ресурсного потенціалу; 4) сприяє розвитку екосистемних послуг, зокрема екологічного туризму.

Необхідність зміни природно-заповідної домінанти у механізмі формування та збереження національної екомережі обґрунтовується тим, що: 1) безпосередні завдання формування екомережі виконують усі складові елементи та об'єкти національної екомережі, а не лише природно-заповідний фонд; 2) посилений порядок охорони та використання передбачений не тільки щодо природно-заповідного фонду, але й інших цінних з екологічної точки зору територій в Україні, що входять до складу екомережі; 3) формування екомережі повинно відбуватися за рахунок включення до її складу усіх структурних елементів – ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій; 4) ключовими елементами, які поєднують екологічну мережу України з екомережами сусідніх держав, є не усі об'єкти та території природно-заповідного фонду, а лише біосферні заповідники, що розташовані у прикордонних районах України.

13. Аналіз особливостей формування та функціональних характеристик буферних територій національної екомережі дозволяє виокремити їх ознаки, що повинні бути враховані в процесі проєктування та розроблення місцевих схем екомережі: 1) природній чи частково змінений стан ландшафту, що є в основі виділення ділянки в якості буферної території заперечує можливість надання такого статусу техногенним чи урбанізованим територіям; 2) обслуговуючий характер буферних територій по відношенні до найцінніших ділянок екомережі

унеможливиює віднесення до них ділянок, що самі мають особливу природну цінність; 3) визначення буферних територій на місцевості повинно відбуватися по зовнішніх контурах ключових територій чи екокоридорів; 4) виконання буферними зонами захисної функції щодо ключових та сполучних територій спрямоване на запобігання негативної дії зовнішніх факторів природного чи антропогенного походження на цінні природоохоронні території та шляхи природної міграції; 5) буферні території не мають безпосереднього зв'язку із відновлюваними територіями екомережі.

Практичні проблеми із визначенням буферних територій у складі екомережі зумовлені тим, що ці структурні елементи: виконують допоміжну (захисну) функцію; мають обслуговуючий характер по відношенню до ключових та сполучних територій екомережі; за своїм цільовим призначенням у складі земельного фонду не належать до особливо охоронюваних земельних ділянок; не вилучаються у попередніх власників та землекористувачів; потребують визначення додаткового природоохоронного режиму, який «накладається» на вже існуючий правовий режим земельних ділянок; дотримання додаткового природоохоронного режиму досягається шляхом встановлення природоохоронних обмежень чи укладення охоронного зобов'язання.

Для ефективного виконання буферними територіями своєї захисної функції у складі національної екомережі рекомендовано розробляти менеджмент-плани, у яких визначати комплекс природоохоронних заходів, можливих обмежень господарської діяльності, а також механізм компенсації збитків та неодержаних доходів тим особам, землеволодіння котрих потрапляють до переліків буферних територій екомережі. У комплексному фінансуванні природоохоронних засобів, спрямованих на розбудову та збереження екомережі, варто передбачити також видатки для підтримання функціональних характеристик буферних територій екомережі.

14. Процедура оцінки впливу на довкілля як дієвий інструмент гнучкого екологічного управління та превентивний засіб охорони біологічного та ландшафтного різноманіття повинна інтегруватися у процеси формування,

невиснажливого використання і збереження національної екомережі та Смарагдової мережі в Україні. Зокрема, заходам зі штучної ренатуралізації відновлюваних територій екомережі повинна передувати процедура ОВД. Національне законодавство про екомережу повинно бути доповнено вимогою проведення стратегічної екологічної оцінки щодо усіх програмних документів місцевого, регіонального та загальнодержавного рівнів у сфері формування і розбудови національної екомережі.

15. Зважаючи на термінологічні розбіжності назв структурних елементів національної екологічної мережі, закріплені у основних екомережевих законах і опираючись на закордонний досвід та напрацьовану практику, пропонуємо сполучні території екомережі законодавчо назвати екокоридорами.

Сполучні території екомережі (екокоридори) забезпечують виконання сполучної, обмінної, міграційної, комунікаційної, а також природоохоронної та інтегративної функцій у територіальній системі екомережі, сприяючи збереженню біологічного різноманіття. У законодавстві про екомережу варто визначити юридичні механізми захисту сполучних територій, поширюючи на них режим спеціальних охоронних зон, а також вживати спеціальних організаційних заходів для забезпечення міграційних процесів у місцях перетину природних та транспортних коридорів. Принцип науково обґрунтованого проектування структурних елементів екомережі якнайповніше повинен бути застосований на початковому етапі проектування сполучних територій (екокоридорів), оскільки важливо враховувати науково обґрунтовані критерії їх вибору з точки зору екології, ботаніки, зоології та ландшафтознавства та узгоджувати їх з вимогами екологічного, земельного та містобудівного законодавства.

16. Специфіка правового режиму відновлюваних територій визначається переліком природоохоронних заходів, які спрямовані на відтворення природних властивостей деградованих, малопродуктивних, порушених та інших техногенно забруднених земельних ділянок у складі національної екомережі. З метою вдосконалення правового режиму відновлюваних територій при розробленні та затвердженні місцевих схем формування національної екомережі необхідно

вказувати конкретні заходи з їхньої ренатуралізації, що повинні здійснюватися відповідно до регіональних програм з охорони земель, а також перспективи трансформації окремих ділянок відновлюваних територій у структурні елементи іншого типу (ключові чи сполучні території екомережі).

Для досягнення цілей екомережі до складу відновлюваних територій повинні включатися такі порушені, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, що межують із іншими структурними елементами, зокрема, ключовими та сполучними територіями екомережі.

17. Одним із суттєвих недоліків юридичної техніки, який був допущений законодавцем при прийнятті Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки та закону України «Про національну екологічну мережу», є відсутність одночасного внесення змін до пов'язаних законів про природно-заповідний фонд, Земельного кодексу України, Лісового кодексу України, Водного кодексу України тощо. Це також зумовило проблеми із правозастосуванням і не дозволило досягти визначених цілей у сфері формування національної екомережі у строки, встановлені Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки. Щоби узгодити норми природно-заповідного законодавства із екомережевим законодавством, вважаємо за доцільне викласти в наступній редакції частину третю преамбули Закону України «Про природно-заповідний фонд України»: «У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання в інтересах теперішнього та майбутніх поколінь. Україна розглядає природно-заповідний фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, а також основою формування національної екологічної мережі як автономної складової частини Всеєвропейської екологічної мережі».

Також, статтю 8 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» Основні засоби збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду пропонуємо викласти в наступній редакції: «Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом: встановлення заповідного режиму та віднесення до складу ключових територій національної екологічної мережі».

Основними практичними організаційно-правовими інструментами забезпечення балансу між приватними інтересами власників землі й землекористувачів та публічними інтересами охорони довкілля при формуванні та збереженні національної екомережі повинні стати: 1) фінансова підтримка приватних осіб при включенні їхніх земельних ділянок до складу національної екомережі органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; 2) компенсація збитків, завданих дикими тваринами на земельних ділянках приватної власності; 3) відшкодування збитків, завданих встановленням природоохоронних обмежень у землекористуванні і господарській діяльності; 4) відшкодування втрат власникам землі та землекористувачам, зумовлених вилученням (викупом) належних їм земельних ділянок із передачею їх у постійне користування природоохоронним установам природно-заповідного фонду; 5) встановлення справедливої викупної ціни в процедурі відчуження (викупу) земельних ділянок приватної власності та іншого нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб при формуванні національної екомережі.

Запровадження інституту охоронного зобов'язання у екомережевих правовідносинах дозволить обмежити еколого-деструктивну поведінку власників землі та землекористувачів, землеволодіння яких увійшли до складу національної екологічної мережі. Для ефективно-практичної реалізації інституту охоронного зобов'язання необхідно: 1) поширити сферу оформлення охоронного зобов'язання щодо всіх земельних ділянок приватної власності, які включені до складу національної екомережі; 2) визначити перелік природоохоронних обмежень, які можуть застосовуватися до власників землі та землекористувачів для збереження

ландшафтного та біологічного різноманіття у межах екологічної мережі; 3) затвердити Інструкцію щодо оформлення охоронних зобов'язань на земельних ділянках приватної власності, що включені до складу національної екологічної мережі; 4) передбачити адміністративну відповідальність за формальне порушення охоронного зобов'язання та визначити порядок відшкодування збитків, заподіяних довкіллю у вигляді перешкоджання природній міграції тварин, знищення оселищ чи створення інших несприятливих умов для збереження й відтворення видів тварин і рослин, що перебувають під особливою охороною на територіях екологічної мережі; 5) визначити повноваження органів екологічного контролю за дотриманням законодавства у сфері формування та збереження екологічної мережі, у тому числі й щодо виконання (дотримання) охоронного зобов'язання.

З метою посилення ефективності збереження об'єктів та територій екомережі доцільно розробити Порядок фінансової підтримки суб'єктів господарювання, землеволодіння яких сприяють розбудові екомережі. Для цього необхідно внести зміни до закону про екомережу і передбачити укладення охоронного договору з такими особами, а також визначити на законодавчому рівні його істотні умови із врахуванням функціональних особливостей структурного елемента екомережі та зобов'язати Кабінет Міністрів України затвердити Типову форму такого договору з можливістю диференціації природоохоронних зобов'язань з огляду на екологічні характеристики конкретного об'єкта екомережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання вдосконалення певних галузей права України : колективна монографія / кер. авт. кол. Л. І. Лелик, В. Г. Яворська. Дрогобич : Посвіт, 2020. 274 с.
2. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні : колективна монографія / відп. ред.: Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 722 с.
3. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2002. 608 с.
4. Андрейцев В. І. Досягнення і перспективи новітньої екологічної політики України: законодавчі та науковознавчі засади. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (Київ, 09 квіт. 2021 р.). Київ : Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 30–37.
5. Андрейцев В. І. Екологічне право України: проблеми інтеграції та диференціації. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (Дніпропетровськ, 25 верес. 2014 р.). Дніпропетровськ : НГУ, 2014. С. 5–33.
6. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 332 с.
7. Андрусевич Н. Огляд екологічного права Європейського Союзу. *Вісник екологічної адвокатури*. 2003. № 21. С. 11–15.
8. Анисимова А. В. Принципы экологического права: естественно-правовые подходы. *Leges si Vita*. 2014. Septembrie. С. 10–14.
9. Байдіков І. А. Екомережа: особливості обґрунтування, створення та структурно-функціональні властивості як складної просторової структури. *Український географічний журнал*. 2012. № 3. С. 58–63.

10. Балюк Г. І. Правові проблеми агроекології. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квіт. 2018 р.). Харків : Юрайт, 2018. С. 24–28.
11. Балюк Г. І., Сушик О. В. До питання ефективності оптимізації державного управління у сфері використання природних ресурсів в Україні. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Харків, 30-31 жовт. 2015 р.). Харків : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. С. 211–215.
12. Балюк Г. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку. *Право України*. 2011. № 2. С. 85–94.
13. Барабаш Н. П. Поняття «правовий режим земель»: підходи до тлумачення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 49. С. 179–189.
14. Білак М. В. Формування Конституційним Судом України правових стандартів людиноцентричної спрямованості. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 63–66.
15. Бобкова А. Г. Правове забезпечення використання природних ресурсів у сфері господарювання. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Харків, 30-31 жовт. 2015 р.). Харків : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. С. 26–28.
16. Боголюбов С .А. Актуальные проблемы экологического права : учебник для магистров . М. : Издательство Юрайт, 2011. 607 с.
17. Бондар О. Г. Деретуляція економіки та оцінка впливу на довкілля: правові проблеми співвідношення. *Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля* : збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (Київ, 18 черв. 2018 р.). Київ: Національна академія правових наук України. Київський регіональний науковий центр, 2018. С. 36–39.

18. Борденюк О. В. Правова охорона земель трубопровідного транспорту в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 457–459.
19. Борейко В. Е., Бриних В. А., Парникоза И. Ю. Критика сенокосения и иных регуляционных мероприятий на степных и других территориях строгого природоохранного режима (категория I-A МСОП / IUCN). Киевский эколого-культурный центр. Серія «Охорона дикої природи». Вип. 80. Київ : Логос, 2017. 136 с.
20. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія. Харків : Право, 2018. 384 с.
21. Бредіхіна В. Л. Економіко-правовий механізм охорони та використання природних ресурсів: новації та перспективи. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Харків, 30-31 жовт. 2015 р.). Харків : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. С. 30–35.
22. Бринчук М. М. Принципы экологического права : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 208 с.
23. Брусак В., Зінько Ю, Благодир С., Шевчук О., Кричевська Д., Ліро А. Ключові території Українських та Польських Карпат у складі Транскарпатської екологічної мережі . *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. Львів, 2010. Вип. 38. С. 45–57.
24. Будзьяк В. М. Сільськогосподарське землекористування (економіко-екологічні та управлінські аспекти) / за наук. ред. С. І. Дорогунцова. Київ : Оріони, 2006. 488 с.
25. Бусуйок Д. В. Правове регулювання управлінських та сервісних правовідносин у сфері використання та охорони земель: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2018. 38 с.
26. Бусуйок Д. Управлінські та сервісні правовідносини в земельному праві України : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. 352 с.

27. Буткевич В. Г. Міжнародне право навколишнього середовища : *Міжнародне право. Основні галузі* : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2004. 816 с.

28. Ващишин М. Международно-правовая охрана биоразнообразия в бассейне реки Днестр. *Legea si viata*. 2017. № 9 / 2. С. 24–28.

29. Ващишин М. Національна екологічна мережа як інтегрована територіальна система. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. Львів, 2015. № 6. С. 287–310.

30. Ващишин М. Правові засади транскордонного співробітництва України у сфері охорони біорізноманіття. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 2. С. 152–157.

31. Ващишин М. Проблеми екологізації законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 12. С. 115–118.

32. Ващишин М. Я. Відновлювані аспекти формування Загальноєвропейської та національної екомереж. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 31 трав. 2019 р.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Чернівці : Кондратьєв А.В., 2019. С. 93–98.

33. Ващишин М. Я. Диференціація правового режиму земель національної екологічної мережі України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Харків, 30-31 жовт. 2015 р.). Харків : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. С. 35–37.

34. Ващишин М. Я. Диференціація правового режиму структурних елементів національної екомережі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 90–95.

35. Ващишин М. Я. Конституційні засади формування та збереження національної екомережі. *Право і суспільство*. 2016. № 4, С. 77–83.

36. Ващишин М. Я. Нормативні рівні правового регулювання національної екологічної мережі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Випуск 3. 2014. С. 94–100.

37. Ващишин М. Я. Правові й організаційні засади формування національної екологічної мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Юриспруденція»*, Збірник наукових праць. 2014. Випуск 10-1. том 2. С. 52–55.

38. Ващишин М. Я. Система принципів правового регулювання формування та збереження національної екомережі. *Право і суспільство*. 2015. № 5. ч. 3. С. 97–103.

39. Ващишин М. Я. Структура національної екологічної мережі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Випуск 26. С. 125–129.

40. Ващишин М. Я. Схеми формування національної екологічної мережі. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір* : збірник матеріалів VI Круглого столу (Львів, 21 трав. 2021 р.). Львів : Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 12–18.

41. Ващишин М. Я. Теоретичні аспекти правового режиму земель національної екомережі України. *Право України*. 2015. № 7. С. 110–118.

42. Ващишин М. Я., Шарван О. О. Вплив законодавства ЄС на розвиток законодавства України про національну екологічну мережу. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України* : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19-20 трав. 2011 р.). Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2011. С. 267–269.

43. Ващишин М. Я. Спеціальні принципи правового регулювання у сфері формування та збереження національної екомережі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Випуск 2. С. 78–88.

44. Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду. Інструктивні та методичні матеріали / О. Василюк, К. Норенко, К. Полянська, С. Шутяк, Д. Ширяєва; за заг. ред. О.Кравченко. Львів : Видавництво «Компанія «Манускрипт»», 2018. 136 с.
45. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
46. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів : ЕПЛ, 2015. 136 с.
47. Волес В, Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / пер. з англ. Р. Ткачук. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 871 с.
48. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття : Стратегія, Міжнародний документ від 25.10.1995 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_711 (дата звернення: 15.09.2021).
49. Всесвітній економічний форум (2020), Nature Risk Rising: Why the Crisis Engulfing Nature Matters for Business and the Economy. URL: <https://google.su/YWH7L3> (дата звернення: 18.09.2021).
50. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. Київ : Вища школа, 1980. 320 с.
51. Гаєцька-Колотило Я. З. Проблеми екологізації аграрного законодавства. *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 груд. 2008 р.). Харків : Право, 2008. С. 57–59.
52. Гамор Ф. Д. Антропогенні фактори і стихійні явища у Карпатах. *Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)* : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Рахів, 21-24 верес. 1999 р.). Рахів, 1999. С. 70–75.
53. Гафурова О. В. Кліматично розумне сільське господарство як складова принципу екологізації сільськогосподарського виробництва. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного,*

екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики : матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10–13 черв. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 23–26.

54. Гвоздик П. О. Джерела екологічного права України : монографія / відп. ред. Н. Р. Малишева. Київ : Алерта, 2012. 304 с.

55. Гвоздик П. О. Правове поняття і зміст збереження біорізноманіття та принципи їх охорони. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку* : матеріали «круглого столу» (Київ, 27 трав. 2016 р.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці : Кондратьєв А. В., 2016. С. 255–259.

56. Гетьман А. П., Лозо В.И. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины: монографія. Харьков : Право, 2014. 280 с.

57. Гетьман А. П. Правове забезпечення національної безпеки в екологічній сфері. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року* : матеріали «круглого столу» (Харків, 21 трав. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 16–20.

58. Гетьман А. Тридцать лет с экологическим правом. Харьков : Кроссруд, 2013. 284 с.

59. Гиренко І. В. Основні положення Всеєвропейської стратегії збереження біологічного й ландшафтного різноманіття 1995 р. та проблеми її реалізації у сфері охорони рослинного світу України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 70. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4638/33.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4638/33.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 19.09.2021).

60. Гольонко Р. А. Правові засади функціонування та розвитку біосферних заповідників як складової екологічної мережі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2019. 22 с.

61. Гуд Б. Проблема кордону в сучасних українсько-польських відносинах. Соціально-економічне гуртування у контексті модернізації транскордонних регіонів / наук. ред. Міхал Габріел Возняк. Жешів : Видавництво Жешівського університету, 2008. С. 36–42.

62. Даниленко Б. В. Проблеми збереження біорізноманіття: земельно-правовий аспект. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 19-20 трав. 2011 р.). Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2011. С. 281–282.

63. Даниленко Б. В. Створення екологічних коридорів в Україні: земельно-правовий аспект. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. праць. 2013. № 1. С. 186–197.

64. Данилюк Л. Р. Правовий режим мисливських природних ресурсів в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. 176 с.

65. Данилюк Л. Р. Проблемні аспекти включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи* : збірник матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 трав. 2020 р.). Харків : Юрайт, 2020. С. 81–83.

66. Дедов Д. И. Юридический метод : научное эссе. Москва : Wolters Kluwer, 2008. 160 с.

67. Дейнега М. А. Правовий режим земель національної екологічної мережі. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти* : матер. «круглого столу» (Харків, 5 груд. 2014 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 195–197.

68. Дейнега М. А. Природоресурсне право: проблеми формування і розвитку : монографія / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : НУБіП України, 2019. 340 с.

69. Дейнега М. А., Маєвський В. А. Проектування національної екологічної мережі у контексті стратегії сталого розвитку: правовий аспект. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 131–137.

70. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку : Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992. р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 15.09.2021).

71. Деодатус Ф. Проценко Л., Башта А. та ін. Створення екологічних коридорів в Україні: посібник щодо законодавства, ландшафтно-екологічного моделювання та менеджменту для поєднання природоохоронних об'єктів на підставі досвіду в Карпатах / ред. Ф. Деодатус, Л. Проценко, А. Т. Башта. Київ, 2010. 160 с.

72. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

73. Деякі питання реалізації у 2018-2020 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2018 р. N 733 URL : http://cg.gov.ua/web_docs/1/2014/11/docs/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%9A%D0%9C%D0%A3733.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

74. Діденко Т. І. Становлення та розвиток екологічного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Запоріжжя, 2011. 19 с.

75. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / кол. авт.: Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З. Львів, 2009. 203 с.

76. Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 399 с.

77. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети. Київ : Наукова думка, 2006. 19 с.

78. Другак В. Концепція земельної політики щодо еколого-економічного розвитку землекористування в Україні. *Земельне право України*. 2010. № 8. С. 30–38.
79. Екологічна мережа України: сучасний стан та перспективи розвитку / Фесюк В. О., Федонюк М. А., Федонюк В. В., Мороз І. А. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153583479.pdf> (дата звернення: 20.09.2021).
80. Екологічне вчення Церкви: Папа Іван Павло II на тему створіння та екології. Івано-Франківськ : Екологічний центр, 2006. 100 с.
81. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2009. 328 с.
82. Екологічне право України. Академічний курс : підручник. Друге видання / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.
83. Екологічне право України : навчальний посібник / за ред. проф. І. І. Каракаша., д. ю. н. Т. Є. Харитонової, к. ю. н. А. І. Черемнової; вид. 1. Одеса : Гельветика, 2018. 408 с.
84. Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. Одеса : Фенікс, 2012. 788 с.
85. Екомережа Азово-Чорноморського природного коридору / під ред. Л. Д. Проценка. Київ : Хімджест, 2012. 60 с.
86. Екомережа України та її природні ядра / Шеляг-Сосонко Ю. Р., Мовчан Я. І., Андрієнко Т. Л., Ткаченко В. С. *Український ботанічний журнал*. 2005. № 62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UBJ_2005_62_2_4 (дата звернення: 18.09.2021).
87. Європейська ландшафтна конвенція : Конвенція, Міжнародний документ від 20.10.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_154#Text (дата звернення: 15.09.2021).
88. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 року : Конвенція,

Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106#Text
(дата звернення: 13.09.2021).

89. Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2019. 32 с.

90. Єрмоленко В. М. Природоресурсне право в системі права України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи* : зб. матеріалів круглого столу, (Харків 30-31 жовт. 2015 р.). Харків : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. С. 35–37.

91. Єрмоленко В. М. Еволюція аграрного законодавства України: проблеми систематизації та уніфікації понять. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних відносин в Україні*: колективна монографія. / відп. ред.: Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 192–214.

92. Єрмоленко В. М. Об'єкт у структурі правовідносин. *Юридична Україна*. 2004. № 1. С. 11–15.

93. Жидан О. С. Правовий режим боліт в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 . Київ, 2019. 19 с.

94. Заверюха М. М. Правове регулювання використання та охорони лісів в Україні : монографія. НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2018. 228 с.

95. Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 № 4836-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 17. Ст. 146.

96. Заключний звіт про результати виконання «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»

URL:

<https://menr.gov.ua/files/docs/Zvit/2018/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%>

[82_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B0_2000-2015_09.01.2018.docx](#) (дата звернення: 17.09.2021).

97. Закон об экологической сети : Законы Республики Молдова от 29.06.2007. 94/05.04.2007. Мониторул Официал 90-93/395. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18399 (дата звернення: 14.09.2021).

98. Залучення громадськості та науковців до проектування мережі Емеральд (Смарагдової мережі) в Україні / Полянська К. В., Борисенко К. А., Павлачик П. (Pawel Pawlaczuk) та ін. / під ред. д. б. н. А. Куземко. Київ, 2017. 304 с.

99. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : монографія. Діпропетровськ : Дніпропетровськ. нац.. гірн. ун-т, 2012. 200 с.

100. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. Львів, 2004. 192 с.

101. Звіт про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України за 2015 рік. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2016/04/Zvit-pro-hid-vykonannya-zagalnoderzhavnyh-program-u-2015-rotsi.pdf> (дата звернення: 18.09.2021).

102. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

103. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посібник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Н. І. Титової. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.

104. Зміна курсу: альтернативи кліматичній катастрофі. Як збудувати світле майбутнє у світі 1,5'. Київ : ТОВ «Видавничий будинок «АВАНПОСТ-ПРИМ», 2016. 28 с.

105. Зубков М. Практичний словник синонімів української мови. Харків : Весна, 2008. 720 с.

106. Зуєв В. А. Організаційно-правові аспекти природокористування та охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2003. 20 с.
107. Иващук И. С. Правовые проблемы охраны земель сельскохозяйственного назначения : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 208 с.
108. Исмаилов Э. Ю., Трунцевский Ю. В., Савич Н. Е. Экологическое право : учебник. М. : АО «ЮрИнфоР-Пресс», 2004. 414 с.
109. Івасечко О. Особливості формування екологічної політики Європейського Союзу. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unir_2013_25_21 (дата звернення: 14.09.2021).
110. Ігнатенко І. В. Правові засади зонування земель у межах населених пунктів : дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 213 с.
111. Ілларіонов О. Ю. Донбас на порозі техногенної катастрофи: еколого-правові аспекти. *Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 27 лист. 2020 р.). Київ : НАН України. ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», 2020. С. 92–104.
112. Ільків Н. В. , Гаєцька-Колотило Я. З. Основні засади державної екологічної політики у сфері зміни клімату. Збірник матеріалів *Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (Одеса, 6–9 черв. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. С. 117–120.
113. Ільків Н. В. Правові аспекти електронно-сервісного обслуговування природокористування : Збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у

контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (Одеса, 7–10 черв. 2018р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 140–143.

114. Кагало О. О. Принципи розбудови екомережі та вибору її територіальних елементів: українська практика та європейський досвід. *Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 11–13 лист. 2008 р.). Рахів, 2008. С. 195–200.

115. Кагало О. О. Розбудова екологічної мережі в Україні: принципи, проблеми, перспективи. *Наукові основи збереження біотичної різноманітності* : збірник матер. дев'ятої наук. конф. молодих учених (Львів. 1–2 жовт. 2009 р.). Львів: Інститут екології Карпат НАН України, 2009. С. 10–13.

116. Каракаш І. І. Види об'єктів екологічного права. *Екологічне право України* : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. Одеса : Фенікс, 2012. С. 15–36.

117. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2017. 438 с.

118. Каракаш І. І. Теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2018. 44 с.

119. Каргалова М. В., Козлов Е. Ю., Корогод С. О. и др. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека. *Европейское право* : учебн. для вузов . 2-е изд., пересмотр. и доп. М. : Норма, 2007. 969 с.

120. Карпати – «Зелене Серце» Європи. Карпатська конвенція (друге видання, доповнене). Київ : Мінприроди України, 2005. 105 с.

121. Карпатська конвенція: запитання і відповіді (тлумачник, книга 1). Київ, 2007. 32 с.

122. Кельзен Г. Чисте правознавство: з дод: Проблеми справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.

123. Київщина заповідна на 2017-2020 роки: Регіональна програма розвитку природно-заповідного фонду Київської області (науково-практичний коментар). Київ : UNCG, 2017. 36 с.

124. Кишко-Єрлі О. Б. Територія, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи як складова частина екомережі України. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 407–410.

125. Кінчеші К., Кінчеші О., Куцериб Т. Фоновий моніторинг, його роль в існуванні природних і техногенних екосистем. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. Вип. 1. URL: <http://dspu.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/12/001-63.pdf> (дата звернення: 18.09.2021).

126. Брусак В., Зінько Ю., Благодир С., Шевчук О., Кричевська Д., Ліро А. Ключові території Українських та Польських Карпат у складі Транскарпатської екологічної мережі. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2010. Вип. 38. С. 45–57.

127. Книш В. В. Принципи земельного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2006. 20 с.

128. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.

129. Кобецька Н. Р. Еволюція засадничих положень еколого-правового регулювання. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (Київ, 09 кв. 2021 р.). Київ : Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 66–69.

130. Коваленко Т. О. Міжнародно-правове забезпечення сталого розвитку сільського господарства та сільської місцевості українських Карпат. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української

РСР» (Київ, 09 кв. 2021 р.). Київ : Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 69–75.

131. Коваленко Т. О. Забезпечення сталого використання та охорони земель як стратегічна ціль державної екологічної політики України на період до 2030 року. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року* : матеріали «круглого столу» (Харків, 21 трав. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 72–76.

132. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.

133. Ковтун О. М. Правові засади державної екологічної політики України та забезпечення екологічної безпеки. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матер. Всеукр. наук. конференції (Одеса, 10–13 черв. 2021 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 177–185.

134. Ковтун О. М. Проблеми правового регулювання формування національної екологічної мережі (в контексті зонування земель). *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 18 лист. 2016 р.). Львів, 2016. С. 186–189.

135. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

136. Коломійцева Д. М. Оцінка впливу на довкілля та зміна цільового призначення земельної ділянки: проблемні питання застосування законодавства. *Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля*: збірн. матеріалів Всеукраїнського круглого столу (Київ 18 черв. 2018 р.). Київ : Національна академія правових наук України. Київський регіональний науковий центр. 2018. С. 75–78.

137. Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер: Конвенція, Міжнародний документ від 17.03.1992 р. URL:

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercourses_lakes.shtml

(дата звернення: 14.09.2021).

138. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів : Конвенція, Міжнародний документ від 02.02.1971 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 30. С. 126. Ст. 1065.

139. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : Конвенція, Міжнародний документ від 25.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 15.09.2021).

140. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text (дата звернення: 10.09.2021).

141. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року : ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 05.06.1992 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2006. № 5. Кн. 1. Ст. 1096.

142. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 19.09.1979 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення: 16.09.2021).

143. Кондратюк Т. М. Економіко-правові заходи щодо підтримки розвитку екологічної мережі. *«Право. Людина. Довкілля» «law. Human. Environment»*. Науково-практичний журнал. 2019. № 3. Vol. 10. С. 86–93.

144. Кондратюк Т. М. Організаційно-правове забезпечення формування екологічної мережі України. *Науковий вісник національного Ужгородського університету. Серія Право*. 2016. Вип. 41. Том 1. С. 175–178.

145. Кондратюк Т. М. Правовий режим земель національної екологічної мережі України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2019. 22 с.

146. Кондратюк Т. М. Правовий режим земель національної екологічної мережі України : дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019. 233 с.

147. Кондратюк Т. М. Структурно-функціональна характеристика відновлювальних територій екологічної мережі України. [Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право.](#) 2016. Вип. 243. С. 125–133.

148. Кондратюк Т. Окремі проблеми формування національної екологічної мережі. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 5. С. 53–57.

149. Кондратюк Т. Поняття земель екологічної мережі України. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 1. С. 59–62.

150. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

151. Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1024-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

152. Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 р. № 675-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/9110364> (дата звернення: 18.09.2021).

153. Концепція Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

154. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми «Питна вода України» на 2020-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України №388-р від 28.04.2021 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

155. Копылов М. Н. Экологическая безопасность и глобализация: возможности международного экологического права. *Юрист-международник – International Lawyer*. 2003. № 1. С. 23–29.
156. Королева-Борсоди Н. В. Основы конституционного права Швейцарии : учеб.-метод. пособие. Київ : Юстиниан, 2009. 536 с.
157. Короткий тлумачний словник української мови / уклад. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін.; відп. ред.. Л. Л. Гумецька. Київ, 1978.
158. Корсак Н. Б. Про стан виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі . *Екологічний вісник*. 2003. № 3–4. С. 3–11.
159. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-юридичні аспекти: монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 568 с.
160. Костив К. В., Кюльвик М. Э. Формирование трансграничной экосети на территории Пылваского и Вырусского уездов Эстонии и Печорского района Псковской области. URL: https://arch.pskgu.ru/projects/pgu/storage/prj/prj_11/prj_11_11.pdf (дата звернення: 15.09.2021).
161. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ : ІЗП і ПЕ, 2003. 772 с.
162. Костюшин В. А., Василюк О. В., Коломийцев Г. О. Індикативна схема екологічної мережі басейну р. Південний Буг та методичні підходи до створення національної екомережі України. Київ : Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ, Національний екологічний центр України, 2011. 28 с.
163. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2015. 187 с.

164. Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник / під заг. ред. проф. С. М. Кравченко. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. 336 с.
165. Краснова М. В. Конституція України як основний фактор розвитку екологічного права та законодавства. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круглого столу» (Київ, 27 трав. 2016 р.). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 243–246.
166. Крижановський Є. М., Нагорна А. В. Розробка біоцентрично-мережевої структури екологічної мережі міста Вінниця з використанням геоінформаційних технологій. *Східно-Європейський журнал передових технологій*. 2014. Vol. 6 No 10 (72). URL: <http://kruzhan.vk.vntu.edu.ua/file/0ffbcb977e1b2b06d99db2a6e5c24fa8.pdf> (дата звернення: 15.09.2021).
167. Крисаченко В., Хилько М., Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. Київ : Знання України, 2002. 598 с.
168. Кузьмина А. В. Национальная экологическая сеть. URL: https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/35997/Nacionalnaya_ekologicheskaya_set.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 15.09.2021).
169. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
170. Кулинич П. Ф. Принцип пріоритету сільськогосподарського використання земель в земельному праві України . *Право України*. 2004. № 8. С. 45– 49.
171. Кулинич П. Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського ун-ту права*. 2008. № 4. С. 174– 180.
172. Кулько А. Конвенція ООН о водотоках 1997 г.: основные принципы, нормативное содержание, достоинства и недостатки . *Leges si viata*. 2017. № 3. С. 81– 83.

173. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 376 с.
174. Лаевская Е. В. Защита права на благоприятную окружающую среду: проблемы теории и практики. Минск : Строй Медиа Проект, 2016. 386 с.
175. Лаевская Е. В. Правовое регулирование стратегической экологической оценки: международный и зарубежный опыт, состояние и перспективы развития в Республике Беларусь : монография. Нац. Центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь. Минск : Четыре четверти, 2017. 172 с.
176. Лизгаро В. Э. К вопросу о развитии законодательства Республики Беларусь, регулирующего формирование и функционирование экологической сети. *Сучасні проблеми аграрного і природоресурсного права: міжнар. наук.-практ. конф. : зб. наук. пр.* Київ : ІРІДІУМ, 2009. С. 254–256.
177. Лісова Т. В. Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.06. Харків, 2021. 40 с.
178. Лісова Т. В. Відновлення земель як складник основи забезпечення сталого розвитку країни. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: збірник матеріалів науково-практичної конференції (Харків, 22 трав. 2020 р.)*. Харків : Юрайт, 2020. С. 178–180.
179. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні та практичні проблеми : монографія. Харків : Юрайт, 2020. 396 с.
180. Лісовий кодекс України : Закон України від 08.02.2006 р. № 3404-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. ст. 170.
181. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 448 с.
182. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2007. 412 с.

183. Льодовиковий період у заповідній справі: Т. 4. 2016 –2017 рр. *Екологія. Право. Людина*. № 29–30 (69–70).

184. Льодовиковий період» у заповідній справі (огляд ситуації у заповідній справі в Україні за 2008-2012 рр.). *Екологія Право Людина*. 2013. № 17–18 (57–58).

185. Майєр Джеральд М., Раух Джемс Е. Філіпенко Антон. Основні проблеми економіки розвитку. Київ : Либідь, 2003. 688 с.

186. Максименко М І. Правове забезпечення оптимізації структури землекористування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.06. : Київ, 2013. 18 с.

187. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 7–14.

188. Малишева Н. Р. Галузева структура системи права України та її вплив на формування законодавства: від теорії до практики (на прикладі екологічного права). *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10–13 черв. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 75–79.

189. Малишева Н. Р. Екологічна політика і право: проблеми співвідношення. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року* : матеріали «круглого столу» (Харків, 21 трав. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 107–112.

190. Малюга В. М., Юхновський В. Ю. Принципи формування екологічної мережі України. *Лісове і садово-паркове господарство*. 2012. № 1. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Lis/article/viewFile/9633/8616> (дата звернення: 17.09.2021).

191. Марич Х. М. Екологічне програмування (на прикладі природно-заповідної справи). *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір* : збірник матеріалів VI Круглого столу (Львів, 21

трав. 2021 р.). Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. С. 22–25.

192. Марич Х. М. Правовий режим національних природних парків України (на матеріалах Карпатського регіону України) : автореф. дис. ... канд-та юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 20 с.

193. Медведєва М. О. Право на сприятливе довкілля в контексті універсальних стандартів прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 83 (Частина II). 2009. С. 161–165.

194. Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища : монографія. Київ : «Фенікс», 2012. 484 с.

195. Медушевський А. Н. Проекты аграрных реформ в России : XVI – начало XXI века. М. : Наука, 2005. 639 с.

196. Мельник О. З. Міжнародно-правове регулювання несудноплавного використання транскордонних водних ресурсів : дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2009. 226 с.

197. Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 1311.2009 р. № 604 URL: <http://newtest.menr.gov.ua/media/files/Nakaz6042009.doc> (дата звернення: 15.09.2021).

198. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : навч. посібник. Львів, 2004. 256 с.

199. Мірошніченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні : монографія. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2009. 268 с.

200. Мірошніченко. А. М. Проблемні правові питання поділу земель на категорії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 12 (50). С. 42–51.

201. Місінкевич А. Л. Правове забезпечення рекультивації земель в Україні : автореф. дис....канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2014. 17 с.

202. Місцева схема формування екологічної мережі Чернігівського району Запорізької області від 22.11.2018 р. URL: <http://chrda.gov.ua/index.php/2554-mistseva-skHEMA-formuvannya-ekologichnoji-merezhi-chernigivskogo-rajonu-zaporizkoji-oblasti> (дата звернення: 15.09.2021).

203. Мороз Г. В. Особливості прояву принципу пропорційності (principle of proportionality) в еколого-правових відносинах. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку* : Матеріали Всеукр. наук. - практик. конф. до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (Київ, 09 кв. 2021 р.). Київ : Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 144–148.

204. Мороз Г. В. Оцінка впливу на довкілля як превентивний інструмент екологічного регулювання. *Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля*: Збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (Київ 18 черв. 2018 р.). Київ: Національна академія правових наук України. Київський регіональний науковий центр, 2018. С. 109–111.

205. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.

206. Наукові праці Пилипенка Пилипа Даниловича. Вибране. Дрогобич: Коло, 2013. 408 с.

207. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. Київ : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.

208. Носік В. В. Від закону «Про охорону природи Української РСР» до зводу законів України про безпечне довкілля. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали всеукр. наук. –практик. конф. до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (Київ, 09 квіт. 2021 р.). Київ : Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 93–99.

209. Носік В. В. Конституційні засади здійснення земельної реформи у контексті реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020». *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: колективна монографія. / відп. ред.: Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 15–45.

210. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

211. Носік В. В. Проблеми реалізації Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» у правовому регулюванні земельних, аграрних, екологічних відносин. *Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля*: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (Київ, 18 черв. 2018 р.). Київ : Київський регіональний науковий центр, 2018. С. 11–15.

212. Об экологической сети: Закон Республики Молдова от 05.04.2007 г. № 94-XVI. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=334071&lang=2> (дата звернення: 10.09.2021).

213. Одинадцять нових водно-болотних угідь України отримали статус міжнародного значення. URL: <https://menr.gov.ua/news/33657.html> (дата звернення: 18.09.2021).

214. Олейниченко В. Д. Екологічна мережа як шлях до відтворення екологічної стабільності. *Збірник наукових статей III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю* (Вінниця, 18 лист. 2011 р.). Вінниця, 2011. Т. 1. С. 235–236.

215. Олещенко В. І. Спорідненість галузей права у довкіллевій сфері: перспективи посилення. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10–13 черв. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 221–224.

216. Олещенко В. І. Шляхи вдосконалення правового регулювання збереження природного різноманіття в Україні за умов глобалізації. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природо ресурсних відносин в умовах глобалізації* : збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, Яремче, 20-22 вер. 2019 р.). Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 102–105.

217. Пащенко О. М. Конституційний принцип «власність зобов'язує» у земельному законодавстві. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круглого столу» (Київ, 27 трав. 2016 р.). Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2016. С. 115–117.

218. Петров В. В. Экологическое право России : учебник. Москва : Изд-во БЕК, 1995. 335 с.

219. Піх Ю. Т. Мета та завдання формування національної екологічної мережі. *Актуальні проблеми соціального права. Випуск 4* : матеріали між нар. наук.-практ. конференції «Правові проблеми земельної реформи в Україні». (Львів, 2 черв. 2017 р.). Львів : «Галицька Видавнича Спілка», 2017. С. 25–31.

220. План дій Європейської стратегії розвитку Дунайського регіону: аналіз та перспектива впровадження в Україні / за заг. ред. О. В. Кравченко О. В. Львів : «Манускрипт», 2012. 120 с.

221. Позняк Е. В. Конституційно-правові засади формування екологічного світогляду в Україні. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку* : матеріали «круглого столу» (Київ, 27 трав. 2016 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці : Кондратьєв А. В., 2016. С. 283–286.

222. Позняк Е. В. Перспективи розвитку екосистемних підходів у правовому регулюванні екологічних відносин в Україні. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й*

прикладні аспекти : матеріали «круглого столу» (Харків, 5 груд. 2014 р.). Харків, 2014. С. 153–156.

223. Позняк Е. В. Проблеми еколого-правової культури реалізації та захисту екологічних прав громадян в Україні: зміна стратегій чи стратегія змін. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конференції (Київ, 31 трав. 2019 р.). Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 191–195.

224. Положення про департамент екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації : Розпорядження Голови Львівської обласної державної адміністрації від 20.02.2020 р. №88/0/5-20: [URL:https://drive.google.com/file/d/12S7AhuRUwUbz88UMD5WbMTR0M0m2cuOf/view](https://drive.google.com/file/d/12S7AhuRUwUbz88UMD5WbMTR0M0m2cuOf/view) (дата звернення: 14.09.2021).

225. Положення про Державне агентство водних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 393 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF> (дата звернення: 15.09.2021).

226. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 521 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF> (дата звернення: 15.09.2021).

227. Положення про державну систему моніторингу довкілля : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.09.2021).

228. Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р.

№ 15 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF> (дата звернення: 15.09.2021).

229. Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 р. № 32 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 847). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF> (дата звернення: 16.09.2021).

230. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

231. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. N 197(в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25.09.2019 р. N 850) URL: <https://www.minregion.gov.ua/about/about-min/polozhennya-pro-ministerstvo-rozvitku-gromad-ta-teritoriy-ukrayini/> (дата звернення: 15.09.2021).

232. Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 119. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1196-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.09.2021).

233. Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. №1287 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

234. Порядок погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок : Наказ Мінприроди України від 05.11.2004 р. № 434. *Офіційний вісник України*. 2004. № 47. Ст.3123

235. Посібник з Карпатської конвенції. Регіональний Екологічний Центр Центральної та Східної Європи. Шентендре, 2007. 198 с.

236. Посохов І. С., Сагайдачна А. В. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Країнознавство. Економіка. Туризм»*. 2019. Вип. 9. С. 203–211.

237. Право довкілля (екологічне право) : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. І. Федорович, М. Я. Ващишин та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Ін Юре, 2010. 400 с.

238. Право Європейського Союзу : підручник / Р. А. Петров, А. О. Вакуленко, Ван Елсуwege П. та ін.; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 9-те, змінене і допов. Харків : Право, 2019. 442 с.

239. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова та ін.; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2014. 784 с.

240. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. Харків : Право, 2012. 448 с.

241. Правовий режим природно-заповідного фонду України: історія формування, юридичні аспекти та закордонний досвід : посібник) / за заг. ред. О. Кравченко. Львів : Видавництво «Компанія «Манускрипт», 2017. 92 с.

242. Правовое обеспечение реализации принципов «зеленой» экономики в Республике Беларусь : монография] / Е. В. Лаевская и др.; под ред. Е. В. Лаевской. Минск : Четыре четверти, 2017. 256 с.

243. Право собственности на землю в России и ЕС: правовые проблемы : сборник статей / отв. ред. И.А. Иконицкая. М. : Волтерс Клувер, 2009. 288 с.

244. Принципи Acquis Communautaire як передумова покращення водного законодавства України / А. Демиденко, С. Шутяк, О. Дьяков, Н. Закорчевна; за заг. ред. О. Кравченко. Львів, 2014. 79 с.

245. Приходько С. А., Чиркова О. В. Ефективність функціонування лісосмуг як екологічних коридорів екомережі. *Промислова ботаніка*. 2009. Вип. 9. С. 25–31.

246. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 р. № 401-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

247. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. №1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2017-%D0%BF> (дата звернення: 14.09.2021).

248. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань мисливського господарства, полювання та рибальства, охорони, використання і відтворення тваринного світу : Закон України від 21.01.2010 р. № 1827-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 10. Ст. 108.

249. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом : Закон України від 04.10.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 46. Ст. 780.

250. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання окремих питань правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 14.07.2016 р. 1472-VIII . *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 34. Ст. 592.

251. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 23.05.2017 р. № 2063-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 37. Ст. 379.

252. Про внесення змін до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" : Закон України від 21.01.2010 р. № 1826-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 11. Ст. 112.

253. Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики : Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23.10.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962 (дата звернення: 15.09.2021).

254. Про втрату чинності наказу Мінприроди № 434 від 05.11.2004 р. : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.06.2017 р. № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0800-17#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

255. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 7.02.2002 р. № 3059-III . *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 204.

256. Про делегацію Уряду України для участі у тринадцятій Конференції Договірних Сторін Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10. 2018 р. № 780-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

257. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 8. Ст. 61.

258. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 75.

259. Про Державну службу заповідної справи : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2001 р. N 1000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2001-%D0%BF> (дата звернення: 15.09.2021).

260. Про додаткові заходи охорони видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України : Наказ Держлісагентства від 20.01.2016 р.

№ 17. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0AGH793CC9&abz=J3W7E> (дата звернення: 17.09.2021).

261. Про додаткові заходи щодо збереження рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.12.2016 р. № 557. URL: https://mepr.gov.ua/files/uploads/nakaz_557_29122016.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

262. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду : Указ Президента України від 21.11.2017 р. № 381/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3812017-23066> (дата звернення: 12.09.2021).

263. Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні : Указ Президента України від 14.08.2009 р. № 611. 2009. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 24. Ст. 808.

264. Про доповнення розпорядження Кабінету Міністрів України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.07.2009 р. № 848-р від 10.04.2008 р. № 610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2009-%D1%80> (дата звернення: 15.09.2021).

265. Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1864-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 500.

266. Про забезпечення реалізації Закону України «Про Генеральну схему планування території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2002-%D0%BF> (дата звернення: 18.09.2021).

267. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки : Закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 47. Ст. 405.

268. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

269. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 16.09.2021).

270. Про затвердження Комплексної екологічної програми на 2017-2022 роки для міста Львова: Ухвала Львівської міської ради №1881 від 27.04.2017 р. URL: [https://www8.cityadm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/90D7918C562FD4EDC225811D0045FBBF](https://www8.cityadm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/90D7918C562FD4EDC225811D0045FBBF) (дата звернення: 18.09.2021).

271. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 13.11.2009 р. № 604. URL: <http://newtest.menr.gov.ua/media/files/Nakaz6042009.doc> (дата звернення: 20.09.2021).

272. Про затвердження Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.10.2009 р. N 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-09#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

273. Про затвердження Положення про Зелену книгу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1286. *Офіційний вісник України*. 2002. № 36. Ст. 1692

274. Про затвердження Регіональної програми формування та розвитку екологічної мережі в Донецькій області на період 2019-2022 роки : Розпорядження Донецької обласної державної адміністрація / Донецької обласної військово-цивільної адміністрації від 19.03.2019 р. № 300/5-19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DO190129> (дата звернення: 15.09.2021).

275. Про затвердження санітарних правил в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 р. № 555. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55595%D0%BF?find=1&text=300+%D0%BC#w1_1 (дата звернення: 18.09.2021).

276. Про затвердження складу Координаційної Рамсарської ради та плану заходів з імплементації Рамсарської конвенції на 2016-2021 роки : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 04.03.2016р. № 85. URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=0A49W2ECAE> (дата звернення: 15.09.2021).

277. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

278. Про затвердження структури, змісту та порядку ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 22.12.2002 р. № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0040-03#Text> (дата звернення: 16.09.2021).

279. Про заходи з реалізації в області Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням : Розпорядження Тернопільської ОДА від 16.05.2016 р. № 28І-0Д». URL: http://www.oda.te.gov.ua/data/upload/catalog/main/ua/48198/_281.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

280. Про заходи зі збільшення питомої ваги площі природно-заповідного фонду до площі Черкаської області : Розпорядження Черкаської обласної державної адміністрації від 31.03.2016 р. № 152. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/НК160029?an=1> (дата звернення: 15.09.2021).

281. Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні : Указ Президента України від 23.05.2005 р. № 838 / 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838/2005> (дата звернення: 17.09.2021).

282. Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.1995 р. № 935. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

283. Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду області : Рішення Волинської обласної ради від 20.12.2018 № 22/9. URL: <http://volynrada.gov.ua/session/22/9-0> (дата звернення: 16.09.2021).

284. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1997 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

285. Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 159. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 53.

286. Про ліквідацію урядових органів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2011р. № 346. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 64.

287. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР . *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

288. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

289. Про національну інфраструктуру геопросторових даних : Закон України від 13.04. 2020 р. № 554-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 37. Ст. 277.

290. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. №119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 15.09.2021).

291. Про основи містобудування : Закон України від 16.11.1992 р. № 2780–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст.683.

292. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12. 2010 р. № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

293. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.

294. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

295. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII . *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

296. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.

297. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 р. № 791а-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 16. Ст. 198.

298. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII . *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.

299. Про ратифікацію Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер : Закон України від 07.06.2017 р. № 2086-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 318.

300. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 198.

301. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI . *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

302. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. *Голос України*. 2018. № 67.

303. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02. 2006 р. N 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2006-%D1%80> (дата звернення: 15.09.2021).

304. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 1029-р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 69. Ст. 2390.

305. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. №2894 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

306. Про території Смарагдової мережі : Проект закону України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/minprirodi-vinosit-na-gromadske-zakonoproekt-pro-teritoriyi-smaragdovoyi-merezhi> (дата звернення: 15.09.2021).

307. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24.06.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 45. Ст. 499.

308. Про утворення Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2001 р. № 1603 . *Офіційний вісник України*. 2001. № 49. Ст. 2192.

309. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. №722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

310. Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 року № 3055-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 30. Ст. 201.

311. Програма охорони навколишнього природного середовища в Тернопільській області на 2014–2020 роки : Рішення Тернопільської обласної ради від 18.09.2014 р. № 1778. URL: <http://te-rada.org/?id=300> (дата звернення: 15.09.2021).

312. Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002–2015 роки : Рішення Тернопільської обласної ради від 26.07.2002 р. № 32. URL: <http://ecoternopil.gov.ua/index.php/pryrodni-resursy/ekolohichna-merezha> (дата звернення: 15.09.2021).

313. Проект Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Proekt-Derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.pdf> (дата звернення: 10.09.2021).

314. Проскура Г. М. Науково-правові засади формування інформаційного забезпечення збереження водно-болотних угідь. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 96–102.

315. Раджоньери М. П., Валлетта М. Агроэкологическое право Европейского Союза и Италии / отв. ред. Д. О. Тузов. М. : Статут, 2006. 208 с.

316. Радишевська З. М. Особливості збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку . *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 8-10 вер. 2017 р.)*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. С. 2–74.

317. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція) 2003 р. : Конвенція, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text (дата звернення: 10.09.2021).

318. Рассолов М. М., Малахов В. П., Иванов А. А. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. 448 с.

319. Ріпенко А. І. Концептуально-правові засади використання земель для містобудівних потреб : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2020. 36 с.

320. Справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу : Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2016 від 01.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

321. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента України №111/2021 від 23.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 16.09.2021).

322. Розроблення науково-методичних засад щодо оцінки екосистемних послуг з врахуванням необхідності виконання рішень міжнародних природоохоронних договорів : звіт про науково-технічну продукцію за договором №74/19 від 29.08.2019 р. URL: <https://menr.gov.ua/files/docs/Bioriznomanittya/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83%20%20%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B8%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%20%2004%2012%202019%20%20V1%201.pdf> (дата звернення: 15.09.2021).

323. Романко С. В. Еколого-правова політика у сфері зміни клімату: її принципи, види та джерела. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні* : колективна монографія. / відп. ред.: Т. Є. Харитоновна, І. І. Каракаш. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 511–528.

324. Романов А. И. Устойчивое развитие – экологизация экономики. *Экономика и управление*. 2000. № 5. С. 80–82.

325. Русев І. Т. Дельта Дністра: Історія природопольовання, екологічні основи моніторингу, охорони та менеджменту водно-болотних угідь. Одеса, 2003. 765 с.
326. Савельєва О. М. Правове регулювання відносин в агросфері : монографія / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків : Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.
327. Сидор В. Д. Формування у суспільстві екологічних цінностей як базова передумова сталого розвитку. Збірник матеріалів *Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»* : матер. зібрання (Одеса, 6–9 черв. 2019 р.). Одеса : Гельветика. 2019. С. 53–55.
328. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ, 1974. 776 с.
329. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів / укл. Г. Є. Гончаренко, С. В. Совгіра. Київ : Наук. світ, 2010. 67 с.
330. Снакин В. В. Экология и природопользование в России : энцикл. слов. Музей землеведения МГУ им. М. В. Ломоносова ; Ин-т фундамент. проблем биологии РАН. Москва : Academia, 2008. 832 с.
331. Соколова А. К. Проблеми законодавчого забезпечення використання і охорони рослинного і тваринного світу в Україні. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні* : колективна монографія. / відп. ред.: Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 683–701.
332. Соколова А. К. Проблеми законодавчого забезпечення регулювання відносин у сфері формування, збереження та використання екологічної мережі. *Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади* : матеріали «круглого столу» (Харків, 4 груд. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 80–82.
333. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 11 с.

334. Соколова Н. А. Природная среда как объект защиты международного гуманитарного права. *Международное право. International Law*. 2010. № 3 (43). С. 60–67.

335. Статівка О. О. «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»: досягнення та недоліки. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: збірник тез Всеукраїнської наук.-практ. конференції (Київ, 26 трав. 2017 р.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці, 2017. С. 339–343.

336. Статівка О. О. Актуальні виклики заповідної справи: до питання про перспективи створення об'єктів Смарагдової мережі в Україні. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (Київ, 18-19 трав. 2018 р.). Київ, 2018. С. 407–412.

337. Статівка О. О. Національна екологічна мережа як об'єкт еколого-правового регулювання: теоретико-правове розуміння. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. URL: <http://oaji.net/articles/2017/3229-1490771582.pdf>. (дата звернення: 18.09.2021).

338. Статівка О. О. Правове забезпечення природно-заповідного фонду як складового елемента національної екологічної мережі: монографія / наук. ред. А. П. Гетьман. Харків: Право, 2018. 250 с.

339. Статівка О. О. Правовий режим природно-заповідного фонду як складового елемента екологічної мережі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2018. 20 с.

340. Статівка О. О. Система законодавства про екологічну мережу: сучасний стан і перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 1. Том 1. С. 145–150.

341. Статівка О. О. Сучасні тенденції розвитку законодавства України про природно-заповідний фонд. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 18 лист. 2016 р.). Львів, 2016. С. 207–210.
342. Степаненко А. В.. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 77–89.
343. Стихійні явища в гірсько-лісових умовах Українських Карпат (вітровали, паводки, ерозія ґрунту) : монографія / Калущкий І. Ф., Олійник В. С. та ін. Львів : Камула, 2007. 270 с.
344. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: повернення природи у наше життя: Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адапт. переклад українською) / пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. Чернівці : Друк Арт, 2020. 36 с.
345. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64508&pf35401=46220> (дата звернення: 15.09.2021).
346. Суєтнов Є. Впровадження екосистемного підходу як необхідна умова забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 31 трав. 2019 р.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Чернівці : Кондратьєв А. В., 2019. С. 210–214.
347. Суєтнов Є. П. Деякі аспекти міжнародно-правового регулювання екосистемного підходу. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України* : матеріали «круглого столу» (Харків, 2 груд. 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 198–200.

348. Суєтнов Є. П. Європейські зобов'язання України щодо збереження біологічного різноманіття шляхом впровадження екосистемного підходу. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природо-ресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ – Яремче, 20–22 вер. 2019 р.) . Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 107–110.

349. Схема національної екологічної мережі: Указ Президента Республіки Білорусь № 108 13 березня 2018 року. URL: <https://minpriroda.gov.by/ru/national-ecological-network-ru> (дата звернення: 15.09.2021).

350. Ткаченко О. Застосування принципу верховенства права в регулюванні еколого-правових відносин: деякі аспекти. *Право України*. 2004. № 1. С. 78–80.

351. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : навч. посібник. Одеса : Астропринт, 2001. 560 с.

352. Третяк В., Лобунько Ю. Поняття та сутність природоохоронного землекористування в умовах нових земельних відносин. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 3. С. 29–33.

353. Третяк Т. О. Процедура визначення видів діяльності та об'єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С. 112–127.

354. Труш А. О., Андриенко Н. В., Ломовских Г. А. Формирование и реализация общей экологической политики Европейского Союза в условиях современных интеграционных процессов. Киев, 2014. 29 с.

355. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.09.2021).

356. Угода про фінансування Дунайської транснаціональної програми (Interreg V-B Danube - CCI 2014TC16M6TN001): Закон України від 19.09.2018 №

2554-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-17#Text (дата звернення: 15.09.2021).

357. Федорович В. І. Окремі проблемні аспекти правового регулювання відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конференції (Київ, 31 трав. 2019 р.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2019. С. 65–69.

358. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні / Томахін М., Канцурак В., Іваненко І., Колмаз Ю., Фишко Н., Сторожук А. *Землепорядний вісник*. 2012. № 3. С. 23–29.

359. Фролова Н. В. Правова охорона водно-болотних угідь від антропогенного впливу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Випуск 46 / 47. С. 272–276.

360. Фролова Н. В. Правова охорона водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення: автореф. дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.06. Донецьк, 2010. 18 с.

361. Фролова Н. В. Правова охорона водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 186 с.

362. Фурдичко О. І. Карпатські ліси: проблеми екологічної безпеки і сталого розвитку. Львів: Вид-во «Бібльос», 2002. 192 с.

363. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учеб. пособ. М.: Юнити-Дана, 2003. 381 с.

364. Чередников А. В. Правовое обеспечение экологических интересов в градостроительном зонировании: монография / отв. ред. докт. юрид. наук, доц. В. В. Никишин. М.: Юрлитинформ, 2013. 216 с.

365. Черкашина М. К. Щодо водного законодавства України та Європейського Союзу. *Від правової охорони природи Української РСР до*

екологічного права України: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 26 трав. 2017 р.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2017. С. 281–285.

366. Чисельність самостійних структурних підрозділів апарату Міністерства захисту довкілля та природних України: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 08.08.2020 р. URL: <https://mepr.gov.ua/content/struktura.html> (дата звернення: 15.09.2021).

367. Чомахашвілі О. Ш. Екологічна мережа: теоретико-правовий огляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 26. С. 136–139.

368. Чопко Х. І. Функції екологічного права України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 20 с.

369. Шамборовський Г. О. Регіональна політика Європейського Союзу : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 187 с.

370. Шамсутдинов Е.Р. Проблемы экологизации российского законодательства : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 144 с.

371. Шемшученко Ю. С. Проблеми ефективності екологічного законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 1. С. 47–49.

372. Шеховцов В. В. До питання необхідності створення екологічної мережі. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяч. 50-ій річниці створення Дон. нац. ун-ту та 30-ій річниці створення каф. госп. права Дон. нац. ун-ту (Вінниця, 14–15 трав. 2015 р.). Вінниця, 2015. 286–288.

373. Шеховцов В. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку фауністичного законодавства : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.06. Харків, 2021. 44 с.

374. Шомпол О. А. Екологічна функція держави як фактор формування екологічного права. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем*

аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики : матер. Всеукр. наук. конференції (Одеса, 10–13 черв. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 303–306.

375. Шоха Т. П. Радіоактивно забруднені землі як структурний елемент екомережі: особливості правового режиму. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: збірник матеріалів науково-практичної конференції (Харків, 22 трав. 2020 р.). Харків : Юрайт, 2020. С. 323–326.

376. Шпарик Н. Я. Міжнародно-правові акти як джерела екологічного права України : автореф дис..... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 20 с.

377. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях : монографія. Харьков : Консум, 1998. 224 с.

378. Шульга М. В. Еволюція законодавчого забезпечення охорони земель. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (Київ, 09 квіт. 2021 р.). Київ : Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 110–114.

379. Шульга М. В. Правові проблеми підвищення лісистості території (земель) в Україні. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10–13 черв. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 106–108.

380. Щерба Г. І. Сучасні проблеми транскордонного співробітництва України і Польщі в світлі соціологічних досліджень. *Соціально-економічне гуртування у контексті модернізації транскордонних регіонів*. / наукова редакція Міхал Габріел Возняк. Жешів : Видавництво Жешівського університету, 2008. С. 162-171.

381. Якимчук А. Ю. Екологічна мережа України: аналіз показників формування та показників управління. *Державне управління: удосконалення та*

розвиток. 2013. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=665> (дата звернення: 15.09.2021).

382. Якою має бути лісова політика України. Бачення Всесвітнього фонду природи WWF-Україна. URL: <https://wwf.ua/materials/official/?364682/forest-policy-vision> (дата звернення: 15.09.2021).

383. Яремак З. В. Баланс інтересів в екологічних відносинах: деякі питання правозастосування. *Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Всеукр. наук. - практик. конференції до 60-річчя Закону «Про охорону природи Української РСР» (Київ, 09 квіт. 2021 р.). Київ: Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 162–167.

384. Bennet G. Towards a European Ecological Network; Arnhem-Institute for European Environmental Policy: Bruxelles, Belgium, 1991. 80 p. URL: <https://policycommons.net/artifacts/1374706/towards-a-european-ecological-network/1988952/> (дата звернення: 15.09.2021).

385. Bennett Graham, Kalemani Jo Mulongoy. Review of Experience with Ecological Networks, Corridors and Buffer Zones. Montreal: *Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Technical Series*, 2006. No. 23. 100 p. URL: <https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-ts-23.pdf> (дата звернення: 10.09.2021).

386. Bennett G.; Wit P. The Development and Application of Ecological Networks: a Review of Proposals, Plans and Programmes. Amsterdam: AID Environment, 2001. 137 p. URL: <https://www.uicnmed.org/web2007/CDMURCIA/pdf/espanol/documentosdeinteres/EcologicaNetworks.pdf> (дата звернення: 15.09.2021).

387. Berglund Maria und Anneke von Raggamby. *Horizontal Environmental EC Legislation*. Brussels: European Communities. 2007. P. 210-211. URL: https://ec.europa.eu/environment/enlarg/pdf/pubs/horizontal_en.pdf (дата звернення: 15.09.2021).

388. Beyerlin U., Marauhn T., *International Environmental Law*. 2011. 452 p. URL: <https://www.ecolex.org/details/literature/international-environmental-law-mon-085733/> (дата звернення: 18.09.2021).
389. Brander et al. (2015), The benefits to people of expanding Marine Protected Areas. URL: <https://googl.su/YtuFgJ> (дата звернення: 15.09.2021).
390. Brenot V., Werner M. *The International Comparative Legal Guide to Environment law*. 2010. Ch.18. P. 143–151. URL: <https://pdfroom.com/books/the-international-comparative-legal-guide-to-environment-law-2009-the-international-comparative-legal-guide-series/ra5176PjgJO> (дата звернення: 15.09.2021).
391. Cherp A., Watt A., Vinichenko V. SEA and strategy formation theories : From three Ps to five Ps. *Environmental Impact Assessment Review*. 2007. № 7. P. 624–644. URL: http://stratas.cl/wp-content/uploads/2016/09/2007_Cherp-et-al_SEA-and-Strategy-Formation-Theories_From-three-Ps-to-five-Ps.pdf (дата звернення: 15.09.2021).
392. Ciechanowicz-McClean Janina. *Globalne prawo srodoviska. Podstawowe zagadnienia*. Gdansk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2021. 166 s.
393. Commitment and Compliance: The Role of Non-Binding Norms in International Legal System. Edited by Dinah Sheiton. Oxford University Press, 2000. P. 13–211. URL: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199270989.001.0001/acprof-9780199270989> (дата звернення: 16.09.2021).
394. *Convention on biological diversity*. Rio de Janeiro: Environmental Law and Institutions Programme Activity Centre, 1992. 56 p.
395. Daniel Elías Sosa González and Pedro Martín Lorenzi. Towards a comprehensive protection of the environment. New environmental principles: “in dubio pro natura” and “in dubio pro aqua”. URL: <https://puntoverdeblog.net/2020/04/21/hacia-una-proteccion-integral-del-ambiente-nuevos-principios-ambientales-in-dubio-pro-natura-e-in-dubio-pro-aqua> (дата звернення: 15.09.2021).

396. Designing ecological corridors prior to infrastructure development in Romania. URL: <https://conservationcorridor.org/2016/04/designing-ecological-corridors-prior-to-infrastructure-development-in-romania> (дата звернення: 15.09.2021).
397. Federal Constitution of the Swiss Confederation. URL: www.ditext.com/swiss/constitution.html (дата звернення: 15.09.2021).
398. Fitness Check of the EU Nature Legislation (SWD (2016) 472). URL: <https://goo-gl.su/7SKSmgm>. (дата звернення: 19.09.2021).
399. Guidance on a strategic framework for further supporting the deployment of EU-level green and blue infrastructure (SWD(2019) 193). URL: <https://goo-gl.su/Jt2kCAJp> (дата звернення: 15.09.2021).
400. Jongman R. Ecological Networks across Europe. *Territorio*. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/301232452_Ecological_Networks_across_Europe (дата звернення: 16.09.2021).
401. Judgment of the Court of 27 April 1988. Commission of the European Communities v French Republic. Failure to comply with a directive - Conservation of wild birds. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX%3A61985CJ0252> (дата звернення: 15.09.2021).
402. Kilmani N. A collaborative approach to environmental governance in East Africa. *Law, environmental and development j.* Oxford, 2010. Vol 6, № 2. P. 200-214.
403. Kiss A., Shelton D. Manual of European Environmental Law. Cambridge, 1995. 128 p.
404. Lattemann S. Development of an Environmental Impact Assessment and Decision Support System for Seawater Desalination Plants. Boca Raton: CRC Press, 2010. 288 p. URL: <https://www.routledge.com/Development-of-an-Environmental-Impact-Assessment-and-Decision-Support/Latteman/p/book/9780415583268> (дата звернення: 10.09.2021).
405. Liro A. Концепція краєвої мережі екологічної ECONET- Polska. Warszawa : IUCN-Poland, 1995. 205 s.

406. Lyle Glowka. A Guide to the Convention on Biological Diversity. IUCN. Grand, Switzerland, 1994. URL: <https://www.iucn.org/content/a-guide-convention-biological-diversity> (дата звернення: 15.09.2021).
407. Mariya Vashchyshyn. Carpathian Ecological Network: International Legal Basis and Ukrainian Experience. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2018. № 2. Vol. 5. P.170–177.
408. Marulli J.; Mallarach J. M. A GIS methodology for assessing ecological connectivity: Application to the Barcelona metropolitan area. *Landsc. Urban Plan.* 2005, № 71 (2–4). P. 243–262. URL: https://www.parquecerrocalan.cl/wp-content/uploads/2020/10/A-GIS-Methodology-for-Assessing-Ecological-Connectivity_-_Application-to-the-Barcelona-Metropolitan-Area.pdf (дата звернення: 18.09.2021).
409. Mc Cormick John. Environmental Policy in the European Union. *Palgrave Macmillan. The European Series*, 2001. 352 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-0-333-98557-1> (дата звернення: 16.09.2021).
410. Mutafoğlu et al. Member States' Prioritised Action Frameworks 2020; Natura 2000 and Jobs: Scoping Study. URL: <https://goo-gl.su/J8tfbkYi> (дата звернення: 18.09.2021).
411. NATURA 2000 . URL: http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm (дата звернення: 15.09.2021).
412. Nazar Shparyk. The notion and structure of international legal standards in the field of environmental protection. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach Polskich, Slowackich oraz Ukrainskich*. Том III. Prawo – Gospodarka – Polityka / pod redakcją Wacława Wierzbienca. Jarosław, 2014. S. 127–135.
413. Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy. URL: www.unibuc.ro (дата звернення: 15.09.2021).

414. Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development 2002. URL: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf (дата звернення: 16.09.2021).

415. Sands P. Principles of International Environmental Law – 2nd edition. Cambridge University Press, 2003. 1246 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/principles-of-international-environmental-law/00DB84D321DA304D35C90CB1935477F1> (дата звернення: 17.09.2021).

416. Secretariat of the Convention on Biological Diversity Programme of Work on Protected Areas (CBD Programmes of Work). Montreal : Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2004. 31 p.

417. Territory's connectivity and ecological corridors. URL: https://www.juntadeandalucia.es/medioambiente/web/Bloques_Tematicos/Publicaciones_Divulgacion_Y_Noticias/Documentos_Tecnicos/Integration_and_conectivity/PDFs/integterri4_en.pdf (дата звернення: 20.09.2021).

418. The impact of onshore wind power projects on ecological corridors and landscape connectivity in Shanxi, China. 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652620301220> (дата звернення: 16.09.2021).

419. Vuilleumier S.; Prélaz-Droux R. Map of ecological networks for landscape planning. Landsc. Urban Plan. 2002, № 58. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper> (дата звернення: 15.09.2021).

420. מסדרונות אקולוגיים בישראל — היבטים תכנוניים. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3437742 (дата звернення: 15.09.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Ващишин М. Я. Правове забезпечення формування та функціонування екомережі України : теоретичні та практичні аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 416 с.
2. Ващишин М. Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення створення і функціонування екологічної мережі України. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія*. Одеса, 2018. С. 491–510. (Здобувачем розглянуто концепцію національної екологічної мережі України, визначено її юридичні ознаки та сучасний стан правового забезпечення).

Статті у наукових фахових виданнях України,

у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз даних:

3. Ващишин М. Проблеми екологізації законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 12. С. 115–118.
4. Ващишин М. Я. Склад та функції сполучних територій національної екологічної мережі. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2014. № 6. С. 68–71. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/20.pdf
5. Ващишин М. Я. Правові й організаційні засади формування національної екологічної мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». Збірник наукових праць. 2014. Випуск 10-1. (том 2). С. 52–55.

6. Ващишин М. Я. Особливості правового забезпечення формування екологічної мережі в країнах Європи. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. Випуск 60. С. 224–231.
7. Ващишин М. Я. Нормативні рівні правового регулювання національної екологічної мережі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 3. 2014. С. 94–100.
8. Ващишин М. Я. Структура національної екологічної мережі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2014. Випуск 26. С. 125–129.
9. Ващишин М. Я. Юридичні ознаки екологічної мережі як об'єкта правового регулювання. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2014. № 1. С. 131–133. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/1-2014.pdf>
10. Ващишин М. Я. Періодизація розвитку законодавства України про національну екологічну мережу *Вісник Львівського університету*. Серія юридична, 2014. Випуск 59 . С. 305–311.
11. Ващишин М. Я. Теоретичні аспекти правового режиму земель національної екомережі України. *Право України*. 2015. № 7. С. 110–118.
12. Ващишин М. Я. Система принципів правового регулювання формування та збереження національної екомережі. *Право і суспільство*. 2015. № 5. ч. 3. С. 97–103.
13. Ващишин М. Я. Спеціальні принципи правового регулювання у сфері формування та збереження національної екомережі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Серія юридична. Випуск 2. С. 78–88.
14. Ващишин М. Я. Конституційні засади формування та збереження національної екомережі. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 77–83.
15. Ващишин М. Я. Програмні засади формування національної екологічної мережі. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 73–78.

16. Ващишин М. Я. Правове забезпечення формування Смарагдової мережі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 115–119. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2018/34.pdf

17. Mariya Vashchyshyn. Carpatian Ecological Network: International Legal Basis and Ukrainian Experience. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2018. No 2. (Vol 5). P. 170–177.

18. Ващишин М. Я. Буферні території як структурні елементи національної екомережі. *Право. Людина. Довкілля. Law. Human. Environment. Науково-практичний журнал*. 2019. № 3. Vol. 10. С. 57–65.

19. Ващишин Марія. Відновлювані території у складі національної екомережі *Підприємництво, господарство і право*. Науково-практичний юридичний журнал. 2020. № 8. С. 57–65.

20. Ващишин М. Я. Диференціація правового режиму структурних елементів національної екомережі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 90–95.

Статті у наукових виданнях інших держав

21. Марія Ващишин. Національна екологічна мережа як інтегрована територіальна система. National environmental network as an integral territorial system. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник. Wroclawsko-Lwowskie zeszyty prawnisze*. 2015. № 6. С. 287–310.

22. Марія Ващишин. Конституційні засади охорони довкілля України та Швейцарії / The Constitutiona basis of the environmental protection of Ukraine and Switzerland. *Visegrad journal of human rights*. 2016. № 3. С. 44–48.

23. Мария Ващишин. Международно-правовая охрана биоразнообразия в бассейне реки Днестр. *Leges et Viata*. 2017. Nr. 9 / 2 (309). С. 24–28.

24. Ващишин М. Я. Національна екомережа як стратегія екологічного управління. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 67. С. 30–38.

25. Ващишин М. Правові засади транскордонного співробітництва України у сфері охорони біорізноманіття. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 2. С. 152–157.

26. Luczakiwska I., **Waszczyszyn M.** Prawne aspekty sieci ekologicznej na Ukrainie i w Polsce. Luchakivska I., Waszczyshyn M. *Polska I Niemcy wobec przemian na Ukrainie*. Redakcja naukowa Wojciech Furman. Rzeszow. 2015. S. 164–170. (Здобувачем досліджено та проаналізовано особливості формування національної екомережі України).

27. Maria Vashchyshyn. Environmental network of Ukraine: legal and theoretical aspects. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach Polskich, Slowackich oraz Ukrainskich*. Tom III, Prawo-gospodarka-polityca. Pod redakcja Wacława Wierzbienc. Jaroslaw. 2014. P. 137–145.

Посібник

28. Пилипенко П. Д., Федорович В. І., **Ващишин М. Я.** та ін. Право довкілля (екологічне право) : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. За редакцією П. Д. Пилипенка. Київ, Ін Юре, 2010. С. 318–343. (Здобувачем написано розділ 17 «Правове забезпечення формування та функціонування екологічної мережі України»).

Тези наукових доповідей

29. Ващишин М. Я. Закордонний досвід правового забезпечення формування екологічної мережі. Правові відносини: проблеми теорії та практики: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 15 листопада 2013 року: тези доповіді. Київ, 2013. С. 59–62.

30. Ващишин М. Я. Рівні правового регулювання національної екологічної мережі. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: круглий стіл, м. Харків, 6 грудня 2013 року: тези доповіді. Харків, 2013. С. 99–101.

31. Ващишин М. Я. Екологічна мережа як об'єкт правового регулювання. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XX звітна науково-практична конференція, м. Львів, 6–7 лютого 2014 року: тези доповіді. Львів, 2014. С. 232–234.

32. Ващишин М. Я. Термінологічні розбіжності у переліку структурних елементів національної екологічної мережі. Поняття та категорії юридичної науки: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 18 листопада 2014 року: тези доповіді. Київ, 2014. С. 188–191.

33. Ващишин М. Я. Сполучні території національної екологічної мережі: функції, склад та види. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: круглий стіл, м. Харків, 5 грудня 2014 року: тези доповіді. Харків, 2014. С. 90–92.

34. Ващишин М. Я. Сполучні території як структурні елементи національної екологічної мережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXI звітна науково-практична конференція, м. Львів, 12–13 лютого 2015 року: тези доповіді. Львів, 2015. Ч. 2. С. 8–11.

35. Ващишин М. Я. Принцип пріоритетності земель національної екомережі. Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права: Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 90-річчю від народження доктора юридичних наук, професора, академіка АПрН України В. З. Янчука, м. Київ, 22–23 травня 2015 року: тези доповіді. Київ, 2015. С. 207–210.

36. Ващишин М. Я. Диференціація правового режиму земель національної екологічної мережі України. Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: круглий стіл, м. Харків, 30–31 жовтня 2015 року: тези доповіді. Харків, 2015. С. 35–37.

37. Ващишин М. Я. Системні зв'язки у національній екомережі України. Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: XXII звітна науково-практична конференція, м. Львів, 4–5 лютого 2016 року: тези доповіді. Львів, 2016. Ч. 2. С. 9–12.

38. Ващишин М. Я. Принципи системного формування національної екологічної мережі. Актуальні проблеми соціального права: круглий стіл, присвячений 40-річчю кафедри соціального права, м. Львів, 1 квітня 2016 року: тези доповіді. Львів, 2016. С. 85–88.

39. Ващишин М. Я. Конституційні основи організації національної екомережі. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: круглий стіл, м. Київ, 27 травня 2016 року: тези доповіді. Чернівці, 2016. С. 287–289.

40. Ващишин М. Я. Реалізація конституційного принципу «власність зобов'язує» при формуванні національної екомережі. Актуальні проблеми соціального права. Конституційні гарантії прав і свобод людини: 20 років досвіду правового регулювання: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 28 червня 2016 року: тези доповіді. Львів, 2016. С. 36–40.

41. Ващишин М. Я. Природоохоронні положення української та швейцарської Конституцій. Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України, м. Одеса, 9–10 вересня 2016 року: тези доповіді. Одеса, 2016. С. 80–83.

42. Ващишин М. Я. Перспективи вдосконалення природоохоронних положень Конституції України. Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі: Міжнародна науково-практична конференція, м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 року: тези доповіді. Хмельницький, 2016. С. 76–82.

43. Ващишин М. Я. Значення Карпатської конвенції для формування екомережі в Карпатах. Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: XXIII звітна науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 лютого 2017 року: тези доповіді. Львів, 2017. Ч. 2. С. 11–14.

44. Ващишин М. Я. Карпатська конвенція: правові та соціально-економічні аспекти. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: круглий стіл. Львів, 2017. С. 5–11.

45. Ващишин М. Я. Карпатська мережа природоохоронних територій. Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: Міжнародний Конгрес, присвячений 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, 2–4 червня 2017 року: тези доповіді. Одеса, 2017. С. 102–105.

46. Ващишин М. Я. Міжнародно-правові аспекти охорони біорізноманіття в межах басейну річки Дністер. Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України: Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано Франківськ, 8–10 вересня 2017 року: тези доповіді. Івано Франківськ, 2017. С. 40–43.

47. Ващишин М. Я. Поняття екомережі у вітчизняній та правовій доктрині. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 5. Українська правничка наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 10 листопада 2017 року: тези доповіді. Львів, 2017. С. 56–60.

48. Ващишин М. Я. Мета і завдання формування національної екологічної мережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXII звітна науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 лютого 2018 року: тези доповіді. Львів, 2018. С. 13–16.

49. Ващишин М. Я. Співвідношення національної екомережі та Смарагдової мережі в Україні. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 7. Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 27 квітня 2018 року: тези доповіді. Львів, 2018. С. 91–95.

50. Ващишин М. Я. Сільськогосподарські угіддя як аграрна категорія у складі екомережі. Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: науково-практична конференція, м. Харків, 20 квітня 2018 року: тези доповіді. Харків, 2018. С. 51–56.

51. Ващишин М. Я. Правові засади формування Смарагдової мережі в Україні. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 18–19 травня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 13–18.

52. Ващишин М. Я. До проекту Закону України про Смарагдову мережу. Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 7–10 червня 2018 року: тези доповіді. Одеса, 2018. С. 92–95.

53. Ващишин М. Я. Організаційні аспекти формування національної екомережі. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: круглий стіл, м. Львів, 11 травня 2018 року: тези доповіді. Львів, 2018. С. 20–26.

54. Ващишин М. Я. Оцінка впливу на довкілля у механізмі збереження територій Смарагдової мережі. Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля: Всеукраїнський круглий стіл, м. Київ, 18 червня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 42–45.

55. Ващишин М. Я. Місце буферних територій у складі національної екомережі. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: науково-практична конференція, м. Харків, 7 грудня 2018 року: тези доповіді. Харків, 2018. С. 219–221.

56. Ващишин М. Я. Екологічні обов'язки людини у міжнародно-правових документах та національному законодавстві. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 8. Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 14 грудня 2018 року: тези доповіді. Львів, 2019. С. 69–73.

57. Ващишин М. Я. Поняття та склад буферних територій екомережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXV звітна

науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 лютого 2019 року: тези доповіді. Львів, 2019. С. 11–15.

58. Ващишин М. Я. Відновлювані аспекти формування Загальноєвропейської та національної екомереж. Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 31 травня 2019 року: тези доповіді. Чернівці, 2019. С. 93–98.

59. Ващишин М. Я. Організаційно-правові засади формування національної екомережі. Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах: Четверте зібрання фахівців споріднених кафедр, м. Одеса, 6–9 червня 2019 року: тези доповіді. Одеса, 2019. С. 74–76.

60. Ващишин М. Я. Організаційні інструменти формування національної екомережі. Особливості правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в умовах глобалізації: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Івано-Франківськ – Яремче, 20–22 вересня 2019 року: тези доповіді. Івано-Франківськ, 2019. С. 96–98.

61. Ващишин М. Я. Категорія екологічного інтересу в еколого-правовій доктрині та практиці. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 9. Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини: Міжнародна науково-практична конференція до 95-річчя Цигилика Теодора Івановича, м. Львів, 6 грудня 2019 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 61–66.

62. Ващишин М. Я. Публічні та приватні інтереси у сфері формування національної екомережі. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: XXVI звітна науково-практична конференція, м. Львів, 6–7 лютого 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 13–17.

63. Ващишин М. Я. Проектування національної екомережі як елемент стратегії екологічного управління. Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: науково-практична конференція, м. Харків, 22 травня 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 51–53.

64. Ващишин М. Я. Правове становище органів управління у сфері формування та збереження національної екомережі. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: V круглий стіл, м. Львів, 22 травня 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 12–19.

65. Ващишин М. Я. Перспективи адаптації національного законодавства до стандартів ЄС у сфері охорони біорізноманіття. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: V Всеукраїнська за міжнародною участю науково-практична конференція, м. Полтава, 22 жовтня 2020 року: тези доповіді. Полтава, 2020. С. 26–28.

66. Ващишин М. Я. Трансформація компонентів агросфери у складі національної екомережі. Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: науково-практична конференція, м. Харків, 20 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 107–111.

67. Ващишин М. Реалізація концепції сталого розвитку в процесі формування національної екомережі. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Львів, 11 грудня 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 158–163.

68. Ващишин М. Я. Місце екомережевих відносин у системі екологічного права України. Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Київ, 27 листопада 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 45–51.

69. Ващишин М. Я. Правові аспекти моніторингу національної екологічної мережі. Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи: I Міжнародна Інтернет-конференція, м. Харків, 26 лютого 2021 року: тези доповіді. Харків, 2021. С. 32–36.

70. Ващишин М. Я. Проблеми законодавчого розмежування екологічної мережі та природно-заповідного фонду. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя

створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 194–198.

71. Ващишин М. Правові засади транскордонного співробітництва України та Республіки Польща у природоохоронній сфері. Актуальні питання використання та збереження природних ресурсів прикордонних територій України і Польщі: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 11 травня 2021 року: тези доповіді. Львів, 2021. С. 8–9.

72. Ващишин М. Я. Формування транскордонних елементів національної екомережі. Актуальні проблеми соціального права. Випуск 10. Європейська соціальна хартія та проблеми реалізації соціальних прав в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, до 25-річчя Європейської соціальної хартії (переглянутої), м. Львів, 23 квітня 2021 року: тези доповіді. Львів, 2021. С. 86–91.

73. Ващишин М. Я. Транскордонна співпраця України у сфері охорони біорізноманіття. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: II Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Луцьк, 23–24 квітня 2021 року: тези доповіді. Луцьк, 2021. С. 46–49.

74. Ващишин М. Я. Схеми формування національної екологічної мережі. Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: круглий стіл, м. Львів, 21 травня 2021 року: тези доповіді. Львів, 2021. С. 12–18.

75. Ващишин М. Я. Міжнародно-правові детермінанти формування національної екомережі. П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики: Всеукраїнська наукова конференція, м. Одеса, 10–13 червня 2021 року: тези доповіді. Одеса, 2021. С. 128–131.

76. Ващишин М. Я. Питання формування національної екологічної мережі у стратегічних документах України. Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року: круглий стіл, м. Харків, 21 травня 2021 року: тези доповіді. Харків, 2021. С. 165–169.

77. Ващишин М. Я. Відновлення екосистем засобами екомережі. Актуальні проблеми юридичної науки. Прав людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція «Дванадцяті осінні юридичні читання», м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 року: тези доповіді. Хмельницький, 2021. С. 212–214.

78. Vashchyshyn M. Prospects of the Eco-Tourism Development within the National Ecological Network Territories of Ukraine. 5th International Eurasian Conference on Sport, Education, and Society, 9–11 July. Lviv, Ukraine. Full text & Abstract. 2021. P. 53.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

МІНІСТЕРСТВО ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
(МІНДОВКІЛЛЯ)

вул. Митрополита Василя Липківського, 35, м. Київ, 03035, тел.: (044) 206-31-00, (044) 206-31-15,
факс: (044) 206-31-07, E-mail: info@meprr.gov.ua, ідентифікаційний код 43672853

На № _____

Акт
впровадження результатів дисертаційного дослідження
ВАЩИШИН Марії Ярославівни
у законотворчу діяльність

Цей акт складено з приводу розгляду результатів наукових досліджень доцента кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидата юридичних наук Ващишин Марії Ярославівни щодо вдосконалення національного екологічного законодавства у сфері охорони біологічного та ландшафтнього різноманіття та збереження територій Смарагдової мережі, а також вдосконалення державного екологічного контролю в Україні, підготовлених у контексті проведення дисертаційного дослідження на тему «Національна екомережа України як об'єкт правового регулювання».

Аналіз представлених матеріалів дає підстави стверджувати, що отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження висновки та пропозиції мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є актуальними та були використані для вдосконалення нормативно-правових актів України, зокрема, законопроекту № 4461 «Про території Смарагдової мережі» та законопроекту № 3091 «Про державний екологічний контроль», у громадському обговоренні яких М. Я. Ващишин брала особисту участь.

Цей акт наданий для подання у спеціалізовану вчену раду Д 26.004.16 у Національному університеті біоресурсів та природокористування України із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право.

Міністр

Роман АБРАМОВСЬКИЙ

UB Міндовкілля
№25/А-25/22342-21 від 21.10.2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF L'VIV

вул. Мейстерівська 1 м. Львів 79080 Україна тел./факс (032) 267-60-48, факс 260-34-02 http://www.lnu.edu.ua e-mail: info@lnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 62070987 Державна бібліотечна служба України МФО 820172, укр. UA 468201720343101002200001061 М е с і д о в і т ь 17701483, інт. код № 020709813029 Національний реєстр: UA 118201720343661002300001061, UA 058201720343691001300001361 в Україні бізнесу м. Львів МФО 322313 № <u>8939-Н</u> від <u>29.10.2019р.</u>	I. Universitytska Str., Lviv, 79080 Ukraine Phone/Fax: (38) (0)21 267-60-48, 260-34-02 http://www.lnu.edu.ua , e-mail: info@lnu.edu.ua Code: UDRPOU 62070987 State Library Service of Ukraine MFC 820172 Settlement Acc. UA 468201720343101002200001061 Certificate No. 17701483 Int. Code No. 020709813029 Foreign Currency Acc. No. UA 118201720343661002300001061, UA 058201720343691001300001361 in Lviv Branch of Ukrainian MFU 322313 no. <u>8939-Н</u> date <u>29.10.2019</u>
---	--

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Вашини Марії Ярославівни**

**«Національна екомережа України як об'єкт правового регулювання»,
 поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
 за спеціальністю 12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне
 право; соціального забезпечення**

Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка у межах держбюджетної теми «Теоретико-прикладні проблеми становлення і розвитку права зайнятості та права довкілля в Україні» (номер державної реєстрації 0119U002400), затвердженої на 2019-2021 роки, в межах яких здобувачкою проведено дослідження сучасного стану правового регулювання відносин у сфері формування, невиснажливого використання та збереження національної екомережі України, вивчення яких може сприяти вирішенню проблем щодо вдосконалення вітчизняного екологічного законодавства.

Результати, що містяться у дисертаційній роботі, використовуватимуться у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Екологічне право» та «Земельне право» студентам спеціальності «Право» юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Проректор з наукової роботи
 Львівського національного
 університету імені Івана Франка,
 академік НАН України,
 доктор хімічних наук, професор

Р. С. Гладішевський